Й. СТАЛІН

ТВОРИ

1

ДРУКУЄТЬСЯ
ЗА ПОСТАНОВОЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
ВСЕСОЮЗНОЇ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
(БІЛЬШОВИКІВ)

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА при ЦК ВКП(б)

И.В. СТАЛИН

СОЧИНЕНИЯ

ОГИЗ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Москва · 1946

Й. В. СТАЛІН

ТОМ

1

1901—1907

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ

Це зібрання Творів Й. В. Сталіна видається за постановою Центрального Комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків).

Досі лише частина праць товариша Сталіна була видана окремими збірниками. Так, статті й промови передждовтневого періоду 1917 року були зібрані в книзі «На шляхах до Жовтня», що вийшла двома виданнями в 1925 році. В 1932 році було видано збірник «Про Жовтневу революцію», що охоплює статті й промови, присвячені Великій Жовтневій соціалістичній революції. Твори з національного питання увійшли в збірник «Марксизм і національно-колоніальне питання», що вийшов кількома виданнями. Статті й промови 1921—1927 років, присвячені переважно внутріпартійним питанням і розгромові ворожих партії опозиційних угруповань, вийшли окремим збірником «Про опозицію», виданим в 1928 році. Крім того, є й інші збірники, в яких об'єднано статті й промови Й. В. Сталіна, присвячені якій-небудь одній певній темі, наприклад, збірники: «Про Леніна», «Статті й промови про Україну», «Селянське питання», «Про комсомол» та ін.

В різний час вийшло кілька збірників, в яких надруковано разом твори В. І. Леніна і Й. В. Сталіна: «Вибрані твори 1917 року», «Про захист соціалістичної вітчизни», «Збірник творів до вивчення історії ВКП(б)» в трьох томах, «Ленін — Сталін» — вибрані твори в одному томі, «Про партійне будівництво», «Про соціалістичне змагання», «Про працю» і т. д.

Найбільш поширеною збіркою творів товариша Сталіна досі є книга «Питання ленінізму», що вийшла одинадцятьма виданнями. Склад цієї книги з кожним новим виданням значно змінювався: майже кожне видання поповнювалось новими працями; в той же час, щоб зберегти попередній розмір книги, автор виключав з неї деякі праці. Виступи, доповіді й накази товариша Сталіна за роки Вітчизняної війни радянського народу проти німецько-фашистських загарбників зібрано в книзі «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу», що вийшла п'ятьма виданнями.

Проте є багато творів Й. В. Сталіна, написаних до і після Жовтневої революції, які після опублікування їх у свій час в газетах і журналах ніде не передруковувались і досі не зібрані вкупі. Крім того, збереглися статті й листи товариша Сталіна, які раніше не публікувалися в пресі.

Нинішнє видання є перша спроба зібрати вкупі майже всі твори Й. В. Сталіна.

Перший том Творів Й. В. Сталіна містить праці, написані з 1901 року до квітня 1907 року.

Другий том включає твори, написані з 1907 по 1913 рік.

Третій том складається з творів, що відносяться до періоду підготування Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень — жовтень 1917 року). Це, головним чином, статті, надруковані в «Правде».

До четвертого тома (листопад 1917 року — 1920 рік) входять твори, написані в перші місяці існування Радянської влади і в період іноземної военної інтервенції та громадянської війни.

Дальші три томи — п'ятий, шостий, сьомий — охоплюють твори, що відносяться до періоду переходу радянської держави на мирну роботу по відбудуванню народного господарства (1921 — 1925 роки). П'ятий том включає твори, написані з 1921 року до смерті В. І. Леніна (січень 1924 р.). До шостого тома входять твори, що відносяться до 1924 року. Сьомий том містить твори, написані в 1925 році.

Праці Й. В. Сталіна періоду боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926—1929 роки) входять до восьмого, дев'ятого, десятого, одинадцятого і дванадцятого томів. Восьмий і дев'ятий томи містять статті й промови, доповіді й виступи за 1926 рік, десятий і одинадцятий томи — за 1927 рік. Дванадцятий том — за 1928—1929 роки.

Тринадцятий том охоплює твори 1930—1933 років, присвячені, головним чином, питанням колективізації сільського господарства і дальшого розвитку соціалістичної індустріалізації.

Чотирнадцятий том обіймає твори 1934—1940 років, присвячені боротьбі за завершення побудови соціалізму в СРСР, створенню нової Конституції Радянського Союзу, боротьбі за мир в обстановці початку другої світової війни.

Зміст п'ятнадцятого тома становить праця Й. В. Сталіна «Історія ВКП(б). Короткий курс», що вийшла окремим виданням в 1938 році.

Шістнадцятий том охоплює твори періоду Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу: доповіді, виступи й накази Й. В. Сталіна в дні роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, звернення до народу в зв'язку з розгромом і капітуляцією Німеччини і Японії та інші документи.

Всі твори в томах розміщуються в хронологічному порядку за часом їх написання або опублікування. Кожний том має передмову, короткі примітки довідкового характеру і біографічну хроніку. Дати до моменту переходу на новий стиль (до 14 лютого 1918 року) даються за старим стилем, після — за новим стилем.

Текст творів товариша Сталіна збережено повністю. Лише в деякі статті автор вніс незначні зміни суто редакційного характеру.

Інститут Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК ВКП(б)

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ТОМА

До першого тома Творів Й. В. Сталіна входять праці, написані з 1901 року до квітня 1907 року, в період його революційної діяльності переважно в Тіфлісі.

В ці роки більшовики під керівництвом В. І. Леніна закладали основи марксистсько-ленінської партії, її ідеології, її організаційних принципів.

В цей період товариш Сталін у боротьбі з різними антимарксистськими й опортуністичними течіями створює ленінсько-іскрівські, більшовицькі організації в Закавказзі і керує їх діяльністю. У своїх творах він обгрунтовує і захищає основні принципи марксистсько-ленінського вчення.

Тільки невелика частина творів Й. В. Сталіна, що увійшли до першого тома, була надрукована російською мовою. Більша ж частина їх була опублікована в грузинських газетах і окремими брошурами. Російською мовою більшість цих творів виходить уперше.

Досі не розшукано архів Кавказького союзного комітету РСДРП і окремі видання закавказьких більшовицьких організацій, в яких друкувалися твори Й. В. Сталіна. Зокрема досі не знайдено твори:

«Програма занять у марксистських робітничих гуртках» (1898 р.) і «Кредо» (1904 р.).

Перший том цього видання не вичерпує повністю всіх творів Й. В. Сталіна, написаних з 1901 року до квітня 1907 року.

Інститут Маркса — Енгельса — Леніна
при ЦК ВКП(б)

ПЕРЕДМОВА АВТОРА ДО ПЕРШОГО ТОМА

Праці, що увійшли до першого тома творів, написано в ранній період діяльності автора (1901 — 1907 рр.), коли вироблення ідеології і політики ленінізму не було ще закінчене. Це стосується почасти також до другого тома творів.

Щоб зрозуміти і належно оцінити ці праці, слід розглядати їх, як праці молодого марксиста, який ще не оформився в закінченого марксиста-ленінця. Тому зрозуміло, що в цих працях збереглися сліди деяких положень старих марксистів, які стали потім застарілими і були згодом переборені нашою партією. Я маю на увазі два питання: питання про аграрну програму і питання про умови перемоги соціалістичної революції.

Як видно з першого тома (дивись статті «Аграрне питання»), автор обстоював тоді точку зору поділу поміщицьких земель у власність селян. На Об'єднавчому з'їзді партії, де обговорювалося аграрне питання, більшість більшовицьких делегатів-практиків примикала до точки зору поділу, більшість меншовиків стояла за муніципалізацію, а Ленін і решта більшовицьких делегатів стояли за націоналізацію

землі, причому в ході боротьби між трьома проектами, після того, як вияснилась безнадійність прийняття з'їздом проекту націоналізації, Ленін та інші націоналізатори приєднали свої голоси на з'їзді до голосів подільників.

Проти націоналізації подільники висували три міркування: а) селяни не приймуть націоналізації поміщицьких земель, тому що вони хочуть одержати їх у власність; б) селяни протидіятимуть націоналізації, тому що вони розцінюватимуть її, як захід, що скасовує приватну власність на ті землі, які вже були тоді в приватному володінні селян; в) якщо навіть удасться подолати заперечення селян проти націоналізації, ми, марксисти, все ж не повинні обстоювати націоналізацію, тому що після перемоги буржуазно-демократичної революції держава в Росії буде не соціалістичною, а буржуазною, а наявність великого націоналізованого земельного фонду в руках буржуазної держави непомірно посилить буржуазію на шкоду інтересам пролетаріату.

При цьому подільники виходили з тієї прийнятої серед російських марксистів, в тому числі і серед більшовиків, передпосилки, що після перемоги буржуазно-демократичної революції настане більш або менш тривалий період перериву революції, період інтервалу між буржуазною революцією, що перемогла, і майбутньою соціалістичною революцією, протягом якого капіталізм дістане можливість більш вільного і потужного розвитку з поширенням його також і в галузі землеробства, класова боротьба поглибиться і розвинеться на всю широчінь, клас пролетарів виросте кількісно, свідомість і організованість пролетаріату

піднесуться на належну височінь і що тільки після всього цього може настати період соціалістичної революції.

Слід відзначити, що ця передпосилка відносно тривалого інтервалу між двома революціями не зустріла на з'їзді будь-якого заперечення з чийого-небудь боку, при цьому як прихильники націоналізації і поділу, так і прихильники муніципалізації вважали, що аграрна програма Російської соціал-демократії повинна сприяти дальшому, потужнішому, розвиткові капіталізму в Росії.

Чи знали ми, практики-більшовики, що Ленін стояв у цей час на точці зору переростання буржуазної революції в Росії в соціалістичну, на точці зору безперервної революції? Так, знали. Знали з його брошури «Дві тактики» (1905 рік), а також з його знаменитої статті «Ставлення соціал-демократії до селянського руху» в 1905 році, де він заявляв, що «ми стоїмо за безперервну революцію», що «ми не спинимося на півдорозі». Але ми, практики, не вдавалися в цю справу і не розуміли її великого значення через нашу недостатню теоретичну підготовленість, а також через властиву практикам безтурботність щодо теоретичних питань. Як відомо, Ленін чомусь не розгорнув тоді і не використав на з'їзді для обгрунтування націоналізації аргументи від теорії переростання буржуазної революції в революцію соціалістичну. Чи не тому він не використав їх, що вважав питання ще не назрілим і не сподівався на готовність більшості практиків-більшовиків на з'їзді зрозуміти і сприйняти теорію переростання буржуазної революції в соціалістичну?

Тільки через деякий час, коли ленінська теорія переростання буржуазної революції в Росії в революцію соціалістичну стала провідною лінією більшовицької партії, незгоди по аграрному питанню зникли в партії, бо стало ясно, що в такій країні, як Росія, де особливі умови розвитку створили грунт для переростання буржуазної революції в соціалістичну, — марксистська партія не може мати будь-якої іншої аграрної програми, крім програми націоналізації землі.

Друге питання стосується проблеми перемоги соціалістичної революції. Як видно з першого тома (дивись статті «Анархізм чи соціалізм?»), автор додержувався тоді тієї відомої серед марксистів тези, в силу якої однією з головних умов перемоги соціалістичної революції є перетворення пролетаріату в більшість населення, що, виходить, в тих країнах, де пролетаріат не становить ще більшості населення, через недостатність капіталістичного розвитку, — перемога соціалізму неможлива.

Ця теза вважалася тоді загальноприйнятою серед російських марксистів, в тому числі серед більшовиків, а так само серед соціал-демократичних партій інших країн. Проте дальший розвиток капіталізму в Європі й Америці, перехід від капіталізму доімперіалістичного до капіталізму імперіалістичного, нарешті, відкритий Леніним закон нерівномірності економічного й політичного розвитку різних країн, — показали, що ця теза вже не відповідає новим умовам розвитку, що цілком можлива перемога соціалізму в окремих країнах, де капіталізм не досяг ще найвищої точки розвитку і пролетаріат не становить більшості населення, але де фронт капіталізму

досить слабий для того, щоб пролетаріат міг його прорвати. Так виникла ленінська теорія соціалістичної революції в 1915—1916 роках. Як відомо, ленінська теорія соціалістичної революції виходить з того, що соціалістична революція переможе не обов'язково в тих країнах, де капіталізм найбільше розвинений, а насамперед у тих країнах, де фронт капіталізму слабий, де пролетаріатові легше прорвати цей фронт і де є в наявності хоча б середній рівень розвитку капіталізму.

Цим вичерпуються зауваження автора відносно праць, зібраних у першому томі.

Й. Сталін

Січень, 1946 рік

1901–1907

ВІД РЕДАКЦІЇ*

Певні того, що для свідомих читачів-грузинів вільне періодичне видання є насущним питанням; певні, що сьогодні це питання повинно бути розв'язане і дальше зволікання тільки завдасть шкоди спільній справі; певні, що кожний свідомий читач із задоволенням зустріне таке видання і з свого боку подасть йому всіляку допомогу, — ми, одна група грузинських революційних соціал-демократів, ідемо назустріч цій потребі, прагнучи, в міру наших сил, задовольнити бажання читачів. Ми випускаємо перший номер першої грузинської вільної газети **«Брдзола»** [1].

Щоб читач мав певну думку про наше видання і зокрема про нас, скажемо кілька слів.

Соціал-демократичний рух не лишив незайманим жодного куточка країни. Його не уникнув і той куточок Росії, який ми називаємо Кавказом, а разом з Кавказом його не уникла і наша Грузія. Соціал-демократичний рух в Грузії — явище недавнє, йому всього лише кілька років, точніше кажучи, основи цього руху були закладені тільки в 1896 році. Як

* Передова нелегальної с.-д. газети «Брдзола» («Боротьба»).

всюди, так і у нас на перших порах робота не виходила за рамки конспірації. Агітація і широка пропаганда в тому вигляді, як ми це спостерігаємо останнім часом, були неможливі, і волею чи неволею всі сили були зосереджені в небагатьох гуртках. Тепер цей період минув, соціал-демократичні ідеї поширилися серед робітничих мас, і робота також вийшла із своїх вузько-конспіративних рамок, охопивши значну частину робітників. Почалася відкрита боротьба. Боротьба висунула перед першими працівниками багато таких питань, які до того часу були в тіні і в поясненні яких не відчувалося великої потреби. Насамперед з усією силою постало питання: які у нас є засоби, щоб ширше розгорнути боротьбу? На словах відповідь на це питання дуже проста і легка. На ділі виходить зовсім інше.

Само собою розуміється, що для соціал-демократичного організованого руху головним засобом є широка пропаганда й агітація революційних ідей. Але ті умови, в яких доводиться діяти революціонерові, настільки суперечливі, настільки важкі і вимагають таких великих жертв, що і пропаганда і агітація дуже часто стають неможливими в тому вигляді, який потрібен на перших порах руху.

Робота в гуртках з допомогою книг і брошур стає неможливою насамперед через поліцейські умови, а потім і внаслідок самої постановки справи. Вже при перших арештах агітація слабшає. Стає неможливим зв'язок з робітниками і часті ходіння до них, а тимчасом робітник чекає роз'яснення багатьох злободенних питань. Навколо нього — запекла боротьба, всі сили уряду спрямовані проти нього, і він

не має можливості критично поставитися до сучасної обстановки, не має ніяких відомостей про суть справи, і часто досить буває незначної невдачі на якомунебудь близькому до нього заводі, щоб революційно настроєний робітник збайдужнів, втратив віру в майбутнє і керівникові довелося знову втягувати його в роботу.

Агітація з допомогою брошур, які дають відповіді лише на ті або інші конкретні питання, здебільшого мало ефективна. Стає необхідним створення такої літератури, яка давала б відповіді на повсякденні питання. Ми не будемо доводити цю всім відому істину. В грузинському робітничому русі вже настав момент, коли періодичне видання стає одним з найголовніших засобів революційної роботи.

До відома деяких недосвідчених читачів вважаємо за потрібне сказати кілька слів про легальну газету. Ми визнали б за велику помилку, коли б хто-небудь з робітників вважав легальну газету, в яких би умовах вона не виходила, якого б напряму вона не була, за виразницю його, робітника, інтересів. У уряду, який «піклується» про робітників, чудово стоїть справа з легальними газетами. Ціла зграя чиновників, що називаються цензорами, приставлена до цих газет, і вони спеціально стежать за ними, вдаючись до червоного чорнила і ножиць, коли хоч би крізь щілину прорívається промінь правди. До комітету цензорів летить циркуляр за циркуляром — «нічого не пропускати відносно робітників, не публікувати про ту чи іншу подію, не допускати обговорення того-то і того-то» та ін. та ін. В таких умовах, звичайно, газета не може бути належно поставлена,

і робітник даремно шукав би на її сторінках, хоча б між рядків, відомостей і правильної оцінки його справи. Якщо вважати, що робітник міг би користуватися нечастими рядками тієї чи іншої легальної газети, які мимохідь торкаються його справи і лише помилково пропущені катами-цензорами, — то треба сказати й те, що покладати надії на ці уривки і будувати на цих дрібницях якусь систему пропаганди свідчило б про нерозуміння справи.

Повторюємо, це ми говоримо до відома тільки деяких недосвідчених читачів.

Отже, грузинське вільне періодичне видання є *невідкладною потребою* соціал-демократичного руху. Питання зараз лише в тому, як поставити це видання, чим воно повинно керуватися і що воно повинно давати грузинському соціал-демократові.

Якщо подивитися збоку на питання існування грузинської газети взагалі і зокрема на питання її змісту і напряму, то може здатися, що це питання розв'язується само собою, природно і просто: грузинський соціал-демократичний рух не являє собою відособленого, самого тільки грузинського робітничого руху з власною програмою, він іде пліч-о-пліч з усім російським рухом, отже, підпорядкований Російській соціал-демократичній партії, — звідси ясно, що грузинська соціал-демократична газета повинна бути тільки місцевим органом, який висвітлював би переважно місцеві питання і відображав би місцевий рух. Але за цією відповіддю криється така трудність, яку ми не можемо обминути і з якою ми неминуче будемо стикатися. Ми говоримо про трудність, зв'язану з мовою. В той час як Центральний Комітет Російської

соціал-демократичної партії має можливість з допомогою загальнопартійної газети роз'яснювати всі загальні питання, полишивши своїм районним комітетам висвітлення лише місцевих питань, — для грузинської газети постають труднощі, зв'язані з змістом. Грузинська газета повинна відігравати одночасно роль загальнопартійного і районного, місцевого органу. Через те що більшість грузинських робітників-читачів не може вільно користуватися російською газетою, керівники грузинської газети не мають права лишати без висвітлення всі ті питання, які обговорює і повинна обговорювати загальнопартійна російська газета. Таким чином, грузинська газета повинна знайомити читача з усіма принципіальними теоретичними і тактичними питаннями. Разом з тим вона повинна очолювати місцевий рух і належно висвітлювати кожну подію, не лишаючи без роз'яснень жодного факту і відповідаючи на всі питання, які хвилюють місцевих робітників. Грузинська газета повинна зв'язувати і об'єднувати грузинських і російських робітників, що ведуть боротьбу. Газета повинна повідомляти читачів про всі цікаві для них явища з місцевого, російського і закордонного життя.

Такий загалом наш погляд на грузинську газету.

Декілька слів про зміст і напрям газети.

Ми повинні вимагати від неї, як від соціал-демократичної газети, переважної уваги до робітників, що ведуть боротьбу. Ми вважаємо зайвим говорити про те, що в Росії і взагалі всюди тільки революційний пролетаріат покликаний історією визволити людство і дати світові щастя. Ясно, що тільки робітничий рух має під собою твердий грунт і тільки він

вільний від всіляких утопічних небилиць. Отже, газета як орган соціал-демократів повинна очолювати робітничий рух, вказувати йому шлях, берегти його від помилок. Словом, найперший обов'язок газети — стояти якнайближче до робітничої маси, мати можливість постійно впливати на неї, бути свідомим і керівним її центром.

Але оскільки в сьогоднішніх умовах Росії, крім робітників, є можливим також виступ і інших елементів суспільства, як борців «за свободу», і оскільки ця свобода є найближчою метою робітників Росії, що ведуть боротьбу, — газета повинна дати місце всякому революційному рухові, хоча б він відбувався поза робітничим рухом. Ми говоримо «дати місце» не тільки як відомостям між іншим або звичайній хроніці, — ні, газета повинна приділити особливу увагу тому революційному рухові, який відбувається або відбудеться серед інших елементів суспільства. Вона повинна роз'яснювати кожне суспільне явище і тим самим впливати на кожного, хто бореться за свободу. Тому газета повинна приділити особливу увагу політичному становищу в Росії, зважити всі наслідки цього становища і якнайширше ставити питання про необхідність політичної боротьби.

Ми переконані, що ніхто не може використати наші слова як доказ того, що ми нібито — прихильники зв'язку і компромісів з буржуазією. Належна оцінка, показ слабих сторін і помилок в русі проти існуючого ладу, хоч би він відбувався в буржуазному громадянстві, не може накласти на соціал-демократа пляму опортунізму. Ми тільки не повинні забувати тут соціал-демократичних принципів і революційних

способів боротьби. Якщо ми будемо вимірювати кожний рух цією міркою, ми будемо вільні від усяких бернштейніанських бреднів.

Таким чином, грузинська соціал-демократична газета повинна давати ясну відповідь на всі питання, зв'язані з робітничим рухом, роз'яснювати принципіальні питання, роз'яснювати теоретично роль робітничого класу в боротьбі і осяювати світлом наукового соціалізму кожне явище, з яким стикається робітник.

Газета в той же час повинна бути представником Російської соціал-демократичної партії і своечасно повідомляти читачів про всі ті тактичні погляди, яких додержується російська революційна соціал-демократія. Вона повинна інформувати читачів про те, як живуть робітники в інших країнах, що і як роблять вони для поліпшення свого становища, і своечасно закликáти грузинських робітників до виступу на полі боротьби. Разом з тим газета не повинна лишати без уваги і без соціал-демократичної критики ні один суспільний рух.

Такий наш погляд на грузинську газету.

Ми не можемо обманювати ні себе, ні читачів, обіцяючи з нинішніми нашими силами цілком виконати ці завдання. Для того, щоб газета була поставлена належним чином, потрібна допомога з боку самих читачів і співчуваючих. Читач помітить, що перший номер «Брдзола» має багато недоліків, але таких недоліків, які можуть бути виправлені, якщо тільки буде подана допомога з боку самого читача. Зокрема ми підкреслюємо слабість внутрішньої хроніки. Ми, перебуваючи далеко від батьківщини, позбавлені можливості стежити за революційним рухом

в Грузії і своєчасно давати відомості і роз'яснення в питаннях цього руху. Тому потрібна допомога з самої Грузії. Хто захоче допомогти нам також і в літературному відношенні, той, безперечно, знайде спосіб налагодити прямий або посередній зв'язок з редакцією «Брдзола».

Ми закликаємо всіх грузинських соціал-демократів, що ведуть боротьбу, гаряче підтримати «Брдзола», всіляко допомогти в її виданні й поширенні і тим самим перетворити першу вільну грузинську газету «Брдзола» в знаряддя революційної боротьби.

Газета «Брдзола» («Боротьба») № 1,
вересень 1901 р.

Стаття без підпису

Переклад з грузинської

РОСІЙСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ ТА ЇЇ НАЙБЛИЖЧІ ЗАВДАННЯ

I

Людському мисленню довелося зазнати багато митарств, мук і змін, перше ніж дійти до науково розробленого і обгрунтованого соціалізму. Західноєвропейським соціалістам дуже довго довелося блукати наосліп в пустелі утопічного (незбутнього, нездійсненного) соціалізму, перше ніж вони пробили собі шлях, дослідили й обгрунтували закони суспільного життя і звідси — необхідність соціалізму для людства. З початку минулого століття Європа дала багато мужніх, самовідданих, чесних працівників-учених, які прагнули роз'яснити і розв'язати питання про те, що може врятувати людство від недуги, яка все більше й більше посилюється і загострюється разом з розвитком торгівлі й промисловості. Багато бур, багато кривавих потоків пронеслося над Західною Європою заради того, щоб знищити гноблення більшості меншістю, але горе все-таки лишалося нерозвіяним, рани такими ж гострими і муки з кожним днем все більш і більш нестерпними. Однією з головних причин цього явища треба вважати те, що утопічний соціалізм не з'ясовував законів суспільного життя, а витав над життям, линув у височінь,

тоді як потрібен був міцний зв'язок з дійсністю. Здійснення соціалізму утопісти ставили найближчою метою в той час, коли в житті для його здійснення не було ніякого грунту, і — що ще сумніше своїми результатами — утопісти чекали здійснення соціалізму від сильних світу цього, які, на їх думку, легко могли переконатися в правильності соціалістичного ідеалу (Роберт Оуен, Луї Блан, Фур'є та ін.). Цей погляд цілком затушовував реальний робітничий рух і робітничу масу, яка є єдиним **природним** носієм соціалістичного ідеалу. Утопісти не могли зрозуміти цього. Вони хотіли створити щастя на землі законодавством, деклараціями, без допомоги самого народу (робітників). А на робітничий рух вони не звертали особливої уваги і часто навіть заперечували його значення. Внаслідок цього їхні теорії лишалися тільки теоріями, що проходили мимо робітничої маси, серед якої цілком незалежно від цих теорій визрівала велика думка, проголошена в середині минулого століття устами геніального **Карла Маркса: «Визволення робітничого класу може бути справою тільки самого робітничого класу... Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»**

З цих слів стала ясною та, нині і для «сліпих» очевидна, істина, що для здійснення соціалістичного ідеалу необхідна самодіяльність робітників і їх об'єднання в організовану силу незалежно від національності й країни. Треба було обгрунтувати цю істину — це чудово виконали **Маркс** і його друг **Енгельс**, — щоб закласти міцний фундамент могутньої соціал-демократичної партії, яка сьогодні, як невблаганна доля, стоїть над європейським буржуазним

ладом, загрожуючи йому знищенням і побудуванням на його уламках соціалістичного ладу.

Розвиток ідеї соціалізму в Росії йшов майже тим самим шляхом, що і в Західній Європі. І в Росії соціалістам довго довелося блукати наосліп, перше ніж вони дійшли до соціал-демократичної свідомості — наукового соціалізму. І тут були соціалісти, був і робітничий рух, але вони йшли незалежно один від одного, самі по собі: соціалісти — до утопічної мрії («Земля і воля», «Народна воля»), а робітничий рух — до стихійних бунтів. Обидва діяли в ті самі роки (70—80-і роки), не знаючи один одного. Соціалісти не мали грунту серед трудящого населення, внаслідок чого їх дії були абстрактними, безгрунтовними. А робітники не мали керівників, організаторів, внаслідок чого їх рух виливався в безладні бунти. Це було головною причиною того, що героїчна боротьба соціалістів за соціалізм лишилася безплідною і їх казкова мужність розбилась об тверді мури самодержавства. Російські соціалісти зблизилися з робітничою масою лише на початку 90-х років. Вони побачили, що порятунок — лише в робітничому класі і що тільки цей клас здійснить соціалістичний ідеал. Тепер російська соціал-демократія всі свої зусилля і увагу зосереджувала на тому русі, який відбувався в цей час серед російських робітників. Ще недосить свідомий і не підготовлений до боротьби російський робітник намагався поступово вийти із свого безнадійного становища і як-небудь поліпшити свою долю. Звичайно, в цьому русі тоді не було стрункої організаційної роботи, рух був стихійним.

І от соціал-демократія взялася за цей несвідомий, стихійний і неорганізований рух. Вона старалась розвинути свідомість робітників, старалась об'єднати порізнену й розпорошену боротьбу окремих груп робітників проти окремих хазяїв, злити їх у загальну класову боротьбу, щоб це була боротьба російського робітничого **класу** проти класу гнобителів Росії, стараючись надати цій боротьбі організованого характеру.

На перших порах соціал-демократія не могла поширити свою діяльність в робітничій масі, через що вона вдовольнялася роботою в пропагандистських і агітаційних гуртках. Єдиною формою її роботи були тоді заняття в гуртках. Метою цих гуртків було створити серед самих робітників таку групу, яка надалі керувала б рухом. Тому ці гуртки складалися з передових робітників,— лише окремі робітники мали можливість працювати в гуртках.

Але скоро минув період гуртків. Соціал-демократія скоро відчула потребу вийти з тісних рамок гуртків і поширити свій вплив на широку робітничу масу. Цьому сприяли і зовнішні умови. В цей час стихійний рух особливо піднявся серед робітників. Хто з вас не пам'ятає того року, коли майже весь Тіфліс був охоплений цим стихійним рухом? Неорганізовані страйки на тютюнових фабриках і в залізничних майстернях відбувалися один по одному. У нас це було в 1897—1898 роках, а в Росії — трохи раніше. Треба було вчасно прийти на допомогу, і соціал-демократія поспішила з своєю допомогою. Почалася боротьба за скорочення робочого дня, за скасування штрафів, за підвищення заробітної плати і т. д. Соціал-демократія добре знала, що розвиток

робітничого руху не обмежувався цими дрібними вимогами, що метою руху були не ці вимоги, що це лише засіб для досягнення мети. Нехай ці вимоги дрібні, нехай самі робітники окремих міст і районів сьогодні борються порізнено, — сама ця боротьба навчить робітників, що повна перемога буде досягнута лише тоді, коли весь робітничий клас піде на штурм свого ворога як єдина, міцна, організована сила. Ця ж боротьба покаже робітникам, що вони, крім свого прямого ворога — капіталіста, — мають іншого, ще більш невсипущого ворога — організовану силу всього буржуазного класу, нинішню капіталістичну **державу** з її військом, судом, поліцією, тюрмами, жандармерією. Якщо навіть у Західній Європі найменша спроба робітника поліпшити своє становище наражається на буржуазну владу, якщо в Західній Європі, де вже завойовано людські права, робітникові доводиться вести пряму боротьбу з владою, — тим більше робітник Росії у своєму русі обов'язково зіткнеться з самодержавною владою, яка є невсипущим ворогом всякого робітничого руху не тільки тому, що ця влада захищає капіталістів, але й тому, що як **самодержавна влада** вона не може миритися з самодіяльністю суспільних класів, особливо ж із самодіяльністю такого класу, як робітничий клас, — пригноблений і забитий більше, ніж інші класи. Так розуміла російська соціал-демократія хід руху і всі свої зусилля вживала на поширення цих ідей серед робітників. В цьому була її сила і цим пояснюється її великий і переможний розвиток з першого ж дня, що показав грандіозний страйк робітників петербурзьких ткацьких фабрик у 1896 році.

Але перші перемоги збили з пантелику і запаморочили голову деяким слабим людям. Як колись утопічні соціалісти звертали увагу лише на кінцеву мету і, засліплені нею, зовсім не помічали або заперечували реальний робітничий рух, який розгортався перед їхніми очима, так деякі російські соціал-демократи, навпаки, всю свою увагу приділяли лише стихійному робітничому рухові, його повсякденним потребам. Тоді (п'ять років тому) класова свідомість російських робітників була дуже низька. Російський робітник тільки-тільки прокидався од вікового сну, і його очі, що звикли до темноти, звичайно, не помічали всього, що ділось в тому світі, який відкрився йому вперше. У нього не було великих потреб, і його вимоги не були великі. Російський робітник ще не йшов далі незначного збільшення заробітної плати або скорочення робочого часу. Про те, що треба змінити існуючий лад, що треба знищити приватну власність, що треба організувати соціалістичний лад, — про все це російська робітнича маса і уявлення не мала. Вона мало зважувалася думати так само про знищення того рабства, в якому животіє весь російський народ за самодержавної влади, думати про свободу народу, про участь народу в управлінні державою. І ось в той час, як одна частина російської соціал-демократії вважала за свій обов'язок внести в робітничий рух свої соціалістичні ідеї, друга її частина, захоплена економічною боротьбою, боротьбою за часткове поліпшення становища робітників (як, наприклад, скорочення робочого часу і підвищення заробітної плати), — готова була цілком забути свій великий обов'язок, свої великі ідеали.

Як і їх західноєвропейські однодумці (так звані бернштейніанці), вони казали: «Для нас рух — все, кінцева мета — ніщо». Їх зовсім не цікавило, для чого бореться робітничий клас, — аби була сама боротьба. Розвинулась так звана копійчана політика. Справа дійшла до того, що одного чудового дня петербурзька газета «Рабочая Мысль»[2] оголосила: «Наша політична програма — 10-годинний робочий день, відновлення свят, відібраних законом 2 червня[3]» (!!!) *.

Замість того, щоб керувати стихійним рухом, вкоренити в масу соціал-демократичні ідеали і спрямувати її до нашої кінцевої мети, ця частина російських соціал-демократів перетворилася в сліпе знаряддя самого руху; вона сліпо йшла за недосить розвиненою частиною робітників і обмежувалась формулюванням тих нужд, тих потреб, які були усвідомлені в той момент робітничою масою. Одним словом, вона стояла і стукала у відчинені двері, не сміючи увійти в самий дім. Вона показала себе нездатною роз'яснити робітничій масі кінцеву мету — соціалізм або хоча б найближчу мету — повалення самодержавства, і, що ще сумніше, все це вона вважала марним і навіть шкідливим. Вона вважала російського робітника за дитину і боялася залякати його такими сміливими ідеями. І навіть незалежно від цього, на думку деякої частини соціал-демократії, для соціалізму непотрібна ніяка революційна боротьба: необхідна

* Треба відзначити, що останнім часом петербурзький «Союз боротьби» і редакція його газети відмовилися від свого попереднього, виключно економічного, напряму і намагаються внести в свої дії ідеї політичної боротьби.

лише економічна боротьба — страйки і професійні спілки, споживчі і виробничі товариства, — і соціалізм уже готовий. Вона вважала за помилку вчення старої міжнародної соціал-демократії, яка доводить, що, поки політична влада не перейде в руки пролетаріату (диктатура пролетаріату), неможлива зміна існуючого ладу, неможливе повне визволення робітників. На її думку, соціалізм сам по собі нічого нового не являє і, власне кажучи, не відрізняється від існуючого капіталістичного ладу: соціалізм легко вміститься і в існуючий лад, і кожна професійна спілка, навіть споживча крамничка або виробниче товариство є вже «частиною соціалізму», — говорили вони. І ось таким безглуздим штопанням старої одежі вони думали пошити нову одежу страждениому людству! Але найсумніша і сама по собі незрозуміла для революціонерів та обставина, що ця частина російських соціал-демократів до того розширила вчення своїх західноєвропейських учителів (Бернштейн і $К^0$), що безсоромно заявляє: політична свобода (свобода страйків, спілок, слова і т. д.) сумісна з **царизмом**, і тому особлива політична боротьба, боротьба за повалення самодержавства, є цілком зайва, бо для досягнення мети досить, виявляється, самої економічної боротьби, досить, щоб страйки відбувалися частіше, всупереч забороні влади, і тоді влада втомиться карати страйкарів, і свобода страйків і зборів прийде сама своїм ходом.

Таким чином, ці ніби «соціал-демократи» доводили, що російський робітник всі свої сили і енергію повинен пожертвувати лише економічній боротьбі і не повинен прагнути до різних «широких ідеалів».

Практично їх дії виявлялися в тому, що вони вважали своїм обов'язком лише **місцеву** роботу в тому чи іншому місті. Для них ніякого інтересу не становила організація соціал-демократичної робітничої **партії** Росії, навпаки, організація партії була для них смішною і забавною грою, яка заважала виконанню їх прямого «обов'язку» — економічній боротьбі. Страйк і ще раз страйк і збирання копійок для бойових кас — ось альфа і омега їхньої роботи.

Ви, безсумнівно, подумаєте, що раз вони так звузили свої завдання, раз вони відмовились від соціал-демократизму, ці поклонники стихійного «руху» зроблять багато що, принаймні для цього руху. Але й тут ми обмануті. В цьому нас переконує історія петербурзького руху. Його блискучий розвиток і сміливе просування на перших порах, в 1895—1897 роках, згодом змінилися блуканням наосліп, і, нарешті, рух спинився на одній точці. Це не дивно: всі зусилля «економістів» створити міцну організацію для економічної боротьби незмінно наражалися на міцну стіну влади і завжди розбивались об неї. Жахливі поліцейські умови знищували всяку можливість будь-яких економічних організацій. І страйки не давали користі, бо із 100 страйків 99 придушувались поліцейськими утисками, робітників нещадно викидали з Петербурга і їх революційну енергію без жалю висмоктували тюремні мури і сибірські морози. Ми глибоко переконані, що в цій затримці (звичайно, відносній) руху винні не тільки зовнішні, поліцейські умови; тут не менше винна затримка в розвитку самих ідей, класової свідомості, і звідси — спад революційної енергії робітників.

З огляду на те, що поряд з розвитком руху робітники не могли широко зрозуміти високі цілі і зміст боротьби, тому що прапор, під яким доводилось боротися російському робітникові, лишався старою, злинялою ганчіркою із своїм копійчаним девізом економічної боротьби, — робітники **мусили** внести в цю боротьбу менше енергії, менше захоплення, менше революційних прагнень, бо велика енергія народжується лише для великої мети.

Але небезпека, що загрожувала внаслідок цього рухові, була б більшою, якби умови нашого життя з кожним днем все наполегливіше не штовхали російських робітників до прямої політичної боротьби. Навіть звичайний, невеликий страйк руба ставив перед робітниками питання про наше політичне безправ'я, зводив їх віч-на-віч з владою та збройною силою і явно доводив недостатність виключно економічної боротьби. Тому всупереч бажанню цих самих «соціал-демократів» боротьба з кожним днем все більше й більше набирала явно політичного характеру. Кожна спроба пробуджених робітників відкрито виявити своє невдоволення існуючим економічним і політичним становищем, під гнітом якого стогне сьогодні російський робітник, кожна спроба визволитися від гніту штовхала робітників до таких маніфестацій, де відтінок економічної боротьби все більше й більше стушовувався. Першотравневі свята в Росії пробили шлях до політичної боротьби і політичних демонстрацій. І російський робітник до єдиного старого засобу своєї боротьби — до страйку — додав новий могутній засіб — політичну демонстрацію, вперше

випробувану під час грандіозної харківської маївки в 1900 році.

Таким чином, російський робітничий рух завдяки своєму внутрішньому розвиткові від **пропаганди** в гуртках і економічної боротьби з допомогою страйків переходив на шлях **політичної боротьби** й **агітації**.

Цей перехід помітно прискорився, коли робітничий клас побачив на арені боротьби елементи інших суспільних класів Росії, які йшли з твердим рішенням — завоювати політичну свободу.

II

Під ярмом царського режиму стогне не тільки робітничий клас. Тяжка лапа самодержавства душить і інші суспільні класи. Стогне розпухле від постійної голодовки російське селянство, зубожіле від непосильних податкових тягот, віддане на поталу торгашам-буржуям і «благородним» поміщикам. Стогне дрібний міський люд, дрібні службовці державних і приватних закладів, дрібне чиновництво — загалом те численне дрібне міське населення, існування якого, так само як і робітничого класу, не забезпечене і яке має підставу бути незадоволеним своїм суспільним становищем. Стогне частина дрібної і навіть середньої буржуазії, яка не може примиритися з царським батогом і нагаєм, особливо освічена частина буржуазії, так звані представники вільних професій (учителі, лікарі, адвокати, студенти і взагалі ті, що вчаться). Стогнуть пригноблені нації і віросповідання в Росії, в тому числі гнані з своєї батьківщини і зневажені в своїх святих почуттях поляки, фіни, права і свободу

яких, даровані їм історією, самодержавство зухвало розтоптало. Стогнуть раз у раз переслідувані і ображувані євреї, позбавлені навіть тих жалюгідних прав, якими користуються інші російські піддані, — права жити всюди, права вчитися в школах, права служити і т. д. Стогнуть грузини, вірмени та інші нації, позбавлені права мати свої школи, працювати в державних установах, змушені підкоритися тій ганебній і гнобительській політиці **русифікації**, яку з такою запопадливістю проводить самодержавство. Стогне багато мільйонів російських сектантів, які хочуть вірувати й сповідувати так, як їм підказує їх сумління, а не так, як бажають православні попи. Стогнуть... але всіх пригноблюваних, всіх переслідуваних російським самодержавством не перелічити. Їх так багато, що коли б усі вони зрозуміли це і зрозуміли, де їх спільний ворог, російська деспотична влада не проіснувала б і одного дня. На жаль, російське селянство ще забите віковим рабством, злиднями й темрявою, воно прокидається лише тепер, воно ще не зрозуміло, де його ворог. Пригноблені нації Росії не можуть навіть і думати про те, щоб своїми власними силами визволити себе, поки проти них стоїть не тільки російський уряд, але навіть російський народ, який ще не усвідомив, що їх спільний ворог — самодержавство. Лишаються робітничий клас, дрібне міське населення і освічена частина буржуазії.

Але буржуазія всіх країн і націй чудово вміє привласнювати плоди, здобуті не її перемогою, чудово вміє загрібати жар чужими руками. У неї ніколи не буває бажання рискувати своїм порівняно привілейованим становищем у боротьбі з сильним ворогом,

у боротьбі, виграти яку поки що не так легко. Незважаючи на те, що вона незадоволена, їй все-таки живеться не погано, і тому вона з задоволенням відступає робітничому класові і взагалі простому народові право підставляти свою спину під козацькі нагаї, солдатські кулі, боротися на барикадах і т. д. Сама вона «співчуває» боротьбі і в кращому разі «обурюється» (нишком) з приводу тієї жорстокості, з якою озвірілий ворог приборкує народний рух. Вона боїться революційних дій і тільки в останні хвилини боротьби, коли вона ясно бачить безсилля ворога, сама переходить до революційних заходів. Цього учить нас досвід історії... Тільки робітничий клас і взагалі народ, якому в боротьбі нема чого втрачати, крім своїх кайданів, — тільки вони являють собою справжню революційну силу. І досвід Росії, хоч він ще і бідний, підтверджує цю стару істину, якої вчить нас історія усіх революційних рухів.

З представників привілейованого стану тільки частина студентства показала свою рішимість боротися до кінця за свої вимоги. Але ми не повинні забувати того, що і ця частина студентства складається з синів тих же пригноблених громадян, і до того ж студентство, як шкільна молодь, поки воно ще не поринуло в житейське море і не зайняло там певного суспільного становища, більше за всіх схильне до ідеальних поривань, що кличуть його до боротьби за свободу.

Так чи інакше, тепер студентство виступає в русі «громадянства» майже як ватажок, передовий загін. Навколо нього гуртується сьогодні невдоволена частина різних суспільних класів. Спочатку студентство

намагалось боротися з допомогою перейнятого від робітників засобу — страйків. Але коли уряд на їх страйки відповів звірячим законом («Тимчасовими правилами»[4]), за яким страйкуючі студенти рекрутувалися в солдати, у студентства залишився тільки один засіб боротьби — вимагати допомоги у російського суспільства і від страйків перейти до **вуличних демонстрацій.** Студентство так і зробило. Воно не склало зброї, а, навпаки, почало боротися ще мужніше й рішучіше. Навколо нього згуртувались пригноблені громадяни, їм простяг руку допомоги робітничий клас, і рух став могутнім, загрозливим для влади. Ось уже два роки уряд Росії запекло, але безрезультатно веде боротьбу проти непокірних громадян з допомогою своїх численних військ, поліції й жандармів.

Події останніх днів показують, що поразка політичних демонстрацій неможлива. Випадки в перших числах грудня в Харкові, Москві, Нижньому-Новгороді, Ризі і т. д. показують, що тепер суспільне невдоволення проявляється вже свідомо і це невдоволене суспільство готове перейти від мовчазного протесту до революційних дій. Але вимоги, висунуті студентством, вимоги свободи навчання, свободи внутрішнього університетського життя надто вузькі для широкого суспільного руху. Для об'єднання всіх учасників цього руху потрібен прапор, — прапор, зрозумілий і близький для всіх, який об'єднував би всі вимоги. **Таким прапором є повалення самодержавства.** Лише на руїнах самодержавства можливо побудувати суспільний лад, який спирається на участь народу в управлінні державою, який

забезпечує **свободу** і навчання, і страйків, і слова, і релігії, і національностей і т. д. і т. д. Лише такий лад дасть народові засіб для свого захисту від усяких гнобителів, від торгашів та капіталістів, від духовенства, дворянства, лише такий лад відкриє вільний шлях до кращого майбутнього, до вільної боротьби за встановлення соціалістичного ладу.

Звичайно, студентство своїми силами не може вести цю грандіозну боротьбу, його слабі руки не зможуть тримати цей важкий прапор. Для того, щоб тримати його, потрібні руки сильніші, і в нинішніх умовах такою силою є лише об'єднана сила робочого народу. Отже, робітничий клас повинен взяти із слабих рук студентства прапор всієї Росії і, написавши на ньому: «Геть самодержавство! Хай живе демократична конституція!», — повести російський народ до свободи. А студентам ми повинні бути вдячні за даний ними нам урок: вони показали, яке велике значення має політична демонстрація в революційній боротьбі.

Вулична демонстрація цікава тим, що вона швидко втягує в рух велику масу населення, відразу знайомить її з нашими вимогами і створює той сприятливий широкий грунт, на якому ми сміливо можемо сіяти зерна соціалістичних ідей і політичної свободи. Вулична демонстрація створює вуличну агітацію, впливові якої не може не піддатися відстала і боязка частина суспільства *. Досить людині вийти під час демонстрації на вулицю, щоб побачити мужніх борців,

* Нелегальна книга, агітаційна листівка в нинішніх умовах Росії з величезними труднощами доходять до кожного жителя. Хоч плоди поширення нелегальної літератури великі, але здебільшого вони охоплюють лише меншу частину населення.

зрозуміти, заради чого вони борються, почути вільну промову, що закликає всіх на боротьбу, бойову пісню, що викриває існуючий лад, виявляє наші суспільні язви. Тим-то влада найбільше боїться вуличної демонстрації. Ось чому вона погрожує суворо покарати не тільки демонстрантів, але й «цікавих». В цій цікавості народу криється головна небезпека для влади: сьогоднішній «цікавий» завтра як демонстрант збере навколо себе нові групи «цікавих». А такі «цікаві» сьогодні в кожному великому місті налічуються десятками тисяч. Російський житель тепер уже більше не ховається, як колись, почувши про те, що десь відбуваються безпорядки («чого доброго, як би й мене не притягли, краще вже забратися», — говорив він раніше), — сьогодні він кидається до місця безпорядків і «цікавиться»: через віщо відбуваються ці безпорядки, заради чого стільки народу підставляє свою спину під козацькі нагаї.

В цих умовах «цікаві» перестають байдуже слухати свист нагаїв і шабель. «Цікаві» бачать, що демонстранти зібралися на вулиці для того, щоб висловити свої бажання й вимоги, а влада їм відповідає биттям і звірячим придушенням. «Цікавий» уже не тікає від свисту нагаїв, а навпаки, підходить ближче, а нагай вже не може розібрати, де кінчається просто «цікавий» і де починається «бунтівник». Тепер нагай, додержуючи «повної демократичної рівності», не розрізняючи статі, віку і навіть стану, розгулює по спинах і тих і других. Цим нагай робить нам велику послугу, прискорюючи революціонізування «цікавого». Із зброї заспокоєння він стає зброєю пробудження.

Тож нехай вуличні демонстрації не дають нам прямих результатів, нехай сила демонстрантів сьогодні ще дуже слаба, щоб цією силою змусити владу негайно ж піти на поступки народним вимогам, — жертви, що їх ми сьогодні приносимо у вуличних демонстраціях, сторицею будуть відплачені нам. Кожний полеглий у боротьбі або вирваний з нашого табору борець підіймає сотні нових борців. Нас поки що не раз битимуть на вулиці, ще не раз уряд вийде переможцем з вуличних боїв. Але це буде «піррова перемога». Ще кілька таких перемог — і поразка абсолютизму неминуча. Сьогоднішньою перемогою він готує собі поразку. І ми, твердо переконані в тому, що цей день настане, що цей день недалеко, ідемо під удари нагаїв для того, щоб сіяти зерна політичної агітації і соціалізму.

Влада не менше, ніж ми, переконана, що вулична агітація — смертний вирок для неї, що нехай мине ще 2—3 роки — і перед нею стане привид **народної революції.** Устами катеринославського губернатора уряд цими днями заявив, що він «не спиниться навіть перед крайніми заходами, щоб знищити найменші спроби вуличної демонстрації». Як бачите, ця заява пахне кулями і, можливо, навіть снарядами, але ми думаємо, що куля — засіб, який не менше збуджує невдоволення, ніж нагай. Ми не думаємо, щоб уряд навіть цими «крайніми заходами» зумів затримати надовго політичну агітацію і цим перешкодив її розвиткові. Ми сподіваємося, що революційна соціал-демократія зуміє пристосувати свою агітацію і до нових умов, які створить уряд запровадженням цих «крайніх заходів». В усякому разі, соціал-демократія

повинна пильно стежити за подіями, повинна швидко використовувати уроки цих подій і вміло пристосовувати свої дії до мінливих умов.

Але для цього соціал-демократії необхідна сильна і тісно згуртована організація, а саме — **організація партії,** яка буде згуртована не тільки за назвою, але й за своїми основними принципами і тактичними поглядами. Наше завдання — працювати над створенням такої сильної партії, яка буде озброєна твердими принципами і незламною конспірацією.

Соціал-демократична партія повинна використати новий вуличний рух, що почався, вона **повинна взяти у свої руки прапор російської демократії і повести її до жаданої для всіх перемоги!**

Таким чином, перед нами відкривається період **переважно політичної боротьби.** Така боротьба неминуча для нас, бо в існуючих політичних умовах економічна боротьба (страйки) не може дати чогось істотного. Страйки і у вільних державах — зброя, гостра з обох боків: навіть там, незважаючи на те, що робітники мають засоби боротьби — політичну свободу, міцні організації робітничих спілок, багаті каси, — страйки часто кінчаються поразкою робітників. А у нас, де страйк є злочином, що карається арештом, придушується збройною силою, де заборонено всякі робітничі спілки, — у нас страйки набирають значення лише **протесту.** Але для протесту демонстрації є сильнішою зброєю. В страйках сила робітників розпорошена, в них беруть участь робітники лише одного заводу або кількох заводів, в кращому разі, однієї професії, організація загального страйку — справа дуже важка навіть у Західній

Європі, а у нас і зовсім неможлива, — тимчасом у вуличних демонстраціях робітники відразу об'єднують свої сили.

З цього видно, як вузько дивляться на справу ті «соціал-демократи», які хочуть замкнути робітничий рух в рамки економічної боротьби і економічних організацій, відступаючи політичну боротьбу «інтелігенції», студентам, громадянству і полишаючи робітникам лише роль **допоміжної** сили. Історія учить, що за таких умов робітники будуть змушені тягати каштани з вогню лише для буржуазії. Буржуазія звичайно з задоволенням користується мускулистими руками робітників у боротьбі проти самодержавної влади, і, коли перемога вже завойована, вона привласнює її результати, а робітників залишає з порожніми руками. Якщо і у нас так піде справа, робітники нічого з цієї боротьби не дістануть. Щодо студентів та інших протестантів з громадянства, то ж вони — та сама буржуазія. Досить їм дати поганеньку «общипану конституцію», яка надає народові мізерні права, щоб усі ці протестанти заспівали іншим голосом: вони почнуть вихваляти «новий» режим. Буржуазія перебуває в постійному страху перед «червоним привидом» комунізму і в усіх революціях намагається скінчити справу там, де вона тільки-но починається. Діставши незначну вигідну їй поступку, вона, залякана робітниками, простягає владі руку примирення і безсоромно продає справу свободи *.

* Тут, звичайно, ми не маємо на увазі ту інтелігенцію, яка вже відрікається від свого класу і бореться в рядах соціал-демократів. Але такі інтелігенти — лише виняток, вони «білі ворони».

Тільки робітничий клас є надійна опора справжньої демократії. Тільки він не може піти на угоду з самодержавством заради якої-небудь поступки і не дасть приспати себе, коли йому почнуть солодко співати під звуки конституційної лютні.

Тому для демократичної справи в Росії надзвичайно велике значення має те, чи зуміє робітничий клас стати на чолі загального демократичного руху, чи він плентатиметься у хвості руху як допоміжна сила «інтелігенції», тобто буржуазії. В першому випадку результатом повалення самодержавства буде широка **демократична конституція**, яка надасть рівні права і робітникові, і забитому селянинові, і капіталістові. В другому випадку ми матимемо результатом ту «общипану конституцію», яка не менше, ніж абсолютизм, зуміє розтоптати вимоги робітників і дати **народові** лише примару свободи.

Але для цієї керівної ролі робітничий клас повинен організуватися в **самостійну політичну партію.** Тоді йому не страшні будуть в боротьбі з абсолютизмом ніякі зради, ніяке запроданство з боку його тимчасового союзника — «громадянства». З того моменту, як це «громадянство» зрадить справу демократії, робітничий клас сам, своїми власними силами поведе цю справу вперед, — самостійна політична партія дасть йому необхідну для цього силу.

Газета «Брдзола» («Боротьба») № 2—3, листопад — грудень 1901 р.

Стаття без підпису

Переклад з грузинської

ЯК РОЗУМІЄ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ?

I

Все змінюється... Змінюється суспільне життя і разом з ним змінюється і «національне питання». В різні часи різні класи виступають на арену боротьби, — і кожний клас по-своєму розуміє «національне питання». Отже, «національне питання» в різні часи **служить різним інтересам**, набирає різних відтінків залежно від того, **який** клас і **коли** висуває його.

Існувало, наприклад, у нас так зване **дворянське «національне питання»**, коли — після «приєднання Грузії до Росії» — грузинське дворянство відчуло, як невигідно було для нього втратити старі привілеї і могутність, які воно мало при грузинських царях, і, вважаючи «просте підданство» за приниження своєї гідності, побажало **«визволення Грузії». Цим воно хотіло поставити на чолі «Грузії» грузинських царів і дворянство і передати їм**, таким чином, **долю грузинського народу!** Це був **феодально-монархічний «націоналізм»**. Цей «рух» не лишив ніякого помітного сліду в житті грузинів, не здобув собі слави ні одним фактом, якщо не мати на увазі окремі змови грузинських дворян проти російських правителів на Кавказі. Досить було подіям суспільного

життя злегка торкнутися цього і без того слабого «руху», щоб зруйнувати його дощенту. І, дійсно, розвиток товарного виробництва, скасування кріпосництва, заснування дворянського банку, посилення класового антагонізму в місті і на селі, посилення руху сільської бідноти і т. п. — все це завдало смертельного удару грузинському дворянству і, разом з ним, **«феодально-монархічному націоналізмові»**. Грузинське дворянство розкололося на дві групи. Одна з них відмовилась від усякого «націоналізму» і простягла руку російському самодержавству, щоб за це дістати від нього тепленькі містечка, дешевий кредит і сільськогосподарські знаряддя, щоб уряд забезпечив її від сільських «бунтівників» і т. п. А друга, слабіша, група грузинського дворянства здружилася з грузинськими єпіскопами й архімандритами і, таким чином, сховала гнаний життям «націоналізм» під крильце клерикалізму. Ця група з великим захопленням займається відбудовою зруйнованих грузинських церков (це — головна стаття її «програми»!) — «пам'ятників колишньої величі» — і побожно чекає чуда, що має здійснити її **кріпосницько-монархічні** «бажання».

Таким чином, феодально-монархічний націоналізм в останні хвилини свого життя набрав клерикальної форми.

Разом з тим сучасне суспільне життя висунуло у нас **національне питання буржуазії**. Коли молода грузинська буржуазія відчула, яка важка для неї вільна конкуренція з «іноземними» капіталістами, вона устами грузинських націонал-демократів почала лепетати про **незалежну Грузію**. Грузинська

буржуазія хотіла захистити грузинський ринок митним кордоном, силою вигнати з цього ринку «іноземну» буржуазію, штучно підняти ціни на товари і такими «патріотичними» витівками добитися успіху на арені збагачення.

Такою була і лишається мета націоналізму грузинської буржуазії. Нема чого й казати, що для здійснення цієї мети потрібна була сила, а сила — в пролетаріаті. Тільки пролетаріат міг вдихнути життя у вихолощений «патріотизм» буржуазії. Треба було привернути на свій бік пролетаріат, — і ось на сцену виходять «національ-демократи». Багато пороху витратили вони на спростовування наукового соціалізму, багато гудили вони соціал-демократів і радили грузинським пролетарям відійти від них, вихваляли грузинський пролетаріат і умовляли його «в інтересах самих же робітників» посилити як-небудь грузинську буржуазію. Вони невідступно благали грузинських пролетарів: не губіть «Грузію» (чи грузинську буржуазію?), забудьте «внутрішні незгоди», здружіться з грузинською буржуазією і т. п. Але даремно! Солоденькі байки буржуазних публіцистів не могли приспати грузинський пролетаріат! Нещадні атаки грузинських марксистів, особливо ж могутні класові виступи, що перетворили в один соціалістичний загін руських, вірменських, грузинських та інших пролетарів, — завдали нашим **буржуазним націоналістам** нищівного удару і вигнали їх з поля боротьби.

«Щоб зняти ганьбу з свого імені» нашим збіглим патріотам треба було «змінити хоч би колір», хоч би прибратися в соціалістичне вбрання, якщо вони не могли засвоїти соціалістичних поглядів. І, дійсно,

на сцену виринув нелегальний... буржуазно-націоналістичний — з дозволу сказати — «соціалістичний» орган **«Сакартвело»** [5]! Так хотіли спокусити грузинських робітників! Але було вже пізно! Грузинські робітники навчилися відрізняти чорне від білого, вони легко догадалися, що буржуазні націоналісти «змінили тільки колір», а не суть своїх поглядів, що у «Сакартвело» **сама тільки назва соціалістична.** Вони зрозуміли це і підняли на сміх «рятівників» Грузії! Не справдилися надії дон-кіхотів із «Сакартвело»!

З другого боку, наш економічний розвиток поступово прокладає міст між передовими колами грузинської буржуазії і «Росією», економічно і політично зв'язує ці кола з «Росією» і тим самим розхитує грунт і без того розхитаного буржуазного націоналізму. І це — другий удар по буржуазному націоналізму!

На арену боротьби виступив новий клас, **пролетаріат,** — і разом з ним виникло нове «національне питання», **«національне питання» пролетаріату.** Наскільки відрізняється пролетаріат від дворянства і буржуазії, настільки ж відрізняється висунуте пролетаріатом «національне питання» від «національного питання» дворянства і буржуазії.

Тепер поговоримо про цей «націоналізм».

Як розуміє соціал-демократія **«національне питання»?**

Російський пролетаріат давно заговорив про боротьбу. Як відомо, метою всякої боротьби є перемога. Але для перемоги пролетаріату необхідне об'єднання **всіх** робітників **без різниці національності.** Ясно, що зруйнування національних перегородок і тісне

згуртування руських, грузинських, вірменських, польських, єврейських та ін. пролетарів є необхідною умовою перемоги російського пролетаріату.

Такі є інтереси російського пролетаріату.

Але російське самодержавство, як найлютіший ворог російського пролетаріату, завжди протидіє справі об'єднання пролетарів. Воно по-розбійницькому переслідує національну культуру, мову, звичаї і установи «чужих» національностей Росії. Самодержавство позбавляє їх необхідних громадянських прав, утискує з усіх боків, по-фарисейському сіє між ними недовір'я і ворожнечу, підбиває їх на кровопролитні сутички, показуючи цим, що єдина мета російського самодержавства полягає в тому, щоб пересварити нації, які населяють Росію, загострити між ними національний розбрат, зміцнити національні перегородки і тим самим з більшим успіхом роз'єднати пролетарів, з більшим успіхом розпорошити весь російський пролетаріат на дрібні національні групи і таким способом викопати могилу класовій самосвідомості робітників, їх класовому об'єднанню.

Такі є інтереси російської реакції, така є політика російського самодержавства.

Ясно, що інтереси російського пролетаріату, рано чи пізно, неминуче мусили зіткнутися з реакційною політикою царського самодержавства. Так воно й сталося, і саме на цьому грунті виникло в соціал-демократії «національне питання».

Як зруйнувати національні перегородки, поставлені між націями, як знищити національну замкнутість, щоб краще зблизити один з одним російських пролетарів, щоб тісніше згуртувати їх?

Такий зміст «національного питання» в соціалдемократії.

Поділитися на окремі національні партії і створити з них «вільний союз», — відповідають **федералісти-соціалдемократи**.

Те саме твердить «Вірменська соціал-демократична робітнича організація»[6].

Як бачите, нам радять не об'єднатися в одну російську партію з єдиним центром на чолі, а поділитися на кілька партій з кількома керівними центрами, і все це для посилення класової єдності! Ми хочемо **зблизити** одного з одним пролетарів різних націй. Що ж ми повинні зробити? — Віддаліть одного від одного пролетарів і досягнете мети! — відповідають федералісти - соціалдемократи. Ми хочемо пролетарів об'єднати в одну партію. Що ж ми повинні зробити? — Розпорошіть російський пролетаріат на окремі партії і ви досягнете мети! — відповідають федералісти-соціалдемократи. Ми хочемо знищити національні перегородки. Яких заходів ужити? — Зміцніть національні перегородки організаційними перегородками і досягнете мети! — відповідають вони. І все це радять нам, російським пролетарям, які ведуть боротьбу в однакових політичних умовах, які мають одного і того самого спільного ворога! Одним словом, нам кажуть: робіть отак на радість ворогам і поховайте вашу спільну мету вашими ж руками!

Але погодьмося на хвилину з федералістами-соціалдемократами і підемо за ними, — подивимось, куди вони нас приведуть! Сказано: переслідуй неправдомовця до порога неправди.

Припустимо, що ми послухалися наших федералістів і заснували *окремі національні партії*. Які з цього вийдуть наслідки?

Це неважко зрозуміти. Якщо досі, поки ми були **централістами**, головну увагу звертали на **спільні** умови становища пролетарів, на **єдність** їх інтересів, а про їхні «національні відмінності» говорили лише остільки, оскільки це не суперечило їх **спільним** інтересам, — якщо досі *найпершим* питанням для нас було питання про те, — в чому сходяться між собою пролетарі національностей Росії, що спільного між ними, — щоб на грунті цих спільних інтересів побудувати одну централізовану партію робітників усієї Росії, — тепер, коли «ми» стали федералістами, нашу увагу привертає нове головніше питання: чим відрізняються *один від одного пролетарі* національностей Росії, яка відмінність між ними, щоб на грунті «національної відмінності» побудувати окремі національні партії. Таким чином, другорядні для централіста «національні відмінності» стають для федераліста фундаментом національних партій.

Якщо ми підемо далі цим шляхом, то рано чи пізно змушені будемо зробити висновок, що «національні» і ще які-небудь інші «відмінності», наприклад, вірменського пролетаря, такі самі, як і вірменської буржуазії, що у *вірменського пролетаря і вірменського* буржуа однакові звичаї і характер, що вони складають один народ, одну неподільну «націю»*. Звідси

* «Вірменська соціал-демократична робітнича організація» тільки що зробила цей похвальний крок. Вона у своєму «Маніфесті» рішуче заявляє, що «пролетаріат (вірменський) не можна

недалеко до «єдиного грунту спільної дії», на який повинні стати і буржуа і пролетарі і подати дружньо одні одним руки, як члени однієї і тієї самої «нації». При цьому фарисейська політика самодержавного царя може здатися «новим» доказом такої дружби, а розмови про класовий антагонізм здадуться «недоречним доктринерством». А там ще чиясь поетична рука «сміливіше» торкнеться вузько національних струн, які поки що існують серед пролетарів національностей Росії, і примусить їх забриніти на відповідний лад. Шовіністичному шарлатанству відкриється кредит

відділити від суспільства (вірменського): об'єднаний (вірменський) пролетаріат повинен бути найрозумнішим і найсильнішим органом вірменського народу», що «вірменський пролетаріат, об'єднаний в соціалістичну партію, повинен прагнути до визначення вірменської суспільної думки, що вірменський пролетаріат буде рідним сином свого племені» та ін. (див. ст. 3 «Маніфесту» «Вірменської соціал-демократичної робітничої організації»).

По-перше, незрозуміло, чому «не можна відділити вірменський пролетаріат від вірменського суспільства», коли це «відділення» відбувається на кожному кроці? Хіба об'єднаний вірменський пролетаріат не «відділився» від вірменського суспільства, коли він в 1900 р. (у Тіфлісі) оголосив боротьбу вірменській буржуазії і буржуазно мислящим вірменам?! Що ж являє собою «Вірменська соціал-демократична робітнича організація», якщо не класову організацію пролетарів вірмен, які «відділилися» від інших класів вірменського суспільства? Чи, може, «Вірменська соціал-демократична робітнича організація» є організацією всіх класів!? Ну, а чи може вірменський пролетаріат, що веде боротьбу, обмежитися «визначенням вірменської суспільної думки», чи не повинен він іти вперед, оголосити боротьбу цій — наскрізь буржуазній «суспільній думці» і вдихнути в неї революційний дух? Факти говорять, що він повинен. Та коли це так, то само собою ясно, що «Маніфест» повинен був звернути увагу читача не на «визначення суспільної думки», а на боротьбу з цією думкою, на необхідність її революціонізування: цим він

(довір'я), друзі здадуться ворогами, вороги — друзями, станеться замішання, здрібніє класова самосвідомість російського пролетаріату.

Таким чином, замість того, щоб **зруйнувати національні перегородки**, ми, з ласки федералістів, **ще більше зміцнимо** їх організаційними перегородками; замість того, щоб **посунути вперед** класову самосвідомість пролетаріату, ми **відкинемо її назад** і піддамо небезпечним випробуванням. І «зрадіє серце» самодержавного царя, бо йому ніколи не вдалося б знайти подібних нам дарових помічників.

краще схарактеризував би обов'язки «соціалістичного пролетаріату». І, нарешті, хіба вірменський пролетаріат може бути «рідним сином свого племені», коли одна частина цього племені — вірменська буржуазія — як павук, смокче його кров, а друга частина — вірменське духовенство — крім того, що смокче кров робітників, систематично розбещує його свідомість? Всі ці питання прості й неминучі, коли дивитися на справу з точки зору класової боротьби. Але автори «Маніфесту» не помічають цих питань, тому що вони дивляться на справу з федералістично-націоналістичної точки зору, перейнятої ними у Бунду (єврейський робітничий союз) [7]. І взагалі автори «Маніфесту» немовби поставили собі мету — в усьому наслідувати Бунд. У свій «Маніфест» вони внесли також другу статтю резолюції V з'їзду Бунду «Про становище Бунду в партії». Вони називають «Вірменську соціал-демократичну робітничу організацію» єдиною захисницею інтересів вірменського пролетаріату (див. ст. 3 цього «Маніфесту»). Автори «Маніфесту» забули, що кавказькі комітети нашої партії [8] ось уже кілька років вважаються за представників вірменських (та інших) пролетарів на Кавказі, що вони розвивають в них класову самосвідомість шляхом усної і друкованої пропаганди й агітації вірменською мовою, керують ними під час боротьби та ін., тоді як «Вірменська соціал-демократична робітнича організація» народилася лише позавчора. Все це вони забули і, треба сподіватися, багато чого ще забудуть, аби тільки точно перейняти організаційні й політичні погляди Бунду.

Хіба ми цього добивалися?

І, нарешті, в той час, коли нам необхідна єдина, гнучка, централізована партія, Центральний Комітет якої зможе вмить поставити на ноги робітників усієї Росії і повести їх на рішучий штурм самодержавства й буржуазії, — нам сують в руки виродливий, розпорошений на окремі партії «федералістичний союз»! Замість гострої зброї нам дають заіржавлену і запевняють: цим ви, мовляв, швидше покінчите з вашими кровними ворогами!

Ось куди ведуть нас федералісти-соціалдемократи!

Але через те що ми добиваємося не «зміцнення національних перегородок», а їх зруйнування, через те що нам необхідна не заіржавлена, а гостра зброя, щоб з корінням вирвати нинішню несправедливість, через те що ми хочемо завдати ворогові не радість, а гіркоту і хочемо зрівняти його з землею, ясно, що наш обов'язок — відвернутися від федералістів і знайти кращу відповідь для розв'язання «національного питання».

II

Досі ми говорили про те, як не слід розв'язувати «національне питання». Тепер поговоримо про те, як треба розв'язувати це питання, тобто як розв'язала його соціал-демократична робітнича партія *.

Насамперед треба пам'ятати, що соціал-демократична партія, яка діє в Росії, назвала себе **Російською**

* Не зайвим буде зауважити, що подане нижче є коментарем до статей нашої партійної програми, які стосуються національного питання.

(а не **руською**). Очевидно, цим вона хотіла нам показати, що вона під своїм прапором збиратиме не тільки руських пролетарів, але й пролетарів **усіх національностей** Росії, отже, вона вживе всіх заходів для знищення поставлених між ними **національних перегородок.**

Далі, наша партія очистила «національне питання» від туману, що його повивав і надавав йому таємничого вигляду, розчленувала це питання на окремі елементи, надала кожному з них характеру класової вимоги і виклала їх в програмі у вигляді окремих статей. Цим вона ясно нам показала, що **взяті самі по собі** так звані «національні інтереси» і «національні вимоги» не мають особливої ціни, що ці «інтереси» і «вимоги» варті уваги лише настільки, наскільки вони посувають вперед або можуть посунути вперед класову самосвідомість пролетаріату, його класовий розвиток.

Всім цим Російська соціал-демократична робітнича партія ясно накреслила той шлях, на який вона стала, і ту позицію, яку вона зайняла, розв'язуючи «національне питання».

З яких частин складається «національне питання»? Чого вимагають пп. федералісти-соціалдемократи?

1) **«Громадянської рівності для національностей Росії»?**

Вас хвилює громадянська нерівність, що панує в Росії? Ви хочете повернути національностям Росії відібрані урядом громадянські права і тому вимагаєте для цих національностей громадянської рівності? А ми хіба проти **цієї** вимоги? Ми дуже добре розуміємо, яке велике значення мають громадянські права для

пролетарів. Громадянські права — це зброя боротьби; відібрати ці права — значить відібрати зброю; а хто не знає, що беззбройні пролетарі не можуть добре боротися? Для російського ж пролетаріату необхідно, щоб пролетарі всіх національностей Росії боролися добре, бо чим краще боротимуться ці пролетарі, тим більше у них буде класової самосвідомості, а чим більше буде у них класової самосвідомості, тим тісніша буде класова єдність російського пролетаріату. Так, все це нам відомо, і тому всіма нашими силами ми боремося і будемо боротися за громадянську рівність національностей Росії! Прочитайте 7-у статтю нашої партійної програми, де партія говорить про «повну рівноправність всіх громадян незалежно від статі, релігії, раси і **національності»**, — і ви побачите, що Російська соціал-демократична робітнича партія бере на себе здійснення цих вимог.

Чого ще вимагають федералісти-соціалдемократи?

2) **«Свободи мови для національностей Росії»?**

Вас хвилює той факт, що пролетарям «чужих» національностей Росії майже заборонено вчитися рідною мовою, говорити рідною мовою в громадських, державних та інших установах? Дійсно, є чого хвилюватися! Мова — знаряддя розвитку і боротьби. У різних націй — різні мови. Інтереси російського пролетаріату вимагають, щоб пролетарі національностей Росії мали повне право користуватися **тією мовою,** якою вони можуть вільніше здобути освіту, якою краще можуть боротися з ворогами на зборах, в громадських, державних та ін. установах. **Такою** мовою визнано **рідну мову.** Пролетарів «чужих» національностей позбавляють рідної мови, і хіба ми можемо

мовчати, — кажуть вони. Ну, а як відповідає на це російському пролетаріатові наша партійна програма? Прочитайте 8-му статтю нашої партійної програми, на підставі якої наша партія вимагає: «Права населення здобувати освіту рідною мовою, забезпечуваного створенням коштом держави і органів самоврядування потрібних для цього шкіл; права кожного громадянина говорити рідною мовою на зборах; запровадження рідної мови нарівні з державною в усіх місцевих громадських і державних установах», — прочитайте все це і переконаєтесь, що Російська соціал-демократична робітнича партія бере на себе здійснення і цієї вимоги.

Ще чого вимагають федералісти-соціалдемократи?

3) **«Самоврядування для національностей Росії»?**

Ви хочете цим сказати, що одні й ті самі закони не можна однаково застосовувати до різних місцевостей російської держави, які відрізняються одна від одної своєрідними побутовими умовами і складом населення? Ви хочете, щоб цим місцевостям було надано право пристосувати **загальні** державні закони до їх своєрідних умов? Коли це так, коли такий зміст вашої вимоги, — то треба надати їй і відповідної форми, треба відкинути націоналістичну туманність, плутанину і назвати речі своїми іменами. І коли ви це зробите, то ви переконаєтесь, що ми нічого не маємо проти такої вимоги. У нас нема ніяких сумнівів, що різні місцевості російської держави, які відрізняються одна від одної своєрідними побутовими умовами і складом населення, не можуть однаково застосовувати державну конституцію, що треба таким місцевостям надати право здійснювати загальну державну

конституцію в тій формі, в якій вони здобудуть більшу користь, в якій вони повніше розвинуть ті політичні сили, що є в народі. Цього вимагають класові інтереси російського пролетаріату. І якщо ви перечитаєте 3-ю статтю нашої партійної програми, де наша партія вимагає «широкого місцевого самоврядування; обласного самоврядування для тих місцевостей, які відзначаються особливими побутовими умовами і складом населення», — то ви побачите, що Російська соціал-демократична робітнича партія спершу очистила цю вимогу від націоналістичного туману і потім — взяла на себе її здійснення.

4) Ви вказуєте нам на царське самодержавство, яке люто переслідує «національну культуру» «чужих» національностей Росії, яке по-розбійницькому втручається в їх внутрішнє життя і утискує їх з усіх боків, яке по-варварському зруйнувало (і продовжує руйнувати) культурні заклади фінляндців, по-розбійницькому захопило вірменське національне майно і т. д.? Ви вимагаєте гарантії від розбійницьких насильств самодержавства? Але хіба ми не бачимо насильств царського самодержавства, і хіба ми не боролися завжди проти цих насильств?! Тепер для кожного очевидно, як утискує і душить нинішній російський уряд «чужі» національності Росії. Не підлягає також сумніву, що така політика уряду день у день розбещує і піддає небезпечним випробуванням класову самосвідомість російського пролетаріату. Отже, ми завжди і всюди будемо боротися проти розбещуючої політики царського уряду. Отже, ми завжди і всюди будемо боронити від поліцейських насильств самодержавства не тільки корисні, але

навіть некорисні установи цих національностей, тому що інтереси російського пролетаріату підказують нам, що тільки самі національності мають право знищувати або розвивати ті чи інші сторони своєї національної культури. Але читайте 9-у статтю *нашої* програми. Хіба не про це йде мова в 9-й статті нашої партійної програми, яка, до речі сказати, викликала багато пересудів як серед наших ворогів, так і серед друзів.

Але тут нас перебивають і радять припинити розмови про 9-у статтю. Чому? — питаємо ми. «Тому», відповідають вони, що ця стаття нашої програми «докорінно суперечить» 3-й, 7-й і 8-й статтям тієї ж програми, що, коли національностям надаються права по своїй волі влаштовувати всі свої національні справи (див. ст. 9), то тоді у згаданій програмі не повинно бути місця статтям 3-й, 7-й і 8-й, — і, навпаки, коли ці статті лишаються в програмі, то тоді, безперечно, повинна бути виключена з програми стаття 9-а. Безперечно, щось подібне говорить «Сакартвело»*, коли з властивою йому легковажністю запитує: «яка ж логіка — сказати нації: я надаю тобі обласне самоврядування, — і в той же час нагадати їй, що вона має право на свій розсуд влаштовувати всі свої національні справи?» (див. «Сакартвело» № 9). «Видно», в програму закралась логічна суперечність, «видно», щоб усунути цю суперечність, треба виключити з програми яку-небудь одну або кілька статей! Так, «безумовно» треба виключити,

---

* *Ми тут торкаємося «Сакартвело» лише для того, щоб* краще з'ясувати зміст 9-ої статті. Метою нашої статті є критика федералістів-соціалдемократів, а не «сакартвелоїстів», які докорінно відрізняються від перших (див. розділ I).

а то як же, дивіться, сама логіка протестує устами нелогічного «Сакартвело».

Пригадується одне стародавнє повідання. Жив колись «мудрець-анатом». В його розпорядженні було «все необхідне» для «справжнього» анатома: диплом, приміщення, інструменти, непомірні претензії. Бракувало йому лише малого — знання анатомії. Одного разу до нього звернулися з проханням пояснити, який існує зв'язок між частинами скелета, які він розкидав на анатомічному столі. Таким чином, нашому «прославленому мудрецеві» випала нагода показати себе. «Мудрець» з великою помпою і урочистістю приступив до «діла»! Та от біда! «Мудрець» ні аза не розумів в анатомії, він не знав, яку частину до чого приставити, щоб в результаті вийшов цілий скелет! Довго возився бідолаха, багато потів, але даремно! Нарешті, коли у нього все переплуталось і нічого не вийшло, він схопив кілька частин скелета, відкинув їх далеко від себе і при цьому філософськи вилаяв «зловмисних» осіб, які нібито поклали йому на стіл несправжні частини скелета. Присутні, звичайно, підняли на сміх «мудреця-анатома».

Така сама «пригода» сталася і з «Сакартвело». Йому заманулося розібрати нашу партійну програму, але воно, виявляється, не знало, що ж являє собою наша програма і як її слід розбирати, не зрозуміло, який існує зв'язок між окремими статтями цієї програми і що являє собою кожна стаття зокрема, — і от «філософськи» радить нам: через те що я не міг зрозуміти таких-то й таких-то статей вашої програми, через це (?!) треба викинути їх геть з програми.

Але я не хочу піднімати на сміх і без того смішне «Сакартвело», — кажуть: лежачого не б'ють! Навпаки, я готовий навіть допомогти йому в справі роз'яснення нашої програми, але при умові, щоб воно 1) власними устами визнало своє неуцтво; 2) уважно слухало мене і 3) було б у злагоді з логікою *.

Річ ось у чому. 3-я, 7-а і 8-а статті нашої програми виникли на грунті **політичного централізму.** Коли Російська соціал-демократична робітнича партія вносила ці статті в свою програму, вона керувалась тим міркуванням, що так зване «остаточне» розв'язання «національного питання», тобто «визволення» «чужих» національностей Росії, взагалі кажучи, неможливе до того часу, поки політичне панування перебуває в руках буржуазії. Це має двояку причину: по-перше, нинішній економічний розвиток поступово прокладає міст між «чужими національностями» і «Росією», встановлює все більший і більший зв'язок їх одна з одною і тим самим породжує дружні почуття в керівних колах буржуазії цих національностей, що позбавляє грунту їх «національно-визвольні» прагнення; і по-друге, **взагалі кажучи,** пролетаріат не підтримуватиме так званого «національно-визвольного» руху, тому що досі всякий **такий** рух був на користь буржуазії, розбещував і калічив класову самосвідомість пролетаріату. Ці міркування породили

* Вважаю за потрібне повідомити читача, що «Сакартвело» з перших же номерів оголосило війну логіці, як кайданам, з якими треба боротися. Не слід звертати уваги на те, що «Сакартвело» часто говорить від імені логіки, воно робить так через властиву йому легковажність і забутливість.

ідею **політичного централізму** і зумовлені нею 3-ю, 7-у і 8-у статті нашої партійної програми.

Але це, як сказано вище, є **загальний** погляд.

Це, однак, не виключає того, що можуть створитися такі економічні й політичні умови, за яких передові кола буржуазії «чужих» національностей захочуть «національного визволення».

Може трапитися так само, що такий рух буде вигідним для розвитку класової самосвідомості пролетаріату.

Як повинна вчинити тоді наша партія?

Ось саме для таких можливих випадків і включено в нашу програму 9-у статтю, саме, зважаючи на можливість таких обставин, надається національностям право, в силу якого вони старатимуться влаштувати свої національні справи відповідно до своїх бажань (наприклад, зовсім «визволитися», відокремитися).

Наша партія, партія, що ставить собі за мету бути керівником пролетаріату всієї Росії, який веде боротьбу, повинна зустрінути підготовленою такі можливі випадки в житті пролетаріату, і саме тому вона повинна була внести таку статтю до своєї програми.

Так повинна робити всяка передбачлива, далекоглядна партія.

Проте, виявляється, «мудреців» із «Сакартвело», а також деяких федералістів-соціалдемократів, не задовольняє такий зміст 9-ї статті. Вони вимагають «рішучої», «прямої» відповіді на питання: вигідна чи невигідна пролетаріатові «національна незалежність»? *

* Див. статтю «Старого (тобто застарілого!) революціонера» в № 9 «Сакартвело».

Я згадую російських метафізиків 50-х років минулого століття, які настирливо питали тодішніх діалектиків, корисний чи шкідливий дощ для врожаю, і вимагали від них «рішучої» відповіді. Діалектикам неважко було довести, що така постановка питання зовсім не наукова, що в різний час по-різному слід відповідати на такі питання, що під час засухи дощ — корисний, а в дощову годину — некорисний і навіть шкідливий, що, виходить, вимагати «рішучої» відповіді на таке питання — явне безглуздя.

Але подібні приклади газеті «Сакартвело» не пішли на користь.

Такої ж «рішучої» відповіді вимагали від марксистів послідовники Бернштейна на питання: корисні чи шкідливі для пролетаріату кооперативи (тобто споживчо-виробничі товариства)? Марксистам неважко було довести беззмістовність такої постановки питання. Вони дуже просто роз'яснили, що все залежить від часу і місця, що там, де класова самосвідомість пролетаріату досягла належного рівня розвитку, де пролетарі об'єднані в одну міцну політичну партію, — там кооперативи можуть принести велику користь пролетаріатові, якщо за створення їх і керівництво ними візьметься сама партія; а там, де цих умов немає, кооперативи — шкідливі для пролетаріату, тому що вони породжують у робітників дрібно-крамарські тенденції і цехову замкнутість і таким чином спотворюють їх класову самосвідомість.

Але і цей приклад не пішов на користь «сакартвелоїстам». Вони ще настирливіше запитують: корисна чи шкідлива для пролетаріату національна незалежність? Дайте рішучу відповідь!

Але ми бачимо, що тих обставин, які можуть породити і розвинути «національно-визвольний» рух серед буржуазії «чужих» національностей, — цих обставин поки що не існує, і вони не такі-то вже неминучі в майбутньому,—вони припущені нами лише як можливі обставини. Крім того, адже поки що і неможливо знати, на якому ступені розвитку буде тоді класова самосвідомість пролетаріату, наскільки корисний чи шкідливий буде цей рух для пролетаріату! Постає питання, на якому ж грунті будувати * «рішучу» відповідь на це питання, звідки вивести її? І хіба не безглуздя вимагати «рішучої» відповіді за такого стану речей?

Ясно, що вирішення цього питання треба полишити самим «чужим» національностям, а ми повинні завойовувати їм право вирішити це питання. Нехай самі національності вирішують, коли це вимагатиметься від них: корисна чи шкідлива для них «національна незалежність» і якщо корисна, то в якій формі треба здійснити її? Тільки вони можуть вирішити це питання!

Таким чином, на підставі 9-ї статті «чужим» національностям надано право влаштовувати свої національні справи відповідно до своїх бажань. А ми на підставі тієї ж статті повинні добиватися того, щоб бажання цих національностей були дійсно соціал-демократичними, щоб ці бажання виходили з класових інтересів пролетаріату, для чого необхідно в соціал-демократичному дусі освічувати пролетарів цих

* Пп. «сакартвелоїсти» завжди будують свої вимоги на піску і не уявляють собі існування людей, які можуть знайти міцніший грунт для своїх вимог!

національностей, піддати суворій соціал-демократичній критиці деякі реакційні «національні» нрави, звичаї і установи, що зовсім не перешкоджатиме нам захищати ці ж нрави, звичаї і установи від поліцейського насильства.

Така основна думка 9-ї статті.

Легко помітити, який глибокий логічний зв'язок має ця стаття нашої програми з принципами пролетарської класової боротьби. І тому що вся наша програма побудована на цьому принципі, сам собою ясний логічний зв'язок статті 9-ї з усіма іншими статтями нашої партійної програми.

Тупоумне «Сакартвело» тому *й називається* «мудрим» органом преси, що воно не перетравлює таких простих думок.

Що ж іще лишилося від «національного питання»?

5) **«Захист національного духа і його властивостей»?**

Але що таке цей «національний дух і його властивості»? Наука устами діалектичного матеріалізму давно довела, що ніякого «національного духа» не існує і існувати не може. Чи спростував хто-небудь цей погляд діалектичного матеріалізму? Історія говорить нам, що ніхто не спростував. Отже, ми повинні погодитися з цим поглядом науки, повинні разом з наукою повторити, що ніякого «національного духа» не існує і існувати не може. І якщо це так, якщо ніякого «національного духа» не існує, — то само собою ясно, що всякий захист того, що не існує, є логічним безглуздям, яке неминуче призведе до відповідних історичних (небажаних) наслідків. Говорити про такі «філософські» дурниці личить хіба

тільки «Сакартвело» — «органові революційної партії грузинських соціал-федералістів» (див. «Сакартвело» № 9)*.

---

* Що ж являє собою «партія», яка так дивно іменує себе? «Сакартвело» повідáє (див. додаток перший до № 10 «Сакартвело»), що «навесні цього року за кордоном зібрались грузинські революціонери: грузинські анархісти, прихильники «Сакартвело», грузинські соціал-революціонери і... об'єдналися... в «партію» грузинських соціал-федералістів»... Так, саме анархісти, які всім серцем і душею зневажають всяку політику, соціал-революціонери, які захоплюються політикою, «сакартвелоїсти», які заперечують всякі терористичні й анархічні заходи, — ось така строката публіка, що взаємно заперечує один одного, виявляється, об'єдналася.. в «партію»! Ідеальна різномастість, яку тільки коли-небудь може уявити собі людина! Ось де людині не буде нудно! Помиляються ті організатори, які запевняють, що для об'єднання людей в партію необхідна спільність принципів! Не спільність принципів, каже нам ця строката публіка, а відсутність принципів є тим грунтом, на якому повинна бути побудована «партія»! Геть від нас «теорія», принципи — ці рабські кайдани! Чим швидше ми звільнимося від них, тим краще, — філософствує ця строката публіка. І, дійсно, як тільки ці люди звільнилися від принципів, вони зараз же, одним махом побудували... картковий домик — пробачте — «партію грузинських соціал-федералістів». Виявляється, «сім з половиною чоловік» в усякий час можуть створити «партію», коли вони зберуться разом! І як тут не посміятися, коли ці неуки, «офіцери» без армії починають філософствувати: Російська соціал-демократична робітнича партія «є антисоціалістичною, реакційною» та ін.; російські соціал-демократи — «шовіністи»; Кавказький союз нашої партії «по-рабському» підкоряється Центральному Комітетові партії* і т. д. (див. резолюції першої конференції грузинських революціонерів). Кращого і не слід було чекати від археологічних решток часів Бакуніна. Які дерева — такі й плоди, які фабрики — такі й товари.

* Мушу відзначити, що погоджені дії окремих частин нашої партії деяким ненормальним «індивідам» здалися «рабським підкоренням». Це все від слабості нервів — запевняють лікарі.

* * *

Так стоїть справа з національним питанням.

Як видно, наша партія розчленувала його на окремі частини, видобула з нього життєві соки, розлила їх по венах своєї програми і всім цим показала, як слід розв'язувати «національне питання» в соціал-демократії, щоб ущент зруйнувати національні перегородки, ні на хвилину не віддаляючись від наших принципів.

Навіщо потрібні — питаємо — окремі національні партії? Або: де ж той соціал-демократичний «базис», на якому повинні бути побудовані організаційні і політичні погляди федералістів-соціалдемократів? Такого «базису» не видно, його не існує. Федералісти-соціалдемократи висять у повітрі.

З такого незручного становища вони можуть вийти двояким шляхом. Або вони повинні остаточно відійти від точки зору революційного пролетаріату і прийняти принцип зміцнення національних перегородок (опортунізм у федералістичній формі); або вони повинні відмовитися від усякого федералізму в партійній організації, сміливо піднести прапор знищення національних перегородок і згуртуватися в єдиному таборі Російської соціал-демократичної робітничої партії.

Газета «Пролетаріатіс Брдзола»
(«Боротьба Пролетаріату») № 7,
1 вересня 1904 р.

Стаття без підпису

Переклад з грузинської

ЛИСТ ІЗ КУТАЇСА [9]

Тут тепер потрібна «Искра» [10] (хоч вона без іскри, але все-таки потрібна: принаймні в ній є хроніка, чорт її забери, треба добре знати і ворога), починаючи з 63 №. Дуже потрібні видання Бонч-Бруєвича [11]: «Боротьба за з'їзд», «До партії» (чи не декларація 22-х? [12]), «Наші непорозуміння», «про суть соціалізму» і «про страйки» Рядового (якщо вийшли), брошура Леніна проти Рози і Каутського [13], Протоколи з'їзду Ліги [14], «Крок вперед» [15] (можеш відкласти, якщо тепер неможливо встигнути). Потрібна всяка новинка від простих декларацій до великих брошур, що хоч трохи торкається існуючої внутріпартійної боротьби.

Прочитав брошуру Галерки «Геть бонапартизм». Нічого собі. Якби він бив своїм молотом сильніше й глибше, було б краще. Жартівливий тон і просьба про пощаду позбавляють його удари сили й дошкульності і псують враження у читача. Тим більше впадає у вічі ця хиба, що автор, як видно, добре розуміє нашу позицію і прекрасно з'ясовує і розвиває деякі питання. Людина, що стоїть на нашій позиції, повинна говорити голосом твердим і непохитним. В цьому відношенні Ленін — справжній гірський орел.

Прочитав також статті Плеханова, в яких він розглядає «Що робити?» [16]. Ця людина або зовсім з'їхала

з глузду, або в ній говорять ненависть і ворожнеча. Думаю, що обидві причини мають тут місце. Я думаю, що Плеханов відстав від **нових питань.** Йому ввижаються старі опоненти, і він по-старому твердить: «суспільна свідомість визначається суспільним буттям», «ідеї з неба не падають». Так, начебто Ленін говорить, що соціалізм Маркса був би можливий за часів рабства й кріпосництва. Тепер гімназисти і ті знають, що «ідеї з неба не падають». Але справа в тому, що тепер мова йде зовсім про інше. Цю загальну формулу ми давно перетравили, настав час деталізувати це загальне питання. Тепер нас цікавить те, як з окремих ідей виробляється система ідей (теорія соціалізму), як окремі ідеї та ідейки зв'язуються в одну струнку систему — теорію соціалізму, і ким виробляються і зв'язуються. Чи маса дає своїм керівникам програму й обгрунтування програми чи керівники масі? Якщо сама маса і її стихійний рух дають нам теорію соціалізму, то нема чого захищати масу від шкідливого впливу ревізіонізму, тероризму, зубатовщини, анархізму: «стихійний рух сам **із себе** породжує соціалізм». Якщо ж із себе **не** породжує стихійний рух теорію соціалізму (не забудь, що у Леніна мова йде про теорію соціалізму), значить, остання народжується **поза** стихійним рухом, із спостереження і вивчення стихійного руху людьми, які озброєні знаннями нашого часу. Значить, теорія соціалізму виробляється «цілком незалежно від росту стихійного руху», навіть всупереч цьому рухові, і потім уже **вноситься ззовні** в цей рух, **виправляючи** його відповідно до свого змісту, тобто відповідно до об'єктивних вимог класової боротьби пролетаріату.

Висновок (практичний висновок) звідси такий: піднесемо пролетаріат до свідомості справжніх класових інтересів, до свідомості соціалістичного ідеалу, а не то щоб розміняти цей ідеал на дрібниці або пристосувати до стихійного руху. Ленін встановив теоретичний базис, на якому і будується цей практичний висновок. Досить тільки прийняти цей теоретичний засновок, і ніякий опортунізм не підступить до тебе близько. В цьому значення ленінської ідеї. Називаю її ленінською, тому що ніхто в російській літературі не висловлював її з такою ясністю, як Ленін. Плеханов гадає, що він все ще перебуває в 90-х роках і жує пережоване 18 раз — мовляв, два рази по два — 4. І йому не сором, що договорюється до повторення мартиновських ідей...

Напевно знайомий з декларацією 22-х... Тут був один товариш, який приїхав з ваших країв, узяв з собою резолюції кавказьких комітетів за екстрений з'їзд партії.

Даремно дивишся на справу безнадійно, — вагався тільки Кутаїський комітет, але мені вдалося переконати їх, і після цього вони стали клястися більшовизмом. Переконати було їх неважко: дволична політика ЦК стала очевидною завдяки декларації, і після одержання нових відомостей про це не можна було сумніватися в цьому. Він (ЦК) зломить собі шию, про це подбають тутешні і російські товариші. Всі гострять зуби проти нього.

Написано у вересні — жовтні 1904 р.
Друкується вперше

Переклад з грузинської

ЛИСТ ІЗ КУТАЇСА

(Того самого товариша)

З листом запізнився, не сердься. Весь час був зайнятий. Все, послане тобою, одержав (Протоколи Ліги; «Наші непорозуміння» Галерки і Рядового; «Социал-Демократ» № 1; «Искру» останні №№). Думка Рядового («Один з висновків») мені сподобалась. Хороша також стаття проти Рози Люксембург. Ці панове — Роза, Каутський, Плеханов, Аксельрод, Віра Засулич та інші, — як видно, виробили якісь сімейні традиції, як старі знайомі. Вони не можуть «зрадити» один одного, захищають один одного так, як члени клану патріархальних племен захищали один одного, не вдаючись у розгляд того, чи винен родич чи не винен. Са́ме це сімейне почуття «спорідненння» перешкодило Розі об'єктивно поглянути на партійну кризу (звичайно, є й інші причини, наприклад, погана обізнаність з фактами, закордонні окуляри і т. д.). Цим же, між іншим, пояснюються деякі негідні вчинки Плеханова, Каутського та інших.

Тут усім подобаються видання Бонча, як майстерний вираз позиції більшовиків. Добре б зробив Галерка, якби **по суті** торкнувся статей Плеханова (№№ 70, 71 «Искры»). Основна думка статей Галерки та, що Плеханов раніше говорив одно, тепер говорить

інше, він, мовляв, суперечить самому собі. Велике диво! Начебто це — новина! Він не вперше суперечить собі самому. І цим він, можливо, навіть пишається, вважаючи себе за живе втілення «діалектичного процесу». Само собою, що непослідовність — пляма на політичній фізіономії «керівника», і вона (пляма), безперечно, повинна бути відзначена. Але у нас (тобто в №№ 70, 71) мова йде не про це, а про важливе питання теорії (питання про відношення буття до свідомості) і тактики (про відношення керованих до керівників). Галерці слід би, на мою думку, показати, що теоретична війна Плеханова проти Леніна — чистісіньке донкіхотство, війна з вітряками, тому що Ленін у своїй книжці найпослідовніше додержується положення К. Маркса **про походження** свідомості. А війна Плеханова в питанні про тактику — цілковита плутанина, характерна для «індивіда», який переходить в табір опортуністів. Якби Плеханов поставив питання ясно, хоч би в такому вигляді: «хто формулює програму, керівники чи керовані?» І потім: «хто кого підносить до розуміння програми, керівники керованих чи останні перших?» Або: «може небажано, щоб керівники підносили масу до розуміння програми, тактики й принципів організації?» Якби Плеханов так ясно поставив собі ці питання, які через свою простоту і тавтологічність в собі самих містять своє розв'язання, то він, можливо, злякався б свого наміру і не виступив би з такою тріскотнею проти Леніна. І оскільки Плеханов цього не зробив, тобто оскільки він заплутав питання фразами про «героїв і юрбу», остільки він ухилився в бік **тактичного опортунізму.** Плутати питання — характерна риса опортуністів.

Якби Галерка поставив ці і подібні питання по суті, на мою думку, було б краще. Скажеш, це справа Леніна, але я з цим не можу погодитися, тому що критиковані погляди Леніна—не власність Леніна, і їх перекручення стосується інших партійців не менше, ніж Леніна. Звичайно, Ленін краще за інших міг би виконати це завдання...

Є вже резолюції на користь видань Бонча. Може й гроші будуть. Читав, мабуть, в № 74 «Искры» резолюції на «користь миру». Резолюції **Імеретино-Мінгрельського** і **Бакинського комітетів** не були згадані, тому що там нічого не було про «довір'я» до ЦК. Вересневі резолюції, як я писав, наполегливо вимагали з'їзду. Подивимося, що буде, тобто подивимося, що покажуть результати засідань партійної Ради[17]. Чи одержав 6 карб., чи ні? Цими днями одержиш ще. Не забудь прислати з тим суб'єктом брошуру «**Лист до товариша**»[18], — тут багато хто не читав її. Надішли також «Социал-Демократ», наступний номер.

Костров[19] прислав нам ще одного листа, де говорить про дух і матерію (здається, мова йде про ситцьову матерію). Цей ішак не розуміє, що перед ним не аудиторія газети «Квалі»[20]. Яке йому діло до організаційних питань?

Вийшов новий номер (7-й) «Боротьби Пролетаріату» («Пролетаріатіс Брдзола»)[21]. Між іншим, там є одна моя стаття проти організаційного і політичного федералізму[22]. Якщо зумію, пришлю цей №.

Написано у жовтні 1904 р.
Друкується вперше

Переклад з грузинської

КЛАС ПРОЛЕТАРІВ
І ПАРТІЯ ПРОЛЕТАРІВ

(З приводу першого пункту статуту партії)

Минули ті часи, коли сміливо проголошували: «єдина і неділима Росія». Тепер і дитина знає, що «єдиної і неділимої» Росії не існує, що вона давно поділилась на два протилежні класи: на буржуазію і пролетаріат. Тепер ні для кого не є таємницею, що боротьба між цими двома класами стала тією віссю, навколо якої обертається наше сучасне життя.

Проте до теперішнього часу все це важко було помітити, — і це тому, що досі ми бачили на арені боротьби лише окремі групи, бо боролися лише окремі групи в окремих містах і куточках, а пролетаріату і буржуазії, як класів, не було видно, — їх важко було помітити. Аж ось, об'єдналися міста і райони, різні групи пролетаріату подали одна одній руку, спалахнули загальні страйки і демонстрації, — і перед нами відкрилась велична картина боротьби між двома Росіями, Росією буржуазною і Росією пролетарською. На арену боротьби виступили дві великі армії: армія пролетарів і армія буржуа, і боротьба між цими двома арміями охопила все наше суспільне життя.

Тому що армія не може діяти без керівників і тому що кожна армія має свій передовий загін, який іде попереду неї і освітлює їй шлях, — то ясно, що разом з цими арміями повинні були виступити і відповідні групи керівників, відповідні партії, як кажуть звичайно.

Отже, картина набрала такого вигляду: на одному боці армія буржуа на чолі з ліберальною партією, а на другому — армія пролетарів на чолі з соціал-демократичною партією, — кожною армією в її класовій боротьбі керує власна партія *.

Ми торкнулися всього цього для того, щоб порівняти партію пролетарів з класом пролетарів і тим самим з'ясувати коротко її загальну фізіономію.

Сказане достатньою мірою вияснило, що партія пролетарів, як бойова група керівників, по-перше, повинна бути далеко менша від класу пролетарів кількістю своїх членів; по-друге, повинна стояти вище класу пролетарів своєю свідомістю і своїм досвідом; і, по-третє, повинна являти собою згуртовану організацію.

Сказане, на нашу думку, не потребує доказів, бо само собою зрозуміло, що поки існує капіталістичний порядок, який незмінно супроводиться злиднями і відсталістю народних мас, — весь пролетаріат не зможе піднятися до бажаної свідомості, що, отже, необхідна група свідомих керівників, яка соціалістично освічує армію пролетарів, об'єднує її і керує нею під час боротьби. Ясно так само і те, що партія,

* Ми нічого не говоримо про інші партії в Росії, тому що для з'ясування порушених нами питань немає ніякої потреби говорити про них.

яка поставила собі за мету керувати пролетаріатом, **що веде боротьбу,** повинна становити не випадкове скупчення одиночок, а згуртовану централізовану **організацію,** щоб можна було спрямовувати її роботу за єдиним планом.

Така, коротко, загальна фізіономія нашої партії.

Запам'ятаймо все це і перейдімо до нашого головного питання: кого ми можемо назвати членом партії? Перший пункт партійного статуту, з приводу якого написано цю статтю, торкається саме цього питання.

Отже, розгляньмо це питання.

Кого ж, таким чином, ми можемо назвати членом Російської соц.-дем. робітничої партії, тобто які обов'язки члена партії?

Партія наша — соціал-демократична. Це значить, що вона має свою власну програму (найближчі і кінцеві цілі руху), свою власну тактику (способи боротьби) і свій власний організаційний принцип (форму об'єднання). **Єдність** програмних, тактичних і організаційних поглядів є тим грунтом, на якому будується наша партія. Лише **єдність** цих поглядів може об'єднати членів партії в **одну** централізовану партію. Рушиться єдність поглядів — рушиться і партія. Отже, членом партії можна назвати лише того, хто повністю приймає партійну програму, тактику і організаційний принцип партії. Лише той, хто досить вивчив і повністю прийняв програмні, тактичні й організаційні погляди нашої партії, може бути в рядах нашої партії і разом з тим в рядах керівників армії пролетарів.

Але чи досить для члена партії тільки **прийняття** партійної програми, тактики й організаційних

поглядів? Чи можна назвати таку людину справжнім керівником армії пролетарів? Звичайно, ні! По-перше, всім відомо, що на світі існує немало базік, які з задоволенням «приймуть» партійну програму, тактику й організаційні погляди, але ні на що, крім базікання, не здатні. Було б оскверніннням святая святих партії назвати такого базіку членом партії (тобто керівником армії пролетарів)! Та й до того ж, наша партія — не філософська школа або релігійна секта. Хіба наша партія не є партія **боротьби?** І коли це так, хіба не ясно само собою, що нашу партію не задовольнить платонічне **прийняття** її програми, тактики й організаційних поглядів, що вона безперечно вимагатиме від свого члена **здійснення** прийнятих поглядів? Значить, хто хоче бути членом нашої партії, той не може вдовольнятися прийняттям програмних, тактичних і організаційних поглядів нашої партії і повинен взятися за здійснення цих поглядів, за проведення їх у життя.

Але що значить для члена партії здійснення партійних поглядів? Коли він може здійснити ці погляди? Лише тоді, коли він бореться, коли він разом з усією партією іде попереду армії пролетаріату. Чи можлива боротьба поодинці, врозбрід? Звичайно, ні! Навпаки, люди спочатку об'єднуються, спочатку організуються і потім уже йдуть в бій. Без цього марна всяка боротьба. Ясно, що і члени партії тільки тоді зможуть боротися і, значить, здійснювати партійні погляди, коли вони об'єднаються в згуртовану **організацію.** Ясно так само, що в чим більш згуртовану організацію об'єднаються члени партії, тим краще вони боротимуться, отже, тим

повніше здійснять програму, тактику й організаційні погляди партії. Недаремно кажуть, що наша партія є **організація** керівників, а не скупчення одиночок. А якщо наша партія є **організація** керівників, то ясно, що членом цієї партії, цієї організації можна вважати лише того, хто працює в цій організації, отже, хто вважає своїм обов'язком злити свої бажання з бажаннями партії і діяти разом з партією.

Значить, для членства в партії необхідне здійснення програми, тактики й організаційних поглядів партії; для здійснення поглядів партії необхідна боротьба за ці погляди; для боротьби за ці погляди необхідна робота в партійній організації і робота разом з партією. Ясно, що для членства в партії необхідно вступити в одну з партійних організацій *. Лише тоді, коли ми вступимо в одну з партійних організацій і, таким чином, наші особисті інтереси зіллємо з інтересами партії, — лише тоді ми зможемо стати членами партії і разом з тим справжніми керівниками армії пролетарів.

Якщо наша партія є не скупчення одиночок-базік, а **організація** керівників, яка за допомогою Центрального Комітету гідно веде вперед армію пролетарів, то тоді все сказане вище ясне само собою.

* Як усякий складний організм складається з безлічі найпростіших організмів, так і наша партія, як складна і загальна організація, складається з великого числа районних, місцевих організацій, які називаються партійними організаціями, якщо вони затверджені партійним з'їздом або Центральним Комітетом. Як бачите, партійною організацією називаються не тільки комітети. Для спрямування роботи цих організацій за єдиним планом існує Центральний Комітет, з допомогою якого ці місцеві партійні організації складають одну велику централізовану організацію.

Треба зауважити ще ось що.

До сьогоднішнього дня наша партія була схожа на гостинну патріархальну родину, яка готова прийняти всіх співчуваючих. Але після того, як наша партія перетворилася в централізовану **організацію**, вона скинула з себе патріархальну подобу і стала цілком схожа на **фортецю,** двері якої відчиняються лише для достойних. А це має для нас велике значення. В той час як самодержавство намагається розбестити класову самосвідомість пролетаріату «тред-юніонізмом», націоналізмом, клерикалізмом і т. п., коли, з другого боку, ліберальна інтелігенція уперто намагається вбити політичну самостійність пролетаріату і добитися опіки над ним, — в цей час ми повинні бути дуже пильними і не повинні забувати, що наша партія є **фортеця,** двері якої відчиняються лише для перевірених.

Ми з'ясували дві необхідні умови (прийняття програми і робота в партійній організації) членства в партії. Коли до цього додамо і третю умову, яка зобов'язує члена партії подавати їй матеріальну допомогу, — тоді у нас будуть в наявності всі ті умови, які дають право носити звання члена партії.

Значить, членом Російської соціал-демократичної робітничої партії може бути названий той, хто приймає програму цієї партії, подає партії матеріальну допомогу і **бере участь в одній з партійних організацій.**

Таке формулювання першого пункту партійного статуту, дане тов. Леніним *.

* Ленін — видатний теоретик і практик революційної соціал-демократії.

Це формулювання, як бачите, цілком випливає з того погляду, за яким наша партія є централізована **організація**, а не **скупчення** одиночок.

У цьому найбільше достоїнство цього формулювання.

Та ось знайшлися деякі товариші, які бракують ленінське формулювання як «вузьке» і «незручне» і пропонують своє формулювання, яке, треба думати, не буде ні «вузьким», ні «незручним». Ми говоримо про формулювання Мартова*, до розгляду якого ми зараз приступимо.

За формулюванням Мартова — «членом РСДРП вважається кожний, хто приймає її програму, підтримує партію матеріальними засобами і подає їй регулярну особисту допомогу під керівництвом однієї з її організацій». Як бачите, в цьому формулюванні випущено третю необхідну умову членства в партії, за якою члени партії зобов'язані **брати участь** в одній з партійних **організацій**. Цю чітку і необхідну умову Мартов, виявляється, визнав зайвою і замість неї вніс до свого формулювання туманну і сумнівну «особисту допомогу під керівництвом однієї з партійних організацій». Виходить, що можна бути членом партії, не входячи в будь-яку партійну організацію (оце так «партія»!) і не вважаючи себе зобов'язаним підкорятися волі партії (оце так «партійна дисципліна»!)! Ну, а як же партія може «регулярно» керувати тими особами, які не входять ні в одну партійну організацію і які, отже, не вважають себе безумовно зобов'язаними підкорятися партійній дисципліні?

---

* Мартов — один з редакторів «Искры».

Ось питання, об яке розбивається формулювання першого пункту партійного статуту, дане Мартовим, і яке дістає майстерне розв'язання у формулюванні Леніна, оскільки воно цілком певно визнає **участь в одній з партійних організацій,** як третю і необхідну умову для членства в партії.

Нам лишається тільки викинути з формулювання Мартова його туманну і позбавлену сенсу «особисту допомогу під керівництвом однієї з партійних організацій». А без цієї умови у формулюванні Мартова лишаються тільки дві умови (прийняття програми і матеріальна допомога), які самі по собі не мають ніякої ціни, бо всякий базіка може «прийняти» партійну програму і подати партії матеріальну допомогу, що зовсім не дає йому права бути членом партії.

От вам і «зручне» формулювання!

Ми говоримо, що справжні члени партії ні в якому разі не повинні вдовольнятися лише прийняттям партійної програми, що вони обов'язково повинні старатися здійснити прийняту програму. Мартов відповідає: ви надто суворі, бо для члена партії не таке вже необхідне здійснення прийнятої програми, якщо він не відмовляється від матеріальної допомоги партії і тому подібне. Мартов немовби шкодує деяких базік — «соціал-демократів» і не хоче зачинити їм двері в партію.

Ми говоримо, далі, що оскільки для здійснення програми необхідна боротьба, а для боротьби — об'єднання, то через це обов'язок майбутнього члена партії — увійти в одну з організацій, злити свої бажання з бажаннями партії і разом з партією керувати

бойовою армією пролетарів, тобто організуватися в стрункі загони централізованої партії. Мартов відповідає: не так-то вже необхідно для членів партії організовуватися в стрункі загони, об'єднуватися в організації, можна обійтись і боротьбою поодинці.

То що ж таке наша партія? — питаємо ми. Випадкове скупчення одиночок чи згуртована організація керівників? І якщо вона — організація керівників, чи можна членом цієї організації вважати того, хто до неї не входить, отже, хто не вважає за свій неодмінний обов'язок підкоритися її дисципліні? Мартов відповідає, що партія не є організація, або вірніше, партія є **неорганізована** організація (от вам і «централізм»!)!

Як видно, на думку Мартова, наша партія є не централізована організація, а скупчення місцевих організацій і «соціал-демократичних» одиночок, які прийняли нашу партійну програму і т. д. Та коли наша партія не є централізована організація, то вона не буде фортецею, двері якої можуть відчинятися лише для перевірених. І справді, для Мартова, як це видно з його формулювання, партія — не фортеця, а банкет, куди вільний доступ для всякого співчуваючого. Трошки знань, стільки ж співчуття, трохи матеріальної допомоги і діло в шляпі, ви маєте повне право лічитися членом партії. Не слухайте, — підбадьорює Мартов переляканих «членів партії», — не слухайте деяких людей, на думку яких член партії повинен увійти в одну з партійних організацій і, таким чином, підкорити свої бажання бажанням партії. Поперше, важко людині погодитися на ці умови, адже не жарт підкорити свої бажання бажанням партії!

А по-друге, я вже відзначив у своєму роз'ясненні, що думка цих деяких людей помилкова. То будь ласка, панове, просимо... на банкет!

Мартов немовби шкодує деяких професорів і гімназистів, які не зважуються підкорити свої бажання бажанням партії, і таким чином пробиває бреш у фортеці нашої партії, через яку можуть пролізти контрабандою в нашу партію ці шановні панове. Він відчиняє двері опортунізмові, і це в той час, коли на класову самосвідомість пролетаріату натискують тисячі ворогів!

Але це не все. Річ у тому, що завдяки сумнівному формулюванню Мартова можливість опортунізму в нашій партії виникає і з другого боку.

У формулюванні Мартова, як ми знаємо, мова йде лише про прийняття програми, а про тактику й організацію — ні звука, тимчасом як для єдності партії єдність організаційних і тактичних поглядів необхідна в такій же мірі, як і єдність їх програмних поглядів. Нам скажуть, що про це не говориться і в формулюванні тов. Леніна. Правильно! Але ж у формулюванні тов. Леніна і нема потреби говорити про це! Хіба не ясно само собою, що той, хто працює в одній з партійних організацій, *отже, бореться разом з партією* і підкоряється партійній дисципліні, не може додержувати будь-якої іншої тактики та інших організаційних принципів, крім тактики партії і організаційних принципів партії. Але що ви скажете про того «члена партії», який прийняв партійну програму, але не перебуває ні в одній партійній організації? Яка гарантія, що у цього «члена» тактика й організаційні погляди будуть партійні, а не інші! Ось чого не може

пояснити нам формулювання Мартова! І як результат формулювання Мартова, у нас в руках повинна лишитися дивна «партія», «члени» якої мають однакову програму (це ще питання!), а тактичні й організаційні погляди — різні! Ідеальна різноманітність! Чим же наша партія не буде схожа на банкет?

Про одно тільки треба спитати: куди викинути той ідейний і практичний централізм, який заповідав нам другий партійний з'їзд і якому в корені суперечить формулювання Мартова? Безперечно, коли справа дійде до вибору, то правильніше було б викинути геть формулювання Мартова.

Ось яке безглузде формулювання підносить нам Мартов на противагу формулюванню тов. Леніна!

Ми вважаємо результатом недомислу рішення другого партійного з'їзду, який (з'їзд) прийняв формулювання Мартова, і висловлюємо надію, що третій партійний з'їзд безперечно виправить помилку другого і прийме формулювання тов. Леніна.

Повторимо коротко сказане. На арену боротьби виступила армія пролетарів. Якщо всякій армії потрібен свій передовий загін, то і цій армії повинен був знадобитися такий загін. Звідси поява групи пролетарських керівників — Російської соціал-демократичної робітничої партії. Як передовий загін певної армії, ця партія, по-перше, повинна бути озброєна своєю власною програмою, тактикою і організаційним принципом і, по-друге, повинна являти собою згуртовану організацію. Якщо спитаємо: кого ми повинні назвати членом Російської соціал-демократичної робітничої партії, то ця партія може дати лише одну відповідь: того, хто приймає програму партії, матеріально

допомагає партії і працює в одній з партійних організацій.

Саме цю очевидну істину і висловив тов. Ленін у своєму блискучому формулюванні.

Газета „Пролетаріатіс Брдзола" („Боротьба Пролетаріату") № 8, 1 січня 1905 р.

Стаття без підпису

Переклад з грузинської

РОБІТНИКИ КАВКАЗУ, ПОРА ПОМСТИТИСЯ!

Рідшають царські батальйони, гине царський флот, здався, нарешті, ганебно Порт-Артур, — і тим ще раз виявляється старече дряблість царського самодержавства...

Через погане харчування і відсутність будь-яких санітарних заходів серед солдатів поширюються заразні хвороби. Такі нестерпні умови ще більше погіршуються через брак хоч трохи зносних жител та обмундирування. Охлялі, змучені солдати мруть, як мухи. І це після десятків тисяч, що загинули від куль!.. А все це викликає серед солдатів заворушення, невдоволення. Солдати прокидаються від сплячки, вони починають відчувати себе людьми, вони вже не підкоряються сліпо наказам своїх начальників і часто свистом і погрозами зустрічають вискочок-офіцерів.

Ось що нам пише один офіцер з Далекого Сходу:

«Зробив по-дурному! На домагання свого начальника виступив недавно перед солдатами з промовою. Ледве почав я говорити про необхідність постояти за царя і вітчизну, як посипалися свист, лайки, погрози... Я змушений був утекти куди-небудь від розлюченої юрби...»

Так стоїть справа на Далекому Сході!

Додайте до цього заворушення серед запасних в Росії, їх революційні демонстрації в Одесі, Катеринославі, Курську, Пензі та інших містах, протести новобранців в Гурії, Імеретії, Карталінії, південній і північній Росії, зверніть увагу, що протестуючих не спиняють ні тюрма, ні кулі (недавно в Пензі розстріляно за демонстрацію кілька запасних), і ви легко зрозумієте, що думає російський солдат...

Царське самодержавство втрачає головну опору — своє «надійне воїнство»!

З другого боку, день у день пустіє царська казна. Поразки йдуть за поразками. Царський уряд поступово втрачає довір'я в очах іноземних держав. Він ледве дістає потрібні йому гроші, і недалеко той час, коли він позбудеться всякого кредиту! «Хто нам заплатить, коли тебе скинуть, а твоє падіння, безперечно, не за горами», от з якою відповіддю відпускають царський уряд, що втратив усяке довір'я! А народ, знедолений, голодний народ, що може дати царському урядові, коли йому самому нічого їсти?!

Отже, царське самодержавство втрачає і другу головну свою опору — багату казну з кредитом, що її живить!

Разом з тим, день у день росте промислова криза, закриваються фабрики і заводи, мільйони робітників вимагають хліба і роботи. З новою силою охоплює голодовка змучену сільську бідноту. Вище і вище підносяться хвилі народного обурення, сильніше вони б'ють об царський трон, — і хитається до самої основи одряхліле царське самодержавство...

Обложене царське самодержавство скидає, наче змія, стару шкуру, і, в той час як невдоволена Росія

готується до рішучого штурму, воно залишає (начебто залишає!) свій **нагай** і, перебравшись у овечу шкуру, проголошує **політику примирення!**

Чуєте, товариші? Воно просить нас забути свист нагаїв і дзижчання куль, сотні убитих героїв-товаришів, їх славні тіні, які витають навколо нас і шепчуть нам: «Помстіться»!

Самодержавство безсоромно простягає нам закривавлені руки і радить примиритися! Воно опублікувало якийсь «височайший указ»[23], де обіцяє нам якусь «свободу»... Старі розбійники! Вони думають словами нагодувати мільйони голодуючого російського пролетаріату! Вони сподіваються словами задовольнити зубожіле і змучене багатомільйонне селянство! Вони хочуть обіцянками заглушити плач осиротілих сімей — жертв війни! Нікчемні! Вони тонуть і хапаються за соломинку!..

Так, товариші, до самої основи хитається трон царського уряду! Уряд, який награбовані з нас податки роздає на платню нашим же катам — міністрам, губернаторам, повітовим і тюремним начальникам, приставам, **жандармам і шпигунам;** який взятих у нас солдатів — наших братів і синів — примушує проливати нашу ж кров; який всіляко підтримує поміщиків і хазяїв у їх повсякденній боротьбі з нами; який скував нас по руках і ногах і довів до становища безправних рабів; який нашу людську гідність — нашу святая святих — люто потоптав і висміяв, — саме цей уряд хитається тепер і втрачає грунт під ногами!

Пора помститися! Пора помститися за славних товаришів, по-звірячому забитих царськими башибузуками в Ярославлі, Домброві, Ризі, Петербурзі,

Москві, Батумі, Тіфлісі, Златоусті, Тихорецькій, Михайлові, Кишиневі, Гомелі, Якутську, Гурії, Баку та інших місцях! Пора зажадати від нього відповіді за тих ні в чому не винних нещасних, які десятками тисяч гинули на полях Далекого Сходу! Пора осушити сльози їх жінок і дітей! Пора зажадати від нього відповіді за ті страждання й приниження, за ті ганебні кайдани, в які він з давніх часів закував нас! Пора покінчити з царським урядом і розчистити собі шлях до соціалістичних порядків! Пора **зруйнувати** царський уряд!

І ми **зруйнуємо** його.

Марно намагаються пп. ліберали врятувати падаючий трон царя! Марно простягають цареві руку допомоги! Вони стараються вимолити у нього милостиню і схилити його на користь свого «проекту конституції» [24], щоб дрібними **реформами** проклавши собі шлях до політичного панування, обернути царя у свою зброю, замінити самодержавство царя самодержавством буржуазії і потім систематично душити пролетаріат і селянство! Але даремно! Пізно вже, пп. ліберали! Подивіться навколо, що вам дав царський уряд, прогляньте його «височайший указ»: маленьку «свободу» «земських і міських установ», маленьку «гарантію» від «обмеження прав приватних осіб», маленьку «свободу» «друкованого слова» і велику погрозу про «неодмінне збереження непорушності основних законів імперії», про «вжиття дійсних заходів до охорони повної сили закону, найважливішої в самодержавній державі опори престолу»!.. І що ж? Не встигли ще перетравити смішний «наказ» смішного царя, як градом посипались «перестороги»

газетам, почалися наскоки жандармів і поліцаїв, заборонили навіть мирні банкети! Царський уряд сам постарався довести, що у своїх мізерних обіцянках він не піде далі жалюгідних слів.

З другого боку, обурені народні маси готуються до **революції,** а не до примирення з царем. Вони уперто тримаються прислів'я: «горбатого сама тільки могила виправить». Так, панове, даремні ваші силкування! Російська революція неминуча. Вона так само неминуча, як неминучий схід сонця! Чи можете ви спинити сонце, коли воно сходить? **Головною силою цієї революції є міський і сільський пролетаріат, а прапороносцем її — соціал-демократична робітнича партія,** а не ви, пп. ліберали! Чому ви забуваєте цю очевидну «дрібницю»?

Уже підіймається буря, провісниця зорі. Ще вчора-позавчора кавказький пролетаріат від Баку до Батума одностайно висловив своє презирство царському самодержавству. Нема сумніву, що ця славна спроба кавказьких пролетарів не мине марно для пролетарів інших куточків Росії. Перегляньте, далі, незліченні резолюції робітників, які висловлюють глибоке презирство царському урядові, прислухайтесь до глухого, але сильного ремства по селах — і ви переконаєтесь, що Росія — заряджена рушниця з піднятим курком, яка може розрядитися від найменшого струсу. Так, товариші, недалеко той час, коли російська революція підніме вітрила і «зітре з лиця землі» ганебний трон мерзенного царя!

Наш кровний обов'язок — бути готовими до такого моменту. Тож будемо готуватися, товариші! Давайте сіяти добре зерно в широких масах пролетаріату

Подаймо один одному руки і **згуртуймося навколо партійних комітетів!** Ми не повинні забувати ні на одну хвилину, що **тільки партійні комітети можуть гідно керувати нами, тільки вони** освітять нам шлях в «обітовану землю», що називається соціалістичним світом! Партія, яка відкрила нам очі і вказала на ворогів, яка організувала нас в грізну армію і повела на боротьбу з ворогами, яка в радості й горі не покидала нас і йшла завжди попереду нас, — це Російська соціал-демократична робітнича партія! Вона ж керуватиме нами й надалі, **тільки вона!**

Установчі збори, обрані на засадах загального, рівного, прямого і таємного голосування, — ось за що ми повинні боротися тепер!

Тільки такі збори дадуть нам **демократичну республіку,** аж надто потрібну нам у нашій боротьбі за соціалізм.

Тож вперед, товариші! Коли царське самодержавство хитається, наш обов'язок готуватися до рішучого натиску! Пора помститися!

Геть царське самодержавство!

Хай живуть всенародні Установчі збори!

Хай живе демократична республіка!

Хай живе Російська соціал-демократична робітнича партія!

Січень 1905 р.

Друкується за текстом прокламації, видрукуваної 8 січня 1905 р. в нелегальній (Авлабарській) друкарні Кавказького союзу РСДРП

Підпис: Союзний комітет

ХАЙ ЖИВЕ МІЖНАРОДНЕ БРАТЕРСТВО!

Громадяни! Росте рух революційного пролетаріату, — і падають національні перегородки! Пролетарі національностей Росії об'єднуються в одну міжнародну армію, окремі струмочки пролетарського руху зливаються в один загальний революційний потік. Все вище і вище здіймаються хвилі цього потоку, все сильніше й сильніше б'ють вони об царський трон, — і хитається одряхлілий царський уряд. Ні тюрма, ні каторга, ні шибениця — ніщо не спиняє пролетарського руху: він усе росте!

І от, царський уряд для зміцнення свого трону вигадує «новий» засіб. Він сіє ворожнечу між національностями Росії, він нацьковує їх одна на одну, він намагається розбити загальний рух пролетаріату на дрібні рухи і спрямувати їх **один проти одного,** він влаштовує погроми євреїв, вірмен і т. д. І все це для того, щоб братовбивчою війною відокремити одну від одної національності Росії і, знесиливши їх, без труда перемогти кожну окремо!

Поділяй і пануй — така політика царського уряду. Так він діє в містах Росії (згадайте погроми в Гомелі, Кишиневі та інших містах), те саме повторює і на Кавказі. Підлий! Кров'ю і трупами громадян намагається він зміцнити свій ганебний трон! Стогін умираючих в Баку вірмен і татар; сльози жінок, матерів, дітей; кров, невинна кров чесних, але несвідомих громадян; налякані обличчя беззахисних людей, що тікають, рятуючись від смерті; зруйновані будинки, пограбовані крамниці і страшний, нестихаючий свист куль, — ось чим зміцнює свій трон цар — убивці чесних громадян.

Так, громадяни! Це вони, агенти царського уряду, нацькували несвідомих з татар на мирних вірмен! Це вони, лакеї царського уряду, роздали їм зброю і патрони, одягли в татарську форму поліцаїв та козаків і пустили на вірмен! Два місяці вони — слуги царя — готували цю братовбивчу війну, — і от, нарешті, досягли своєї варварської мети. Прокляття і смерть на голову царського уряду!

Тепер ці жалюгідні раби жалюгідного царя намагаються підняти і у нас, в Тіфлісі, братовбивчу війну! Вони вимагають вашої крові, вони хочуть роз'єднати вас і панувати над вами! Але будьте пильні! Ви, вірмени, татари, грузини, росіяни! Подайте один одному руки, змикайтесь тісніше і на спроби уряду роз'єднати вас одностайно відповідайте: Геть царський уряд! Хай живе братерство народів!

Подайте один одному руки і, об'єднавшись, згуртовуйтесь навколо пролетаріату, справжнього могильника царського уряду — цього єдиного винуватця бакинських убивств.

Нехай буде вашим покликом:
Геть національний розбрат!
Геть царський уряд!
Хай живе братерство народів!
Хай живе демократична республіка!

13 лютого 1905 р.

Друкується за текстом прокламації, видрукуваної в друкарні Тіфліського комітету РСДРП

Підпис: Тіфліський комітет

ДО ГРОМАДЯН.
ХАЙ ЖИВЕ ЧЕРВОНИЙ ПРАПОР!

Великі надії і велике розчарування! Замість національної ворожнечі — взаємна любов і довір'я! Замість братовбивчого погрому — грандіозна демонстрація проти царизму, винуватця погромів! Рухнули надії царського уряду: так і не вдалося нацькувати одна на одну національності Тіфліса!..

Давно старається царський уряд нацькувати один на одного пролетарів, давно старається він роздробити на частини загальний рух пролетаріату. Тому він і влаштував погроми в Гомелі, Кишиневі та інших місцях. З цією ж метою викликав він в Баку братовбивчу війну. І от, нарешті, погляд царського уряду спинився на Тіфлісі. Тут, у центрі Кавказу, намірився він розіграти криваву трагедію і перенести її потім у провінції! Тож не жарт: нацькувати одна на одну національності Кавказу і потопити у власній же крові кавказький пролетаріат! Царський уряд потирав руки з радощів. Він навіть розповсюдив прокламації з закликом — бити вірмен! І він сподівався на успіх. І раптом 13 лютого багатотисячний натовп з вірмен, грузинів, татар і росіян, немовби на зло царському урядові, збирається в ограді Ванкського собору і клянеться підтримувати один одного «в боротьбі з дияволом, що сіє розбрат між нами». Одностайність цілковита. Виголошуються промови з закликом «об'єд-

натися». Маса аплодує промовцям. Розповсюджуються наші прокламації (3000 штук). Маса приймає їх нарозхват. Настрій маси підноситься. На зло урядові вона вирішує зібратися на другий день в ограді того ж собору, щоб ще раз «поклястися любити один одного».

14 лютого. Вся ограда собору і прилеглі до неї вулиці повні народу. Наші прокламації розповсюджуються і читаються зовсім відкрито. Маса розбивається на групи і обговорює зміст прокламацій. Виголошуються промови. Настрій маси підноситься. Вона вирішує демонстративно пройти коло Сіонського собору і мечеті, «поклястися любити один одного», спинитися на перському кладовищі, ще раз поклястися і розійтись. Маса виконує своє рішення. По дорозі, біля мечеті і на перському кладовищі виголошуються промови, розповсюджуються наші прокламації (цього дня розповсюджено 12000 прокламацій). Настрій маси підноситься все вище й вище. Нагромаджена революційна енергія рветься назовні. Маса вирішує демонстративно пройти Дворцову, Головінський проспект і лише потім розійтись. Наш комітет користується моментом і негайно ж організує маленьке керівне ядро. Ядро це з передовим робітником на чолі займає центральне місце, — і от уже перед самим палацом майорить імпровізований червоний прапор. Прапороносець, піднятий на руки демонстрантами, виголошує яскраво політичну промову, де він насамперед просить товаришів не бентежитися відсутністю соціал-демократичного заклику на прапорі. «Ні, ні, — відповідають демонстранти, — він у нас в серцях!» Далі, він роз'яснює значення червоного прапора, критикує попередніх промовців з точки зору соціал-

демократії, викриває половинчатість їхніх промов, вказує на необхідність знищити царизм та капіталізм і закликає демонстрантів до боротьби під червоним прапором соціал-демократії. «Хай живе червоний прапор!» — відповідає маса. Демонстранти рушають вперед до Ванкського собору. По дорозі тричі спиняються, щоб вислухати прапороносця. Останній знов закликає демонстрантів до боротьби з царизмом і просить поклястися, що вони так само одностайно підуть на повстання, як тепер на демонстрацію. «Клянемося!» — відповідає маса. Далі, демонстранти доходять до Ванкського собору і, після маленької сутички з козаками, розходяться.

Така була «демонстрація 8 000 тіфліських громадян».

Так відповіли тіфліські громадяни на фарисейську політику царського уряду. Так вони помстилися над підлим урядом за кров бакинських громадян. Слава і честь тіфліським громадянам!

Перед багатотисячним натовпом тіфліських громадян, які зібралися під червоним прапором і кілька раз виголосили смертний вирок царському урядові, підлі лакеї підлого уряду мусили відступити. Вони відмовились від погрому.

Але чи значить це, громадяни, що царський уряд надалі не намагатиметься влаштовувати погроми? Далеко ні! Поки він живий, і чим більше він втрачає грунт, тим частіше він удаватиметься до погромів. Єдиний засіб викоренити погроми — це знищення царського самодержавства.

Ви дорожите вашим життям і життям близьких вам людей? Ви любите ваших друзів, родичів, і ви

не хочете погромів? То знайте ж, громадяни, що тільки, коли буде знищено царизм, будуть знищені погроми і зв'язані з ними кровопролиття!

Повалення царського самодержавства — ось насамперед чого повинні ви добиватися!

Ви хочете знищення **всякої** національної ворожнечі? Ви добиваєтесь повної солідарності народів? То знайте ж, громадяни, що тільки коли буде знищено нерівність, тільки коли буде усунено капіталізм, зникнеться всякий національний розбрат!

Торжество соціалізму — ось кінець кінцем до чого повинні ви прагнути!

Але хто змете з лиця землі мерзенні порядки царизму, хто врятує вас від погромів? — Пролетаріат, керований соціал-демократією.

А хто зруйнує капіталістичні порядки, хто встановить на землі міжнародну солідарність? — Той же пролетаріат, керований тією ж соціал-демократією.

Пролетаріат і тільки пролетаріат — ось хто завоює вам свободу і мир.

Тож гуртуйтеся навколо пролетаріату і ставайте під прапор соціал-демократії!

Під червоний прапор, громадяни!

Геть царське самодержавство!

Хай живе демократична республіка!

Геть капіталізм!

Хай живе соціалізм!

Хай живе червоний прапор!

15 лютого 1905 р.

Друкується за текстом прокламації, видрукуваної в друкарні Тіфліського комітету РСДРП
Підпис: Тіфліський комітет

КОРОТКО ПРО ПАРТІЙНІ НЕЗГОДИ[25]

«Соціал-демократія є з'єднання робітничого руху з соціалізмом».
Карл Каутський

Надто вже настирливі наші «меншовики»! Я говорю про тіфліських «меншовиків». Прочули вони, що в партії є незгоди, і зарядили: хочеш — не хочеш, ми завжди і всюди будемо говорити про незгоди, хочеш — не хочеш, ми направо і наліво будемо лаяти «більшовиків»! От і лаються на всі заставки, наче одержимі. На всіх перехрестях, чи то серед своїх чи серед чужих, словом, де попало, кричать вони те саме: стережіться «більшості», вони — чужі, невірні! Не вдовольняючись «звичайним» поприщем, вони перенесли «справу» в легальну літературу і тим зайвий раз показали світові свою... настирливість.

В чому ж провинилась «більшість»? Чому так «сердиться» наша «меншість»?

Звернімося до історії.

Вперше «більшість» і «меншість» виникли на другому з'їзді партії (1903 р.). Це був з'їзд, на якому наші порізнені сили мали об'єднатися в єдину,

могутню партію. Великі надії покладали ми, партійні працівники, на цей з'їзд. Нарешті! — покликáли ми радісно, — і ми дочекаємося об'єднання в єдину партію, і ми дістанемо можливість діяти за єдиним планом!.. Розуміється, ми діяли і раніше, але наші дії були порізнені й неорганізовані. Розуміється, ми і раніше намагались об'єднатися, саме для цього і склйкали ми перший з'їзд партії (1898 р.), навіть, начебто, і «об'єдналися», проте ця єдність існувала лише на словах: партія все ще залишалася роздробленою на окремі групи, сили все ще були розпорошені і потребували об'єднання. І от, другий з'їзд партії повинен був зібрати порізнені сили і згуртувати їх воєдино. Ми повинні були створити єдину партію.

Але на ділі виявилось, що наші надії були, до певної міри, передчасні. З'їзд не зміг дати нам єдиної і неподільної партії, він тільки заклав фундамент такої партії. Зате з'їзд ясно показав нам, що в партії існує два напрями: напрям «Искры» (мова йде про стару «Искру»)[26] і напрям її противників. Відповідно до цього з'їзд поділився на дві частини: на «більшість» і «меншість». Перші приєдналися до напряму «Искры» і згуртувалися навколо неї; а другі, як противники «Искры», зайняли протилежну позицію.

Таким чином, «Искра» перетворилася в прапор партійної «більшості», а позиція «Искры» стала позицією «більшості».

Яким шляхом ішла «Искра», що боронила вона?

Щоб зрозуміти це, треба знати, в яких умовах виступила вона на історичне поприще.

«Искра» почала виходити в грудні 1900 р. Це був час, коли в російській промисловості починалась

криза. Промисловий розквіт, який супроводився рядом професійних страйків (1896—98 рр.), поступово заступала криза. Криза загострювалась день у день і стала перешкодою для професійних страйків. Незважаючи на це, робітничий рух прокладав собі шлях і йшов уперед: окремі струмочки зливалися в один потік, рух набирав класового відтінку і поступово ставав на шлях політичної боротьби. Робітничий рух зростав з надзвичайною швидкістю... Тільки не видно було передового загону, соціал-демократії *, яка внесла б у цей рух соціалістичну свідомість, з'єднала б його з соціалізмом і, таким чином, надала б боротьбі пролетаріату соціал-демократичного характеру.

Що ж робили тодішні «соціал-демократи» (їх називали «економістами»)? Вони курили фіміам стихійному рухові і безтурботно твердили: соціалістична свідомість не така вже необхідна для робітничого руху, він і без того добре досягне своєї мети, суть справи в самому русі. Рух — все, а свідомість — дрібниця. **Рух без соціалізму** — ось до чого прагнули вони.

В чому ж тоді полягає призначення російської соціал-демократії? Вона повинна бути слухняним знаряддям стихійного руху, — запевняли вони. Не наша справа вносити соціалістичну свідомість в робітничий рух, не наша справа очолювати цей рух, — це було б безплідним насильством, наш обов'язок — лише прислухáтися до руху і точно відзначати те, що відбувається в суспільному житті, — ми повинні

* Соціал-демократія є передовий загін пролетаріату. До цього загону входить всякий борець соціал-демократ, чи то робітник, чи інтелігент.

плентатися у хвості стихійного руху *. Одним словом, **соціал-демократія** виставлялася як **зайвий тягар** в русі.

Хто не визнає соціал-демократії, той не повинен визнавати і соціал-демократичну партію. Саме тому «економісти» так наполегливо твердили, що існування політичної партії пролетаріату в Росії неможливе. Нехай ліберали займаються політичною боротьбою, їм це більше личить, — казали вони. Що ж робити нам, соціал-демократам? Ми повинні, як і раніш, існувати у вигляді окремих гуртків і діяти відособлено, кожний у своєму кутку.

Не партія, а гурток! — казали вони.

Таким чином, з одного боку, робітничий рух зростав, і він потребував передового керівного загону, з другого боку, «соціал-демократія» в особі «економістів», замість того щоб очолити рух, заперечувала саму себе і плентался у хвості руху.

---

* У нашого «Соціал-Демократа»[27] розпалилася пристрасть до «критики» (див. № 1, «Більшість чи меншість?»), але я мушу відзначити, що він неправильно характеризує «економістів» і «рабочедельців» (вони не багато чим відрізняються одні від одних). Справа не в тому, що вони «нехтували політичними питаннями», а в тому, що вони плентались у хвості руху і повторювали те, що рух їм підказував. Був час, коли мали місце самі тільки страйки. Тоді вони проповідували економічну боротьбу. Настав час демонстрацій (1901 р.), пролилась кров, повіяло розчаруванням, і робітники вдалися до терору, гадаючи, що це врятує їх від тиранів. Тоді й «економісти-рабочедельці» приєднались до загального хору і з великою важністю заявили: час вдатися до терору, напасти на тюрми, визволити товаришів та ін. (див. «Історичний поворот», «Рабочее Дело»[28]). Як бачите, це зовсім не значить, що вони «нехтували політичними питаннями». Автор свою «критику» запозичив у Мартинова, але було б корисніше, якби він познайомився з історією.

Треба було на повний голос висловити ту думку, що стихійний робітничий рух без соціалізму — це блукання в пітьмі, яке якщо й приведе коли-небудь до мети, то, хто знає, коли і ціною яких мук, що соціалістична свідомість, виходить, має дуже велике значення для робітничого руху.

Треба було також сказати, що носій цієї свідомості, соціал-демократія повинна вкорінювати соціалістичну свідомість в робітничий рух, бути завжди на чолі руху, а не дивитися на стихійний робітничий рух збоку, не плентатися у хвості.

Треба було також висловити ту думку, що прямий обов'язок російської соціал-демократії — зібрати окремі передові загони пролетаріату, згуртувати їх в єдину партію і тим самим раз назавжди покласти край партійному розбродові.

До розроблення саме цих завдань і приступила «Искра».

Ось що говорить вона у своїй програмній статті (див. «Искра» № 1): «Соціал-демократія є з'єднання робітничого руху з соціалізмом»[29], тобто рух без соціалізму або соціалізм, що стоїть осторонь від руху, — явище небажане, з яким соціал-демократія повинна боротися. А через те що «економісти-рабочедельці» схилялися перед стихійним рухом, через те що вони принижували значення соціалізму, то «Искра» вказувала: «Відірваний від соціал-демократії, робітничий рух дрібнішає і неминуче впадає в буржуазність». Відповідно до цього обов'язком соціал-демократії є «вказати цьому рухові його кінцеву мету, його політичні завдання, охороняти його політичну і ідейну самостійність».

Які обов'язки лежать на російській соціал-демократії? «Звідси само собою випливає те завдання, — продовжує «Искра», — яке покликана здійснити російська соціал-демократія: вкоренити соціалістичні ідеї і політичну самосвідомість в масу пролетаріату і організувати революційну партію, нерозривно зв'язану з стихійним робітничим рухом», — тобто вона повинна стояти завжди на чолі руху і її найперший обов'язок — згуртувати в єдину партію соціал-демократичні сили робітничого руху.

Так обгрунтовує свою програму редакція «Искры»*.

Чи здійснювала «Искра» цю чудову програму?

Всім відомо, як самовіддано проводила вона в життя ці надзвичайно важливі ідеї. Це ясно довів нам другий з'їзд партії, який більшістю в 35 голосів визнав «Искру» центральним органом партії.

Після цього хіба не смішно, коли деякі горе-марксисти починають «розносити» стару «Искру»?

Ось що пише про «Искру» меншовицький «Соціал-Демократ»:

«Вона («Искра») повинна була розібрати ідеї «економізму», відкинути хибні погляди, прийняти істинні і ввести його в нове річище... **Але вийшло не так.** Боротьба з «економізмом» викликала іншу крайність — применшення економічної боротьби, зневажливе ставлення до неї і визнання панівного значення за політичною боротьбою. **Політика без економії** (повинно бути: «без економіки») — ось новий напрям» (див. «Соціал-Демократ» № 1, «Більшість чи меншість?»).

---

* Редакція «Искры» тоді складалася з 6 чоловік: Плеханова, Аксельрода, Засулич, Мартова, Старовера[30] і Леніна.

Але де ж, коли, в якій країні сталося все це, вельмишановний «критику»? Що робили Плеханов, Аксельрод, Засулич, Мартов, Старовер, чому вони не спрямували «Искру» на шлях «істини», адже вони становили більшість в редакції? І де ж ви самі були досі, вельмишановний, чому ви не перестерегли другий з'їзд партії: він не визнав би тоді «Искру» центральним органом.

Але облишмо «критика».

Річ у тому, що «Искра» правильно підмітила «злободенні питання», стала саме на той шлях, про який я говорив вище, і самовіддано проводила в життя свою програму.

Ще чіткіше і переконливіше визначив позицію «Искры» Ленін у своїй знаменитій книзі «Що робити?».

Спинімося на цій книзі.

«Економісти» схилялися перед стихійним робітничим рухом, але хто не знає, що **стихійний** рух — це рух без соціалізму, це «є тред-юніонізм»*, який нічого не хоче бачити за межами капіталізму. Хто не знає, що робітничий рух без соціалізму — це топтання на місці, в рамках капіталізму, блукання навколо приватної власності, яке якщо й приведе коли-небудь до соціальної революції, то, хто знає, коли і ціною яких мук. Хіба для робітників однаково, чи вступлять вони в «обітовану землю» найближчим часом чи через довгий проміжок часу, легким чи важким шляхом? Ясно, що кожний, хто вихваляє **стихійний** рух і схиляється перед ним, той незалежно від своєї волі копає прірву між соціалізмом

* Ленін. «Що робити?», стор. 28.

і робітничим рухом, той применшує значення соціалістичної ідеології, той виганяє її з життя і незалежно від своєї волі підкоряє робітників буржуазній ідеології, бо він не розуміє, що «соціал-демократія є з'єднання робітничого руху з соціалізмом» *, що «**всяке** схиляння перед стихійністю робітничого руху, **всяке** применшення ролі «свідомого елементу», ролі соціал-демократії **означає тим самим, — цілком незалежно від того, чи бажає цього применшуючий чи ні, — посилення впливу буржуазної ідеології на робітників**» **.

Роз'яснимо докладніше. В наш час можуть існувати тільки дві ідеології: буржуазна і соціалістична. Різниця між ними полягає, між іншим, і в тому, що перша, тобто буржуазна ідеологія, далеко старша, більше поширена і глибше вкоренилася в житті, ніж друга, що з буржуазними поглядами стикаєшся скрізь і всюди, у своєму і чужому середовищі, тоді як соціалістична ідеологія робить тільки перші кроки, вона тільки пробиває собі шлях. Нічого й казати, що, коли мова йде про поширення ідей, то буржуазна ідеологія, тобто тред-юніоністська свідомість, далеко легше поширюється і далеко ширше охоплює **стихійний** робітничий рух, ніж соціалістична ідеологія, яка робить тільки перші кроки. Це тим більш вірно, що **стихійний** рух — рух без соціалізму — і без того «іде саме до підкорення його буржуазній ідеології»***.

---

* Каутський. «Ерфуртська програма», **вид.** Центрального Комітету, стор. 94.

** Ленін. «Що робити?», стор. 26.

*** Там же, стор. 28.

А підкорення буржуазній ідеології означає витіснення соціалістичної ідеології, оскільки вони взаємно заперечують одна одну.

Як? — спитають нас, — хіба робітничий клас не тягнеться до соціалізму? Так, він тягнеться до соціалізму. **Якби не було цього — діяльність соціал-демократії була б безплідна.** Але вірно й те, що цьому потягові протистоїть і перешкоджає інший потяг — потяг до буржуазної ідеології.

Я тільки що говорив, що наше суспільне життя пройняте буржуазними ідеями, тому буржуазну ідеологію поширити далеко легше, ніж соціалістичну. Не треба забувати, що в той же час буржуазні ідеологи не дрімають, вони по-своєму підробляються під соціалістів і безустанно намагаються підкорити робітничий клас буржуазній ідеології. Якщо при цьому і соціал-демократи, подібно до «економістів», ловитимуть гав і поплентаються у хвості стихійного руху (а робітничий рух тоді і стихійний, коли соціал-демократія так поводиться), то само собою очевидно, що стихійний робітничий рух піде цим уторованим шляхом і підкориться буржуазній ідеології, розуміється, до того часу, поки довгі блукання і муки не примусять його порвати зв'язок з буржуазною ідеологією і поринути до соціальної революції.

Це і називається потягом до буржуазної ідеології.

Ось що говорить Ленін:

«Робітничий клас стихійно тягнеться до соціалізму, але найбільш поширена буржуазна ідеологія (яка постійно воскрешається в найрізноманітніших формах) все-таки стихійно найбільше нав'язується

робітникові» *. Саме тому **стихійний** робітничий рух, поки він **стихійний**, поки він не з'єднався з соціалістичною свідомістю,—підкоряється буржуазній ідеології і тягнеться до цього підкорення **. **Якби не не було так, тоді була б зайвою соціал-демократична критика, соціал-демократична пропаганда, тоді було б зайвим і «з'єднання робітничого руху з соціалізмом».**

Соціал-демократія повинна **боротися** з цим потягом до буржуазної ідеології і сприяти іншому потягові — потягові до соціалізму. Звичайно, коли-небудь, після довгих блукань і мук, стихійний рух і без допомоги соціал-демократії візьме своє, прийде до брами соціальної революції, тому що «робітничий клас **стихійно** тягнеться до соціалізму» ***. Ну, а як бути до того часу, що робити нам до того часу? Згорнути на грудях руки, як «економісти», і відступити місце Струве і Зубатовим? Відкинути соціал-демократію і тим сприяти пануванню буржуазної, тред-юніоністської ідеології? Забути марксизм і не «з'єднувати соціалізм з робітничим рухом»?

Ні! Соціал-демократія є передовий загін пролетаріату ****, і її обов'язок — іти завжди на чолі пролетаріату, її обов'язок — «**стягти** робітничий рух з цього стихійного прагнення тред-юніонізму під крильце буржуазії і притягти його під крильце революційної соціал-демократії» *****. Обов'язок соціал-демократії — вкоренити соціалістичну свідомість в стихійний

* Ленін. «Що робити?», стор. 29.

** Там же, стор. 28.

*** Там же, стор. 29.

**** К. Маркс. «Маніфест», стор. 15[81].

***** Ленін. «Що робити?», стор. 28.

робітничий рух, з'єднати робітничий рух з соціалізмом і таким чином надати боротьбі пролетаріату соціал-демократичного характеру.

Кажуть, що в деяких країнах робітничий клас сам виробив соціалістичну ідеологію (науковий соціалізм) і сам же виробить її і в інших країнах, тому, мовляв, цілком зайва річ вносити соціалістичну свідомість у робітничий рух ззовні. Але це глибока помилка. Щоб виробити науковий соціалізм, треба стояти на чолі науки, треба бути озброєним науковими знаннями і вміти глибоко досліджувати закони історичного розвитку. А робітничий клас, поки він лишається робітничим класом, не в силі стати на чолі науки, рухати її вперед і науково досліджувати історичні закони: для цього у нього немає ні часу, ні засобів. Науковий соціалізм «може виникнути тільки на основі глибокого наукового знання...» — говорить К. Каутський. «...Тимчасом носієм науки є не пролетаріат, а **буржуазна інтелігенція** *(підкреслення К. Каутського)*. Адже в головах окремих членів цієї верстви виник і сучасний соціалізм, і ними вже був переданий визначним щодо свого розумового розвитку пролетарям...» *

Відповідно до цього Ленін говорить: всі, хто схиляється перед стихійним робітничим рухом і, згорнувши руки, дивиться на нього збоку, хто завжди применшує значення соціал-демократії і відступає місце Струве — Зубатовим, — всі вони уявляють, що цей рух сам виробить науковий соціалізм. «Але це

* Ленін. «Що робити?», стор. 27, де передруковано ці рядки Каутського з відомої його статті в «Neue Zeit» [32], 1901—1902 рр., № 3, стор. 79.

глибока помилка»*. Дехто думає, що петербурзькі робітники, які страйкували в 90-х роках, мали соціал-демократичну свідомість, але і це є помилка. У них не було такої свідомості «і не могло бути. Вона (соціал-демократична свідомість) могла бути принесена тільки ззовні. Історія всіх країн свідчить, що виключно своїми власними силами робітничий клас спроможний виробити лише свідомість тред-юніоністську, тобто переконання в необхідності об'єднуватися в спілки, вести боротьбу з хазяями, добиватися від уряду видання тих або інших необхідних для робітників законів і т. п. А вчення соціалізму виросло з тих філософських, історичних, економічних теорій, які розроблялись освіченими представниками імущих класів, інтелігенцією. Засновники сучасного наукового соціалізму, Маркс і Енгельс, належали і самі, за своїм соціальним станом, до буржуазної інтелігенції»**. Це, звичайно, не значить, продовжує Ленін, «що робітники не беруть участі в цьому виробленні. Але вони беруть участь не як робітники, а як теоретики соціалізму, як Прудони і Вейтлінги (обидва вони були робітниками), беруть участь, інакше кажучи, лише тоді і остільки, оскільки їм в більшій чи меншій мірі вдається оволодівати знанням свого віку і рухати вперед це знання»***.

Все це можна собі уявити, приблизно, таким чином. Існують капіталістичні порядки. Є робітники і є хазяї. Між ними йде боротьба. Наукового соціалізму поки

* Ленін. «Що робити?», стор. 26.

** Там же, стор. 20—21.

*** Там же, стор. 27.

що ніде не видно. Про науковий соціалізм ніде і гадки не було, коли робітники уже вели боротьбу... Так, робітники борються. Але борються нарізно проти своїх хазяїв, стикаються з своїми місцевими властями: там влаштовують страйки, тут виходять на мітинги й демонстрації, там вимагають від властей прав, тут оголошують бойкот, одні говорять про політичну боротьбу, другі про економічну та ін. Але це ще не означає, що робітники мають соціал-демократичну свідомість, це ще не означає, що метою їх руху є зруйнування капіталістичного ладу, що вони так само переконані в поваленні капіталізму і встановленні соціалістичного ладу, як переконані в неминучості сходу сонця, що вони вважають завоювання свого політичного панування (диктатури пролетаріату) необхідним знаряддям для перемоги соціалізму і т. д.

Тимчасом розвивається наука. Робітничий рух поступово привертає її увагу. Більша частина вчених приходить до тієї думки, що робітничий рух — це бунт неспокійних, яких не завадило б повчити нагаєм. А інші гадають, що обов'язок багатих — приділяти бідним деякі крихти, тобто робітничий рух — це рух злидарів, мета якого — одержати милостиню. І серед тисячі цих учених, можливо, тільки один може знайтися такий, що науково підходить до робітничого руху, науково досліджує все суспільне життя, стежить за зіткненням класів, прислухається до нарікань робітничого класу і, нарешті, науково доводить, що капіталістичний лад аж ніяк не є чимсь вічним, що він так само минущий, як і феодалізм, що за ним неминуче повинен прийти соціалістичний лад, який його заперечує, лад, який може бути встановлений

тільки пролетаріатом за допомогою соціальної революції. Словом, виробляється науковий соціалізм.

Звичайно, якби не було капіталізму і класової боротьби, не було б і наукового соціалізму. Але вірне і те, що ті нечисленні вчені, скажемо, Маркс і Енгельс, не виробили б наукового соціалізму, якби вони не мали наукових знань.

Що таке науковий соціалізм **без робітничого руху?** — Компас, який, бувши залишений без ужитку, може тільки заіржавіти, і тоді довелося б його викинути за борт.

Що таке робітничий рух **без соціалізму?** — Корабель без компаса, який і так пристане до другого берега, але, якби у нього був компас, він досяг би берега далеко швидше і зустрів би менше небезпек.

З'єднайте те і друге разом, і ви матимете прекрасний корабель, який прямо полине до другого берега і непошкоджений досягне пристані.

З'єднайте робітничий рух з соціалізмом, і ви матимете соціал-демократичний рух, який невідхильно прямуватиме до «обітованої землі».

І от, обов'язок соціал-демократії (а не тільки інтелігентів-соціалдемократів) — з'єднати соціалізм з робітничим рухом, внести в рух соціалістичну свідомість і, таким чином, надати стихійному робітничому рухові соціал-демократичного характеру.

Так говорить Ленін.

Дехто запевняє, ніби на думку Леніна і «більшості» робітничий рух, якщо він не зв'язаний з соціалістичною ідеологією, піде до загибелі, не досягне соціальної революції. Але це вигадка, вигадка бездільних людей, яка могла спасти на думку хіба

тільки таким горе-марксистам, як Ан (див. «Що таке партія?», «Могзаурі»[33] № 6).

Ленін цілком певно говорить, що «робітничий клас стихійно тягнеться до соціалізму» *, і якщо він довго не спиняється на цьому, то тільки тому, що він вважає зайвим доводити те, що і без того доведено. Крім того, Ленін аж ніяк не ставив собі за мету дослідити **стихійний** рух, він тільки хотів показати практикам, щó вони повинні робити **свідомо**.

Ось що говорить Ленін ще в одному місці, де він полемізує з Мартовим:

««Наша партія є свідома виразниця несвідомого процесу». Саме так. І саме тому неправильно тягтися за тим, щоб «кожний страйкар» міг називати себе членом партії, бо якби «кожний страйк» був не тільки стихійним виявом могутнього **класового інстинкту і класової боротьби, яка неминуче веде до соціальної революції, а свідомим виявом** цього процесу... тоді наша партія... відразу покінчила б і з усім буржуазним суспільством» **.

Як бачите, на думку Леніна, і та класова боротьба і ті класові сутички, які не можуть бути названі соціал-демократичними, все ж неминуче ведуть робітничий клас до соціальної революції.

Якщо вас цікавить думка і інших представників «більшості», то послухайте. Ось що говорить на другому з'їзді партії один з них — т. Горін:

«Як же стояла б справа, якби пролетаріат був полишений на самого себе? Справа була б аналогічна тому, що мало місце напередодні буржуазної

* Ленін. «Що робити?», стор. 29.

** Ленін. «Крок вперед, два кроки назад», стор. 53.

революції. Ніякої наукової ідеології не було у буржуазних революціонерів. І все ж таки буржуазний лад виник. Пролетаріат без ідеологів, звичайно, кінець кінцем працював би в напрямі до соціальної революції, але інстинктивно... Пролетаріат і інстинктивно практикував би соціалізм, але у нього не було б соціалістичної теорії. Процес був би лише повільний і більш болючий» *.

Пояснення зайві.

Отже, **стихійний** робітничий рух, робітничий рух **без соціалізму**, неминуче дрібнішає і набирає тред-юніоністського характеру — він підкоряється буржуазній ідеології. Чи можна звідси зробити той висновок, що соціалізм — все, а робітничий рух — ніщо? Звичайно, ні! Так кажуть тільки ідеалісти. Коли-небудь, через дуже довгий час, економічний розвиток неминуче приведе робітничий клас до соціальної революції, отже, примусить його порвати всякий зв'язок з буржуазною ідеологією. Справа тільки в тому, що цей шлях буде дуже довгий і болісний.

З другого боку, соціалізм **без робітничого руху**, хоч би на якому науковому грунті він виник, все ж таки залишиться пустою фразою і втратить своє значення. Чи можна звідси зробити той висновок, що рух — все, а соціалізм — ніщо? Звичайно, ні! Так міркують тільки горе-марксисти, для яких свідомість не має ніякого значення, оскільки вона народжується самим суспільним життям. Соціалізм можна з'єднати з робітничим рухом і тим самим перетворити його з пустої фрази на гостру зброю.

---

* Протоколи другого з'їзду партії, стор. 129.

Висновок?

Висновок такий: робітничий рух повинен бути з'єднаний з соціалізмом, практична діяльність і теоретична думка повинні злитися воєдино і тим самим надати стихійному робітничому рухові соціал-демократичного характеру, бо «соціал-демократія є з'єднання робітничого руху з соціалізмом» *. Тоді соціалізм, з'єднаний з робітничим рухом, з пустої фрази перетвориться в руках робітників на величезну силу. Тоді стихійний рух, що перетворився в соціал-демократичний, швидкими кроками і вірним шляхом піде до соціалістичного ладу.

Отже, в чому полягає призначення російської соціал-демократії? Що ми повинні робити?

Наш обов'язок, обов'язок соціал-демократії, — стягти стихійний рух робітників з тред-юніоністського шляху і поставити його на шлях соціал-демократичний. Наш обов'язок — внести в цей рух соціалістичну свідомість ** і об'єднати передові сили робітничого класу в одну централізовану партію. Наше завдання — іти завжди на чолі руху і невтомно боротися з усіма, — чи то буде ворог чи «друг», — хто заважатиме здійсненню цих завдань.

Така загалом позиція «більшості».

Нашій «меншості» не подобається позиція «більшості»: вона, мовляв, «немарксистська», вона, мовляв, «в корені суперечить» марксизмові! Справді, шановні? Де ж, коли, на якій це планеті? Прочитайте наші статті, кажуть вони, і ви переконаєтесь, що ми маємо рацію. Що ж, давайте прочитаємо.

---

* «Ерфуртська програма», вид. ЦК, стор. 94.

** яку виробили Маркс і Енгельс.

Перед нами стаття: «Що таке партія?» (див. «Могзаурі» № 6). В чому обвинувачує «критик» Ан партійну «більшість»? «Вона («більшість»)... оголошує себе главою партії... і вимагає покори від інших... і, щоб виправдати свою поведінку, часто-густо вигадує навіть нові теорії, як, наприклад: робочий народ не може власними силами **засвоїти** *(підкреслення моє)* «високі ідеали» та ін.» *.

Постає тепер питання, чи висуває і чи висувала коли-небудь «більшість» такі «теорії»? Ніде, ніколи! Навпаки, ідейний представник «більшості», тов. Ленін, цілком певно говорить, що робітничий клас дуже легко **засвоює** «високі ідеали», дуже легко **засвоює** соціалізм. Послухайте:

«Часто кажуть: робітничий клас **стихійно** тягнеться до соціалізму. Це цілком справедливо, в тому розумінні, що соціалістична теорія глибше від усіх і вірніше від усіх визначає причини бідувань робітничого класу, а тому **робітники й засвоюють її так легко**»**.

Як бачите, на думку «більшості», робітники легко засвоюють ті «високі ідеали», які називаються соціалізмом.

То чого ж мудрує Ан, де він викопав своє дивне «відкриття»? Річ у тому, читачу, що «критик» Ан мав на увазі зовсім інше. Він мав на увазі те місце в книзі «Що робити?», де Ленін говорить про **вироблення** соціалізму, де він заявляє, що робітничий клас власними силами **не може виробити** наукового соціалізму ***. Але як же так?— скажете ви. Одна справа—

* «Могзаурі» № 6, стор. 71.

** Ленін. «Що робити?», стор. 29.

*** Там же, стор. 20—21.

вироблення соціалізму і інша — **засвоєння** його. Чому Ан забув ті слова Леніна, в яких він так ясно говорить про **засвоєння** «високих ідеалів»? Ви маєте рацію, читачу, але що робити Ану, коли йому дуже вже хочеться бути «критиком»? Подумайте тільки, яке героїчне діло: вигадати свою власну «теорію», приписати її противникові і потім самому ж бомбардувати витвір своєї фантазії. Ось вам і критика! В усякому разі безперечно, що Ан «своїми власними силами не зміг засвоїти» книгу Леніна «Що робити?».

Тепер розкриємо так званий «Соціал-Демократ». Що говорить автор статті «Більшість чи меншість?» (див. «Соціал-Демократ» № 1)?

Розхрабрившись, він з великим шумом нападає на Леніна за те, що на його думку «природний (повинно бути: «стихійний») розвиток робітничого руху йде не до соціалізму, а до буржуазної ідеології»*. Автор, як видно, не розуміє, що **стихійний** робітничий рух — це рух без соціалізму (нехай автор доведе, що це не так), а **такий** рух неодмінно підкоряється буржуазно-тред-юніоністській ідеології, тягнеться до неї, бо в наш час можуть існувати тільки дві ідеології — соціалістична і буржуазна, і де нема першої, там неодмінно з'являється друга і займає її місце (доведіть протилежне!). Справді, саме так говорить Ленін. Але в той же час він не забуває про інший потяг, властивий робітничому рухові, — потяг до соціалізму, який тільки до певного часу затемнюється потягом до буржуазної ідеології. Ленін прямо говорить, що «робітничий клас стихійно

---

* «Соціал-Демократ» № 1, стор. 14.

тягнеться до соціалізму»*, і слушно зауважує, що обов'язок соціал-демократії — прискорити перемогу **цього** потягу, між іншим також і шляхом боротьби з «економістами». Чому ж ви, шановний «критику», у вашій статті не навели ці слова Леніна? Хіба вони не належать тому ж Леніну? Вам це не вигідно було, адже правда?

«На думку Леніна... робітник за своїм **становищем** *(підкреслення моє)* скоріше буржуа, ніж соціаліст...»** — продовжує автор. Ну й дурниця, якої я не чекав навіть від такого автора! Хіба у Леніна мова йде про **становище** робітника, хіба він говорить, що робітник за своїм **становищем** буржуа? Який дурень може сказати, що робітник за своїм **становищем** буржуа, — робітник, який позбавлений засобів виробництва і живе з продажу своєї робочої сили? Ні! Ленін говорить щось зовсім інше. Річ у тому, що я можу бути пролетарем, а не буржуа за **становищем**, але при цьому не усвідомлювати свого **становища** і тому підкорятися буржуазній ідеології. Саме так і стоїть справа в даному разі з робітничим класом. А це означає щось зовсім інше.

Взагалі автор любить кидатися порожніми словами, — візьме та й випалить, не подумавши! Ось, наприклад, автор уперто твердить, ніби «ленінізм в корені суперечить марксизмові»***, він твердить, не розуміючи, куди приведе його ця «ідея». Повіримо йому на хвилину, що ленінізм справді «в корені суперечить марксизмові». А далі? Що з цього вийде?

* Ленін. «Що робити?», стор. 29.

** «Соціал-Демократ» № 1, стор. 14.

*** Там же, стор. 15.

Ось що. «Ленінізм потяг за собою» «Искру» (стару «Искру») — цього не заперечує і автор, — отже, і «Искра» «в корені суперечить марксизмові». Другий з'їзд партії більшістю 35 голосів визнав «Искру» центральним органом партії і з великою похвалою висловився про її заслуги *, отже, і цей з'їзд, і його програма, і його тактика «в корені суперечать марксизмові»... Смішно, адже правда, читачу?

Автор все ж веде далі: «На думку Леніна стихійний робітничий рух іде до з'єднання з буржуазією...» Так, так, автор безперечно іде до з'єднання з дурістю, і було б добре, якби він зійшов з цього шляху.

Але облишмо «критика». Звернімося до марксизму.

Шановний «критик» уперто твердить, ніби позиція «більшості» і її представника — Леніна в корені суперечить марксизмові, бо і Каутський, і Маркс, і Енгельс говорять, мовляв, протилежне тому, що обстоює Ленін! Чи це так? Давайте подивимось!

«К. Каутський, — говорить нам автор, — у своїй «Ерфуртській програмі» пише: «Інтереси пролетаріату і буржуазії настільки протилежні, що прагнення цих двох класів не можуть бути об'єднані на більш-менш довгий час. У кожній країні з капіталістичним способом виробництва участь робітничого класу в політиці **рано чи пізно** приводить до того, що він відокремлюється від буржуазних партій і утворює самостійну **робітничу партію**»».

* Див. Протоколи другого з'їзду партії, стор. 147. Там же резолюція, де «Искра» іменується справжньою захисницею принципів соціал-демократизму.

Але що з цього випливає? Тільки те, що інтереси буржуазії і пролетаріату суперечать одні одним, що «рано **чи** пізно» пролетаріат відокремиться від буржуазії в самостійну **робітничу партію** (запам'ятайте: **робітничу партію,** а не **соціал-демократичну** робітничу партію). Автор гадає, що Каутський тут розходиться з Леніним! Тимчасом Ленін говорить, що пролетаріат **рано чи пізно** не тільки відокремиться від буржуазії, але й здійснить соціальну революцію, тобто скине буржуазію*. Завдання соціал-демократії, — додає він, — старатися, щоб це здійснилося **якнайшвидше** і здійснилося **свідомо.** Так, **свідомо,** а не стихійно, тому що Ленін саме про цю свідомість і пише.

«...Там, де справа дійшла до утворення самостійної робітничої партії, — продовжує «критик» цитувати книгу Каутського, — остання рано чи пізно повинна з природною неминучістю **засвоїти** соціалістичні тенденції, якщо не натхнена ними з самого початку, повинна кінець кінцем стати **соціалістичною** робітничою партією, тобто **соціал-демократією»** **.

Що це значить? Тільки те, що робітнича партія **засвоїть** соціалістичні тенденції. А хіба Ленін заперечує це? Ні в якому разі! Ленін прямо говорить, що не тільки робітнича партія, але й весь робітничий клас засвоює соціалізм ***. То що ж за нісенітницю городить цей «Соціал-Демократ» і його герой, що зовсім забрехався? Навіщо вони плетуть всякі дурниці? Як то кажуть, чув дзвін, та не знає, звідки

* Див. Ленін. «Крок вперед, два кроки назад», стор. 53.

** «Соціал-Демократ» № 1, стор. 15.

*** Ленін. «Що робити?», стор. 29.

він. Саме так і трапилося з нашим автором, що зовсім заплутався.

Як бачите, Каутський тут ні на йоту не розходиться з Леніним. Зате все це з винятковою ясністю доводить недоумство автора.

Чи говорить Каутський що-небудь на користь позиції «більшості»? Ось що він пише в одній із своїх блискучих статей, в якій він розглядає проект програми австрійської соціал-демократії:

«Багато хто з наших ревізіоністських критиків (послідовників Бернштейна) думають, ніби Маркс говорив, що економічний розвиток і класова боротьба створюють не тільки умови соціалістичного виробництва, але також і безпосередньо породжують **свідомість** *(підкреслення К. Каутського)* його необхідності. І ось ці критики заперечують, що країні найбільш високого капіталістичного розвитку, Англії, найбільш чужа ця свідомість. На підставі проекту (австрійського) можна було б думати, що цей... погляд... поділяє і комісія, яка виробляла австрійську програму. В проекті сказано: «Чим більше капіталістичний розвиток збільшує пролетаріат, тим більше він змушується і дістає можливість вести боротьбу проти капіталізму. Пролетаріат **приходить до усвідомлення»** можливості й необхідності соціалізму. В такому зв'язку, соціалістична свідомість видається необхідним безпосереднім результатом пролетарської класової боротьби. А це зовсім **невірно...** Сучасна соціалістична свідомість може виникнути **тільки на основі глибокого наукового знання...** Тимчасом носієм науки є не пролетаріат, а **буржуазна**

інтелігенція *(підкреслення К. Каутського)*. Адже в головах окремих членів цієї верстви **виник** і сучасний соціалізм, і ними вже був переданий (науковий соціалізм) визначним щодо свого розумового розвитку пролетарям, які потім вносять його в класову боротьбу пролетаріату... Таким чином соціалістична свідомість є щось **ззовні внесене** в класову боротьбу пролетаріату, а не щось стихійно **з неї виникле.** Відповідно до цього стара гайнфельдська програма [34] і говорила **цілком слушно,** що завданням соціал-демократії є **внесення в пролетаріат свідомості** його становища і свідомості його завдання...» *

Чи не пригадуєте, читачу, аналогічні думки Леніна в даному питанні, чи не пригадуєте відому позицію «більшості»? Чому «Тіфліський комітет» і його «Соціал-Демократ» затаїли істину, чому шановний «критик», говорячи про Каутського, не навів у своїй статті ці слова Каутського? Кого обманюють вельмишановні, чому вони так «зневажливо ставляться» до читача? Чи не тому, що... бояться правди, ховаються від правди і думають, що й правду можна сховати? Вони уподібнюються тому птахові, який ховає голову під крило і уявляє, ніби його ніхто не бачить! Але вони так само помиляються, як і той птах.

Якщо соціалістична свідомість виробилась на науковому грунті, якщо ця свідомість зусиллями соціал-демократії ** вноситься в робітничий рух ззовні, —

---

* «Neue Zeit», 1901—1902, XX, № 3, стор. 79. Ця чудова стаття Каутського передрукована у Леніна в «Що робити?», див. стор. 27.

** А не тільки **інтелігентів-соціалдемократів.**

ясно, що все це через те, що робітничий клас, поки він лишається робітничим класом, не може стати на чолі науки і власними силами виробити науковий соціалізм: у нього для цього нема ні часу, ні засобів.

Ось що говорить К. Каутський у своїй «Ерфуртській програмі»:

«...Пролетар може, в кращому разі, засвоїти частину знань, вироблених буржуазною ученістю, і пристосувати їх до своїх цілей і потреб, але поки він лишається пролетарем, у нього немає дозвілля і засобів самостійно розробляти науку далі від межі, досягнутої буржуазними мислителями. Тому і самобутній робітничий соціалізм повинен був носити всі істотні ознаки утопізму» * (утопізм — хибна, не наукова теорія).

Такий утопічний соціалізм часто набуває анархічного характеру, продовжує Каутський, але «...Як відомо, всюди, де анархічний рух (розуміючи під ним пролетарський утопізм. *К. Каутський)* дійсно проникав у маси і ставав класовим, він завжди, рано чи пізно, незважаючи на свій позірний радикалізм, кінчав тим, що обертався в найвужчий **чисто професійний рух»** **.

Інакше кажучи, якщо робітничий рух не з'єднаний з науковим соціалізмом, він неминуче дрібнішає, набуває «вузько професійного» характеру, отже, підкоряється тред-юніоністській ідеології.

«Це приниження робітників, це звеличення інтелігенції!» — галасує наш «критик» і його «Соціал-

* «Ерфуртська програма», вид. ЦК, стор. 93.

** Там же, стор. 94.

Демократ»... Бідолашний «критик», жалюгідний «Соціал-Демократ»! Вони вважають пролетаріат за капризну панночку, якій не можна сказати правду, якій вічно треба говорити компліменти, щоб вона не втекла! Ні, вельмишановні! Ми віримо, що пролетаріат виявить більше стійкості, ніж ви думаєте. Ми віримо, що він не побоїться правди! А ви... Та що вам сказати: от і зараз ви побоялись правди і в своїй статті не переказали читачеві справжніх поглядів Каутського...

Таким чином, науковий соціалізм **без робітничого руху** — пусті слова, які завжди легко пустити за вітром.

З другого боку, робітничий рух **без соціалізму** — тред-юніоністське блукання, яке коли-небудь, розуміється, приведе до соціальної революції, але ціною довгих страждань і мук.

Висновок?

«Робітничий рух повинен з'єднатися з соціалізмом»: «соціал-демократія є з'єднання робітничого руху з соціалізмом» *.

Так говорить Каутський, теоретик марксизму.

Ми бачили, що те саме говорять «Искра» (стара) і «більшість».

Ми бачили, що на цій же позиції стоїть тов. Ленін.

Отже, «більшість» твердо стоїть на марксистських позиціях.

Ясно, що «зневажливе ставлення до робітників», «звеличення інтелігенції», «немарксистська позиція більшості» і тому подібні перли, якими так і сиплють

---

* «Ерфуртська програма», стор. 94.

меншовицькі «критики», є не більше, як тріскучі слова, фантазія тіфліських «меншовиків».

Навпаки, ми побачимо, що й справді «марксизмові в корені суперечить» сама тіфліська «меншість», «Тіфліський комітет» і його «Соціал-Демократ». Але про це далі. А поки що звернемо увагу ось на що.

На підтвердження своїх висловлень, автор статті «Більшість чи меншість?» наводить слова Маркса (?): «теоретик того чи іншого класу теоретично приходить до того висновку, **якого сам клас уже прийшов практично»** *.

Одно з двох. Або автор не знає грузинської мови, або це помилка складача. Жодна письменна людина не скаже «якого уже **прийшов»**. Правильно було б: **«до якого** уже **прийшов»** або **«до якого** уже **йде»**. Якщо автор має на увазі останнє **(до якого** уже **йде)**, то мушу зауважити, що він неправильно передає слова Маркса, Маркс нічого подібного не говорив. А якщо автор має на увазі перше формулювання, то наведена ним фраза набере такого вигляду: «теоретик того чи іншого класу теоретично приходить до того висновку, **до якого** сам клас **уже прийшов практично»**. Інакше кажучи, якщо Маркс і Енгельс теоретично прийшли до висновку, що крах капіталізму і побудова соціалізму неминучі, — це означає, що пролетаріат **уже** відкинув капіталізм **практично**, уже зруйнував капіталізм і побудував на його місці соціалістичне життя!

Бідний Маркс! Хто знає, скільки ще нісенітниць припишуть йому наші горе-марксисти!

* «Соціал-Демократ» № 1, стор. 15.

Чи дійсно так говорить Маркс? Ось що він говорить насправді: теоретичні представники дрібної буржуазії «**теоретично приходять до тих самих завдань і рішень, до яких дрібний буржуа приходить практично**, завдяки своїм матеріальним інтересам і своєму суспільному становищу. Таке є взагалі відношення між політичними і літературними представниками класу і представлюваним класом» *.

Як бачите, Маркс зовсім не говорить «**уже прийшов**». Ці «філософські» слова вигадав сам шановний «критик».

В цьому разі слова Маркса набирають зовсім іншого сенсу.

Яку думку розвиває Маркс у наведеному твердженні? Тільки ту, що теоретик того чи іншого класу **не може створити** ідеалу, елементів якого не існує в житті, що він може **лише підмітити** елементи майбутнього і на цьому грунті теоретично **створити** ідеал, до якого той або інший клас приходить практично. Різниця в тому, що теоретик випереджає клас і раніше від нього підмічає зародок майбутнього. Це й називається «приходити до чого-небудь теоретично»

Ось що говорять Маркс і Енгельс у своєму «Маніфесті»:

«Отже, комуністи (тобто соціал-демократи) на практиці є найрішучіша частина робітничих партій усіх країн, яка завжди **спонукає до руху вперед**, а в теоретичному відношенні вони мають перед рештою маси пролетаріату ту перевагу, що **розуміють**

---

* Якщо не маєте «18 Брюмера» [35], див. Протоколи другого з'їзду партії, стор. 111, де наведено ці слова Маркса.

умови, хід і **загальні** результати пролетарського руху».

Так, ідеологи **«спонукають до руху вперед»**, вони бачать значно далі, ніж «решта маси пролетаріату», **і в** цьому **вся суть.** Ідеологи спонукають до руху вперед, і саме через це ідея, соціалістична свідомість, має велике значення для руху.

За це ви й нападаєте на «більшість», вельмишановний «критику»? Тоді розпрощайтеся з марксизмом і знайте, що «більшість» пишається своєю марксистською позицією.

Становище «більшості» в даному разі багато в чому нагадує становище Енгельса в дев'яностих роках.

Ідея є джерело суспільного життя, твердили ідеалісти. На їх думку, суспільна свідомість є та основа, на якій будується життя суспільства. Тому їх і називали ідеалістами.

Треба було довести, що ідеї не падають з неба, що вони породжуються самим життям.

Виступили на історичну арену Маркс і Енгельс і чудово виконали цю роль. Вони довели, що суспільне життя є джерело ідей, тому життя суспільства є та основа, на якій будується суспільна свідомість. Тим самим вони викопали могилу ідеалізмові і розчистили шлях матеріалізмові.

Деякі напівмарксисти зрозуміли це так, ніби свідомість, ідеї мають в житті дуже мале значення.

Треба було довести велике значення ідей.

І ось виступив Енгельс і в своїх листах (1891—94 рр.) підкреслив, що ідеї, правда, не падають з неба, а породжуються самим життям, але, народившись

раз, вони набувають великого значення, вони об'єднують людей, організують їх і накладають свій відбиток на суспільне життя, що їх породило, — ідеї мають велике значення в історичному русі.

«Це не марксизм, це зрада марксизму», — зняли галас Бернштейн і йому подібні. Марксисти тільки посміхалися...

Були в Росії напівмарксисти — «економісти». Вони твердили, що оскільки ідеї породжуються суспільним життям, остільки і соціалістична свідомість має мізерне значення для робітничого руху.

Треба було довести, що соціалістична свідомість має велике значення для робітничого руху, що без неї рух є тред-юніоністське блукання, від якого пролетаріат невідомо коли звільниться і дійде до соціальної революції.

І от з'явилась «Искра», яка чудово виконала цю роль. Вийшла книга «Що робити?», в якій Ленін підкреслює велике значення соціалістичної свідомості. Утворилась партійна «більшість», яка твердо стала на цей шлях.

Але тут виступають маленькі бернштейни і починають кричати: це «в корені суперечить марксизмові»!

Та чи знаєте ви, маленькі «економісти», що таке марксизм?

Дивно! — скаже читач. В чому ж річ? — спитає він. Чому ж Плеханов написав свою критичну статтю проти Леніна (див. нову «Искру» №№ 70, 71)? За що він осуджує «більшість»? Хіба тіфліські горе-марксисти та їх «Соціал-Демократ» не повторюють думки, висловлені Плехановим? Так, повторюють, але так

незграбно, що стає противно. Так, Плеханов виступив з критикою. Та чи знаєте, в чому річ? Плеханов не розходиться з «більшістю» і Леніним. І не один тільки Плеханов, але й Мартов, і Засулич, і Аксельрод. Дійсно, в тому питанні, про яке у нас була мова вище, вожді «меншості» не розходяться з старою «Искрой». А стара «Искра» — прапор «більшості». Не дивуйтесь! Ось факти.

Ми обізнані з програмною статтею старої «Искры» (дивись вище). Ми знаємо, що в цій статті повністю виражена позиція «більшості». Кому належить ця стаття? Тодішній редакції «Искры». Хто входив до цієї редакції? Ленін, Плеханов, Аксельрод, Мартов, Засулич і Старовер. З них нині тільки один Ленін входить у «більшість», інші п'ять керують «меншістю», але факт все ж лишається фактом — програмна стаття «Искры» вийшла за їх редакцією, отже, вони не повинні були б відрікатися від своїх слів, вони, очевидно, вірили в те, що писали.

Але, коли хочете, залишимо «Искру».

Ось що пише Мартов:

«Таким чином, ідея соціалізму виникла вперше не серед робітничих мас, а в кабінетах учених, які вийшли з-поміж буржуазії» *.

А ось що пише Віра Засулич:

«Навіть ідея класової солідарності всього пролетаріату... не така вже проста, щоб самостійно зароджуватися в голові кожного робітника... Соціалізм... і зовсім не виростає в головах робітників «сам собою»... Соціалістична теорія була підготовлена всім

* Мартов. «Красное Знамя», стор. 3.

розвитком і життя, і знання... і створена озброєним цим знанням геніальним умом. Так само і початок поширенню ідей соціалізму серед робітників поклали, майже на всьому континенті Європи, соціалісти, які дістали освіту в навчальних закладах для вищих класів» *.

Послухаймо тепер Плеханова, який так важно й урочисто виступив проти Леніна в новій «Искре» (№№ 70, 71). Діється на другому з'їзді партії. Плеханов полемізує з Мартиновим і захищає Леніна. Він докоряє Мартинову, який, учепившись за одну фразу Леніна, проглядів книгу «Що робити?» в цілому, і продовжує:

«Прийом тов. Мартинова нагадує мені одного цензора, який казав: «дайте мені «отче наш» і дозвольте мені вирвати звідти одну фразу — і я доведу вам, що його автора слід було б повісити». Але всі докори, спрямовані проти цієї злополучної фрази (Леніна), і не одним товаришем Мартиновим, а багатьма і багатьма іншими, грунтуються на непорозумінні. Тов. Мартинов наводить слова Енгельса: «Сучасний соціалізм є теоретичний вираз сучасного робітничого руху». Тов. Ленін теж згоден з Енгельсом... Але ж слова Енгельса — загальне положення. Питання в тому, хто ж формулює вперше цей теоретичний вираз. Ленін писав не трактат з філософії історії, а полемічну статтю проти «економістів», які говорили: ми повинні чекати, до чого прийде робітничий клас сам, без допомоги «революційної бацили» (тобто без соціал-демократії). Останній заборонено

* «Заря» [80] № 4, стор. 79—80.

було говорити будь-що робітникам, саме тому, що вона — «революційна бацила», тобто що у неї є теоретична свідомість. Але якщо ви усунете «бацилу», то залишається сама несвідома маса, в яку свідомість повинна бути внесена ззовні. Якби ви хотіли бути справедливими до Леніна і уважно прочитали б усю його книгу, то ви побачили б, що він сáме це й говорить» *.

Так говорив Плеханов на другому з'їзді партії.

І ось, той же Плеханов, з намови тих же Мартова, Аксельрода, Засулич, Старовєра та інших, через кілька місяців знову виступає і, вчепившись за ту саму фразу Леніна, яку **обстоював** на з'їзді, заявляє: Ленін і «більшість» — не марксисти. Він знає, що коли навіть з «отче наш» вирвати одну фразу і тлумачити її відірвано, то автор її, мабуть, може потрапити на шибеницю за боговідступництво. Він знає, що це було б несправедливо, що безсторонній критик так не зробить, але він все ж таки вириває цю фразу з книги Леніна, він все ж таки робить несправедливо і публічно оплльовує самого себе. А Мартов, Засулич, Аксельрод і Старовєр потакують йому, друкують за своєю редакцією в новій «Искре» статтю Плеханова (№№ 70, 71) і тим зайвий раз ганьблять себе.

Чому вони виявили таку безхарактерність, чому ці вожді «меншості» оплювали самих себе, чому вони відреклися від програмної статті в «Искре», під якою вони підписалися, чому відреклися від своїх же слів? Чи чувано коли-небудь про таку фальш у соціал-демократичній партії?

* Протоколи другого з'їзду партії, стор. 123.

Що ж трапилось за ті кілька місяців, які минули між другим з'їздом і появою статті Плеханова?

Річ ось у чому. Із шести редакторів другий з'їзд обрав редакторами «Искры» тільки трьох: Плеханова, Леніна і Мартова. Щодо Аксельрода, Старовера і Засулич — з'їзд поставив їх на інші пости. З'їзд, звичайно, мав на це право, і кожен зобов'язаний був підкоритися йому: з'їзд — це виразник волі партії, найвищий орган партії, і хто йде проти його рішень, той зневажає волю партії.

Але ці уперті редактори не скорилися волі партії, партійній дисципліні (партійна дисципліна це та сама воля партії). Виявляється, партійна дисципліна вигадана для таких, як ми, простих працівників! Вони розгнівались на з'їзд за те, що їх не вибрали редакторами, відійшли набік, потягли за собою Мартова і утворили опозицію. Вони оголосили партії бойкот, відмовилися від партійної роботи і стали погрожувати партії: виберіть нас до редакції, до Центрального Комітету, до Ради партії, а то ми учинимо розкол. І почався розкол. Цим вони ще раз зневажили волю партії.

Ось вимоги редакторів, що застрайкували:

«Відновлюється стара редакція «Искры» (тобто дайте нам в редакції **три місця**).

До складу Центрального Комітету вводиться певна кількість членів опозиції (тобто «меншості»).

В Раді партії **два місця** надаються членам опозиції і т. д. ...

Ми ставимо ці **умови**, бо тільки вони **забезпечують** партії можливість уникнути конфлікту, що загрожує самому існуванню партії» (тобто

задовольніть нас, а то ми учинимо в партії великий розкол)*.

Що їм відповіла партія?

Представник партії, Центральний Комітет, та інші товариші заявили їм: ми не можемо піти проти партійного з'їзду, вибори — справа з'їзду, але ми все-таки спробуємо відновити мир і згоду, хоч, правду кажучи, соромно боротися **за місця**, ви **заради місць** хочете розколоти партію і т. д.

Страйкуючі редактори образилися, їм стало ніяково, — справді виходило, що затіяли боротьбу за місця, — перетягли на свій бік Плеханова** і почали своє героїчне діло. Їм треба було **вишукати** яку-небудь **«гострішу» «незгоду»** між «більшістю» і «меншістю» і тим довести, що вони борються не за місця. Шукали, шукали і знайшли таке місце в книзі Леніна, до якого, коли його вихопити з тексту і тлумачити відірвано, дійсно можна причепитися. Щаслива ідея, — подумали вожді «меншості», — Ленін — керівник

* Коментар до протоколів Ліги, стор. 26.

** Читач, можливо, спитає, як могло статися, що Плеханов перейшов до «меншості», той самий Плеханов, який був завзятим прихильником «більшості». Річ у тому, що між ним і Леніним виникла незгода. Коли «меншість» впала в лють і оголосила бойкот, Плеханов став на ту точку зору, що необхідна цілковита поступка. Ленін не погодився з ним. Плеханов поступово почав схилятися до «меншості». Незгоди між ними ще більше розрослися, і, нарешті, справа дійшла до того, що одного чудового дня Плеханов став противником Леніна і «більшості». Ось що пише Ленін про це:

«...Через кілька днів я дійсно зайшов до Плеханова, разом з одним членом Ради, а розмова наша з Плехановим пішла таким напрямом:

«більшості», очорнимо Леніна і тим схилимо партію на свій бік. І ось почались балачки Плеханова, ніби «Ленін і його послідовники не марксисти». Правда, ще вчора вони боронили ту саму думку з книги Леніна, проти якої повстали сьогодні, але що вдієш: опортуніст тому й називається опортуністом, що принципіальність у нього не в пошані.

Ось чому вони опльовують самих себе, ось де криється джерело фальші.

Але це не все.

Минув деякий час. Вони побачили, що на їх агітацію проти «більшості» і Леніна ніхто не звертає уваги, крім деяких наївних людей, побачили, що «справи» йдуть погано, і вирішили ще раз перефарбуватися. Той самий Плеханов, ті самі Мартов і Аксельрод 10 березня 1905 р. ухвалили від імені Ради партії резолюцію, в якій, між іншим, сказано:

«Товариші! (звертаються вони до «більшості»)... Обидві сторони (тобто «більшість» і «меншість») не раз висловлювали своє переконання в тому, що існуючі тактичні й організаційні незгоди не такого характеру,

---

— Знаєте, бувають іноді такі скандальні жінки (тобто «меншість»), — сказав Плеханов, — що їм треба поступитися, щоб уникнути істерики й голосного скандалу перед публікою.

— Може бути,— відповів я,— але треба поступитися так, щоб зберегти за собою силу не допустити ще більшого «скандалу»» (див. Коментар до протоколів Ліги, стор. 37, де наводиться лист Леніна)[37].

Ленін і Плеханов не прийшли до згоди. З цього моменту почався перехід Плеханова до «меншості».

Ми довідалися з певних джерел, що Плеханов покидає і «меншість» і вже заснував свій власний орган «Дневник Социал-Демократа»[38].

щоб робити неможливою роботу в межах єдиної партійної організації»*, тому скличемо, мовляв, товариський суд (у складі Бебеля та інших) і уладнаємо наш невеликий спір.

Словом, партійні незгоди — лише склока, в якій розбереться товариський суд, а ми, мовляв, єдине ціле.

Але як же так? Нас, «немарксистів», кличуть в партійні організації, ми, мовляв, єдине ціле і тому подібне... Що це значить? Адже це зрада партії з вашого боку, вожді «меншості»! Хіба можна «немарксистів» ставити на чолі партії? Хіба «немарксистам» місце в соціал-демократичній партії? Чи, може, й ви зрадили марксизм і тому змінили фронт?

Але було б наївно чекати відповіді. Річ у тому, що у цих чудових вождів є по кілька «принципів» у кишені, і коли який знадобиться, той вони і витягають. У них, як то кажуть, сім п'ятниць на тиждень!..

Отакі-то вожді так званої «меншості».

Легко собі уявити, яким повинно бути охвістя таких вождів — тіфліська, так би мовити, «меншість»... Лихо ще в тому, що хвіст часом не слухається голови і перестає коритися. Ось, наприклад, в той час, як вожді «меншості» вважають можливим примирення і заклика́ють партійних працівників до згоди, тіфліська «меншість» та її «Соціал-Демократ» продовжують шаленіти: між «більшістю» і «меншістю», заявляють вони, «боротьба не на життя, а на смерть»**, і ми повинні винищити одні одних! Хто в ліс, хто по дрова.

* «Искра» № 91, стор. 3.

** Див. «Соціал-Демократ» № 1.

«Меншість» скаржиться на те, що ми їх називаемо опортуністами (безпринципними). Але як інакше назвати це, як не опортунізмом, коли вони відрікаються від своїх же слів, коли вони кидаються то в один бік, то в другий, коли вони вічно хитаються і вагаються? Чи можливо, щоб справжній соціал-демократ раз у раз міняв свої переконання? Адже так часто не міняють і носових хусток.

Наші горе-марксисти уперто твердять, що «меншість» має справді пролетарський характер. Чи це так? А ну, подивимось.

Каутський говорить, що «пролетареві легше пройнятися партійними принципами, він схильний до принципіальної політики, незалежної від настроїв хвилини, від особистих або місцевих інтересів» *.

А «меншість»? Чи схильна й вона до такої політики, яка не залежить від хвилинних настроїв та іншого? Навпаки: вона весь час вагається, вона вічно хитається, вона ненавидить тверду принципіальну політику, вона має за краще безпринципність, вона піддається настроям хвилини. Факти нам уже відомі.

Каутський говорить, що пролетар любить партійну дисципліну: «Пролетар — ніщо, поки він лишається ізольованим індивідуумом. Всю свою силу, всю свою здатність до прогресу, всі свої надії і сподівання черпає він з **організації...**» Саме тому він не захоплюється ні особистою вигодою, ні особистою славою, він «виконує свій обов'язок на всякому посту, куди його поставлять, добровільно підкоряючись

* «Ерфуртська програма», вид. ЦК, стор. 88.

дисципліні, що проймає все його почуття, все його мислення» *.

А «меншість»? Чи так само пройнята вона дисципліною? Навпаки, вона зневажає партійну дисципліну і висміює її **. Перший приклад порушення партійної дисципліни подали вожді «меншості». Згадайте Аксельрода, Засулич, Старовера, Мартова та інших, які не підкорилися рішенню другого з'їзду.

«Зовсім інакше стоїть справа з інтелігентом», — продовжує Каутський. Він з великим трудом підкоряється партійній дисципліні, та й то з примусу, а не з доброї волі. «Необхідність дисципліни визнає він лише для маси, а не для обраних душ. Себе ж самого він, розуміється, залічує до обраних душ... Ідеальним зразком інтелігента, що цілком пройнявся пролетарським настроєм, що... працював на всякому посту, на який його призначали, підпорядковував себе цілком нашій великій справі і зневажав те дрябле хникання... що його ми чуємо часто від інтелігентів... коли їм трапляється лишитися в меншості, — ідеальним зразком такого інтелігента... був Лібкнехт. Можна назвати тут також і Маркса, який ніколи не протискувався на перше місце і зразково підкорявся партійній дисципліні в Інтернаціоналі, де він не раз лишався в меншості» ***.

А «меншість»? Чи виявився у неї в чому-небудь «пролетарський настрій»? Чи схожа її поведінка на

---

* Див. Ленін. «Крок вперед, два кроки назад», стор. 93, де наведено ці слова Каутського.

** Див. Протоколи Ліги.

*** Див. Ленін. «Крок вперед, два кроки назад», стор. 93, де наведено ці рядки Каутського.

поведінку Лібкнехта і Маркса? Навпаки: ми бачили, що вожді «меншості» не підпорядкували свого «я» нашій святій справі, ми бачили, що саме ці вожді віддалися «дрябломy хниканню, коли залишилися в меншості» на другому з'їзді, ми бачили, що після з'їзду саме вони плакали за «першими місцями», і саме за ці місця затіяли партійний розкол...

Так оце ваш «пролетарський характер», шановні меншовики?

Тоді чому ж у деяких містах робітники на нашому боці? — питають нас меншовики.

Так, вірно, в деяких містах робітники на боці «меншості», але це нічого не доводить. Робітники йдуть і за ревізіоністами (опортуністи в Німеччині) в деяких містах, але це ще не значить, що їх позиція пролетарська, це ще не значить, що вони не опортуністи. Одного разу й ворона знайшла троянду, але це ще не значить, що ворона — соловей. Недарма кажуть:

Коли ворона десь знайде троянду,
Уже за солов'я себе вважає.

* * *

Тепер ясно, **на якому грунті** виникли партійні незгоди. Як видно, в нашій партії виявились дві тенденції: тенденція **пролетарської стійкості** і тенденція **інтелігентської хиткості.** І от виразником цієї інтелігентської хиткості і є нинішня «меншість». Тіфліський «комітет» і його «Соціал-Демократ» — покірні раби цієї «меншості»!

В цьому вся справа.

Правда, наші горе-марксисти часто кричать про те, що вони проти «інтелігентської психології», при цьому вони намагаються обвинувачувати «більшість» в «інтелігентській хиткості», але це нагадує випадок із злодієм, що вкрав гроші, а потім почав кричати: «Держіть злодія!».

Крім того відомо: у кого що болить, той про те й говорить.

Друкується за текстом брошури, виданої Кавказьким союзним комітетом РСДРП в травні 1905 р.

Переклад з грузинської

ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ І НАША ТАКТИКА

Революційний рух «в сучасний момент уже привів до необхідності збройного повстання», — ця думка, висловлена третім з'їздом нашої партії, що не день, то все більше й більше підтверджується. Полум'я революції розгорається все сильніше й сильніше, то тут, то там викликаючи місцеві повстання. Три дні барикад і вуличних боїв у Лодзі, страйк багатьох десятків тисяч робітників в Іваново-Вознесенську з неминучими кривавими сутичками з військами, повстання в Одесі, «бунт» в Чорноморському флоті і лібавському флотському екіпажі, тіфліський «тиждень» — все це передвісники наближення грози. Вона насувається, насувається нестримно і не сьогодні-завтра вибухне над Росією і могутнім очисним потоком знесе все спорохнявіле, прогниле, змиє з російського народу його багатовікову ганьбу, що зветься самодержавством. Останні судорожні зусилля царизму — посилення різних видів репресій, оголошення половини держави на воєнному стані, умноження шибениць і поряд з цим спокусливі слова, звернені до лібералів, і брехливі обіцяння реформ — не врятують його від історичної долі. Дні самодержавства

лічені, гроза неминуча. Уже зароджується новий лад, що його вітає увесь народ, який чекає від нього оновлення і відродження.

Які ж нові питання ставить перед нашою партією ця нависла гроза? Як ми повинні пристосувати свою організацію і тактику до нових вимог життя для більш активної і організованої участі у повстанні, яке є єдино необхідним початком революції? Щоб керувати повстанням, чи повинні ми — передовий загін того класу, який є не тільки авангардом, але й головною дійовою силою революції, — створити спеціальні апарати, чи для цього досить уже існуючого партійного механізму?

Ось уже кілька місяців, як ці питання стоять перед партією і вимагають невідкладного розв'язання. Для людей, які схиляються перед «стихією», які принижують цілі партії до того, щоб просто йти за ходом життя, плентаються в хвості, а не йдуть на чолі, як це належить передовому свідомому загонові, — таких питань не існує. Повстання стихійне, кажуть вони, організувати й підготувати його неможливо, всякий наперед розроблений план дій є утопія (вони проти всякого «плану» — адже це «свідомість», а не «стихійне явище»!), даремна трата сил, — суспільне життя має свої незнані шляхи, і воно розіб'є всі наші проекти. Тому ми, мовляв, повинні обмежитися лише пропагандою і агітацією ідеї повстання, ідеї «самоозброєння» мас, ми повинні здійснювати тільки «політичне керівництво», а повсталим народом «технічно» нехай керує хто хоче.

Але ж ми й досі завжди здійснювали таке керівництво! — заперечують противники «хвостистської

політики». Зрозуміло, що широка агітація і пропаганда, політичне керівництво пролетаріатом абсолютно необхідні. Але обмежитися такими загальними завданнями означає, що ми або ухиляємось від відповіді на питання, прямо поставлене життям, або виявляємо цілковите невміння пристосувати нашу тактику до потреб бурхливо зростаючої революційної боротьби. Розуміється, ми повинні тепер подесятерити політичну агітацію, повинні старатися підкорити своєму впливові не тільки пролетаріат, але й ті численні верстви «народу», які поступово приєднуються до революції, ми повинні старатися популяризувати в усіх класах населення ідею необхідності повстання. Але ми не можемо обмежитися тільки цим! Щоб пролетаріат міг використати прийдешню революцію в інтересах своєї класової боротьби, щоб він міг встановити такий демократичний лад, який найбільш забезпечив би наступну боротьбу за соціалізм, — для цього необхідно, щоб пролетаріат, навколо якого згуртовується опозиція, був не тільки в центрі боротьби, але й став би вождем і керівником повстання. Са́ме **технічне керівництво і організаційна підготовка всеросійського повстання** становлять те нове завдання, що його життя поставило перед пролетаріатом. І якщо наша партія хоче бути справжнім політичним керівником робітничого класу, вона не може і не повинна зрікатися виконання цих нових завдань.

Отже, що ми повинні зробити, щоб досягти цієї мети? Які мають бути наші перші кроки?

Багато наших організацій практично вже розв'язали це питання, спрямувавши частину своїх сил і засобів на озброєння пролетаріату. Наша боротьба

з самодержавством вступила тепер у такий період, коли необхідність озброєння визнається всіма. Але ж самої свідомості того, що озброєння необхідне, ще недосить, — **треба прямо і ясно поставити перед партією практичне завдання.** Тому наші комітети повинні зараз же, негайно приступити до озброєння народу на місцях, до створення спеціальних груп для налагодження цієї справи, до організації районних груп для добування зброї, до організації майстерень по виготовленню різних вибухових речовин, до вироблення плану захоплення державних і приватних збройових складів та арсеналів. Ми не тільки повинні озброїти народ «пекучою потребою самоозброєння», як радить нам нова «Искра», але й повинні «вжити найенергійніших заходів до озброєння пролетаріату» на ділі, як зобов'язав нас третій з'їзд партії. У розв'язанні цього питання легше, ніж в будь-якому іншому, прийти нам до згоди як з тією частиною партії, що відкололася (якщо вона дійсно серйозно думає про озброєння, а не тільки базікає «про пекучу потребу самоозброєння»), так і з національними соціал-демократичними організаціями, як, наприклад, з вірменськими федералістами та іншими, що ставлять перед собою ті самі цілі. Така спроба вже була в Баку, де після лютневої різні наш комітет, «Балахано-Бібі-Ейбатська» група і комітет гнчакістів[39] виділили з свого середовища організаційну комісію по озброєнню. Безумовно необхідно, щоб ця важка і відповідальна справа була організована спільними зусиллями, і ми вважаємо, що фракційні порахунки найменше повинні перешкодити об'єднанню на цьому грунті всіх соціал-демократичних сил.

Поряд із збільшенням запасів зброї і організацією її добування і виготовлення фабричним способом треба звернути найсерйознішу увагу на створення всіляких бойових дружин для використання здобутої зброї. Ні в якому разі не можна допустити таких дій, як роздавання зброї прямо масам. Через те, що у нас мало засобів і дуже важко ховати зброю від пильного ока поліції, нам не вдасться озброїти скільки-небудь значні верстви населення, і наші труди підуть на марне. Зовсім інша справа, коли ми створимо спеціальну бойову організацію. Наші бойові дружини навчаться добре володіти зброєю, під час повстання — чи почнеться воно стихійно чи буде заздалегідь підготовлене — вони виступлять, як головні і передові загони, навколо них згуртується повсталий народ і під їх керівництвом піде в бій. Завдяки їх досвідченості й організованості, а також завдяки хорошому озброєнню стане можливим використати всі сили повсталого народу і досягти тим самим найближчої мети — озброєння всього народу і виконання наперед виробленого плану дій. Вони швидко захоплять різні склади зброї, урядові й громадські установи, пошту, телефон і т. п., що буде необхідне для дальшого розвитку революції.

Але ці бойові дружини потрібні не тільки тоді, коли революційне повстання вже охопило все місто, їх роль не менш важлива і напередодні повстання. За останні півроку ми ясно переконалися в тому, що самодержавство, яке дискредитувало себе в очах усіх класів населення, спрямувало всю свою енергію на мобілізацію темних сил країни — чи то професіональних хуліганів чи малосвідомих і фанатизованих

елементів серед татар — для боротьби з революціонерами. Озброєні поліцією і будучи під її покровительством, вони тероризують населення і створюють тяжку атмосферу для визвольного руху. Наші бойові організації повинні бути завжди готові дати належну відсіч усім спробам цих темних сил і старатися перетворити викликане їх діями обурення й відсіч в антиурядовий рух. Озброєні бойові дружини, готові кожної хвилини вийти на вулицю і стати на чолі народних мас, легко можуть досягти мети, поставленої третім з'їздом, — «організовувати збройну відсіч виступові чорних сотень і всіх взагалі реакційних елементів, керованих урядом» («Резолюція про ставлення до тактики уряду напередодні перевороту» — див. «Повідомлення»)[40].

Одним з головних завдань наших бойових дружин і взагалі військово-технічної організації повинно бути розроблення плану повстання для свого району і узгодження його з планом, розробленим партійним центром для всієї Росії. Знайти найбільш слабі місця у противника, намітити пункти, звідки треба напасти на нього, розподілити всі сили по району, добре вивчити топографію міста — все це треба зробити заздалегідь, щоб ми ні при яких обставинах не були захоплені зненацька. Тут зовсім не до речі докладно розбирати цю сторону діяльності наших організацій. Сувора конспірація у виробленні плану дій повинна супроводитись якнайбільшим поширенням серед пролетаріату військово-технічних знань, безумовно необхідних для ведення вуличної боротьби. Для цієї мети ми повинні залучити військових, що є в організації. Для цього ж ми можемо залучити цілий ряд і інших

наших товаришів, які своїми природними здібностями і нахилами будуть дуже корисні в цій справі.

Тільки така всебічна підготовка до повстання може забезпечити провідну роль соціал-демократії в прийдешніх боях між народом і самодержавством.

Лише повна бойова готовність дасть можливість пролетаріатові перетворити окремі сутички з поліцією і військами на всенародне повстання, щоб замість царського уряду створити тимчасовий революційний уряд.

Організований пролетаріат, всупереч прибічникам «хвостистської політики», докладе всіх своїх зусиль до того, щоб зосередити в своїх руках і технічне і політичне керівництво повстанням. Це керівництво є тією необхідною умовою, завдяки якій ми зможемо використати прийдешню революцію в інтересах нашої класової боротьби.

Газета «Пролетаріатіс Брдзола» («Боротьба Пролетаріату») № 10, 15 липня 1905 р.

Стаття без підпису

Переклад з грузинської

ТИМЧАСОВИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ УРЯД І СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ [41]

I

Народна революція наростає. Пролетаріат озброюється і підносить прапор повстання. Селянство випростовує спину і об'єднується навколо пролетаріату. Вже недалеко той час, коли вибухне і загальне повстання і буде «зметено з лиця землі» ненависний трон ненависного царя. Царський уряд буде повалено. На його руїнах буде створено уряд революції — тимчасовий революційний уряд, який обеззброїть темні сили, озброїть народ і негайно приступить до скликання Установчих зборів. Таким чином, панування царя зміниться пануванням народу. Таким шляхом іде тепер народна революція.

Що повинен зробити тимчасовий уряд?

Він повинен роззброїти темні сили, приборкати ворогів революції, щоб вони не могли знов відновити царське самодержавство. Він повинен озброїти народ і сприяти доведенню революції до кінця. Він повинен здійснити свободу слова, друку, зборів і т. п. Він повинен знищити посередні податки і запровадити прогресивний податок на прибутки і спадщину. Він повинен організувати селянські комітети, які врегулюють земельні справи на селі. Він же повинен відокремити церкву від держави і школу від церкви...

Крім цих загальних вимог, тимчасовий уряд повинен здійснити і класові вимоги робітників: свободу страйків і спілок, 8-годинний робочий день, державне страхування робітників, гігієнічні умови праці, утворення «бірж праці» і т. д.

Одним словом, тимчасовий уряд повинен повністю здійснити нашу програму-мінімум* і негайно приступити до скликання всенародних Установчих зборів, які «назавжди» узаконять зміни, що відбулися в суспільному житті.

Хто повинен увійти до тимчасового уряду?

Революцію здійснить народ, а народ — це пролетаріат і селянство. Ясно, що вони повинні взяти на себе і доведення революції до кінця, приборкання реакції, озброєння народу і т. п. А для всього цього необхідно, щоб пролетаріат і селянство мали захисників своїх інтересів у тимчасовому уряді. На вулиці пануватимуть пролетаріат і селянство, вони проливатимуть свою кров, — ясно, що вони повинні панувати і в тимчасовому уряді.

Все це так, кажуть нам, але що спільного між пролетаріатом і селянством?

Спільне те, що обидва вони ненавидять залишки кріпосництва, обидва вони борються не на життя, а на смерть з царським урядом, обидва вони хочуть демократичної республіки.

Це, однак, не може примусити нас забути ту істину, що різниця між ними далеко значніша.

В чому полягає ця різниця?

---

* Про програму-мінімум дивись «Повідомлення про другий з'їзд РСДРП».

В тому, що пролетаріат — ворог приватної власності, він ненавидить буржуазні порядки, і демократична республіка потрібна йому лише для того, щоб зібратися з силами і потім скинути буржуазний лад, тоді як селянство прив'язане до приватної власності, прихильне до буржуазних порядків, і демократична республіка йому потрібна для того, щоб зміцнити основи буржуазного ладу.

Нічого й казати, що селянство* піде проти пролетаріату лише остільки, оскільки пролетаріат захоче знищити приватну власність. З другого боку, ясно так само й те, що селянство підтримає пролетаріат лише остільки, оскільки пролетаріат захоче скинути самодержавство. Нинішня революція — буржуазна, тобто вона не зачіпає приватної власності, отже, селянство тепер не має ніяких підстав до того, щоб повертати свою зброю проти пролетаріату. Зате нинішня революція в корені відкидає царську владу, отже, селянство заінтересоване в тому, щоб рішуче приєднатися до пролетаріату, як до передової сили революції. Ясно, що і пролетаріат так само заінтересований в тому, щоб підтримати селянство і разом з ним виступити проти спільного ворога — царського уряду. Недаремно великий Енгельс говорить, що до перемоги демократичної революції пролетаріат повинен виступати проти існуючих порядків поряд з дрібною буржуазією**. І якщо до повного приборкання ворогів революції наша перемога не може

* Тобто дрібна буржуазія.

** Див. «Искра» № 96. Це місце передруковано в п'ятому номері «Соціал-Демократа». Див. «Демократія і соціал-демократія».

бути названа перемогою, якщо приборкання ворогів і озброєння народу є обов'язком тимчасового уряду, якщо завершення перемоги повинен взяти на себе тимчасовий уряд, — то само собою ясно, що до тимчасового уряду, крім захисників інтересів дрібної буржуазії, повинні увійти і представники пролетаріату, як захисники його інтересів. Було б безрозсудством, коли б пролетаріат, виступаючи керівником революції, полишив доведення її до кінця самій тільки дрібній буржуазії: це було б зрадою самого себе. Не слід тільки забувати, що пролетаріат, як ворог приватної власності, повинен мати свою власну партію і ні на хвилину не повинен звертати з свого шляху.

Інакше кажучи, пролетаріат і селянство повинні спільними зусиллями покінчити з царським урядом, вони спільними зусиллями повинні приборкати ворогів революції, і саме тому поряд з селянством пролетаріат також повинен мати у тимчасовому уряді захисників своїх інтересів — соціал-демократів.

Це так ясно, так очевидно, що говорити про це начебто навіть зайва річ.

Аж ось виступає «меншість» і, сумніваючись в цьому, уперто твердить: не личить соціал-демократії брати участь у тимчасовому уряді, це суперечить принципам.

Розгляньмо це питання. Які доводи «меншості»? Насамперед вона посилається на Амстердамський конгрес[42]. Цей конгрес, на противагу жоресизмові, ухвалив рішення про те, що соціалісти не повинні прагнути до участі в буржуазному уряді, а тому що тимчасовий уряд є буржуазним урядом, то участь у

тимчасовому уряді для нас неприпустима. Так міркує «меншість» і не помічає, що при такому школярському розумінні рішення конгресу ми і в революції не повинні брати участі. Справді: ми — вороги буржуазії, а нинішня революція — буржуазна, — отже, ми не повинні брати ніякої участі в цій революції! На цей шлях штовхає нас логіка «меншості». Соціал-демократія ж говорить, що ми, пролетарі, не тільки повинні взяти участь у нинішній революції, але й повинні очолити її, керувати нею і довести її до кінця. А доведення революції до кінця неможливе без участі в тимчасовому уряді. Безперечно, що тут логіка «меншості» шкутильгає на обидві ноги. Одно з двох: або ми, уподібнюючись лібералам, повинні відмовитися від думки, що пролетаріат є керівником революції, — тоді само собою відпадає питання про нашу участь у тимчасовому уряді; або ми повинні відкрито визнати цю соціал-демократичну ідею, а разом з тим визнати необхідність участі в тимчасовому уряді. «Меншість» же не хоче поривати ні з тим, ні з другим, вона хоче ходити і в лібералах і в соціал-демократах! Так безжалісно насилує вона ні в чому невинну логіку...

Щодо Амстердамського конгресу, то він мав на увазі постійний уряд Франції, а не тимчасовий революційний уряд. Уряд Франції є реакційно-консервативним, він обстоює старе і бореться проти нового, — зрозуміло, що до нього і не ввійде справжній соціал-демократ, а тимчасовий уряд є революційно-прогресивним, він бореться проти старого, прокладає шлях новому, він служить інтересам революції, — зрозуміло, що справжній соціал-демократ увійде до нього

і візьме активну участь в увінчанні справи революції. Як бачите, це — речі різні. Отже «меншість» даремно чіпляється за Амстердамський конгрес: він не врятує її від провалу.

Як видно, це відчула і сама «меншість» і вдається до іншого доводу: вона волає тепер до тіней Маркса й Енгельса. Так, наприклад, «Соціал-Демократ» уперто повторює, що Маркс і Енгельс «в корені заперечують» участь у тимчасовому уряді. Але де, коли заперечували? Що ж, наприклад, говорить Маркс? Виявляється, Маркс говорить, що «...демократичні дрібні буржуа... проповідують пролетаріатові... прагнути до створення однієї великої опозиційної партії, яка охопила б усі відтінки в демократичній партії...», що «таке об'єднання безумовно завдало б шкоди пролетаріатові і було б вигідне виключно їм (дрібним буржуа)» * і т. д.[43] Словом, пролетаріат повинен мати окрему класову партію. Але хто ж проти цього, «вчений критику»? Чому ви воюєте з вітряками?

Проте «критик» продовжує цитувати Маркса. «На випадок боротьби проти спільного ворога не треба ніякого особливого об'єднання. Оскільки необхідно вести пряму боротьбу проти такого противника, інтереси обох партій на якийсь час збігаються, і... виникає такий союз, розрахований лише на даний момент... Під час боротьби і після неї робітники повинні при кожній нагоді поряд з потребами (повинно бути: вимогами) буржуазних демократів висувати свої власні потреби (вимоги)... Одним словом, вже з першого моменту перемоги необхідно

* Див. «Соціал-Демократ» № 5.

спрямовувати недовір'я... проти своїх колишніх союзників, проти тієї партії, яка хоче використати спільну перемогу виключно для себе»*. Інакше кажучи, пролетаріат повинен іти своїм шляхом і підтримувати дрібну буржуазію лише остільки, оскільки це не суперечить його інтересам. А хто ж проти цього, дивний «критику», і для чого знадобилось вам посилання на слова Маркса? Хіба Маркс говорить що-небудь про тимчасовий революційний уряд? Ні єдиного слова! Хіба Маркс говорить, що участь у тимчасовому уряді під час демократичної революції суперечить нашим принципам? Ні єдиного слова! То чого ж впадає в телячий зáхват наш автор, звідки він виудив «принципіальну суперечність» між нами і Марксом? Бідолашний «критик»! Він із шкіри пнеться, щоб знайти таку суперечність, але, на його жаль, нічого з цього не виходить.

Що ж говорить Енгельс, за твердженням меншовиків? У листі до Тураті він, виявляється, говорить, що прийдешня революція в Італії буде дрібнобуржуазною, а не соціалістичною, до її перемоги пролетаріат повинен виступати проти існуючого ладу разом з дрібною буржуазією, але обов'язково маючи свою власну партію; проте було б надзвичайно небезпечно після перемоги революції вступати соціалістам до нового уряду. Цим вони повторили б помилку Луї Блана та інших французьких соціалістів у 1848 р. і т. д.**

---

* Див. «Соціал-Демократ» № 5.

** Див. «Соціал-Демократ» № 5. Ці слова «Соціал-Демократ» наводить у лапках. Можна подумати, що слова Енгельса наведено в точності. Насправді це не так. Тут тільки подається своїми словами зміст листа Енгельса.

Інакше кажучи, оскільки італійська революція буде демократичною, а не соціалістичною, остільки було б великою помилкою мріяти про панування пролетаріату і залишатися в уряді і **після перемоги**, тільки **до перемоги** пролетаріат міг би виступати разом з дрібними буржуа проти спільного ворога. Але хто ж сперечається проти цього, хто говорить, що ми повинні змішувати демократичну революцію з соціалістичною? Навіщо було посилатися на послідовника Бернштейна — Тураті? Або для чого треба було згадувати Луї Блана? Луї Блан був дрібнобуржуазним «соціалістом», а у нас мова йде про соціал-демократів. За часів Луї Блана соціал-демократичної партії не існувало, а тут мова йде саме про таку партію. Французькі соціалісти мали на увазі завоювання політичної влади, а нас цікавить питання про участь у тимчасовому уряді... Хіба Енгельс говорить, що участь у тимчасовому уряді під час демократичної революції суперечить нашим принципам? Ні єдиного слова! То навіщо було розводити стільки балачок, наш меншовик, як ви не розумієте, що сплутати питання не значить розв'язати їх? Навіщо було даремно тривожити тіні Маркса й Енгельса?

«Меншість», видно, сама відчула, що її не врятують імена Маркса й Енгельса, і тепер вона вхопилася за третій «довід». Ви хочете накласти подвійну узду на ворогів революції, говорить нам «меншість», ви хочете, щоб «тиснення пролетаріату на революцію йшло не «знизу» тільки, не тільки з вулиці, але й згори, з чертогів тимчасового уряду» *.

* Див. «Искра» № 93.

Але це суперечить принципові, закидає нам «меншість».

Таким чином, «меншість» твердить, що впливати на хід революції ми повинні «тільки знизу». «Більшість», навпаки, вважає, що діяння «знизу» ми повинні доповнити діянням «згори», щоб натиск був більш всебічним.

Хто ж в такому разі вступає в суперечність з принципом соціал-демократії, «більшість» чи «меншість»?

Звернімося до Енгельса. В семидесятих роках в Іспанії сталося повстання. Виникло питання про тимчасовий революційний уряд. Тоді там подвизались бакуністи (анархісти). Вони заперечували всяке діяння згори, і це викликало полеміку між ними і Енгельсом. Бакуністи проповідували те саме, що нині говорить «меншість». «Бакуністи, — говорить Енгельс, — багато років проповідували, що всяке революційне діяння згори вниз дуже шкідливе, що все треба організовувати і проводити знизу вгору» *. На їх думку, «всяка організація політичної, так званої тимчасової чи революційної влади може бути лише новим обманом і була б так само небезпечна для пролетаріату, як всі нині існуючі уряди» **. Енгельс висміює цей погляд і говорить, що життя жорстоко спростувало це вчення бакуністів. Бакуністи змушені були поступитися перед вимогами життя, і їм... «довелося всупереч їх анархічним принципам утворити революційний уряд» ***. Так вони «топтали тільки що

* Див. третій номер «Пролетария», в якому наведено ці слова Енгельса [44].

** Див. там же.

*** Див. там же.

проголошений ними самими принцип: ніби утворення революційного уряду є лише новий обман і нова зрада щодо робітничого класу» *.

Так говорить Енгельс.

Таким чином, з'ясовується, що принцип «меншості» — діяння тільки «знизу» — є анархістський принцип, який і справді докорінно суперечить соціал-демократичній тактиці. Погляд «меншості», що всяка участь у тимчасовому уряді нібито згубна для робітників, є анархістська фраза, яку висміяв ще Енгельс. З'ясовується так само й те, що життя відкине погляди «меншості» і жартома розіб'є їх, як це трапилося з бакуністами.

«Меншість» все-таки продовжує стояти на своєму, — ми, мовляв, не підемо проти принципів. Дивне уявлення у цих людей про соціал-демократичні принципи. Взяти хоч би їхні принципіальні погляди щодо тимчасового революційного уряду і Державної думи. «Меншість» проти участі в тимчасовому уряді, породжуваному інтересами революції, — це, мовляв, суперечить принципам. Але вона за участь у Державній думі, яка породжена інтересами самодержавства, — це, виявляється, не суперечить принципам! «Меншість» проти участі в тимчасовому уряді, що його створить революційний народ і народ же узаконить, — це, мовляв, суперечить принципам. Але вона за участь у Державній думі, яку скликає самодержавний цар і цар же узаконює, — це, виявляється, не суперечить принципам! «Меншість» проти участі в тимчасовому уряді, який покликаний поховати

* Див. третій номер «Пролетария», в якому наведено ці слова Енгельса.

самодержавство, — це, мовляв, суперечить принципам. Але вона за участь у Державній думі, яка покликана зміцнити самодержавство, — це, виявляється, не суперечить принципам... Про які це принципи говорите ви, вельмишановні, про принципи лібералів чи соціал-демократів? Дуже добре зробите, коли дасте на це питання пряму відповідь. Ми в цьому щось сумніваємось.

Проте облишмо ці питання.

Справа в тому, що, шукаючи принципів, «меншість» скотилася на шлях анархістів.

Ось що нині з'ясувалось.

II

Нашим меншовикам не сподобались резолюції, ухвалені на III партійному з'їзді. Їх дійсно революційний сенс потривожив меншовицьке «болото» і збудив у ньому апетит до «критики». Як видно, на їх опортуністичний склад ума справила вплив головним чином резолюція про тимчасовий революційний уряд, і вони приступили до її «знищення». Але, тому що вони там не знайшли нічого, за що могли б ухопитися й розкритикувати, то вдалися до свого звичайного і притому дешевого засобу — демагогії! Ця резолюція складена, щоб принадити робітників, обманути й засліпити їх, — пишуть ці «критики». І, як видно, цією своєю метушнею вони дуже задоволені. Вони уявили противника ураженим на смерть, а себе критиками-переможцями і вигукують: «І вони (автори резолюції) хочуть керувати пролетаріатом!» Дивишся на цих «критиків» і стає перед твоїми очима

герой Гоголя, який був в стані нестями і уявляв, ніби він король Іспанії. Така доля хворих на манію величності!

Придивимося до самої «критики», яку ми знаходимо в № 5 «Соціал-Демократа». Як ви вже знаєте, наші меншовики не можуть без страху згадати про кривавий привид тимчасового революційного уряду і волають до своїх святих — Мартинових — Акімових, щоб вони врятували їх від цього страховища і замінили його Земським собором — нині вже Державною думою. З цією метою вони до небес підносять «Земський собор» і намагаються збути за чисту монету це гниле породження гнилого царизму: «Ми знаємо, що велика французька революція встановила **республіку,** не маючи тимчасового уряду», — пишуть вони. Та й тільки? Більше нічого не знаєте, «шановні»? Малувато! Слід було б більше знати! Слід було б знати, наприклад, і те, що велика французька революція перемогла, як буржуазний революційний рух, а російський «революційний рух переможе, як рух робітників, або зовсім не переможе», як справедливо говорить Г. Плеханов. У Франції на чолі революції стояла буржуазія, а в Росії стоїть пролетаріат. **Там** перша керувала долею революції, **тут** — останній. І хіба не ясно, що при такому переставленні керівних революційних сил не можуть вийти тотожні результати для того і другого класу? Якщо у Франції буржуазія, стоячи на чолі революції, скористалась її плодами, то невже і в Росії вона так само повинна скористатися ними, незважаючи на те, що на чолі революції стоїть пролетаріат? Так, кажуть наші меншовики, що сталося **там,** у Франції, те і **тут,**

в Росії, повинно грапитися. Ці панове, подібно до трунаря, беруть мірку з давно померлого і цією міркою міряють живих. Крім того, вони допустили тут чималу фальш: з цікавого нам предмета зняли голову і центр полеміки перенесли на хвіст. Ми, як і всякий революційний соціал-демократ, говоримо про встановлення демократичної республіки. А вони слово «демократичної» кудись приховали і почали розводити балачки про «республіку». «Ми знаємо, що велика французька революція встановила республіку», — проповідують вони. Так, вона встановила республіку, але яку, — дійсно демократичну? Таку, якої вимагає Російська соц.-дем. робітнича партія? Чи давала ця республіка народові право загальних виборів? Чи цілком прямими були тодішні вибори? Чи було запроваджено прогресивний прибутковий податок? Хіба що-небудь говорилося там про поліпшення умов праці, про зменшення робочого дня, про збільшення заробітної плати тощо?.. Ні. Нічого цього там не було, та й бути не могло, бо у робітників не було тоді соціал-демократичного виховання. Тим-то їхні інтереси в тодішній французькій республіці були забуті і обійдені буржуазією. І невже, панове, перед такою республікою схиляєте ви свої «високошановні» голови? Такий ваш ідеал? Щасливої дороги! Але пам'ятайте, шановні, що схиляння перед такою республікою нічого спільного не має з соціал-демократією та її програмою — це демократизм найгіршого ґатунку. А ви все це проводите контрабандою, прикриваючись іменем соціал-демократії.

Крім того, меншовики повинні знати, що російська буржуазія із своїм Земським собором навіть такою

республікою, як у Франції, не обдарує нас, — вона зовсім не має наміру знищити монархію. Знаючи дуже добре «зухвалість» робітників там, де немає монархії, вона старається зберегти цю фортецю в цілості і обернути її у своє власне знаряддя проти непримиренного ворога — пролетаріату. Саме з цією метою й веде вона переговори іменем «народу» з царемкатом і радить йому в інтересах «батьківщини» і престолу скли́кати Земський собор, щоб уникнути «анархії». Невже ви, меншовики, всього цього не знаєте?

Нам потрібна не така республіка, яку запровадила французька буржуазія в XVIII столітті, а така, якої вимагає Російська с.-д. робітнича партія в XX столітті. А таку республіку можуть створити тільки народне переможне повстання на чолі з пролетаріатом і висунутий ним тимчасовий революційний уряд. Тільки такий тимчасовий уряд може **тимчасово** здійснювати нашу програму-мінімум і подати подібні зміни на затвердження скликаних ним Установчих зборів.

Наші «критики» не вірять, щоб Установчі збори, скликані згідно з нашою програмою, могли виразити волю народу (та і як вони можуть це собі уявити, коли вони не йдуть далі великої французької революції, що сталася 115—116 років тому). «Імущі і впливові особи, — продовжують «критики», — мають стільки засобів для підтасовки виборів на свою користь, що розмови про справжню волю народу цілком зайві. Для того, щоб виборці з неімущих не стали виразниками волі багатих, потрібна велика боротьба, тривала партійна дисципліна» (яку не визнають меншовики?). «Навіть в Європі (?), незважаючи

на довголітнє політичне виховання, все це не здійснено. І от нашим більшовикам думається, що цей талісман тримає в руках тимчасовий уряд!»

От справжній хвостизм! От «в бозі спочилі» «тактика-процес» і «організація-процес» на всю свою натуральну величину! Не може бути й мови, щоб вимагати в Росії того, що ще не здійснено в Європі, повчають нас «критики»! Але ж ми знаємо, що не тільки в «Європі», але й в Америці наша програма-мінімум не здійснена повністю, отже, хто її приймає і бореться за її здійснення в Росії, після падіння самодержавства, той, на думку меншовиків, непоправний мрійник, жалюгідний Дон-Кіхот! Словом, наша програма-мінімум фальшива, утопічна і нічого спільного не має з дійсним «життям»! Чи не так, панове «критики»? Саме так і виходить по-вашому. Тоді майте більше мужності і заявіть про це прямо, без викрутів! Тоді ми будемо знати, з ким маємо справу, і ви звільнитесь від ненависних вам програмних формальностей! А то ви так боязко, так полохливо говорите про маловажність програми, що багато хто, крім більшовиків, звичайно, ще думає, що ви визнаєте́ російську с.-д. програму, прийняту на II партійному з'їзді. Але до чого це фарисейство?

І ось тут ми підійшли щільно до основи наших незгод. Ви не вірите в нашу програму і заперечуєте її правильність, а ми, навпаки, завжди виходимо з неї, всі свої дії узгоджуємо з нею!

Ми віримо, що підкупити й обманути весь народ не зможуть «імущі і впливові особи», коли передвиборна агітація вільна. Бо ми їх впливові і золоту протипоставимо соціал-демократичне правдиве слово

10*

(і в цій правді ми, на відміну від вас, нітрохи не сумніваємось) і тим послабимо шахрайські махінації буржуазії. А ви не вірите в цю справу і тому тягнете революцію в бік реформізму.

«В 1848 році, — продовжують «критики», — тимчасовий уряд у Франції (знов Франція!), в якому брали участь і робітники, скли́кав такі Установчі збори, куди не пройшов ні один делегат паризького пролетаріату». Ось іще повне нерозуміння соціал-демократичного вчення і шаблонне уявлення про історію! Навіщо кидатися фразами? У Франції, незважаючи на те, що робітники брали участь у тимчасовому уряді, нічого не вийшло, а тому і в Росії соціал-демократія повинна відмовитися від участі в ньому, бо й тут нічого не вийде, — роблять висновок «критики». Але хіба справа в участі робітників? Хіба ми говоримо, що робітник, хто б і якого б напряму він не був, повинен брати участь у тимчасовому революційному уряді? Ні, ми поки що не зробилися вашими послідовниками і не даємо кожному робітникові атестацію соціал-демократа. А назвати робітників, що брали участь у французькому тимчасовому уряді, членами соціал-демократичної партії нам і на думку не спадало! До чого ця недоречна аналогія! Та й яке порівняння може бути між політичною свідомістю французького пролетаріату в 1848 р. і політичною свідомістю російського пролетаріату в даний момент? Хіба французький пролетаріат того часу виступав хоч раз на політичну демонстрацію проти тодішнього ладу? Чи святкував він коли-небудь Перше травня під знаком боротьби з буржуазним ладом? Чи був він організований в соціал-демократичну

робітничу партію? Чи мав він програму соціал-демократії? Ми знаємо, що ні. Про все це французький пролетаріат навіть уявлення не мав. Постає питання, чи міг французький пролетаріат користуватися тоді плодами революції в такій же мірі, в якій може користуватися ними російський пролетаріат, той пролетаріат, який давно організований в соціал-демократичну партію, має цілком визначену соціал-демократичну програму і свідомо прокладає шлях до своєї мети? Кожен, хто хоч трошки здатний розуміти реальні речі, відповість на це негативно. І тільки люди, що здатні зазубрити історичні факти, але не вміють пояснити їх походження відповідно до місця і часу, можуть ототожнювати ці дві різні величини.

«Потрібні, — ще і ще повчають «критики», — насильство з боку народу, безперервна революція, а не те, щоб задовольнитися виборами і розійтись по домівках». Знов наклеп! Хто ж сказав вам, шановні, що ми задовольняємось виборами і розходимось по домівках? Назвіть лишень!

Наші «критики» схвильовані ще тим, що ми від тимчасового революційного уряду вимагаємо здійснення нашої програми-мінімум, і вигукують: «Це цілковите незнання справи; річ у тому, що політичні й економічні вимоги нашої програми можуть бути здійснені лише за допомогою законодавства, а тимчасовий уряд — не законодавча установа». Коли читаєш цю прокурорську промову, спрямовану проти «протизаконних дій», то закрадається сумнів, чи не присвятив цю статтю «Соціал-Демократові» який-небудь ліберальний буржуа, що побожно схиляється

перед законністю?* Як інакше пояснити те буржуазне мудрування, що тимчасовий революційний уряд не має начебто права скасовувати старі і запроваджувати нові закони! Хіба це міркування не відгонить пошлим лібералізмом? І чи не дивно чути його з уст революціонера? Адже це нагадує випадок з приреченим, якому збиралися стяти голову, а він благав не вразити прищика на шиї. А втім, все можна простити «критикам», які не відрізняють тимчасовий революційний уряд від звичайного кабінету міністрів (та вони в тому й не винні, вчителі Мартинови — Акімови довели їх до цього). Що таке кабінет міністрів? — Результат **існування** постійного уряду. А що таке тимчасовий революційний уряд? — Результат **знищення** постійного уряду. Перший виконує **існуючі** закони з допомогою постійної армії. Другий скасовує існуючі закони і замість них з допомогою повсталого народу узаконює волю революції. Що між ними спільного?

Припустімо, що революція взяла верх і перемігший народ утворив тимчасовий революційний уряд. Постає питання: як бути цьому урядові, коли він не має права скасовувати і запроваджувати закони? Чекати Установчих зборів? Але ж скликання цих зборів теж потребує запровадження нових законів,

---

* Ця думка тим більше напрошується, що меншовики в № 5 «Соціал-Демократа» з усієї тіфліської буржуазії зрадниками «спільної справи» оголосили лише близько десяти купців. Як видно, решта — їхні прихильники і мають з меншовиками одну «спільну справу». Що ж дивного, коли який-небудь з цих прихильників «спільної справи» взяв і послав в орган своїх колег «критичну» статтю проти непримиренної «більшості».

як-от: загального, прямого і т. д. виборчого права, свободи слова, друку, зборів і т. п. А все це входить в нашу програму-мінімум. І якщо тимчасовий революційний уряд не може її здійснити, то чим же він керуватиметься, скликаючи Установчі збори? Чи не програмою, складеною Булигіним[45] і схваленою Миколою II?

Припустімо ще, що перемігший народ, зазнавши численних жертв через брак зброї, вимагає від тимчасового революційного уряду з метою боротьби з контрреволюцією знищення постійної армії і озброєння народу. В цей час виступають меншовики з проповіддю: знищення постійної армії і озброєння народу — справа не цього відомства (тимчасового революційного уряду), а іншого — Установчих зборів — апелюйте до них, не вимагайте протизаконних актів і т. д. Добрі порадники, що й казати!

Тепер подивимось, на якій підставі меншовики позбавляють тимчасовий революційний уряд «правоздатності». По-перше, на тій підставі, що він незаконодавча установа, а по-друге, Установчим зборам, мовляв, нічого буде робити. Ось до якої ганьби договорилися ці політичні немовлята! Виявляється, вони навіть не знають, що торжествуюча революція і виразник її волі — тимчасовий революційний уряд — до утворення постійного уряду є господарями становища, отже, можуть скасовувати і запроваджувати закони! Якби це було інакше, якби тимчасовий революційний уряд не мав цих прав, то тоді його існування не мало б ніякої рації і повсталий народ не створив би такого органу. Дивно, що меншовики забули азбуку революції.

Меншовики питають: що ж повинні робити Установчі збори, якщо нашу програму-мінімум здійснить тимчасовий революційний уряд? Ви побоюєтесь, шановні, що вони терпітимуть від безробіття. Не бійтесь, у них роботи буде доволі. Вони санкціонують ті зміни, які зробить тимчасовий революційний уряд при допомозі повсталого народу, вони вироблять конституцію країни, в якій наша програма-мінімум буде лише складовою частиною. Ось чого ми вимагатимемо від Установчих зборів!

«Вони (більшовики) не можуть собі уявити розколу між самою дрібною буржуазією і робітниками, розколу, який відіб'ється і на виборах, отже, тимчасовий уряд захоче пригноблювати на користь свого класу виборців-робітників», — пишуть «критики». Зрозумій, хто може, цю мудрість! Що значить: «тимчасовий уряд захоче пригноблювати на користь свого класу виборців-робітників»!!? Про який тимчасовий уряд говорять вони, з якими вітряками борються ці донкіхоти? Хіба хто-небудь говорив, що коли дрібна буржуазія одна запанує в тимчасовому революційному уряді, вона все-таки боронитиме інтереси робітників? Навіщо накидати своє власне недоумство іншим? Ми говоримо, що разом з представниками демократії за певних умов допустима участь у тимчасовому революційному уряді і наших соціал-демократичних делегатів. Коли це так, коли мова йде про такий тимчасовий революційний уряд, куди входять і соціал-демократи, то яким же чином він буде дрібнобуржуазним щодо складу? Свої ж доводи про участь у тимчасовому революційному уряді ми будуємо на тому, що інтересам демократії — селянства

і міської дрібної буржуазії (яку ви, меншовики, запрошуєте у свою партію) — в основному не суперечить здійснення нашої програми-мінімум, а тому вважаємо за можливе провести її разом з нею. Коли ж демократія вчинить опір проведенню деяких її пунктів, тоді наші делегати, підтримувані з вулиці своїми виборцями, пролетаріатом, постараються провести цю програму силою, якщо вона буде в наявності (якщо цієї сили не буде, ми не вступимо, та й не виберуть нас до тимчасового уряду). Як бачите, соціал-демократія повинна увійти до тимчасового революційного уряду саме для того, щоб боронити там соціал-демократичні погляди, тобто не дати іншим класам утиснути інтереси пролетаріату.

Представники Російської соц.-дем. робітничої партії в тимчасовому революційному уряді оголосять боротьбу не пролетаріатові, як це ввижається меншовикам через недоумство, а разом з пролетаріатом — ворогам пролетаріату. Але що вам, меншовикам, до всього цього, що вам до революції та її тимчасового уряду! Ваше місце там, у «Дер[жавній думі»]... *

Перший розділ статті був надрукований
в газеті «Пролетаріатіс Брдзола»
(«Боротьба Пролетаріату») № 11,
15 серпня 1905 р.
Другий розділ друкується вперше
Стаття без підпису

Переклад з грузинської

* На цьому рукопис уривається. *Ред.*

ВІДПОВІДЬ «СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТОВІ» [46]

Насамперед я повинен перепросити читача, що запізнився з відповіддю. Нічого не вдієш: обставини примусили працювати в іншій галузі, і я був змушений на якийсь час відкласти свою відповідь; самі знаєте — ми не розпоряджаємось собою.

Я мушу ще зауважити ось що: автором брошури «Коротко про партійні незгоди» багато хто вважає Союзний комітет, а не окрему особу. Я мушу заявити, що автор цієї брошури — я. Союзному комітетові належить тільки її редакція.

А тепер приступимо до діла.

Противник обвинувачує мене в тому, що нібито я «не бачу предмета спору», «замазую питання»*, нібито «спірними є питання організаційні, а не програмні» (стор. 2).

Досить мати трохи спостережливості, щоб виявити фальш твердження автора. Річ у тому, що моя брошура є відповіддю на *перший* номер «Соціал-Демократа», — брошура була вже здана до друку, коли

---

* Див. «Відповідь Союзному комітетові» [47], стор. 4.

вийшов другий номер «Соціал-Демократа». Що говорить автор у першому номері? Тільки те, що «більшість» нібито стоїть на шляху ідеалізму і її позиція «в корені суперечить» марксизмові. Тут **нема ні звука** про організаційні питання. Що я повинен був відповісти? Тільки те, що й відповів, а саме: «більшість» стоїть на позиціях справжнього марксизму, і якщо «меншість» цього не зрозуміла, це означає, що вона сама відступила від справжнього марксизму. Так зробив би всякий, хто хоч трохи розуміється на полеміці. Але автор твердить своє: чому, мовляв, не торкаєшся організаційних питань? Тому я не торкаюсь їх, шановний філософе, що ви тоді й слова не промовили про ці питання. Не можна ж відповідати на ті питання, про які ще не було й мови. Ясно, що «замазування питань», «замовчування предмета спору» та інше є вигадки автора. Навпаки, у мене є підстава запідозрити його самого в замовчуванні деяких питань. Він говорить, що «спірними є питання організаційні», тоді як між нами існують і **тактичні** незгоди, які мають далеко більше значення, ніж незгоди організаційні. Проте наш «критик» ані слова не сказав про ці незгоди у своїй брошурі. Оце й називається «замазуванням питань».

Про що сказано в моїй брошурі?

Сучасне суспільне життя побудоване капіталістично. Тут існують два великі класи: буржуазія і пролетаріат, і між ними йде боротьба не на життя, а на смерть. Життєві умови буржуазії змушують її зміцнювати капіталістичні порядки. А життєві умови пролетаріату змушують його підривати капіталістичні порядки, знищити їх. Відповідно до цих двох класів

і свідомість виробляється двояка: буржуазна і соціалістична. Становищу пролетаріату відповідає свідомість соціалістична. Тому пролетаріат приймає цю свідомість, засвоює її і з подвоєною силою бореться з капіталістичним ладом. Нічого й казати, що коли б не було капіталізму і класової боротьби, не було б і соціалістичної свідомості. Але тепер питання в тому, хто виробляє, хто має можливість виробити цю соціалістичну свідомість (тобто науковий соціалізм). Каутський говорить, і я повторюю його думку, що у маси пролетарів, поки вони лишаються пролетарями, нема ні часу, ні можливості виробити соціалістичну свідомість. «Сучасна соціалістична свідомість може виникнути тільки на основі глибокого наукового знання»*, — говорить Каутський. Тимчасом носіями науки є інтелігенти, в тому числі, наприклад, Маркс, Енгельс та інші, які мають і час і можливість стати на чолі науки і виробити соціалістичну свідомість. Ясно, що вироблення соціалістичної свідомості — це справа небагатьох інтелігентів-соціалдемократів, які мають для цього і час і можливості.

Але яке значення має сама по собі соціалістична свідомість, коли вона не має поширення серед пролетаріату? Вона залишиться пустою фразою, і тільки! Зовсім інакше обернеться справа, якщо ця свідомість пошириться серед пролетаріату: пролетаріат усвідомить своє становище і **прискореним** кроком рушить до соціалістичного життя. Ось отут і виступає соціалдемократія (а не тільки інтелігенти-соціалдемократи),

---

* Див. статтю К. Каутського, наведену в «Що робити?», стор. 27.

яка вносить соціалістичну свідомість в робітничий рух. Це й має на увазі Каутський, кажучи, що «соціалістична свідомість є щось ззовні внесене в класову боротьбу пролетаріату» *.

Таким чином, соціалістичну свідомість виробляють небагато інтелігентів-соціалдемократів. А в робітничий рух ця свідомість вноситься всією соціал-демократією, яка надає стихійній боротьбі пролетаріату свідомого характеру.

Про це йде мова в моїй брошурі.

Отака позиція марксизму і разом з ним «більшості».

Що висуває проти цього мій противник?

Власне кажучи, нічого істотного. Він більше зайнятий лайкою, ніж з'ясуванням питання. Видно, дуже вже він розсердився! Він не наважується відкрито ставити питання, не дає прямої відповіді на них, а, як той полохливий «вояка», ухиляється від предмета спору, лицемірно затушовує ясно поставлені питання і до того ж запевняє всіх: я, мовляв, одним махом з'ясував усі питання! Так, наприклад, автор взагалі не ставить питання **про вироблення** соціалістичної свідомості, не зважується прямо сказати, до кого він приєднується в цьому питанні: до Каутського чи до «економістів». Правда, у першому номері «Соціал-Демократа» наш «критик» робив досить сміливі заяви, тоді він прямо говорив мовою «економістів». Але що поробиш? Тоді було одно, а тепер він в «іншому настрої» і, замість критики, обминає це питання, може через те, що переконався у своїй

* Там же.

помилці, тільки одверто признатися в цій помилці він не зважується. Загалом наш автор опинився між двох вогнів. Він ніяк не розбереться, до кого ж приєднатися. Коли він приєднається до «економістів», тоді повинен порвати з Каутським і з марксизмом, а це йому невигідно; коли ж він порве з «економізмом» і приєднається до Каутського, тоді неодмінно повинен підписатися під тим, що говорить «більшість», — але для цього бракує сміливості. Так і лишається він між двох вогнів. Що ж лишилося робити нашому «критикові»? Тут краще помовчати, вирішує він, і дійсно полохливо обминає поставлене вище питання.

Що говорить автор про **внесення свідомості?**

І тут він виявляє таке саме вагання і полохливість. Він підмінює питання і з великим апломбом заявляє: Каутський зовсім не говорить, ніби «інтелігенція ззовні вносить соціалізм в робітничий клас» (стор. 7).

Чудово, але ж цього не говоримо і ми, більшовики, пане «критику», навіщо вам знадобилося воювати з вітряками? Як ви не можете зрозуміти, що, на нашу думку, на думку більшовиків, соціалістичну свідомість вносить в робітничий рух соціал-демократія *, а не тільки інтелігенти-соціалдемократи? Чому ви думаєте, що в соціал-демократичній партії самі тільки інтелігенти? Невже ви не знаєте, що в лавах соціал-демократії значно більше передових робітників, ніж інтелігентів? Хіба соціалдемократи-робітники не можуть вносити соціалістичну свідомість в робітничий рух?

* Див. «Коротко про партійні незгоди», стор. 18. (Див. цей том, стор. 98. *Ред.*)

Автор, видно, й сам почуває непереконливість цього свого «доказу» і переходить до іншого «доказу».

«Каутський пише, — продовжує наш «критик»: «Разом з пролетаріатом з природною неминучістю зароджується соціалістична **тенденція** як у самих пролетарів, так і у тих, хто засвоює точку зору пролетаріату; так пояснюється зародження соціалістичних **потягів**». Звідси ясно, — коментує наш «критик», — що **соціалізм** не вноситься ззовні в пролетаріат, але, навпаки, виходить з пролетаріату і входить в голови тих, хто засвоює погляди пролетаріату» («Відповідь Союзному комітетові», стор. 8).

Так пише наш «критик» і уявляє, ніби він з'ясував питання! Що означають слова Каутського? Тільки те, що соціалістичний **потяг** сам собою народжується в пролетаріаті. І це, звичайно, вірно. А у нас спір іде не про соціалістичний потяг, а про соціалістичну **свідомість!** Що спільного між тим і другим? Хіба потяг і свідомість одне й те саме? Невже автор не може відрізнити «соціалістичної тенденції» від «соціалістичної свідомості»? І хіба це не убозтво думки, коли він із слів Каутського робить висновок, що «соціалізм не вноситься ззовні»? Що спільного між «зародженням соціалістичної тенденції» і внесенням соціалістичної свідомості? Хіба той самий Каутський не говорить, що «соціалістична свідомість є щось **ззовні** внесене в класову боротьбу пролетаріату» (див. «Що робити?», стор. 27)?

Автор, видно, почуває, що потрапив у фальшиве становище, і на закінчення змушений додати: «З цитати Каутського дійсно випливає, що соціалістична

свідомість вноситься в класову боротьбу **ззовні**» (див. «Відповідь Союзному комітетові», стор. 7). Але він все ж не зважується прямо і сміливо визнати цю наукову істину. Наш меншовик і тут виявляє таке саме вагання і полохливість перед логікою, як і раніше.

Ось яку двозначну «відповідь» дає п. «критик» на два головні питання.

Що ж можна сказати про інші дрібні питання, які самі собою випливають з цих великих питань? Буде краще, коли читач сам порівняє мою брошуру з брошурою нашого автора. Треба тільки торкнутися ще одного питання. Коли вірити авторові, то виходить, начебто, на нашу думку, «розкол стався через те, що з'їзд... не обрав редакторами Аксельрода, Засулич і Старовера...» («Відповідь», стор. 13), що тим самим ми «заперечуємо розкол, приховуємо його принципіальну глибину і всю опозицію змальовуємо як справу трьох «редакторів, що «збунтувалися»» (див. там же, стор. 16).

Тут автор знов заплутує питання. Річ у тому, що тут поставлено два питання: про **причину** розколу і **форму** прояву незгод.

На перше питання я відповідаю прямо: «Тепер ясно, **на якому грунті** виникли партійні незгоди. Як видно, в нашій партії виявились дві тенденції: тенденція **пролетарської стійкості** і тенденція **інтелігентської хиткості**. І от виразником цієї інтелігентської хиткості і є нинішня «меншість»» (див. «Коротко», стор. 46)*. Як бачите, я тут незгоди **пояснюю**

* Див. цей том, стор. 124. *Ред.*

наявністю інтелігентської і пролетарської тенденцій в нашій партії, а не поведінкою Мартова — Аксельрода. Поведінка Мартова та інших є *лише* **виразом** інтелігентської хиткості. Але наш меншовик, як видно, не зрозумів цього місця в моїй брошурі.

Щодо другого питання, я дійсно говорив і завжди говоритиму, що ватажки «меншості» проливали сльози за «першими місцями» і саме такої **форми** надали партійній боротьбі. Наш автор не хоче цього визнати. Проте це факт, що ватажки «меншості» оголосили партії бойкот, що вони відкрито вимагали місць в Центральному Комітеті, в Центральному Органі, в Раді партії і до того ж заявляли: «Ми ставимо ці вимоги, бо вони єдино забезпечують партії можливість уникнути конфлікту, що загрожує самому існуванню партії» (див. «Коментар», стор. 26). Що це значить, як не те, що на прапорі ватажків «меншості» була написана не ідейна боротьба, а «боротьба за місця»? Як відомо, ніхто не заважав їм вести ідейно-принципіальну боротьбу. Хіба більшовики не говорили їм: створіть окремий орган і обстоюйте свої погляди, партія може надати вам такий орган (див. «Коментар»)? Чому вони не погодились на це, якщо їх дійсно цікавили принципи, а не «перші місця»?

Все це називається у нас політичною безхарактерністю меншовицьких вождів. Не ображайтесь, панове, коли ми називаємо речі своїми іменами.

Вожді «меншості» раніше не розходилися з марксизмом і Леніним у тому, що соціалістична свідомість вноситься в робітничий рух ззовні (див. програмну статтю «Искры» № 1). Але потім вони почали вагатися і вступили в боротьбу з Леніним, спалюючи те,

чому вчора поклонялися. Я назвав це метанням то в один, то в другий бік. Не ображайтесь і на це, панове меншовики.

Учора ви схилялися перед центрами і метали проти нас громи і блискавки, — чому, мовляв, висловили недовір'я Центральному Комітетові. А сьогодні ви підриваєте не тільки центри, але й централізм (див. «Перша загальноросійська конференція»). Це я називаю безпринципністю і сподіваюсь, що й за це ви, панове меншовики, не будете гніватися на мене.

Коли зібрати воєдино такі риси, як політична безхарактерність, боротьба за місця, нестійкість, безпринципність та інші їм подібні, то матимемо певну загальну властивість — **інтелігентську хиткість**, на яку хворіють насамперед інтелігенти. Ясно, що інтелігентська хиткість — це той грунт (базис), на якому виникає «боротьба за місця», «безпринципність» та інше. А нестійкість інтелігентів обумовлюється їх суспільним становищем. Ось як ми пояснюємо партійний розкол. Чи зрозуміли ви, нарешті, наш авторе, яка існує різниця між причиною розколу і його формами? Сумніваюсь.

Ось яку неподобну і двозначну позицію займають «Соціал-Демократ» і його дивний «критик». Зате цей «критик» виявляє велику спритність в іншій галузі. У своїй брошурі на вісім аркушів цей автор умудрився вісім разів набрехати на більшовиків, та так, що сміх розбирає. Не вірите? Ось факти.

Брехня перша. На думку автора, «Ленін хоче звузити партію, перетворити її на вузьку організацію професіоналів» (стор. 2). А Ленін говорить: «Не треба думати, що партійні організації повинні бути тільки

з професіональних революціонерів. Нам потрібні найрізноманітніші організації всіх видів, рангів і відтінків, починаючи від надзвичайно вузьких і конспіративних і кінчаючи дуже широкими, вільними» («Протоколи», стор. 240).

Брехня друга. За словами автора, Ленін хоче «ввести в партію тільки членів комітету» (стор. 2). А Ленін говорить: «Всі **групи, гуртки, підкомітети і т. д.** повинні бути на становищі комітетських установ або філіальних відділів комітету. Одні з них прямо заявлять про своє бажання увійти до складу Рос. Соц.-Дем. Роб. Партії і, при умові затвердження комітетом, **увійдуть до її складу»** (див. «Лист до товариша», стор. 17) * [48].

Брехня третя. На думку автора, «Ленін вимагає встановлення в партії зверхності інтелігентів» (стор. 5). А Ленін говорить: «В комітеті повинні бути... по можливості, всі головні **ватажки** робітничого руху із самих робітників» (див. «Лист до товариша», стор. 7—8), тобто не тільки в усіх інших організаціях, але і в комітеті повинні переважати голоси передових робітників.

Брехня четверта. Автор говорить, що наведена на 12-й сторінці моєї брошури цитата «робітничий клас стихійно тягнеться до соціалізму» і т. д. — «цілком вигадана» (стор. 6). Тимчасом це місце я просто взяв і переклав із «Що робити?». Ось що сказано там на сторінці 29-й: «Робітничий клас стихійно тягнеться до соціалізму, але найбільш поширена

* Як бачите, на думку Леніна, організації можуть бути введені в партію не тільки Центральним Комітетом, але й місцевими комітетами.

буржуазна ідеологія (яка постійно воскрешається в найрізноманітніших формах) все-таки стихійно найбільше нав'язується робітникові». Це місце і перекладено на 12-й сторінці моєї брошури. Ось що наш «критик» називає вигаданою цитатою! Не знаю, чому приписати це, неуважливості автора чи його шарлатанству.

Брехня п'ята. На думку автора, «Ленін ніде не говорить, що робітники з «природною неминучістю» ідуть до соціалізму» (стор. 7). А Ленін говорить, що «робітничий клас стихійно тягнеться до соціалізму» («Що робити?», стор. 29).

Брехня шоста. Автор приписує мені думку, що, на мій погляд, «соціалізм вноситься в робітничий клас ззовні інтелігенцією» (стор. 7). Тоді як я кажу, що соціал-демократія (а не тільки інтелігенти-соціал-демократи) вносить в рух соціалістичну свідомість (стор. 18).

Брехня сьома. На думку автора, Ленін говорить, що соціалістична ідеологія виникла «цілком незалежно від робітничого руху» (стор. 9). А Леніну, безперечно, і в голову не приходила така думка. Він говорить, що соціалістична ідеологія виникла «цілком незалежно від **стихійного росту** робітничого руху» («Що робити?», стор. 21).

Брехня восьма. Автор говорить, що мої слова, ніби «Плеханов **покидає** «меншість», — плітка». Тимчасом мої слова підтвердились. Плеханов **уже** покинув «меншість»... *

---

* І от, цей автор має сміливість закидати нам у № 5 «Соціал-Демократа», що ми начебто перекрутили факти, які стосуються третього з'їзду!

Я вже не кажу про дрібну брехню, якою так щедро приправив автор свою брошуру.

Але одну єдину правду, признатися, автор все-таки сказав. Він нам говорить, що «коли якась організація почне займатися плітками, — дні її лічені» (стор. 15). Це, розуміється, чистісінька правда. Питання лише в тому, хто розпускає плітки: «Соціал-Демократ» з його дивним рицарем чи Союзний комітет? Це розсудить читач.

Ще одне питання, і на цьому скінчимо. Автор з превеликою важністю заявляє: «Союзний комітет закидає нам, що ми повторюємо думки Плеханова. Повторювати Плеханова, Каутського та інших таких відомих марксистів ми вважаємо достоїнством» (стор. 15). Отже, повторювати Плеханова і Каутського ви вважаєте достоїнством. Прекрасно, панове. То слухайте ж:

Каутський говорить, що «соціалістична свідомість є щось **ззовні внесене** в класову боротьбу пролетаріату, **а не щось стихійно з неї виникле**» (див. цитату з Каутського в «Що робити?», стор. 27). Той же Каутський говорить, що «завданням соціал-демократії є внесення в пролетаріат свідомості його становища і свідомості його завдання» (див. там же). Сподіваємось, що ви, пане меншовик, повторите ці слова Каутського і розвієте наші сумніви.

Перейдемо до Плеханова. Плеханов говорить: «...Не розумію я так само, чому думають, що проект Леніна *, бувши прийнятий, зачинив би двері нашої

* Мова йде про формулювання Леніна і Мартова § 1 статуту партії.

партії дуже багатьом робітникам. Робітники, які бажають вступити в партію, не побояться увійти в організацію. Їм не страшна дисципліна. Побоїться увійти в неї багато хто з інтелігентів, наскрізь пройнятих буржуазним індивідуалізмом. Але це якраз і добре. Ці буржуазні індивідуалісти є звичайно також представниками всілякого опортунізму. Нам треба віддаляти їх від себе. Проект Леніна може бути оплотом проти їх вторгнень в партію, і вже тільки через це за нього повинні голосувати всі противники опортунізму» (див. «Протоколи», стор. 246).

Сподіваємось, що ви, пане «критику», відкинете маску і з пролетарською прямотою повторите ці слова Плеханова.

Коли ви цього не зробите, то це означатиме, що ваші заяви в пресі необдумані й безвідповідальні.

Газета «Пролетаріатіс Брдзола» («Боротьба Пролетаріату») № 11, 15 серпня 1905 р.

Стаття без підпису

Переклад з грузинської

РЕАКЦІЯ ПОСИЛЮЄТЬСЯ

Чорні хмари збираються над нами. Дряхле самодержавство підводить голову і озброюється «вогнем і мечем». Реакція іде! Нехай не говорять нам про царські «реформи», покликані зміцнити мерзенне самодержавство: «реформи» — це маскування тих самих куль і нагаїв, якими так щедро частує нас озвірілий царський уряд.

Був час, коли уряд утримувався від кровопролить всередині країни. Тоді він провадив війну із «зовнішнім ворогом» і для нього конче потрібен був «внутрішній спокій». Тому він і давав деякі «попуски» щодо «внутрішніх ворогів», «крізь пальці» дивлячись на рух, що розгорався.

Тепер інші настали часи. Наляканий привидом революції, царський уряд поспішив укласти мир із «зовнішнім ворогом», з Японією, щоб зібратися з силами і «як слід» розправитися з «внутрішнім ворогом». І ось, почалась реакція. Ще раніше в «Московских Ведомостях»[49] розкрив він свої «плани». Урядові... «довелося вести паралельно дві війни... — писала ця реакційна газета, — війну зовнішню і війну

внутрішню. Якщо він ні тієї, ні другої не вів з достатньою енергією... то це почасти може пояснитися тим, що одна війна заважала другій... Якщо тепер війна на Далекому Сході припиниться...», то в уряду «...будуть, нарешті, розв'язані руки, щоб переможно припинити і внутрішню війну... без усяких переговорів придушити»... «внутрішніх ворогів»... «З припиненням війни вся увага Росії (читай: уряду) зосередиться на внутрішньому її житті і головним чином на приборканні заколоту» (див. «Московские Ведомости» за 18 серпня).

Ось які були «плани» царського уряду при укладенні миру з Японією.

Потім, уклавши мир, він повторив ті самі «плани» устами свого міністра: «В крові потопимо, — говорив міністр, — крайні партії Росії». І от з допомогою своїх намісників і генерал-губернаторів уряд уже проводить в життя згадані «плани»: недаремно він перетворив Росію на військовий табір, недаремно він нагнав у центри руху стільки козаків та солдатів і кулемети спрямував проти пролетаріату, — можна подумати, що уряд збирається вдруге завоювати неосяжну Росію!

Як бачите, уряд оголошує війну революції і перші удари спрямовує проти її передового загону — пролетаріату. Так треба зрозуміти його погрози на адресу «крайніх партій». Звичайно, він не «скривдить» і селянство і щедро частуватиме його нагаями і кулями, — якщо воно буде «недосить розсудливим» і вимагатиме людського життя, — а поки що уряд старається одурити його: обіцяє йому землю і запрошує в Думу, малюючи в майбутньому «всякі свободи».

Щодо «чистої публіки», то з нею, звичайно, уряд поводитиметься «делікатніше» і постарається вступити з нею в союз: адже для цього, власне, й існує Державна дума. Нічого й казати, що пп. ліберальні буржуа не відмовляться від «угод». Ще 5 серпня вони устами свого вождя заявили, що вони захоплюються царськими реформами: «...Треба вжити всіх зусиль, щоб Росія... не пішла революційним шляхом Франції» (див. «Русские Ведомости»[50] від 5 серпня, статтю Виноградова). Нічого й казати, що лукаві лібералн швидше зрадять революцію, ніж Миколу II. Це досить показав їх останній з'їзд...

Одним словом, царський уряд докладає всіх сил, щоб придушити народну революцію.

Кулі для пролетаріату, брехливі обіцянки для селянства і «правá» для великої буржуазії — ось якими засобами озброюється реакція.

Або смерть, або розгром революції — такий сьогодні лозунг самодержавства.

З другого боку, не дрімають і сили революції і продовжують творити свою велику справу. Криза, що загострилася в результаті війни, і дедалі частіші політичні страйки збудоражили весь російський пролетаріат, поставивши його віч-на-віч з царським самодержавством. Воєнний стан не тільки не застрашив пролетаріат, — а навпаки, він підлив масла в огонь і ще більше погіршив обстановку. Хто чув незліченні поклики пролетарів: «Геть царський уряд, геть царську Думу!», хто уважно прислухався, як б'ється пульс робітничого класу, той не може мати сумніву, що революційний дух пролетаріату, як вождя революції, підноситиметься все вище й вище. Щождо селян, то

ще військова мобілізація підняла їх проти нинішнього ладу, та сама мобілізація, яка зруйнувала їх вогнища, віднявши кращих робітників сім'ї. Коли ж ще взяти до уваги, що до цього долучився голод, який охопив 26 губерній, то неважко буде зрозуміти, на який шлях повинно стати багатостраждальне селянство. Нарешті, починають ремствувати й солдати, і це ремство з кожним днем набирає для самодержавства все більш грізного характеру. Опора самодержавства — козаки починають викликати ненависть у солдатів: недавно в Новій Александрії солдати перебили триста козаків *. Число таких фактів поступово зростає...

Одним словом, життя підготовляє нову революційну хвилю, яка поступово наростає і рине проти реакції. Останні події в Москві і Петербурзі — передвісники цієї хвилі.

Як ми повинні поставитись до всіх цих подій, що повинні робити ми, соціал-демократи?

Якщо послухати меншовика Мартова, то ми сьогодні ж повинні обрати Установчі збори, щоб назавжди підірвати основи царського самодержавства. На його думку, одночасно з легальними виборами до Думи повинні ще проводитися нелегальні вибори. Повинні бути утворені виборчі комітети, які закличуть «населення обирати своїх представників за допомогою загального подання голосів. Ці представники в певний момент повинні з'їхатися в одно місто і проголосити себе Установчими зборами...» Так «повинна статися ліквідація самодержавства» **.

* Див. «Пролетарий» [51] № 17.

** Див. «Пролетарий» № 15, де наводиться «план» Мартова.

Інакше кажучи, незважаючи на те, що самодержавство ще живе, ми все-таки можемо провести по всій Росії загальні вибори! Незважаючи на те, що самодержавство лютує, «нелегальні» представники народу все-таки можуть оголосити себе Установчими зборами і встановити демократичну республіку! Не потрібні, виходить, ні озброєння, ні повстання, ні тимчасовий уряд, — демократична республіка прийде сама собою, треба тільки, щоб «нелегальні» представники назвали себе Установчими зборами! Добрий Мартов забув тільки, що ці казкові *«Установчі збори»* одного чудового дня опиняться в Петропавлівській фортеці! Женевський Мартов не розуміє, що російським практикам нема коли гратися в буржуазні бірюльки.

Ні, ми хочемо робити щось інше.

Чорна реакція збирає темні сили і всіма силами намагається об'єднати їх, — наше завдання зібрати соціал-демократичні сили і тісніше згуртувати їх.

Чорна реакція скликає Думу, вона хоче здобути собі нових союзників і збільшити армію контрреволюції, — наше завдання оголосити активний бойкот Думі, показати всьому світові її контрреволюційне лице і умножити лави прихильників революції.

Чорна реакція йде в смертельну атаку на революцію, вона хоче внести сум'яття в наші лави і викопати могилу народній революції, — наше завдання зімкнутися в ряди, повести повсюдну **одночасну** атаку проти царського самодержавства і назавжди стерти пам'ять про нього.

Не картковий домик Мартова, а загальне повстання — ось що нам потрібно.

Порятунок народу — в переможному повстанні самого народу.

Або смерть, або перемога революції — такий повинен бути наш революційний лозунг сьогодні.

Газета «Пролетаріатіс Брдзола» («Боротьба Пролетаріату») № 12, 15 жовтня 1905 р.

Стаття без підпису

Переклад з грузинської

БУРЖУАЗІЯ НАСТАВЛЯЄ ПАСТКУ

В середніх числах вересня відбувся з'їзд «земських і міських діячів». На цьому з'їзді була заснована нова «партія» [52] з Центральним комітетом на чолі і з місцевими органами в різних містах. З'їзд прийняв «програму», визначив «тактику» і виробив спеціальну відозву, з якою ця «партія», яка тільки що вилупилась, повинна звернутися до народу. Словом, «земські і міські діячі» заснували свою власну «партію».

Хто такі ці «діячі», як вони називаються?

Ліберальні буржуа.

Хто такі ліберальні буржуа?

Свідомі представники заможної буржуазії.

Заможна буржуазія — наш непримиренний ворог, її багатство грунтується на нашій бідності, її радість — на нашому горі. Ясно, що її свідомі представники будуть нашими заклятими ворогами, які спробують **свідомо** розбити нас.

Отже, утворилась «партія» ворогів народу, яка має намір звернутися до народу із своєю відозвою.

Чого хочуть ці панове, що вони обстоюють у своїй відозві?

Вони не соціалісти, вони ненавидять соціалістичний рух. Це значить, що вони зміцнюють буржуазні порядки і борються з пролетаріатом не на життя, а на смерть. Ось чому вони користуються великим співчуттям в буржуазних колах.

Вони і не демократи, вони ненавидять демократичну республіку. Це значить, що вони зміцнюють царський трон і завзято борються також і з багатостраждальним селянством. Ось чому Микола II «зволив» допустити їх збори і дозволив їм скликати «партійний» з'їзд.

Вони хочуть лише трохи урізати права царя, та й то при умові, якщо ці права перейдуть в руки буржуазії. А царизм, на їх думку, обов'язково повинен залишитися як надійний оплот заможної буржуазії, що його вона використає проти пролетаріату. Тому у своєму «проекті конституції» вони говорять, що «трон Романових повинен залишитися недоторканим», тобто вони хочуть куцу конституцію з обмеженою монархією.

Панове ліберальні буржуа «нічого не мають проти», якщо й народові будуть дані виборчі права, але тільки з умовою, якщо над палатою народних представників сидітиме палата багачів, яка неодмінно постарається виправляти і скасовувати рішення палати народних представників. Тому й говорять вони у своїй програмі: «нам потрібні дві палати».

Панове ліберальні буржуа будуть «дуже раді», якщо буде дана свобода слова, друку і спілок, аби тільки була обмежена свобода страйків. Ось чому вони так багато розводять балачок «про права людини і громадянина», тоді як про свободу страйків

вони нічого виразного не говорять, крім того, що по-фарисейському лепечуть про якісь «економічні реформи».

Ці дивні панове не минають своєю ласкою і селянство, — вони «не мають нічого проти» переходу поміщицьких земель в руки селян, але при умові, що селяни викуплять ці землі у поміщиків, а не «одержать їх даром». Ось які добрі, виявляється, ці горе-«діячі»!

Якщо вони доживуть до здійснення всіх цих бажань, то в результаті права́ царя опиняться в руках буржуазії і царське самодержавство поступово перетвориться в самодержавство буржуазії. Ось куди тягнуть нас «земські й міські діячі». Тим-то вони навіть уві сні страшаться народної революції і так багато говорять про «втихомирення Росії».

Недивно після цього, що ці невдахи-«діячі» покладали великі надії на так звану Державну думу. Як відомо, царська Дума є заперечення народної революції, а це дуже вигідно нашим ліберальним буржуа. Як відомо, царська Дума полишає «деяке» поприще заможній буржуазії, а це так необхідно нашим ліберальним буржуа. Ось чому всю свою «програму», всю свою діяльність вони будують, розраховуючи на існування Думи, — з провалом Думи неминуче рухнуть і всі їх «плани». Тому їх і лякає бойкот Думи, тому вони і радять нам увійти в Думу. «Буде великою помилкою, якщо ми не візьмемо участі в царській Думі», — говорять вони устами свого вождя Якушкіна. І справді це було б «великою помилкою», але для кого: для народу чи для його ворогів, — ось в чому питання.

Яке призначення царської Думи, що говорять про це «земські й міські діячі»?

«...**Перше і головне** завдання Думи — це перетворення самої Думи», — говорять вони у своїй відозві... «Виборці повинні зобов'язати виборщиків обрати таких кандидатів, які **насамперед** захочуть перетворити Думу», — говорять вони там же.

В чому ж полягає це «перетворення»? В тому, щоб Дума мала «ухвальний голос при виробленні законів... і в обговоренні державних прибутків і видатків... і право контролю над діями міністрів». Тобто виборщики **насамперед** повинні вимагати розширення прав Думи. Ось, виходить, що являє собою «перетворення» Думи. Хто потрапить в Думу? Здебільшого велика буржуазія. Ясно, що розширення прав Думи означає політичне посилення великої буржуазії. І ось «земські й міські діячі» радять народові вибрати в Думу ліберальних буржуа і доручити їм **насамперед** сприяти посиленню великої буржуазії! Насамперед і найбільше, виявляється, ми повинні дбати про те, щоб нашими ж руками посилити наших ворогів, — ось що нині радять нам пп. ліберальні буржуа. Вельми «дружня» порада, що й казати! Ну, а права народу, хто ж про них дбатиме? О, що й казати, пп. ліберальні буржуа не забудуть про народ. Вони запевняють, що **коли** вони увійдуть в Думу, **коли** закріпляться в ній, вони вимагатимуть прав і для народу. І з допомогою такого фарисейства «земські й міські діячі» сподіваються домогтися свого... Ось чому, виявляється, вони радять нам **насамперед** розширити права Думи...

Бебель говорив: що радить нам ворог, те шкідливе для нас. Ворог радить: візьміть участь в Думі, —

ясно, що участь в Думі шкідлива для нас. Ворог радить: розширте права Думи, — ясно, що розширення прав Думи шкідливе для нас. Підірвати довір'я до Думи і зганьбити її в очах народу, — ось що ми повинні робити. Не розширення прав Думи, а розширення прав народу, — ось що нам потрібно. І якщо разом з тим той самий ворог говорить нам солоденькі слова і обіцяє нам якісь «права», — це значить, що він наставляє нам пастку і хоче нашими ж руками побудувати собі фортецю. Кращого ми й не можемо чекати від ліберальних буржуа.

Але що ви скажете про деяких «соціал-демократів», які проповідують нам тактику ліберальних буржуа? Що ви скажете про кавказьку «меншість», яка дослівно повторює підступні поради наших ворогів? Ось, наприклад, кавказька «меншість» говорить: «Ми визнаємо за необхідне взяти участь в Державній думі» (див. «Друга конференція», стор. 7). Точнісінько так само, як це «визнають за необхідне» пп. ліберальні буржуа.

Та сама «меншість» радить нам: «Якщо булигінська комісія... право обирати депутатів надасть **самим тільки імущим**, тоді ми повинні втрутитися в ці вибори і революційним шляхом примусити виборців вибрати передових кандидатів і на Земському соборі вимагати Установчих зборів. Нарешті, всілякими заходами... примусити Земський собор скликати Установчі збори або **оголосити ними себе**» (див. «Соціал-Демократ» № 1). Тобто, якщо навіть виборче право матимуть самі тільки імущі, якщо навіть в Думі зберуться самі імущі, — ми все-таки повинні вимагати, щоб цим зборам імущих було дано права Установчих

зборів! Якщо навіть будуть урізані права народу, ми все-таки повинні старатися якнайбільше розширити права Думи! Нічого й казати, що вибори «передових кандидатів» залишаться пустими словами, якщо виборчі права будуть надані самим тільки імущим.

Як бачили вище, те саме проповідують нам ліберальні буржуа.

Одно з двох: або ліберальні буржуа меншовизувались, або кавказька «меншість» лібералізувалась.

Так чи інакше, немає сумніву, що «партія» ліберальних буржуа, яка тільки що вилупилась, спритно наставляє свою пастку...

Розбити цю пастку, виставити її напоказ, нещадна боротьба з ліберальними ворогами народу, — ось що нам потрібне тепер.

Газета «Пролетаріатіс Брдзола»
(«Боротьба Пролетаріату») № 12,
15 жовтня 1905 р.
Стаття без підпису

Переклад з грузинської

ГРОМАДЯНИ!

Могутній велетень — всеросійський пролетаріат знов заворушився... Росія охоплена широким повсюдним страйковим рухом. Наче за помахом чарівного жезла, на всьому неосяжному просторі Росії життя відразу спинилося. В самому Петербурзі з його залізницями застрайкувало більше мільйона робітників. Москва — тиха, нерухома, вірна Романовим стара столиця — вся охоплена революційною пожежею. Харків, Київ, Катеринослав та інші культурні й промислові центри, вся середня й південна Росія, вся Польща і, нарешті, увесь Кавказ спинилися і грізно дивляться у вічі самодержавству.

Що буде? З трепетом і завмиранням серця чекає вся Росія відповіді на це питання. Пролетаріат кидає виклик проклятій двоглавій потворі. Чи станеться за цим викликом справжня сутичка, чи перейде страйк у відкрите збройне повстання, чи, може, подібно до попередніх страйків, «мирно» закінчиться і «затихне»?

Громадяни! Яка б не була відповідь на це питання, як би не скінчився теперішній страйк, одно повинно бути ясно і безсумнівно для всіх: ми перебуваємо напередодні всеросійського всенародного повстання —

і година цього повстання близько. Небувалий, безприкладний своєю грандіозністю не тільки в історії Росії, але й усього світу, загальний політичний страйк, що розгорнувся тепер, може, мабуть, закінчитися сьогодні, не вилившись у всенародне повстання, але це лише з тим, щоб завтра знов і з більшою силою потрясти країну і вилитися в те грандіозне збройне повстання, яке повинно вирішити вікову тяжбу російського народу з царським самодержавством і розтрощити голову цій мерзенній потворі.

Всенародне збройне повстання — ось та фатальна розв'язка, до якої з історичною неминучістю веде вся сукупність подій політичного і суспільного життя нашої країни за останній час! Всенародне збройне повстання — ось те велике завдання, яке стоїть тепер перед російським пролетаріатом і владно вимагає свого розв'язання!

Громадяни! У ваших інтересах, за винятком жменьки фінансової і земельної аристократії, приєднатися до заклику пролетаріату і прагнути разом з ним до цього рятівного всенародного повстання.

Злочинне царське самодержавство привело нашу країну на край загибелі. Розорення стомільйонного російського селянства, пригноблене й тяжке становище робітничого класу, непомірні державні борги і тяжкі податки, безправ'я всього населення, безконечна сваволя і насильство, що панують в усіх сферах життя, нарешті, цілковита незабезпеченість життя і майна громадян — ось та страшна картина, яку являє тепер Росія. Так довго тривати не може! Самодержавство, яке створило всі ці жахливі страхіття, повинно бути знищене! І воно буде знищене!

Самодержавство усвідомлює це, і чим більше воно це усвідомлює, тим жахливішими стають ці страхіття, тим страшнішим робиться той пекельний танок, який воно влаштовує навколо себе. Крім тих сотень і тисяч мирних громадян — робітників, яких воно убивало на вулицях міст, крім десятків тисяч робітників і інтелігентів, кращих синів народу, що мучаться в тюрмах і на засланні, крім тих невпинних убивств і насильств, що їх роблять царські башибузуки в селах, серед селянства, на всьому просторі Росії, — самодержавство придумало під кінець нові страхіття. Воно почало сіяти ворожнечу і злобу серед самого народу і піднімати одну проти одної окремі верстви населення і цілі національності. Воно озброїло і напустило російських хуліганів на російських робітників та інтелігентів, темні й голодні маси росіян і молдаван у Бесарабії проти євреїв і, нарешті, темну й фанатичну татарську масу на вірмен. Воно розгромило за допомогою татар один з революційних центрів Росії і найреволюційніший центр Кавказу — Баку і відстрашило від революції всю вірменську провінцію. Воно перетворило весь багатоплемінний Кавказ на військовий табір, де населення кожної хвилини чекає нападу не тільки з боку самодержавства, але й з боку сусідніх племен, цих нещасних жертв самодержавства. Так бути далі не може! І кінець всьому цьому може покласти тільки революція!

Було б дивно і смішно чекати, що самодержавство, яке створило всі ці пекельні страхіття, само захоче і зможе припинити їх. Ніякі реформи, ніякі латки на самодержавстві — на зразок Державної думи, земств та ін., — якими хоче обмежитися ліберальна

партія, не можуть покласти край цим страхіттям. Навпаки, всякі спроби в цьому напрямі і протидіяння революційним поривам пролетаріату сприятимуть посиленню цих страхіть.

Громадяни! Пролетаріат, найреволюційніший клас нашого суспільства, який на своїх плечах виніс усю боротьбу з самодержавством аж донині, і найрішучіший і непохитний противник його до кінця, готується до відкритого збройного виступу. І він закликає вас, всі класи суспільства, допомогти й підтримати його. Озброюйтесь, допомагайте йому озброїтися і готуйтесь до рішучого бою.

Громадяни! Година повстання близько! Треба, щоб ми зустріли її у всеозброєнні! Тільки в такому разі, тільки за допомогою загального, повсюдного і одночасного збройного повстання ми зможемо перемогти нашого мерзенного ворога — прокляте царське самодержавство — і на його руїнах спорудити необхідну нам вільну демократичну республіку.

Геть самодержавство!

Хай живе загальне збройне повстання!

Хай живе демократична республіка!

Хай живе російський пролетаріат, що веде боротьбу!

Друкується за текстом прокламації, видрукуваної у жовтні 1905 р. в друкарні Тіфліського комітету РСДРП

Підпис: Тіфліський комітет

ДО ВСІХ РОБІТНИКІВ

Революція гримить! Піднявся революційний народ Росії і оточив царський уряд, щоб штурмувати його! Майорять червоні прапори, будуються барикади, народ береться до зброї і штурмує державні установи. Знов залунав клич хоробрих, знов зашуміло затихле життя. Корабель революції підняв вітрила і полинув до свободи. Цей корабель веде російський пролетаріат.

Чого хочуть пролетарі Росії, куди вони йдуть?

Повалимо царську Думу і побудуємо всенародні Установчі збори — ось що говорять сьогодні пролетарі Росії. Пролетаріат не вимагатиме від уряду дрібних поступок, він не вимагатиме від нього зняття «военного стану» та «екзекуцій» в деяких містах і селах, — пролетаріат не спуститься до таких дрібниць. Хто вимагає від уряду поступок, той не вірить у смерть уряду, — а пролетаріат дихає цією вірою. Хто чекає від уряду «пільг», той не вірить в могутність революції, — а пролетаріат живе цією вірою. Ні! Пролетаріат не розпорошить свою енергію на нерозумні вимоги. До царського самодержавства у

нього тільки одна вимога: геть його, смерть йому! І ось на просторах Росії все сміливіше й сміливіше лунає революційний клич робітників: Геть Державну думу! Хай живуть всенародні Установчі збори! Ось до чого прагне сьогодні пролетаріат Росії.

Цар не дасть всенародних Установчих зборів, цар не знищить свого ж самодержавства, — він цього не зробить! Куца «конституція», яку він «дає», — тимчасова поступка, фарисейська обіцянка царя, і нічого більше! Розуміється, ми скористаємось цією поступкою, ми не відмовимось вибити у ворони горіх, щоб цим горіхом розбити їй голову. Але факт все ж лишається фактом, що народ не може покладатися на царську обіцянку, — він повинен покладатися тільки на самого себе, він повинен спиратися тільки на власну силу: визволення народу повинно здійснитися руками самого народу. Тільки на кістках гнобителів може бути споруджена народна свобода, тільки кров'ю гнобителів може бути удобрений грунт для самодержавства народу! Тільки тоді, коли озброєний народ виступить на чолі з пролетаріатом і піднесе прапор загального повстання, — тільки тоді може бути скинутий царський уряд, що спирається на штики. Не пусті фрази, не безглузде «самоозброєння», а справжнє озброєння і збройне повстання — ось куди йдуть сьогодні пролетарі всієї Росії.

Переможне повстання приведе до поразки уряду. Але переможені уряди нерідко ставали на ноги. І у нас він може стати на ноги. Темні сили, які під час повстання ховаються по кутках, — вже на другий день повстання вилізуть з нір і захочуть поставити на ноги уряд. Так воскресають з мертвих переможені

уряди. Народ неодмінно повинен приборкати ці темні сили, він повинен зрівняти їх з землею! А для цього необхідно, щоб перемігший народ на другий же день повстання озброївся від малого до великого, перетворився в революційну армію і завжди був би готовий із зброєю в руках захищати завойовані права.

Тільки тоді, коли перемігший народ перетвориться в революційну армію, тільки тоді буде він спроможний остаточно розгромити темні сили, що притаїлися. Тільки революційна армія може надати сили діям тимчасового уряду, тільки тимчасовий уряд зможе скликати всенародні Установчі збори, які повинні встановити демократичну республіку. Революційна армія і тимчасовий революційний уряд — ось до чого прагнуть сьогодні пролетарі Росії.

Такий є той шлях, на який стала російська революція. Цей шлях веде до самодержавства народу, і пролетаріат закликає всіх друзів народу йти цим шляхом.

Царське самодержавство заступає шлях народній революції, воно хоче своїм вчорашнім маніфестом загальмувати цей великий рух, — ясно, що хвилі революції поглинуть і відкинуть геть царське самодержавство...

Презирство і ненависть усім тим, хто не стане на шлях пролетаріату, — вони підло зраджують революцію! Ганьба тим, хто на ділі ставши на цей шлях, на словах говорить інше, — той малодушно боїться правди!

Ми не боїмося правди, ми не боїмося революції! Нехай сильніше ударить грім, нехай сильніше вибухне буря! Година перемоги близько!

Тож проголосімо із запалом лозунги російського пролетаріату:

Геть Державну думу!
Хай живе збройне повстання!
Хай живе революційна армія!
Хай живе тимчасовий революційний уряд!
Хай живуть всенародні Установчі збори!
Хай живе демократична республіка!
Хай живе пролетаріат!

Друкується за текстом прокламації, видрукуваної 19 жовтня 1905 р. в нелегальній (Авлабарській) друкарні Кавказького союзу РСДРП

Підпис: Тіфліський комітет

Переклад з грузинської

ТІФЛІС, 20-го ЛИСТОПАДА 1905 р.

Велика Російська Революція почалась! Ми пережили уже перший грізний акт цієї революції, що завершився формально маніфестом 17 жовтня. «З ласки божої» самодержавний цар схилив свою «короновану голову» перед революційним народом і обіцяв йому «непохитні основи громадянської свободи»...

Але це тільки-но перший акт. Це тільки початок кінця. Ми—напередодні великих подій, гідних Великої Російської Революції. Ці події насуваються на нас з невблаганною суворістю історії, із залізною необхідністю. Цар і народ, самодержавство царя і самодержавство народу — два ворожі, діаметрально протилежні начала. Поразка одного і перемога другого може бути тільки результатом рішучої сутички між тим і другим, результатом одчайдушної боротьби, боротьби не на життя, а на смерть. Цієї боротьби ще не було. Вона попереду. І могутній титан російської революції — всеросійський пролетаріат готується до неї всіма силами, всіма засобами.

Ліберальна буржуазія намагається відвернути цю фатальну сутичку. Вона вважає, що уже пора покласти край «анархії» і почати мирну «будівничу» роботу,

роботу «державного будівництва». Вона має рацію. Їй досить того, щó пролетаріат уже вирвав у царизму при першому своєму революційному виступі. Вона сміливо може укласти тепер союз — союз на вигідних для себе умовах — з царським урядом і з'єднаними зусиллями піти проти спільного ворога, проти свого «могильника» — революційного пролетаріату. Свободу буржуазну, свободу для експлуатації уже забезпечено, і цього їй цілком досить. Російська буржуазія, не будучи ані хвилини революційною, вже відкрито стає на бік реакції. Час добрий! Ми не будемо дуже сумувати з цього приводу. Доля революції ніколи не була в руках лібералізму. Хід і результат російської революції залежать цілком від поведінки революційного пролетаріату і революційного селянства.

Міський революційний пролетаріат, керований соціал-демократією, і слідом за ним революційне селянство, незважаючи ні на які підступи лібералів, неухильно продовжуватимуть свою боротьбу, поки не доб'ються цілковитого повалення самодержавства і не створять на його руїнах вільної демократичної республіки.

Отаке найближче політичне завдання соціалістичного пролетаріату, отака його мета в нинішній революції, і він, підтримуваний селянством, доб'ється цієї мети що б то не стало.

Шлях, який має привести його до демократичної республіки, намічений ним також ясно і певно.

1) Рішуча, одчайдушна сутичка, про яку ми говорили вище, 2) революційна армія, організована в процесі цієї «сутички», 3) демократична диктатура пролетаріату і селянства у вигляді тимчасового

революційного уряду, висунутого в результаті переможної «сутички», 4) Установчі збори, скликані ним на основі загального, прямого, рівного і таємного виборчого права, — такі є ті етапи, які повинна пройти Велика Російська Революція, перш ніж вона прийде до бажаного кінця.

Ніякі погрози уряду або широкомовні царські маніфести, ніякі тимчасові уряди, як-от уряд Вітте, що їх висуває самодержавство для свого порятунку, ніяка Державна дума, хоч би скликана на основі загального та ін. виборчого права, скликана царським урядом, — не можуть збити пролетаріат з його єдино вірного революційного шляху, який повинен привести його до демократичної республіки.

Чи вистачить сил у пролетаріату, щоб дійти до кінця цим шляхом, чи вистачить сил у нього, щоб вийти з честю з тієї гігантської, кровопролитної боротьби, яка чекає його на цьому шляху?

Так, вистачить!

Так думає сам пролетаріат і сміливо й рішуче готується до бою.

«Кавказскій Рабочій Листок» [53] *№ 1,*
20 листопада 1905 р.

Стаття без підпису

ДВІ СУТИЧКИ

(З приводу 9 січня)

Ви, певно, пам'ятаєте 9 січня минулого року... Це був день, коли петербурзький пролетаріат зустрівся лицем до лиця з царським урядом і, мимо своєї волі, зітнувся з ним. Так, мимо своєї волі, бо він мирно йшов до царя по «хліб і справедливість», а його зустріли вороже і засипали градом куль. Свої надії він покладав на портрети царя і церковні хоругви, але і те і друге порвали на шматки й кинули йому в обличчя і тим самим наочно довели йому, що зброї можна протипоставити тільки зброю. І він взявся за зброю — якщо тільки де-небудь була у нього ця зброя, — взявся для того, щоб зустріти ворога по-ворожому і помститися над ним. Але, лишивши на полі бою тисячі жертв і зазнавши великих втрат, відступив, затаївши в грудях злобу...

Ось про що нагадує нам 9 січня минулого року.

Сьогодні, коли російський пролетаріат відзначає роковини 9 січня, не зайвим буде поставити питання: чому торік петербурзький пролетаріат відступив у тодішній сутичці і чим тодішня сутичка відрізняється від грудневої загальної сутички?

Насамперед, він відступив тому, що у нього не було і того мінімуму революційної свідомості, який безумовно потрібен для перемоги повстання. Пролетаріат, який з молитвою і надією іде до кривавого царя, що все своє існування побудував на гнобленні народу, пролетаріат, який довірливо йде до свого заклятого ворога просити «зернинку милості», — хіба такий народ може взяти верх у вуличній боротьбі?..

Правда, згодом, через короткий час, рушничні залпи відкрили очі обманеному пролетаріатові, ясно показавши йому огидне лице самодержавства, правда, він уже з гнівом покликáв: «Цар нам всипав, ну — і ми йому всипемо!», але яка користь від цього, коли у тебе в руках немає зброї, щó ти можеш зробити з голими руками у вуличній боротьбі, навіть будучи свідомим, хіба куля ворога не так само пробиває свідому голову, як і несвідому?

Так, відсутність зброї — це була друга причина відступу петербурзького пролетаріату.

Але що міг зробити один Петербург, навіть якби він мав зброю? Коли в Петербурзі лилася кров і будувались барикади, в інших містах ніхто й пальцем не ворухнув, — ось чому уряд зміг стягнути війська з інших місць і залити вулиці кров'ю. І тільки згодом, коли петербурзький пролетаріат, поховавши останки убитих товаришів, повернувся до своїх повсякденних занять, — тільки згодом у різних містах пролунав клич страйкуючих робітників: привіт петербурзьким героям! Але кому і що міг дати цей запізнілий привіт? Ось чому уряд не взяв всерйоз ці порізнені і неорганізовані виступи і без великих

труднощів розсіяв роздроблений на окремі групи пролетаріат.

Отже, відсутність організованого загального повстання, неорганізованість виступів пролетаріату, — ось що було третьою причиною відступу петербурзького пролетаріату.

Та й кому було організувати загальне повстання? Народ у цілому не міг цього взяти на себе, а передова частина пролетаріату — партія пролетаріату — сама не була організована, бо її роздирали партійні незгоди, — внутрішня війна, партійний розкол день у день знесилювали її. Недивно, що молода партія, яка поділилася надвоє, не змогла взяти на себе організацію загального повстання.

Отже, відсутність єдиної і згуртованої партії — ось що було четвертою причиною відступу пролетаріату.

І, нарешті, якщо селянство і війська не приєдналися до повстання і не влили в нього нових сил, то й це сталося тому, що в слабому і короткочасному повстанні вони не могли бачити особливої сили, а до слабих, як відомо, не приєднуються.

Ось чому відступив героїчний пролетаріат Петербурга в січні минулого року.

Час минав. Пролетаріат, збудоражений кризою і безправ'ям, готувався до нової сутички. Помилялися ті, хто думав, що жертви 9 січня уб'ють у пролетаріаті всяку волю до боротьби, — навпаки, він ще більш гарячково і самовіддано готувався до «останньої» сутички, ще мужніше і упертіше боровся проти військ і козаків. Повстання матросів на Чорному і

Балтійському морях, повстання робітників в Одесі, Лодзі та інших містах, безперервні сутички селян з поліцією ясно доводили, який невгасимий революційний вогонь палає в грудях народу.

Революційну свідомість, якої бракувало пролетаріатові 9 січня, останнім часом він набував з разючою швидкістю. Кажуть, що десять років пропаганди не могли б дати стільки для зростання свідомості пролетаріату, скільки дали дні повстання. Це так і повинно було бути, бо процес класових сутичок — це та велика школа, де не днями, а годинами зростає революційна свідомість народу.

Загальне збройне повстання, що його на перших порах проповідувала лише невелика група пролетаріату, збройне повстання, до якого деякі товариші ставились навіть із сумнівом, — поступово привертало симпатії пролетаріату, — і він гарячково організовував червоні загони, добував зброю і т. д. Жовтневий загальний страйк наочно показав можливість одночасного виступу пролетаріату. Тим самим була доведена можливість організованого повстання, — і пролетаріат рішуче став на цей шлях.

Необхідна була тільки згуртована партія, єдина і неподільна соціал-демократична партія, яка очолила б організацію загального повстання, об'єднала б революційну підготовку, що її проводили нарізно окремі міста, і взяла на себе ініціативу наступу. Тим більше, що саме життя підготовляло нове піднесення — криза в місті, голод на селі та інші подібні їм причини робили з дня на день неминучим новий революційний вибух. Лихо було в тому, що така партія створювалась тільки тепер: знесилена

розколом, партія щойно оправлялась і налагоджувала справу об'єднання.

Саме в цей момент пролетаріат Росії застала друга сутичка, славна груднева сутичка.

Поговоримо тепер про цю сутичку.

Коли про січневу сутичку ми говорили, що їй бракувало революційної свідомості, то про грудневу сутичку ми повинні сказати, що тепер така свідомість вже була. Одинадцять місяців революційної бурі достатньо відкрили очі пролетаріатові Росії, який веде боротьбу, і лозунги: Геть самодержавство! Хай живе демократична республіка! — стали лозунгами дня, лозунгами мас. Тут ви уже не побачили б ні церковних хоругв, ні ікон і царських портретів, — замість них майоріли червоні прапори і красувалися портрети Маркса й Енгельса. Тут ви уже не почули б співу псалмів і «боже, царя храни», — замість цього лунали звуки «Марсельєзи» і «Варшав'янки», що оглушали гнобителів.

Отже, щодо революційної свідомості груднева сутичка докорінно відрізнялася від січневої сутички.

Січневій сутичці бракувало озброєння, народ ішов тоді у бій беззбройним. Груднева сутичка зробила крок вперед, усі бійці тепер рвалися до зброї, з револьверами, рушницями, бомбами, а в деяких місцях навіть з кулеметами в руках. Зброю добути зброєю — ось що стало лозунгом дня. Всі шукали зброї, всі відчували необхідність у зброї, шкода було тільки, що самої зброї було дуже мало і лише незначне число пролетарів могло виступити озброєним.

Січневе повстання було цілком порізненим і неорганізованим, там кожен діяв навмання. Грудневе

повстання і тут зробило крок уперед. Петербурзька й Московська ради робітничих депутатів і центри «більшості» і «меншості», наскільки це було можливо, *«вжили заходів»* до того, щоб революційний виступ був одночасним, — вони закликали пролетаріат Росії до одночасного наступу. А під час січневого повстання нічого подібного зроблено не було. Але через те що цьому закликові не передувала тривала і наполеглива партійна робота в справі підготовки повстання, то заклик лишився закликом і виступ фактично вийшов порізненим, неорганізованим. Наявним було лише прагнення до одночасного і організованого повстання.

Січневим повстанням «керували» головним чином гапони. Грудневе повстання мало в цьому відношенні ту перевагу, що на чолі його стали соціал-демократи. Але шкода було, що останні були розбиті на окремі групи, не являючи собою єдиної згуртованої партії, і тому не могли діяти погоджено. Ще раз Російська соціал-демократична робітнича партія зустріла повстання непідготовленою і роздробленою...

Січнева сутичка не мала ніякого плану, не керувалася ніякою певною політикою, перед нею не стояло питання: наступ чи оборона? Груднева сутичка мала тільки ту перевагу, що вона ясно поставила це питання, і то тільки в ході боротьби, а не на самому початку її. Щодо розв'язання цього питання, то грудневе повстання виявило таку саму слабість, як і січневе. Якби московські революціонери з самого початку додержувалися політики наступу, якби вони з самого початку, скажемо, напали на Миколаївський вокзал і захопили його, то, розуміється, повстання

було б тривалішим і набуло б більш бажаного напряму. Або, наприклад, якби латиські революціонери рішуче проводили політику наступу і не стали вагатися, — вони безперечно насамперед захопили б батареї гармат, позбавивши тим самим всякої опори адміністрацію, яка спочатку допустила захоплення міст революціонерами, а потім, знову перейшовши в наступ, з допомогою гармат відвоювала захоплені місцевості[54]. Те саме треба сказати про інші міста. Недаремно Маркс говорив: у повстанні перемагає сміливість, а до кінця сміливим може бути тільки той, хто держиться політики наступу.

Ось чим був викликаний відступ пролетаріату в середніх числах грудня.

Якщо селянство і війська в своїй переважній масі не приєдналися до грудневої сутички, якщо остання викликала навіть невдоволення в деяких «демократичних» колах, — це сталося тому, що їй бракувало сили і тривалості, таких необхідних для розширення повстання і його перемоги.

Із сказаного ясно, що повинні робити сьогодні ми, російські соціал-демократи.

По-перше, наше завдання — завершити уже почату нами справу — створення єдиної і неподільної партії. Загальноросійські конференції «більшості» і «меншості» уже виробили організаційні основи об'єднання. Прийняли ленінське формулювання членства в партії і демократичний централізм. Ідейні і практичні центри вже злилися, а злиття місцевих організацій майже вже закінчене. Потрібен тільки об'єднавчий з'їзд, який формально завершить фактичне об'єднання і тим самим дасть нам єдину й неподільну Російську

соціал-демократичну робітничу партію. Наше завдання — сприяти цій дорогій для нас справі і старанно готувати об'єднавчий з'їзд, що, як відомо, має відкритися *найближчим* часом.

По-друге, наше завдання — сприяти партії в організації збройного повстання, активно втрутитися в цю святу справу і невтомно працювати для неї. Наше завдання — множити червоні загони, навчити і спаяти їх один з одним, наше завдання — зброєю добути зброю, вивчити розташування державних установ, підрахувати сили ворога, вивчити його сильні й слабі сторони і відповідно до цього виробити план повстання. Наше завдання — вести систематичну агітацію в армії і в селах, особливо в селах, які знаходяться біля міст, за повстання, озброїти надійні елементи цих сіл і т. д. і т. д. ...

По-третє, наше завдання — відкинути всякі вагання, осудити всяку непевність і рішуче проводити політику наступу...

Словом, **згуртована партія, організоване партією повстання і політика наступу** — ось що нам потрібне сьогодні для перемоги повстання.

І це завдання стає тим гострішим і настійнішим, чим більше поглиблюється і посилюється голод на селі і промислова криза у місті.

Де в кого, виявляється, закрався сумнів у правильності цієї азбучної істини, і вони безнадійно кажуть: що може зробити партія, нехай навіть єдина, якщо вона не зуміє згуртувати навколо себе пролетаріат, а пролетаріат, мовляв, розгромлено, він втратив надію і йому не до ініціативи, порятунку, мовляв, ми повинні тепер чекати від села і ініціатива повинна

виходити звідти і т. д. Не можна не зауважити, що товариші, які міркують таким чином, глибоко помиляються. Пролетаріат зовсім не розгромлено, бо розгром пролетаріату означає його смерть, навпаки, він, як і раніше, живе і зміцнюється з кожним днем. Він тільки відступив для того, щоб, зібравшись з силами, вступити в останню сутичку з царським урядом.

Коли 15 грудня Рада робітничих депутатів Москви — тієї самої Москви, яка фактично керувала грудневим повстанням, — всенародно оголосила: ми тимчасово припиняємо боротьбу з метою серйозно підготуватися, щоб знову піднести прапор повстання, — вона висловила заповітні думи всього російського пролетаріату.

І якщо деякі товариші все-таки заперечують факти, якщо вони вже більше не покладають надій на пролетаріат і хватаються тепер за сільську буржуазію, — то постає питання: з ким ми маємо справу, з соціалістами-революціонерами чи соціал-демократами, бо ні один соціал-демократ не стане сумніватися в тій істині, що фактичним (а не тільки ідейним) керівником села є міський пролетаріат.

Нас запевняли в свій час у тому, що самодержавство розгромлене після 17 жовтня, але ми й цьому не повірили, бо розгром самодержавства означає його смерть, а воно не тільки не вмерло, але й збирало нові сили для нового нападу. Ми говорили, що самодержавство тільки відступило. Виявилось, що ми мали рацію...

Ні, товариші! Російський пролетаріат не розгромлено, він тільки відступив і тепер готується до нових

славних боїв. Російський пролетаріат не схилить залитого кров'ю прапора, він нікому не віддасть керівництва повстанням, він буде єдиним гідним вождем російської революції.

7 січня 1906 р.

Друкується за текстом брошури, виданої Кавказьким союзним комітетом РСДРП

Переклад з грузинської

ДЕРЖАВНА ДУМА І ТАКТИКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ[55]

Ви, певно, чули про звільнення селян. Це був час, коли уряд діставав подвійний удар: ззовні — поразка в Криму, зсередини — селянський рух. Тим-то уряд, підхльостуваний з двох боків, змушений був поступитися і заговорив про звільнення селян: «Ми повинні самі звільнити селян згори, а то народ повстане і власними руками доб'ється звільнення знизу». Ми знаємо, що це було за «звільнення згори»... І якщо тоді народ піддався обманові, якщо урядові вдалися його фарисейські плани, якщо він з допомогою реформ зміцнив своє становище і тим самим відтягнув перемогу народу, то це, між іншим, означає, що тоді народ ще не був підготовлений і його легко можна було одурити.

Така сама історія повторюється в житті Росії і тепер. Як відомо, і тепер уряд дістає такий самий подвійний удар: ззовні — поразка в Манчжурії, зсередини — народна революція. Як відомо, уряд, підхльостуваний з двох боків, змушений ще раз поступитися і так само, як і тоді, говорить про «реформи згори»: «Ми повинні дати народові Державну думу згори, а

то народ повстане і сам скличе Установчі збори знизу». Таким чином, скликанням Думи вони хочуть утихомирити народну революцію, так само, як уже одного разу «звільненням селян» утихомирили великий селянський рух.

Звідси наше завдання — з усією рішучістю розладнати плани реакції, змести Державну думу і тим самим розчистити шлях народній революції.

Але що таке Дума, з кого вона складається?

Дума — це ублюдочний парламент. Вона тільки на словах матиме ухвальний голос, а на ділі у неї буде лише дорадчий голос, бо як цензори над нею стоятимуть верхня *палата і озброєний* до зубів уряд. У маніфесті прямо сказано, що жодна постанова Думи не може бути проведена в життя, якщо її не схвалять верхня палата і цар.

Дума не є народний парламент, це парламент ворогів народу, бо вибори до Думи не будуть ні загальними, ні рівними, ні прямими, ні таємними. Мізерні виборчі права, що даються робітникам, існують тільки на папері. З 98 виборщиків, які повинні обрати депутатів до Думи від Тіфліської губернії, тільки двоє можуть бути від робітників, решта 96 виборщиків повинна належати до інших класів — так говорить маніфест. З 32 виборщиків, які повинні послати депутатів до Думи від Батумської і Сухумської округ, тільки один може бути від робітників, решта 31 виборщик повинна бути від інших класів — так говорить маніфест. Те саме треба сказати і про інші губернії. Нічого й говорити, що в депутати пройдуть тільки представники інших класів. **Жодного депутата від робітників, жодного голоса робітникам — ось**

на яких засадах будується Дума. Якщо до всього цього додати ще воєнний стан, якщо взяти до уваги заборону свободи слова, друку, зборів і спілок, то само собою ясно, що за публіка збереться в царській Думі...

Нічого й казати, що з тим більшою рішучістю ми повинні постаратися змести цю Думу і піднести прапор революції.

Як ми можемо змести Думу: участю у виборах чи бойкотом виборів — у цьому тепер питання.

Одні кажуть: ми неодмінно повинні взяти участь у виборах, щоб у тенетах, розставлених реакцією, заплутати саму реакцію і тим самим остаточно зірвати Державну думу.

Інші відповідають їм: беручи участь у виборах, ви мимоволі допомагаєте реакції у справі створення Думи і таким чином самі обома ногами потрапляєте в тенета, розставлені реакцією. А це значить, що спершу ви заодно з реакцією створюєте царську Думу, а потім під тиском життя намагаєтесь зруйнувати вами ж таки створену Думу, що несумісне з вимогами принципіальності нашої політики. Одно з двох: або відмовтеся від участі у виборах і беріться до зриву Думи, або відмовтеся від зриву Думи і беріться до виборів з тим, щоб вам не довелося потім руйнувати те, що ви ж таки створили.

Ясно, що єдино правильний шлях — активний бойкот, з допомогою якого ми ізолюємо реакцію від народу, організуємо зрив Думи і тим самим позбавляємо всякого грунту цей ублюдочний парламент.

Так міркують прихильники бойкоту.

Хто ж з них має рацію?

Дві умови необхідні для справжньої соціал-демократичної тактики: перша та, що ця тактика не повинна суперечити ходові суспільного життя, і друга та, що вона повинна все вище й вище підносити революційний дух мас.

Тактика участі у виборах суперечить ходові суспільного життя, бо життя підриває підвалини Думи, а участь у виборах зміцнює її підвалини і тим самим іде в розріз з життям.

Тактика ж бойкоту сама собою випливає з ходу революції, бо вона спільно з революцією з самого початку дискредитує і підриває підвалини поліцейської Думи.

Тактика участі у виборах ослабляє революційний дух народу, бо прихильники участі закликають народ на поліцейські вибори, а не до революційних дій, вони вбачають порятунок у виборчих бюлетенях, а не у виступі народу. А поліцейські вибори викличуть в народі хибне уявлення про Державну думу, розбудять в ньому облудні надії і мимоволі наведуть його на думку: як видно, Дума не така вже погана, інакше соціал-демократи не радили б нам взяти в ній участь, — а може нам усміхнеться щастя, і Дума піде нам на користь.

Тактика ж бойкоту не сіє ніяких облудних надій на Думу, а прямо і недвозначно говорить, що єдиний порятунок — у переможному виступі народу, що визволення народу може бути здійснене тільки руками самого народу, і через те що Дума є перешкодою цьому, треба тепер же взятися за її усунення. Тут народ розраховує тільки на самого себе і з самого ж початку займає позицію, ворожу Думі як цитаделі

реакції, а це все вище підноситиме його революційний дух, підготовляючи грунт для загального переможного виступу.

Революційна тактика повинна бути ясною, чіткою і певною, а тактика бойкоту якраз і має ці якості.

Кажуть: самої словесної агітації недосить, масу треба фактами переконати в непридатності Думи і тим самим сприяти її зриву, а для всього цього потрібна участь у виборах, а не активний бойкот.

Ось що ми скажемо на це. Нічого й говорити, що агітація фактами має далеко більше значення, ніж словесне роз'яснення. Саме тому ми йдемо на **народні** виборчі збори, щоб **у боротьбі** з іншими партіями, **у сутичках** з ними наочно показати народові віроломство реакції й буржуазії і тим самим «фактами агітувати» виборців. І якщо товариші цим не вдовольняються, якщо до всього цього вони додають ще участь у виборах, то треба зауважити, що вибори самі по собі — подання або неподання бюлетенів — ні на йоту нічого не додають ні до «фактичної», ні до «словесної» агітації. А шкода від цього велика, бо при цій «агітації фактами» прихильники участі мимоволі схвалюють існування Думи і тим самим зміцнюють під нею грунт. Чим же товариші хочуть окупити цю величезну шкоду? Опусканням бюлетенів? Про це навіть говорити не варт.

З другого боку, «агітація фактами» так само повинна мати свої межі. Коли Гапон з хрестом та іконами йшов на чолі петербурзьких робітників, він так само говорив: народ, мовляв, вірить у доброту царя, він ще не переконався в злочинності адміністрації, і ми повинні повести його до царського палацу. Гапон,

розуміється, помилявся. Тактика його була шкідливою тактикою, що підтвердилося 9 січня. А це значить, що ми повинні триматися далі від гапонівської тактики. Тактика ж бойкоту — єдина тактика, що в корені відкидає гапонівські виверти.

Кажуть: бойкот викличе відрив маси від її передової частини, бо при бойкоті за вами піде тільки передова частина, а маса залишиться з реакціонерами і лібералами, які перетягнуть її на свій бік.

Ми на це скажемо, що де таке явище матиме місце, там, очевидно, маса співчуває іншим партіям і соціал-демократів все одно не обере уповноваженими, скільки б ми не брали участі у виборах. Адже не можуть вибори самі по собі революціонізувати масу! Щождо передвиборної агітації, то її ведуть обидві сторони, з тією різницею, що прихильники бойкоту ведуть проти Думи більш непримиренну і рішучу агітацію, ніж прихильники участі у виборах, бо гостра критика Думи може спонукати масу відмовитись від виборів, а це не входить у плани прихильників участі у виборах. Якщо ця агітація справить вплив, то народ згуртується навколо соціал-демократів, і коли вони закличуть бойкотувати Думу, — народ негайно піде за ними, а реакціонери залишаться самі з своїми знатними хуліганами. Якщо ж агітація «не вплине», тоді вибори нічого, крім шкоди, не принесуть, бо ми при тактиці участі в Думі змушені будемо схвалити діяльність реакціонерів. Як бачите, бойкот є найкращий засіб для згуртування народу навколо соціал-демократії, розуміється, там, де можливе таке згуртування, а там, де це неможливо, вибори нічого, крім шкоди, не принесуть.

Крім того, тактика участі в Думі затемнює революційну свідомість народу. Річ у тому, що всі реакційні і ліберальні партії беруть участь у виборах. Яка різниця між ними і революціонерами, — на це питання тактика участі прямої відповіді масі не дає. Маса легко може сплутати нереволюційних кадетів з революційними соціал-демократами. Тактика ж бойкоту кладе різку грань між революціонерами і нереволюціонерами, які з допомогою Думи хочуть врятувати основи старого режиму. А проведення цієї грані має велике значення для революційної освіти народу.

І, нарешті, нам кажуть, що ми, мовляв, з допомогою виборів створимо Ради робітничих депутатів і тим самим організаційно об'єднаємо революційні маси.

Ми відповідаємо на це, що в нинішніх умовах, коли арештовуються навіть найневинніші збори, діяльність Рад робітничих депутатів зовсім неможлива, і, значить, постановка такого завдання є самообман.

Отже, тактика участі мимоволі служить зміцненню царської Думи, ослабляє революційний дух мас, затемнює революційну свідомість народу, неспроможна створити ніяких революційних організацій, іде в розріз з розвитком суспільного життя і як така повинна бути відкинута соціал-демократією.

Тактика бойкоту — ось в якому напрямі йде тепер розвиток революції. В цьому ж напрямі повинна йти і соціал-демократія.

Газета «Гантіаді» («Світанок») № 3,
8 березня 1906 р.
Підпис: Й. Бесошвілі

Переклад з грузинської

АГРАРНЕ ПИТАННЯ

I

Іде *ломка старих порядків, заворушилося село.* Селянство, вчора ще забите і принижене, сьогодні стає на ноги і випростовує спину. Селянський рух, вчора ще безпорадний, сьогодні, наче бурхливий потік, рине проти старих порядків: геть з дороги — а то змету! «Селяни хочуть дістати поміщицькі землі», «селяни хочуть знищити залишки кріпосництва», — ось які голоси лунають тепер у повсталих селах Росії.

Помиляються ті, хто розраховує кулями примусити селян замовчати: життя показало нам, що це ще більше розпалює і загострює революційний рух селян.

Помиляються й ті, хто голими обіцянками і «селянськими банками» намагається утихомирити селян: селяни хочуть землі, вони й уві сні бачать цю землю і, зрозуміло, не заспокояться доти, поки не захоплять у свої руки поміщицьких земель. Що їм можуть дати пусті обіцянки і якісь «селянські банки»?

Селяни хочуть захопити поміщицькі землі. Цим шляхом прагнуть вони знищити залишки кріпосництва, — і той, хто не зраджує селян, повинен старатися саме на цій основі розв'язати аграрне питання.

Але як дістати селянству поміщицькі землі в свої руки?

Кажуть, що єдиний вихід — у «пільговому викупі» земель. В уряду і поміщиків багато вільних земель, кажуть нам ці панове, якщо селяни викуплять ці землі, то все влаштується само собою і, таким чином, і вовки будуть ситі і вівці цілі. А про те не питають, чим же селянам викупити ці землі, коли вже здерли з них не тільки гроші, але й їх власну шкуру? А про те не думають, що при викупі селянам підсунуть лише непридатну землю, а придатні землі залишать собі, як це вони зуміли зробити при «звільненні кріпаків»! Та й навіщо селянам викупати ті землі, які споконвіку належали їм? Хіба не селянським потом политі і казенні і поміщицькі землі, хіба не селянам належали ці землі, хіба не у селян було відібране це батьківське і дідівське добро? Де ж справедливість, коли з селян вимагають викупу за відібрані у них же землі? І хіба питання селянського руху — це питання купівлі-продажу? Хіба селянський рух не спрямований до визволення селян? Але хто ж визволить селян з-під ярма кріпосництва, якщо не самі ж селяни? А ці панове запевняють нас, що селян визволять поміщики, якщо тільки підкинути їм невеличку кількість готівки. І що б ви думали! Це «визволення», виявляється, має бути проведене під керівництвом царської бюрократії, тієї самої бюрократії, яка не раз зустрічала голодне селянство гарматами і кулеметами!..

Ні! Селян не врятує викуп земель. Ті, хто радить їм «пільговий викуп», — зрадники, бо вони намагаються піймати селян у маклерські тенета і не хочуть,

щоб визволення селян здійснилося руками самих же селян.

Якщо селяни хочуть захопити поміщицькі землі, якщо вони цим шляхом повинні знищити пережитки кріпосництва, якщо їх не врятує «пільговий викуп», якщо визволення селян має здійснитися руками самих же селян, — то немає ніякого сумніву, що єдиний шлях — це відібрання поміщицьких земель, тобто конфіскація цих земель.

У цьому вихід.

Постає питання — як далеко повинна піти ця конфіскація, чи має вона межі, чи повинні селяни відібрати тільки частину чи всі землі?

Дехто говорить, що відібрати всі землі — це вже занадто, що досить відібрати лише частину земель, щоб задовольнити селян. Припустимо, але як бути, коли селяни зажадають більшого? Не будемо ж ми заступати їм дорогу: спиніться, далі не суйтеся! Адже це було б реакційно! А хіба події в Росії не довели, що селяни дійсно вимагають конфіскації всіх поміщицьких земель? Крім того, що значить «відібрати частину», яка ж частина повинна бути відібрана у поміщиків, половина чи третина? Хто повинен розв'язати це питання — самі поміщики чи поміщики і селяни разом? Як бачите, тут лишається ще багато місця для маклерства, тут ще можливий торг між поміщиками і селянами, а це в корені суперечить справі визволення селян. Селяни раз назавжди повинні засвоїти ту думку, що з поміщиками треба вести не торг, а боротьбу. Треба не лагодити ярмо кріпосництва, а розбити його, щоб назавжди знищити залишки кріпосництва. «Відібрати тільки частину» —

це значить займатися лагодженням пережитків кріпосництва, що несумісне із справою визволення селян.

Ясно, що єдиний шлях — це **відібрати** у поміщиків **всі землі.** Тільки це може довести до кінця селянський рух, тільки це може посилити енергію народу, тільки це може розвіяти застарілі залишки кріпосництва.

Отже: сьогоднішній рух села—це демократичний рух селян. Мета цього руху — знищення залишків кріпосництва. А для знищення цих залишків потрібна конфіскація всієї землі поміщиків і казни.

Деякі панове обвинувачують нас: чому соціал-демократія досі не вимагала конфіскації всіх земель, чому вона досі говорила лише про конфіскацію «відрізків»?

А тому, панове, що в 1903 році, коли партія говорила про «відрізки», російське селянство ще не було втягнене в рух. Обов'язком партії було кинути на село такий лозунг, який запалив би серця селян і підняв селянство проти залишків кріпосництва. Саме таким лозунгом були «відрізки», які яскраво нагадували російському селянству про несправедливість залишків кріпосництва.

Але потім часи змінилися. Селянський рух виріс. Його тепер уже не треба викликати, — він і так бушує. Сьогодні мова йде не про те, **як повинно бути приведене в рух селянство,** а про те, **чого повинно вимагати селянство, яке прийшло в рух.** Ясно, що тут потрібні певні вимоги, і ось партія говорить селянству, що воно повинно вимагати конфіскації всіх поміщицьких і казенних земель.

А це значить, що всьому свій час і місце, — як «відрізкам», так і конфіскації всіх земель.

II

Ми бачили, що нинішній рух села являє собою визвольний рух селян, бачили також, що для визволення селян треба знищити залишки **кріпосництва**, а для знищення цих залишків треба відібрати всі землі у поміщиків і казни, щоб розчистити шлях для нового життя, для вільного розвитку капіталізму.

Припустимо, що все це здійснилося. Як же потім повинні бути розподілені ці землі, кому вони мають бути передані у власність?

Одні кажуть, що відібрані землі мають бути передані селу у **спільну** власність, **тепер же** повинна бути знищена **приватна** власність на землю і, таким чином, село повинно стати цілковитим господарем земель, а потім само село роздасть селянам **рівні** «наділи» і, таким чином, тепер же здійсниться соціалізм на селі, — замість найманої праці встановиться зрівняльне землекористування.

Це називається **«соціалізацією землі»**, кажуть нам соціалісти-революціонери.

Чи прийнятний для нас такий вихід? Вникнемо в суть справи. Почнемо з того, що соціалісти-революціонери здійснення соціалізму хочуть **почати** з села. Чи можливо це? Всім відомо, що місто більш розвинене, ніж село, що місто є вождем села, і, значить, всяка соціалістична справа повинна починатися з міста. Тимчасом соціалісти-революціонери хочуть перетворити село у проводиря міста і змусити його почати

здійснення соціалізму, що, розуміється, неможливо через відсталість села. Звідси видно, що «соціалізм» соціалістів-революціонерів буде мертвонародженим соціалізмом.

Перейдемо тепер до того, що вони хочуть **тепер же** здійснити соціалізм на селі. Здійснення соціалізму — це знищення товарного виробництва, скасування грошового господарства, зруйнування капіталізму дощенту і усуспільнення всіх засобів виробництва. А соціалісти-революціонери хочуть все це лишити недоторканим і усуспільнити тільки землю, що зовсім неможливо. Якщо товарне виробництво залишиться непорушним, тоді й земля стане товаром, не сьогодні-завтра вона виступить на ринку, і «соціалізм» соціалістів-революціонерів злетить у повітря. Ясно, що вони хочуть здійснити соціалізм у рамках капіталізму, що, звичайно, річ немислима. Тим-то й кажуть, що «соціалізм» соціалістів-революціонерів — це буржуазний соціалізм.

Щодо **зрівняльного землекористування,** то треба зауважити, що це лише пусті слова. Зрівняльне землекористування потребує майнової рівності, а серед селянства існує майнова нерівність, знищити яку не в силі нинішня демократична революція. Чи можна думати, що господар восьми пар волів у такій самій мірі використовує землю, як і господар, що не має жодного вола? А соціалісти-революціонери думають, що «зрівняльним землекористуванням» знищиться наймана праця і настане край розвиткові капіталу, що, звичайно, абсурд. Очевидно, соціалісти-революціонери хочуть боротися проти дальшого **розвитку** капіталізму і повернути назад колесо історії, —

в цьому вони бачать порятунок. А наука говорить нам, що перемога соціалізму залежить від **розвитку** капіталізму, і хто бореться проти цього розвитку, той бореться проти соціалізму. Тим-то соціалістів-революціонерів інакше називають **соціалістами-реакціонерами.**

Ми вже нічого не говоримо про те, що селяни хочуть боротися за скасування феодальної власності не проти буржуазної власності, а на грунті буржуазної власності, — вони хочуть розподілити між собою відібрані землі у приватну власність і не задовольняться «соціалізацією землі».

Як бачите, «соціалізація землі» неприйнятна.

Другі кажуть, що відібрані землі повинні бути передані демократичній державі, а селяни будуть лише орендарями землі у держави.

Це називають **«націоналізацією землі».**

Чи прийнятна націоналізація землі? Коли ми візьмемо до уваги, що майбутня держава, хоч би якою демократичною вона була, все-таки буде буржуазною, що слідом за передачею земель такій державі настане політичне посилення буржуазії, а це дуже невигідно для сільського і міського пролетаріату; коли візьмемо до уваги також і те, що й самі селяни будуть проти «націоналізації землі» і не задовольняться роллю тільки орендарів, — то само собою стане зрозуміло, що «націоналізація землі» не відповідає інтересам нинішнього руху.

Отже, «націоналізація землі» так само неприйнятна.

Треті кажуть, що земля повинна бути передана у власність місцевому самоврядуванню, а селяни будуть орендарями землі у самоврядування.

Це називають **«муніципалізацією землі»**.

Чи прийнятна муніципалізація землі? Що значить «муніципалізація землі»? Це значить, по-перше, що селяни не дістануть у власність тих земель, які вони в ході боротьби відбирають у поміщиків і казни. Як селяни подивляться на це? Селяни хочуть дістати землю у власність, селяни хочуть поділити відібрані землі, вони й уві сні бачать ці землі як свою власність, і коли їм скажуть, що землі повинні бути передані не їм, а самоврядуванню, то, безперечно, селяни не погодяться з прихильниками «муніципалізації». Цього ми не повинні забувати.

Крім того, як бути, коли захоплені революцією селяни привласнять усі відібрані землі і нічого не залишать для самоврядування? Не будемо ж ми заступати їм дорогу і не скажемо: спиніться, землі ці повинні бути передані самоврядуванню, а не вам, досить з вас і орендарства!

По-друге, приймаючи лозунг «муніципалізації», ми тим самим тепер же повинні кинути цей лозунг в народ і зараз же повинні пояснити селянам, що ті землі, за які вони борються, які вони хочуть захопити в свої руки, будуть передані у власність самоврядуванню, а не селянам. Звичайно, якщо партія має великий вплив на селян, то, можливо, вони погодяться з нею, але нічого й казати, що селяни вже не боротимуться з такою самою наполегливістю, а це буде надзвичайно шкідливим для нинішньої революції. Якщо ж партія не має на селян великого впливу, тоді селяни відійдуть від неї і повернуться до неї спиною, а це викличе конфлікт між селянами і партією і значно ослабить сили революції.

Нам скажуть: часто бажання селян суперечать ходові розвитку, а ми не можемо ігнорувати ходу історії і завжди зважати на бажання селян, — партія повинна мати свої принципи. Чистісінька правда! Партія повинна керуватися своїми принципами. Але зрадила б свої принципи та партія, яка відхилила б усі згадані вище прагнення селян. Якщо прагнення селян до захоплення поміщицьких земель і поділу їх не суперечать ходові історії, якщо ці прагнення, навпаки, цілком випливають з нинішньої демократичної революції, якщо справжня боротьба проти феодальної власності можлива лише на грунті буржуазної власності, якщо прагнення селян виражають саме цю тенденцію, — тоді само собою зрозуміло, що партія не може відхилити ці вимоги селян, бо відмова підтримати ці вимоги означала б відмову від розвитку революції. Навпаки, якщо партія має принципи, якщо вона не хоче перетворитися на гальмо революції, вона повинна сприяти здійсненню таких прагнень селян. А ці прагнення в корені суперечать «муніципалізації землі»!

Як бачите, неприйнятна і «муніципалізація землі».

III

Ми бачили, що ні «соціалізація», ні «націоналізація», ні «муніципалізація» — жодна з них не може задовольнити належно інтереси нинішньої революції.

Як же повинні бути розподілені відібрані землі, кому вони повинні бути передані у власність?

Ясно, що землі, відібрані селянами, **повинні бути передані самим селянам** для того, щоб дати їм

можливість **поділити** ці землі між собою. Так повинно бути розв'язане поставлене вище питання. Поділ землі викличе мобілізацію власності. Малоімущі продаватимуть землі і стануть на шлях пролетаризації, заможні придбають нові землі і приступлять до поліпшення техніки обробітку, село поділиться на класи, розгориться загострена боротьба класів, і таким чином буде закладено фундамент дальшого розвитку капіталізму.

Як бачите, поділ землі сам собою випливає з нинішнього економічного розвитку.

З другого боку, лозунг **«Земля селянам, тільки селянам і більше нікому»** підбадьорить селянство, увіллє в нього нову силу і допоможе довести до кінця революційний рух, що вже почався на селі.

Як бачите, і хід нинішньої революції вказує на необхідність поділу земель.

Противники обвинувачують нас у тому, що всім цим ми відроджуємо дрібну буржуазію і що це в корені суперечить вченню Маркса. Ось що пише «Революционная Россия»[56]:

«Допомагаючи селянству експропріювати поміщиків, ви несвідомо сприяєте розвиткові дрібнобуржуазного господарства на руїнах більш-менш розвинених уже форм капіталістичного землеробського господарства. Чи ж це не «крок назад» з точки зору ортодоксального марксизму?» (див. «Революционная Россия» № 75).

Я мушу сказати, що пп. «критики» переплутали факти. Вони забули, що поміщицьке господарство не є капіталістичне господарство, що воно є пережиток кріпосницького господарства, і, значить,

експропріацією поміщиків руйнуються залишки кріпосницького господарства, а не капіталістичне господарство. Вони забули й те, що з точки зору марксизму після кріпосницького господарства ніколи безпосередньо не наставало і не може настати капіталістичне господарство — між ними стоїть дрібнобуржуазне господарство, яке заступає кріпосне господарство і потім переходить у капіталістичне. Карл Маркс ще в третьому томі «Капіталу» говорив, що в історії після кріпосницького господарства наставало спочатку сільське дрібнобуржуазне господарство і лише після цього розвивалося велике капіталістичне господарство — не було і не могло бути безпосереднього стрибка з одного в друге. А тимчасом ці дивні «критики» нам кажуть, що відібрання поміщицьких земель та їх поділ є рух назад, з точки зору марксизму! Скоро вони обвинуватять нас у тому, що нібито й «скасування кріпосного права» є рух назад, з точки зору марксизму, бо й тоді деякі землі були «відібрані» у поміщиків і передані дрібним господарям — селянам! Кумедні люди! Вони не розуміють, що марксизм на все дивиться з історичної точки зору, що з точки зору марксизму сільське дрібнобуржуазне господарство прогресивне в порівнянні з кріпосницьким господарством, що зруйнування кріпосницького господарства і запровадження дрібнобуржуазного є необхідна умова розвитку капіталізму, який згодом витіснить це дрібнобуржуазне господарство...

Але даймо спокій «критикам».

Справа в тому, що **передача земель селянам**, а потім **їх поділ** підриває основи кріпосницьких пережитків,

готує грунт для розвитку капіталістичного господарства, значно посилює революційне піднесення, і саме тому це є прийнятним для соціал-демократичної партії.

Отже, для знищення кріпосницьких залишків необхідна конфіскація всіх поміщицьких земель, і ці землі селяни повинні взяти у власність і поділити їх між собою, відповідно до своїх інтересів.

На цій основі повинна бути побудована аграрна програма партії.

Нам скажуть: все це стосується до селян, але що ви думаєте робити з сільськими пролетарями? Ми їм відповідаємо, що коли для селян потрібна **демократична** аграрна програма, то для сільських і міських пролетарів є **соціалістична** програма, в якій виражено їх класові інтереси, а їх поточні інтереси враховано в шістнадцятьох пунктах програми-мінімум, де говориться про поліпшення умов праці (див. Програму партії, прийняту на другому з'їзді). А поки що безпосередня соціалістична робота партії виражається в тому, що вона веде соціалістичну пропаганду серед сільських пролетарів, об'єднує їх у власні соціалістичні організації і зливає з міськими пролетарями в окрему політичну партію. Партія завжди має справу з цією частиною селян і говорить їм: оскільки ви здійснюєте демократичну революцію, остільки тримайте зв'язок з селянами, що ведуть боротьбу, і боріться проти поміщиків, а оскільки ви йдете до соціалізму, — рішуче об'єднуйтесь з міськими пролетарями і нещадно боріться проти всякого буржуа, — чи то буде селянин чи дворянин. Разом з селянами за демократичну республіку! Разом з робітниками

за соціалізм! — ось що партія говорить сільським пролетарям.

Якщо рух пролетарів і їх **соціалістична програма** роздують полум'я **класової боротьби**, щоб цим назавжди знищити всяку **класовість**, то в свою чергу селянський рух і його **аграрно-демократична програма** роздують на селі полум'я **станової боротьби**, щоб тим самим в корені знищити всяку **становість**.

P. S. Закінчуючи статтю, не можна не відгукнутися на лист одного читача, який нам пише ось що: «Мене все ж не задовольнила ваша перша стаття. Хіба партія не була проти конфіскації всіх земель? А коли це було так, то чому вона про це не говорила?»

Ні, шановний читачу, партія ніколи не була проти такої конфіскації. Ще на другому з'їзді, саме на тому з'їзді, де ухвалили пункт про «відрізки», — ще на цьому з'їзді (в 1903 р.) партія устами Плеханова і Леніна говорила, що ми підтримаємо селян, якщо вони вимагатимуть конфіскації **всіх** земель*. Через два роки (в 1905 р.) обидві фракції партії, «більшовики» — на третьому з'їзді і «меншовики» — на першій конференції, одностайно заявили, що цілком підтримають селян у питанні про конфіскацію **всіх** земель **. Потім у газетах обох партійних течій, як в «Искре» і «Пролетарии», так і в «Новой Жизни» [57] і «Начале» [58], не раз заклика́ли селянство до конфіскації всіх земель... Як бачите, партія з самого початку стояла за конфіскацію

* Див. Протоколи другого з'їзду.

** Див. Протоколи третього з'їзду і «Перша конференція».

всіх земель, і, значить, у вас немає ніяких підстав думати, ніби партія пленталась у хвості селянського руху. Селянський рух по-справжньому ще не починався, селяни ще не вимагали навіть «відрізків», а партія вже говорила про конфіскацію **всіх** земель на своєму другому з'їзді.

І якщо ви все ж питаєте нас, чому ми не внесли в програму в тому ж 1903 році вимоги про конфіскацію всіх земель, ми вам відповімо так само запитанням: а чому соціалісти-революціонери в 1900 ж році не внесли в свою програму вимоги **демократичної республіки**, невже вони були проти цієї вимоги?* Чому тоді говорили лише про націоналізацію, а сьогодні нам вуха протуркали соціалізацією? І якщо ми сьогодні нічого не говоримо в програмі-мінімум про 7-годинний робочий день, невже це значить, що ми проти цього? То в чому ж справа? Тільки в тому, що в 1903 році, коли рух ще не зміцнів, конфіскація всіх земель лишилася б на папері, незміцнілий рух не справився б з цією вимогою, через що на той час більше відповідали «відрізки». Але надалі, коли рух виріс і висунув **практичні** питання, тут партія повинна була показати, що рух не може і не повинен спинитися на «відрізках», що необхідна конфіскація всіх земель.

Такі є факти.

Нарешті, кілька слів про «Цнобіс Пурцелі» [59] (див. № 3033). Ця газета плете якусь нісенітницю відносно «моди» і «принципу» і запевняє, ніби партія колись

---

* Див. «Наші завдання», вид. «Союзу соц.-революціонерів», 1900 р.

підносила до принципу «відрізки». Що це **брехня**, що партія принципіально з самого початку **привселюдно** визнавала конфіскацію всіх земель, це читач міг бачити і вище. Щождо того, що «Цнобіс Пурцелі» не відрізняє принципів від практичних питань, це не біда — підросте і навчиться їх розрізняти*.

Газета «Елва» («Блискавка») №№ 5, 9 і 10; 17, 22 і 23 березня 1906 р.
Підпис: Й. Бесошвілі

Переклад з грузинської

---

* «Цнобіс Пурцелі» десь «чула», що «російські соціал-демократи... прийняли нову аграрну програму, за якою... підтримують муніципалізацію земель». Я мушу заявити, що **ніякої подібної програми російські соціал-демократи не приймали.** Прийняття програми — це справа з'їзду, а цього з'їзду ще не було. Ясно, що «Цнобіс Пурцелі» кимсь або чимсь введена в оману. «Цнобіс Пурцелі» зробила б дуже добре, якби не частувала своїх читачів **чутками.**

ДО АГРАРНОГО ПИТАННЯ

Ви, певно, пам'ятаєте останню статтю про «муніципалізацію» (див. «Елва»[60] № 12). Ми не хочемо вдаватися в обговорення всіх тих питань, які зачіпає автор, — це і не цікаво і не потрібно. Ми хочемо торкнутися лише двох головних питань: чи суперечить муніципалізація знищенню залишків кріпосництва і чи є реакційним поділ земель? Саме так ставить питання наш товариш. Очевидно, муніципалізація, поділ земель і подібні питання йому здаються **принципіальними** питаннями, тоді як партія ставить аграрне питання на **зовсім інший грунт.**

Річ у тому, що соціал-демократія **не вважає принципіальним питанням** ні націоналізацію, ні муніципалізацію, ні поділ земель, **ні проти одного з них вона принципіально не заперечує.** Перегляньте «Маніфест» Маркса, «Аграрне питання» Каутського, «Протоколи другого з'їзду», «Аграрне питання в Росії» того ж таки Каутського, і ви побачите, що це саме так. Партія на всі ці питання дивиться з точки зору **практики** і ставить аграрне питання на **практичний грунт:** що **повніше** здійснює наш принцип — муніципалізація, націоналізація чи поділ земель?

Ось на який грунт ставить питання партія.

Зрозуміло, що **принцип** аграрної програми — знищення залишків кріпосництва і вільний розвиток класової боротьби — **лишився незмінним**, — змінилися лише засоби здійснення цього принципу.

Автор саме так і повинен був поставити питання: **що краще** для знищення залишків кріпосництва і розвитку боротьби класів — муніципалізація чи поділ земель? А він зовсім несподівано переступив у сферу принципів, **практичні** питання видає за **принципіальні** і питає нас: «Чи суперечить знищенню залишків кріпосництва і розвиткові капіталізму» так звана муніципалізація? Знищенню залишків кріпосництва і розвиткові капіталізму не суперечать ні націоналізація, ні поділ земель, але ж це не значить, що між ними немає різниці, що прихильник муніципалізації повинен бути в той же час прихильником і націоналізації і поділу земель! Ясно, що між ними є якась **практична відмінність**. Справа саме в цьому, і тим-то партія і поставила питання на **практичний** грунт. А автор, як ми вище відзначили, переніс питання на зовсім інший грунт, поплутав одне з одним принцип і засоби його здійснення і, таким чином, мимоволі обминув питання, поставлене партією.

Далі, автор запевняє нас, що поділ земель є реакційним, тобто закидає нам те саме, що ми не раз чули від соціалістів-революціонерів. Коли метафізики-есери кажуть нам, що поділ земель, з точки зору марксизму, є реакційним, то нас анітрохи не дивує такий закид, бо ми прекрасно знаємо, що вони дивляться на справу не з точки зору діалектики, — вони не хочуть зрозуміти, що всьому свій час і

місце, і те, що **завтра** стає реакційним, **сьогодні** може бути революційним. Але, коли з цим же закидом до нас звертаються діалектики-матеріалісти, то ми не можемо не спитати: чим же тоді відрізняються одні від одних діалектики і метафізики? Розуміється, поділ земель був би реакційним, якби він був спрямований **проти розвитку капіталізму**, але коли він спрямований **проти залишків кріпосництва**, то тоді само собою зрозуміло, що поділ земель — революційний засіб, який соціал-демократія повинна підтримувати. Проти чого спрямований сьогодні поділ земель: проти капіталізму чи проти залишків кріпосництва? Не може бути сумніву, що він спрямований проти залишків кріпосництва. Отже, питання розв'язується само собою.

Звичайно, після того як капіталізм досить утвердиться на селі, тоді поділ земель стане реакційним заходом, бо він буде спрямований проти розвитку капіталізму, але тоді і соціал-демократія не підтримає його. Тепер соціал-демократія гаряче обстоює вимогу демократичної республіки як революційний захід, але згодом, коли питання про диктатуру пролетаріату стане практично, демократична республіка буде вже реакційною і соціал-демократія постарається зруйнувати її. Те саме треба сказати і про поділ земель. Поділ земель і взагалі дрібнобуржуазне господарство революційні, **коли** йде боротьба із залишками кріпосництва, але той самий поділ земель є реакційним, **коли** він спрямований проти розвитку капіталізму. Такий є діалектичний погляд на суспільний розвиток. Так само діалектично дивиться Карл Маркс на сільське дрібнобуржуазне господарство,

коли він у третьому томі «Капіталу» називає його прогресивним **у порівнянні з кріпосним господарством.**

Крім всього цього, ось що, між іншим, говорить К. Каутський про поділ:

«Поділ земельного запасу, тобто великої земельної власності, поділ, якого вимагає і вже починає практично здійснювати російське селянство... не тільки неминучий і необхідний, але й **надзвичайно корисний. І соціал-демократія має всі підстави підтримувати цей процес»** (див. «Аграрне питання в Росії», стор. 11).

Для розв'язання питання величезне значення має правильна постановка його. Всяке питання треба ставити діалектично, тобто ми ніколи не повинні забувати, що все змінюється, що все має свій час і місце, отже й питання ми повинні ставити так само відповідно до конкретних умов. Це — перша умова для розв'язання аграрного питання. По-друге, ми не повинні забувати також і того, що російські соціал-демократи ставлять сьогодні аграрне питання на практичний грунт, і той, хто хоче розв'язати це питання, повинен стати саме на цей грунт. Це друга умова для розв'язання аграрного питання. А наш товариш жодної з цих умов не взяв до уваги.

Добре, відповість товариш, припустимо, поділ земель є революційним. Ясно, що ми постараємось підтримати цей революційний рух, але це зовсім не значить, що вимоги цього руху ми повинні внести в свою програму, — таким вимогам зовсім не місце в програмі і т. д. Очевидно, автор плутає програму-мінімум і програму-максимум. Він знає, що в

соціалістичній програмі (тобто в програмі-максимум) повинні бути тільки пролетарські вимоги, але він забуває, що **демократична** програма (тобто програма-мінімум), а тим більше аграрна програма, не є соціалістичною, і тому, виходить, в ній безумовно будуть буржуазно-демократичні вимоги, які ми **підтримуємо.** Політична свобода — буржуазна вимога, але, незважаючи на це, вона займає в нашій програмі-мінімум почесне місце. Та й навіщо нам ходити далеко, подивіться другий пункт аграрної програми і прочитайте: партія вимагає «...скасування всіх законів, **які обмежують селянина в порядкуванні його землею»,** — прочитайте все це і відповідайте: що в цьому пункті соціалістичного? Нічого, скажете ви, бо цей пункт вимагає свободи буржуазної власності, а не її знищення. Незважаючи на це, пункт цей все-таки в нашій програмі-мінімум є. То в чому ж справа? Тільки в тому, що програма-максимум і програма-мінімум — два різні поняття, які не слід плутати. Правда, анархісти залишаться цим невдоволені, та що вдієш, адже ми не анархісти!..

Щодо прагнення селян до поділу земель, то ми вже сказали, що його значення вимірюється тенденцією економічного розвитку, і тому що прагнення селян «прямо випливає» з цієї тенденції, то наша партія повинна підтримувати його, а не протидіяти йому.

Газета «Елва» («Блискавка») № 14,
29 березня 1906 р.
Підпис: Й. Бесошвілі

Переклад з грузинської

ПРО ПЕРЕГЛЯД АГРАРНОЇ ПРОГРАМИ

(Промова на сьомому засіданні IV з'їзду РСДРП[61] 13 (26) квітня 1906 р.)

Насамперед скажу про методи аргументації деяких товаришів. Тов. Плеханов дуже багато говорив про «анархічні замашки» тов. Леніна, про згубність «ленінізму» і т. д., і т. п., але про аграрне питання, власне, сказав нам дуже мало. Тимчасом він виступає як один з доповідачів в аграрному питанні. Гадаю, що такий спосіб аргументації, який вносить атмосферу роздратування, крім того, що суперечить характерові нашого з'їзду, званого об'єднавчим,— анічогісінько не з'ясовує в постановці аграрного питання. І ми могли б сказати дещо про кадетські замашки тов. Плеханова, але цим ні на крок не просунулися б у розв'язанні аграрного питання.

Далі, Джон[62], спираючись на деякі дані з життя Гурії, Латиського краю і т. д., робить висновок на користь муніципалізації для всієї Росії. Я мушу сказати, що, взагалі кажучи, так не складають програму. При складанні програми треба виходити не з специфічних рис деяких частин деяких окраїн, а із загальних рис, властивих більшості місцевостей Росії: програма без домінуючої лінії — не програма, а механічне з'єднання різних положень. Саме так і стоїть

справа з проектом Джона. Крім того, Джон посилається на невірні дані. На його думку, самий процес розвитку селянського руху говорить за його проект, бо в Гурії, наприклад, уже в процесі руху утворилося обласне самоврядування, яке порядкувало лісами і т. д. Але, по-перше, Гурія не область, а один з повітів Кутаїської губ.; по-друге, в Гурії ніколи не було єдиного для всієї Гурії революційного самоврядування; там були тільки маленькі самоврядування, які зовсім не дорівнюють, виходить, обласним самоврядуванням; по-третє, порядкування — одно, а володіння — зовсім інше. Взагалі про Гурію поширено багато легенд, і російські товариші зовсім даремно вважають їх за істину...

Щодо суті справи, то я мушу сказати, що вихідним пунктом нашої програми має бути таке положення: через те що ми укладаємо тимчасовий революційний союз з селянством, яке веде боротьбу, через те що ми не можемо, виходить, не зважати на вимоги цього селянства, — то ми повинні підтримувати ці вимоги, якщо вони загалом і в цілому не суперечать тенденції економічного розвитку і ходові революції. Селяни вимагають поділу; поділ не суперечить вищезгаданим явищам, — значить, ми повинні підтримувати цілковиту конфіскацію і поділ. З цієї точки зору і націоналізація і муніципалізація однаково неприйнятні. Висуваючи лозунг муніципалізації або націоналізації, ми, нічого не виграючи, робимо неможливим союз революційного селянства з пролетаріатом. Ті, хто говорить про реакційність поділу, плутають дві стадії розвитку: капіталістичну з докапіталістичною. Без сумніву, на капіталістичній стадії поділ

реакційний, але в умовах докапіталістичних (напр., в умовах російського села) поділ загалом і в цілому революційний. Звичайно, ліси, води і т. п. неможливо ділити, але їх можна націоналізувати, а це зовсім не суперечить революційним вимогам, що їх висувають селяни. Потім, пропонований Джоном лозунг: революційні комітети, замість лозунга: революційні селянські комітети, — докорінно суперечить духові аграрної революції. Аграрна революція має за свою мету насамперед і головним чином визволення селян, отже, лозунг: селянські комітети — єдиний лозунг, що відповідає духові аграрної революції. Якщо визволення пролетаріату може бути справою самого пролетаріату, то й визволення селян може бути справою самих селян.

Протоколи Об'єднавчого з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії, що відбувся в Стокгольмі в 1906 р. Москва, 1907, стор. 59—60

ПРО ПОТОЧНИЙ МОМЕНТ

(Промова на п'ятнадцятому засіданні IV з'їзду РСДРП 17 (30) квітня 1906 р.)

Ні для кого не таємниця, що в розвиткові суспільно-політичного життя Росії намітилися два шляхи: шлях лжереформ і шлях революції. Ясно також те, що на перший шлях стають великі фабриканти і поміщики з царським урядом на чолі, на другий — революційне селянство і дрібна буржуазія з пролетаріатом на чолі. Ростуща криза в містах і голод у селах роблять неминучим новий вибух, — отже, тут вагання неприпустимі: **або** революція йде на піднесення, і ми повинні довести її до кінця, **або** вона йде на спад, і ми не можемо, не повинні ставити собі такого завдання. І даремно Руденко думає, що така постановка питання не діалектична. Руденко шукає середньої лінії, він хоче сказати, що революція і підноситься, і не підноситься, і слід її довести до кінця, і не слід, бо, на його думку, саме до такої постановки питання зобов'язує діалектика! Ми не так уявляємо собі Марксову діалектику...

Отже, ми напередодні нового вибуху, революція підноситься, і ми повинні довести її до кінця. В цьому всі сходимось. Але в якій обстановці ми можемо і повинні зробити це: в обстановці гегемонії пролетаріату

чи в обстановці гегемонії буржуазної демократії? Ось де починається основне розходження.

Тов. Мартинов ще в «Двох диктатурах» говорив, що гегемонія пролетаріату в поточній буржуазній революції — шкідлива утопія. У вчорашній його промові проступає та сама думка. Товариші, які аплодували йому, мабуть, згодні з ним. Якщо це так, якщо, на думку товаришів-меншовиків, нам потрібна не гегемонія пролетаріату, а гегемонія демократичної буржуазії, тоді само собою ясно, що ні в організації збройного повстання, ні в захопленні влади ми не повинні брати безпосередньої активної участі. Така є «схема» меншовиків.

Навпаки, якщо класові інтереси пролетаріату ведуть до його гегемонії, якщо пролетаріат повинен іти не в хвості, а на чолі поточної революції, то само собою зрозуміло, що пролетаріат не може відмовитися ні від активної участі в організації збройного повстання, ні від захоплення влади. Така є «схема» більшовиків.

Або гегемонія пролетаріату, або гегемонія демократичної буржуазії — ось як стоїть питання в партії, ось у чому наші незгоди.

Протоколи Об'єднавчого з'їзду
Російської соціал-демократичної
робітничої партії, що відбувся
в Стокгольмі в 1906 р.
Москва, 1907, стор. 187

МАРКС І ЕНГЕЛЬС ПРО ПОВСТАННЯ

Меншовик Н. Х.[63] знає, що відвага міста здобуває і... зважується ще раз обвинувачувати більшовиків у бланкізмі (див. «Сімартле»[64] № 7).

В цьому, звичайно, немає нічого дивного. Опортуністи Німеччини Бернштейн і Фольмар давно називають Каутського і Бебеля бланкістами. Опортуністи Франції Жорес і Мільєран давно обвинувачують Геда і Лафарга в бланкізмі й якобінстві. Незважаючи на це, всьому світові відомо, що Бернштейн, Мільєран, Жорес та інші є опортуністи, що вони **зраджують марксизм,** тоді як Каутський, Бебель, Гед, Лафарг та інші є революційні марксисти. Що ж дивного, коли опортуністи Росії та їх послідовник Н. Х. наслідують опортуністів Європи і називають нас бланкістами? Це означає тільки те, що більшовики, подібно до Каутського і Геда, є революційні марксисти[65].

На цьому ми могли б закінчити розмову з Н. Х. Але він «поглиблює» питання і намагається довести своє. Отже, не будемо ображати його і послухаємо.

Н. Х. не згоден з такою думкою більшовиків:

«Скажемо *, міський люд пройнятий ненавистю до уряду **, він завжди може піднятися на боротьбу, якщо для цього трапиться нагода. Це означає, що кількісно ми вже готові. Але цього ще **недосить.** Щоб виграти повстання, необхідно заздалегідь скласти план боротьби, заздалегідь розробити тактику бою, необхідно мати організовані загони і т. д.» (див. «Ахалі Цховреба» № 6).

Н. Х. не згоден з цим. Чому? Тому, що це, мовляв, бланкізм! Отже, Н. Х. не хоче мати ні «тактики бою», ні «організованих загонів», ні організованого виступу — все це, виявляється, щось неістотне і зайве. Більшовики кажуть, що самої «ненависті до уряду недосить», самої свідомості «недосить», треба ще мати «загони і тактику бою». Н. Х. заперечує все це, називаючи це бланкізмом.

Запам'ятаймо це і підемо далі.

Н. Х. не подобається така думка Леніна:

«Ми повинні збирати досвід московського, донецького, ростовського та інших повстань, **поширювати** цей **досвід, готувати** наполегливо і терпеливо нові бойові сили, **навчати й загартовувати** їх на ряді партизанських бойових виступів. Новий вибух, можливо, і не настане ще весною, але він іде, він, мабуть що, не дуже далекий. Ми повинні зустріти його озброєними, організованими по-військовому, здатними до рішучих наступальних дій» (див. «Партийные Известия»)[67].

---

* Тут Н. Х. слово «скажемо» замінив словом «коли», що трохи міняє сенс.

** Тут слова «до уряду» Н. Х. опустив (див. «Ахалі Цховреба»[66] № 6).

Н. Х. не згоден з цією думкою Леніна. Чому? Тому, що це, мовляв, бланкізм!

Отже, на думку Н. Х. виходить, що ми **не повинні** «збирати досвід грудневого повстання» і **не повинні** «поширювати його». Правда, вибух наближається, але, на думку Н. Х., ми **не повинні** «зустріти його озброєними», **не повинні** готуватися «до рішучих наступальних дій». Чому? Тому, мабуть, що беззбройними і непідготовленими швидше переможемо! Більшовики кажуть, що вибуху можна чекати і тому наш обов'язок — готуватися до нього як щодо свідомості, так і щодо озброєння. Н. Х. знає, що вибуху можна чекати, але крім словесної агітації нічого не визнає і через це сумнівається в необхідності озброєння, вважає це зайвим. Більшовики кажуть, що в стихійно розпочате і порізнене повстання треба внести свідомість і організованість. Н. Х. не визнає й цього — це, мовляв, бланкізм. Більшовики кажуть, що в певний момент потрібні «рішучі наступальні дії». Ні **рішучість**, ні **наступальні дії** Н. Х. не подобаються — все це, мовляв, бланкізм.

Запам'ятаймо все це і подивимось, як ставилися до збройного повстання Маркс і Енгельс?

Ось що писав Маркс у п'ятдесятих роках:

«Раз повстання почато, треба діяти з найбільшою рішучістю і переходити в **наступ**. Оборона є смерть всякого збройного повстання... Треба захопити противника зненацька, поки його війська ще порізнені; треба щодня добиватися нових, хоча б і невеликих, успіхів; треба вдержувати моральну перевагу, яку дав тобі перший успішний рух повсталих; треба привертати до себе ті хиткі елементи, які завжди

йдуть за сильнішим і завжди стають на надійнішу сторону; треба змусити ворога відступити, перше ніж він міг зібрати свої війська проти тебе; одним словом, роби, як навчав найвидатніший з відомих досі майстер революційної тактики, Дантон: **сміливість, сміливість і ще раз сміливість**» (див. **К. Маркс**, «Історичні нариси», стор. 95)[68].

Так говорить найвидатніший марксист Карл Маркс.

Як бачите, на думку Маркса, хто хоче перемоги повстання, той повинен стати на шлях наступу. Але ж ми знаємо, що хто стає на шлях **наступу**, той повинен мати і озброєння, і військові знання, і навчені загони — без цього наступ неможливий. Щождо сміливих наступальних дій, то це, на думку Маркса, плоть і кров всякого повстання. А Н. Х. висміює і сміливі наступальні дії, і політику наступу, і організовані загони, і поширення військових знань — все це, мовляв, бланкізм! Виходить, що Н. Х. марксист, а Маркс бланкіст! Бідний Маркс! Якби він міг встати з могили і послухати лепет Н. Х.

А що Енгельс говорить про повстання? Енгельс, говорячи в одному місці однієї із своїх брошур про іспанське повстання і заперечуючи анархістам, продовжує:

«Це повстання, хоч і безглуздо почате, мало ще більші шанси на перемогу, якби ним керували хоч трохи розумно, хоча б лише на зразок іспанських військових заколотів, коли повстає гарнізон одного міста, іде до найближчого міста, веде за собою заздалегідь уже оброблений гарнізон цього міста і, виростаючи, як лавина, рине на столицю, поки успішний бій або перехід на їх сторону висланих проти них військ

не вирішує перемоги. Такий метод був на цей раз особливо підходящим. Повстанці всюди були **вже давно зорганізовані** в добровольчі батальйони (чуєте, товаришу, Енгельс говорить про батальйони!); правда, дисципліна у них була погана, але, напевно, не гірша, ніж у решток старої, здебільшого розкладеної іспанської армії. Єдиним надійним військом уряду були жандарми (guardias civiles), але вони були розкидані по всій країні. Перш за все треба було перешкодити зосередженню жандармських загонів, а цього можна було досягти тільки діючи **наступально** і **рискнувши** вийти у відкрите поле... (увага, увага, товариші!). А якщо хотіли перемогти, — іншого засобу не було...» Далі Енгельс відчитує бакуністів, які оголосили своїм принципом те, чому можна було запобігти: «саме роздробленість і порізненість революційних сил, що давала змогу одним і тим самим урядовим військам придушувати повстання за повстанням» (див. «Бакуністи за роботою» Енгельса) [69].

Так говорить відомий марксист Фрідріх Енгельс...

Організовані батальйони, політика наступу, організація повстання, об'єднання окремих повстань — ось що, на думку Енгельса, потрібно для перемоги повстання.

Виходить, що Н. Х. марксист, а Енгельс бланкіст! Бідний Енгельс!

Як бачите, Н. Х. не обізнаний з точкою зору Маркса — Енгельса на повстання.

Та це ще нічого. Ми заявляємо, що висунута Н. Х. тактика принижує і фактично заперечує значення озброєння, червоних загонів, військових знань. Ця тактика є тактика беззбройного повстання. Ця

тактика штовхає нас до «грудневої поразки». Чому в грудні у нас не було зброї, загонів, військових знань та ін.? Тому, що в партії мала велике поширення тактика товаришів, подібних до Н. Х. ...

А марксизм і реальне життя однаково розбивають таку беззбройну тактику.

Так говорять факти.

Газета «Ахалі Цховреба» («Нове Життя») № 19, 13 липня 1906 р.
Підпис: К о б а

Переклад з грузинської

МІЖНАРОДНА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ

Нинішня Росія багато в чому нагадує нам Францію часів великої революції. Ця схожість, між іншим, виявляється в тому, що й у нас, як у Франції, контрреволюція шириться і, не вміщаючись у власних межах, вступає в союз з контрреволюцією інших держав — вона поступово набирає міжнародного характеру. У Франції старий уряд уклав союз з австрійським імператором і пруським королем, покликав собі на допомогу їх війська і повів наступ на народну революцію. В Росії старий уряд укладає союз з німецьким і австрійським імператорами — він хоче покликати собі на допомогу їх війська і потопити в крові народну революцію.

Ще місяць тому ширилися певні чутки, що «Росія» і «Німеччина» ведуть між собою таємні переговори (див. «Северная Земля»[70] № 3). Після цього чутки поширювались все настійніше. А тепер справа дійшла до того, що чорносотенна газета «Россия»[71] прямо заявляє, що винуватцями нинішнього скрутного становища «Росії» (тобто контрреволюції) є революційні елементи. «Імператорський німецький уряд, — говорить газета, — цілком здає собі справу з цього становища,

а тому він вжив цілий ряд відповідних заходів, які неодмінно приведуть до бажаних результатів». Виявляється, ці заходи полягають в тому, що «Австрія» і «Німеччина» готуються послати на допомогу «Росії» війська на випадок, якщо російська революція матиме успіхи. При цьому вони вже договорились з цього приводу і вирішили, що «при певних умовах активне втручання у внутрішні справи Росії, з метою придушення або обмеження революційного руху, могло б бути бажаним і корисним...»

Так говорить «Россия».

Як бачите, міжнародна контрреволюція давно проводить великі приготування. Відомо, що вона давно вже допомагає грошима контрреволюційній Росії у боротьбі проти революції. Однак вона цим не обмежилась. Тепер вона, виявляється, вирішила прийти на допомогу і військами.

Після цього й дитина легко зрозуміє справжній сенс розпуску Думи, так само як і сенс «нових» розпоряджень Столипіна [72] і «старих» погромів Трепова [73]... Треба думати, що після цього розвіються облудні надії у різних лібералів та інших наївних людей, що вони переконаються, нарешті, що у нас немає «конституції», що у нас громадянська війна, і боротьба повинна вестись по-воєнному...

Але нинішня Росія схожа на тодішню Францію і в іншому відношенні. Тоді міжнародна контрреволюція викликала розширення революції, революція перекинулась за межі Франції і могутнім потоком розлилась по Європі. Якщо «вінценосці» Європи об'єднувалися в загальний союз, то й народи Європи простягали один одному руку. Таке саме явище ми

спостерігаємо сьогодні в Росії. «Кріт риє славно»... Російська контрреволюція, об'єднуючись з європейською контрреволюцією, безустанно розширяє революцію, об'єднує між собою пролетарів усіх країн і закладає фундамент міжнародної революції. Російський пролетаріат іде на чолі **демократичної** революції і простягає братню руку, об'єднується з європейським пролетаріатом, який почне **соціалістичну** революцію. Як відомо, услід за виступом 9 січня почалися загальні мітинги в Європі. Грудневий виступ викликав демонстрації в Німеччині і Франції. Немає сумніву, що прийдешній виступ російської революції ще рішучіше підніме на боротьбу європейський пролетаріат. Міжнародна контрреволюція лише зміцнить і поглибить, посилить і поставить на твердий грунт міжнародну революцію. Лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» знайде свій справжній вияв.

Що ж, працюйте, панове, працюйте! За російською революцією, що шириться, прийде європейська революція, — і тоді... тоді проб'є година не тільки кріпосницьких пережитків, але й улюбленого вами капіталізму.

Так, ви «славно риєте», пп. контрреволюціонери.

Газета «Ахалі Цховреба»
(«Нове Життя») № 20,
14 липня 1906 р.

Підпис: К о б а

Переклад з грузинської

СУЧАСНИЙ МОМЕНТ І ОБ'ЄДНАВЧИЙ З'ЇЗД РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ [74]

I

Збулося те, чого ми з таким нетерпінням чекали, — Об'єднавчий з'їзд мирно закінчився, партія запобігла розколові, злиття фракцій формально закріплено і тим самим закладено фундамент політичної могутності партії.

Тепер треба здати собі справу, ближче ознайомитися з фізіономією з'їзду і тверезо зважити його хороші і погані сторони.

Що зробив з'їзд?

Що повинен був зробити з'їзд?

На перше питання відповідь дають резолюції з'їзду. Щождо другого питання, то, щоб відповісти на нього, треба знати, в якій обстановці відкрився з'їзд і які завдання ставив перед ним сучасний момент.

Почнемо з другого питання.

Тепер уже ясно, що народна революція не загинула, що, незважаючи на «грудневу поразку», вона все ж росте і підноситься до вищої точки. Ми говоримо, що це так і повинно бути: рушійні сили революції продовжують жити й діяти, вибухла промислова криза все більше й більше посилюється, голод, який вкрай розоряє село, день у день посилюється, — а це

означає, що близько година, коли грізним потоком порине революційне обурення народу. Факти говорять, що в суспільному житті Росії назріває новий виступ, — більш рішучий і могутній, ніж грудневий наступ. Ми переживаємо переддень повстання.

З другого боку, набирається сили і поступово зміцнюється ненависна народові контрреволюція. Вона вже встигла організувати камарилью, вона кличе під свій прапор усі темні сили, вона стає на чолі «руху» чорносотенців, вона готує новий напад на народну революцію, вона збирає навколо себе кровожерливих поміщиків і фабрикантів, — отже, вона готується розгромити народну революцію.

І чим далі, тим різкіше країна ділиться на два ворожі табори, табір революції і табір контрреволюції, тим грізніше протиставляться один одному два проводирі двох таборів — пролетаріат і царський уряд, і тим ясніше стає, що між ними спалено всі мости. Одно з двох: або перемога революції і самодержавство народу, або перемога контрреволюції і царське самодержавство. Хто сідає між двох стільців, той зраджує революцію. Хто не з нами, той проти нас! Жалюгідна Дума з її жалюгідними кадетами застряла саме між цих двох стільців. Вона хоче революцію примирити з контрреволюцією, щоб вовки і вівці разом паслися, — і таким чином «одним ударом» приборкати революцію. Тим-то Дума досі тільки й робить, що товче воду в ступі, тим-то вона ніякого народу не зуміла зібрати навколо себе і, не маючи під собою грунту, висить у повітрі.

Головною ареною боротьби, як і раніше, лишається вулиця. Так говорять факти. Факти говорять, що в

сьогоднішній боротьбі, у вуличній боротьбі, а не в балакучій Думі, сили контрреволюції з кожним днем слабшають і розхитуються, тимчасом як сили революції ростуть і мобілізуються, що згуртування і організація революційних сил відбуваються під проводом передових робітників, а не буржуазії. А це означає, що перемога нинішньої революції і доведення її до кінця цілком **можливе**. Проте, можливе тільки в тому разі, **якщо** її й надалі очолюватимуть передові робітники, **якщо** свідомий пролетаріат **гідно** виконає справу керівництва революцією.

Звідси ясно, які завдання ставив перед з'їздом сучасний момент і що повинен був зробити з'їзд.

Енгельс говорив, що робітнича партія «є свідома виразниця несвідомого процесу», тобто партія повинна свідомо стати на той шлях, по якому несвідомо йде самé життя, вона повинна свідомо виразити ті ідеї, які несвідомо висуває кипуче життя.

Факти говорять, що царизмові не вдалося погубити народну революцію, що вона, навпаки, день у день росте, підноситься вище і йде до нового виступу, — отже, завдання партії — свідомо готуватися до цього виступу і довести народну революцію до кінця.

Ясно, що з'їзд повинен був вказати на це завдання і зобов'язати членів партії чесно виконувати його.

Факти говорять, що примирення революції і контрреволюції неможливе, що Дума, яка з самого початку стала на шлях примирення їх, нічого не зможе зробити, що **така** Дума ніколи не стане політичним центром країни, не згуртує навколо себе народу і змушена буде перетворитися в придаток реакції, — отже, завдання партії — розвіяти облудні надії, що

їх покладають на Думу, боротися з політичними ілюзіями народу і заявити на весь світ, що **головною** ареною революції є вулиця, а не Дума, що перемогу народу повинна принести **головним чином** вулиця, боротьба на вулиці, а не Дума, а не балаканина в Думі.

Ясно, що Об'єднавчий з'їзд повинен був у своїх резолюціях вказати і на це завдання, щоб тим самим чітко визначити напрям діяльності партії.

Факти говорять, що перемога революції, доведення її до кінця і встановлення самодержавства народу можливі **тільки** в тому разі, якщо на чолі революції виступлять свідомі робітники, якщо керівництво революцією буде в руках соціал-демократії, а не буржуазії, — отже, завдання партії — викопати могилу гегемонії буржуазії, згуртувати навколо себе революційні елементи міста і села, очолити їх революційну боротьбу, керувати віднині їх виступами і, таким чином, зміцнити грунт для гегемонії пролетаріату.

Ясно, що Об'єднавчому з'їздові треба було звернути особливу увагу на це третє і основне завдання, щоб тим самим показати партії його величезне значення.

Ось чого вимагав сучасний момент від Об'єднавчого з'їзду і ось що повинен був зробити з'їзд.

Чи виконав з'їзд ці завдання?

II

Щоб з'ясувати це питання, треба ознайомитися з фізіономією самого з'їзду.

Багатьох питань торкнувся з'їзд на своїх засіданнях, але головне питання, навколо якого оберталися

всі інші питання, — це було питання про сучасний момент. **Сучасний момент демократичної революції і класові завдання пролетаріату** — ось питання, в якому, як у вузлі, сплелися всі наші тактичні незгоди.

У місті загострюється криза, говорили більшовики, на селі посилюється голод, уряд розкладається до краю, а обурення народу посилюється з кожним днем, — отже, революція не тільки не падає, а навпаки, з кожним днем наростає і готується до нового наступу. Звідси завдання — сприяти наростаючій революції, довести її до кінця і увінчати її самодержавством народу (див. резолюцію більшовиків «Сучасний момент...»).

Майже те саме говорили меншовики.

Але **як** довести до кінця нинішню революцію, **які** умови для цього необхідні?

На думку більшовиків, довести нинішню революцію до кінця і увінчати її самодержавством народу можна **тільки в тому разі,** якщо на чолі цієї революції стануть свідомі робітники, якщо керівництво революцією буде зосереджене в руках соціалістичного пролетаріату, а не буржуазних демократів. «Довести до кінця демократичну революцію, — говорили більшовики, — спроможний тільки пролетаріат **при тій умові, що він... поведе за собою** масу селянства, надаючи політичної свідомості його стихійній боротьбі...» В противному разі пролетаріат змушений буде відмовитись від ролі «вождя народної революції» і опиниться «в хвості ліберально-монархічної буржуазії», яка ніколи не прагнутиме доведення революції до кінця (див. резолюцію «Класові завдання

пролетаріату...»). Звичайно, наша революція — революція буржуазна, і в цьому відношенні вона нагадує велику французьку революцію, плодами якої скористувалась буржуазія. Але ясне й те, що між цими двома революціями велика й різниця. Під час французької революції не було того великого машинного виробництва, яке ми бачимо сьогодні у нас, і класові суперечності не визначились так різко, як у нас, через це там пролетаріат був слабий, а тут він сильніший і згуртованіший. Слід також врахувати, що там пролетаріат не мав своєї власної партії, а тут він має власну партію з власною програмою і тактикою. Не дивно, що французьку революцію очолювали буржуазні демократи, а робітники плентались в хвості цих панів, «робітники боролись, а буржуа здобували владу». З другого боку, цілком зрозуміле й те, що пролетаріат Росії не вдовольняється тим, щоб плентатися в хвості лібералів, що він виступає як гегемон революції і кличе під свій прапор усіх «пригноблених і знедолених». Ось у чому перевага нашої революції перед великою французькою революцією, і ось чому ми думаємо, що наша революція може бути доведена до кінця і може завершитися самодержавством народу. Треба тільки свідомо сприяти гегемонії пролетаріату і згуртовувати навколо нього народ, який веде боротьбу, щоб **тим самим зробити можливим** доведення нинішньої революції до кінця. А доведення революції до кінця необхідне для того, щоб плодами цієї революції скористувалася не сама тільки буржуазія, щоб робітничий клас, крім політичної свободи, добився восьмигодинного робочого дня, полегшення умов праці, повністю здійснив свою програму-мінімум

і, таким чином, пробив шлях до соціалізму. Отже той, хто боронить інтереси пролетаріату, хто не хоче, щоб пролетаріат перетворився в охвістя буржуазії і тягав для неї каштани з вогню, хто бореться за те, щоб пролетаріат перетворився в самостійну силу і використав у своїх інтересах нинішню революцію, — той повинен відкрито засудити гегемонію буржуазних демократів, той повинен зміцнювати грунт для гегемонії соціалістичного пролетаріату в нинішній революції.

Так міркували більшовики.

Зовсім інше говорили меншовики. Звичайно, революція посилюється і треба довести її до кінця, але для цього зовсім не потрібна гегемонія соціалістичного пролетаріату, — хай ті самі буржуазні демократи виступають керівниками революції, — говорили вони. Чому, в чому справа? — питали більшовики. Тому, що нинішня революція — буржуазна, і вождем її повинна виступати буржуазія, — відповідали меншовики. То що ж повинен робити пролетаріат? Він повинен іти за буржуазними демократами, «підштовхувати їх» і, таким чином, «рухати вперед буржуазну революцію». Так говорив вождь меншовиків Мартинов, якого вони висунули «доповідачем». Та сама думка виражена, хоч і не так чітко, в резолюції меншовиків «Про сучасний момент». Мартинов ще у своїх «Двох диктатурах» говорив, що «гегемонія пролетаріату — небезпечна утопія», фантазія, що буржуазною революцією «повинна керувати крайня демократична опозиція», а не соціалістичний пролетаріат, що пролетаріат, який веде боротьбу, «повинен іти позаду буржуазної демократії» і підштовхувати її по шляху до свободи

(див. відому брошуру Мартинова «Дві диктатури»). Ту саму думку він повторив на Об'єднавчому з'їзді. На його думку, велика французька революція є оригінал, а наша революція — бліда копія з цього оригіналу, і тому що у Франції на чолі революції спершу стояли «Національні збори», а потім — «Національний конвент», в яких панувала буржуазія, — то й у нас керівником революції, що згуртовує навколо себе народ, спершу повинна стати Державна дума, а потім якась інша представницька установа, яка буде більш революційною, ніж Дума. Як у Думі, так і в цій майбутній представницькій установі пануватимуть буржуазні демократи, — отже, нам потрібна гегемонія буржуазної демократії, а не соціалістичного пролетаріату. Треба тільки крок за кроком **іти за** буржуазією і ще далі рухати її вперед, до справжньої свободи. Характерно, що промову Мартинова меншовики зустріли гучними оплесками. Характерне також і те, що **в жодній із своїх резолюцій** вони не згадують про необхідність гегемонії пролетаріату, — вислів «гегемонія пролетаріату» зовсім вигнано з їх резолюцій, так само як і з резолюцій з'їзду (див. резолюції з'їзду).

Така була позиція меншовиків на з'їзді.

Як бачите, тут дві позиції, що виключають одна одну, і саме звідси починаються всі інші незгоди.

Якщо вождем нинішньої революції є свідомий пролетаріат, а в нинішній Думі панують буржуа-кадети, — то само собою ясно, що нинішня Дума не зможе перетворитися в «політичний центр країни», вона не зможе об'єднати навколо себе революційний народ і ніякими зусиллями не зможе стати керівником

наростаючої революції. Далі, якщо вождем революції є свідомий пролетаріат, а з Думи керувати революцією неможливо, — то само собою ясно, що **головною ареною** нашої діяльності в даний момент повинна бути вулиця, а не думський зал. Далі, якщо вождем революції є свідомий пролетаріат, а головною ареною боротьби — вулиця, — то само собою ясно, що наше завдання — взяти активну участь в організації боротьби вулиці, приділити **посилену** увагу справі озброєння, множити червоні загони і поширювати військові знання серед передових елементів. Нарешті, якщо вождем революції є передовий пролетаріат і якщо він повинен буде взяти активну участь в організації повстання, — то само собою ясно, що ми не можемо, умивши руки, відсторонитися від тимчасового революційного уряду, ми повинні будемо разом з селянством завоювати політичну владу і взяти участь у тимчасовому уряді*: вождь революційної вулиці повинен бути також вождем і в уряді революції.

Така була позиція більшовиків.

І навпаки, коли, як це мислять меншовики, керівництво революцією належатиме буржуазним демократам, а думські кадети «наближаються до такого роду демократів», — то само собою ясно, що нинішня Дума може перетворитися в «політичний центр країни», нинішня Дума може об'єднати навколо себе революційний народ, стати його керівником і перетворитися на головну арену боротьби. Далі, якщо

---

* Тут ми не торкаємось принципіальної сторони цього питання.

Дума може перетворитися на головну арену боротьби, то зайвим буде приділяти **посилену** увагу справі озброєння і організації червоних загонів, не наше діло приділяти **особливу** увагу організації боротьби вулиці, і тим більш не наше діло разом з селянством завойовувати політичну владу та брати участь у тимчасовому уряді, — хай про це дбають буржуазні демократи, які будуть керівниками революції. Звичайно, непогано б мати зброю і червоні загони, навпаки, це навіть необхідно, але це не має такого великого значення, якого надають йому більшовики.

Така була позиція меншовиків.

З'їзд став на другий шлях, тобто він відхилив гегемонію соціалістичного пролетаріату і схвалив позицію меншовиків.

Цим з'їзд ясно довів, що він не зрозумів насущних вимог сучасного моменту.

В цьому корінна помилка з'їзду, після якої всі інші помилки мали статися самі собою.

III

Після того, як з'їзд відхилив ідею гегемонії пролетаріату, стало ясно, як він повинен був розв'язати інші питання: «про ставлення до Державної думи», «про збройне повстання» та ін.

Перейдемо до цих питань.

Почнемо з питання про Державну думу.

Ми не будемо вдаватися у розгляд того, яка тактика була правильніша — бойкот чи участь у виборах. Зауважимо тільки таке: якщо сьогодні Дума нічим, крім розмов, не займається, якщо вона застряла між

революцією і контрреволюцією, — це значить, що прихильники участі у виборах помилялися, коли кликали народ на вибори, збуджуючи в ньому облудні надії. Але облишмо це осторонь. Річ у тому, що в момент з'їзду вибори вже були закінчені (крім Кавказу і Сибіру), результати виборів ми вже мали в своєму розпорядженні, і, значить, мова могла йти тільки про **саму Думу**, яка мала зібратися через кілька днів. Ясно, що з'їзд не міг повертатися до минулого і головну увагу повинен був приділити тому, що являє собою сама Дума і яким повинно бути наше ставлення до неї.

Отже, що таке нинішня Дума і яким повинно бути наше ставлення до неї?

Ще з маніфесту 17 жовтня було відомо, що надто великих прав Дума не має: це — збори депутатів, які «мають право» радитись, але «не мають права» переступати існуючі «основні закони». За нею наглядає Державна рада, яка «має право» скасувати першуліпшу постанову Думи. А на сторожі стоїть озброєний з ніг до голови царський уряд, який «має право» розігнати Думу, якщо вона не вдовольниться дорадчою роллю.

Щождо обличчя Думи, то ми й до відкриття з'їзду знали, з кого вона складатиметься, ми й тоді знали, що Дума здебільшого має складатися з кадетів. Цим ми зовсім не хочемо сказати, нібито самі кадети становили б більшість у Думі, — ми лише говоримо, що приблизно з п'ятисот членів Думи одну третину становили б кадети, другу третину становили б проміжні групи і праві («партія демократичних реформ»[75], поміркованіі елементи з безпартійних депутатів,

октябристи[76] та ін.), які в моменти боротьби з крайніми лівими (з робітничою групою і групою революційних селян) об'єдналися б навколо кадетів і голосували б за них, і, таким чином, господарями становища в Думі були б кадети.

А хто такі кадети? Чи можна їх назвати революціонерами? Звичайно, ні! Тоді хто ж такі кадети? Кадети — це **партія угодовців:** вони хочуть обмеження прав царя, але не тому, що вони нібито прихильники перемоги народу, — царське самодержавство кадети хочуть замінити самодержавством буржуазії, а не самодержавством народу (див. їх програму), — а для того, щоб і народ угамував свою революційність, взяв назад свої революційні вимоги і як-небудь порозумівся з царем, кадети хочуть угоди царя з народом.

Як бачите, більшість Думи мала скластися з угодовців, а не революціонерів. Це було само собою ясно ще в першій половині квітня.

Таким чином, бойкотована і безсила, з мізерними правами, з одного боку, нереволюційна і угодовська в своїй більшості, з другого, — ось що являла собою Дума. Безсилі і без того звичайно стають на шлях угодовства, а якщо до того ж у них і прагнення нереволюційні, то вони тим швидше скочуються до угодовства. Те саме повинно було статися і з Державною думою. Вона не могла цілком стати на сторону царя, бо вона хоче обмеження прав царя, але вона не могла перейти і на сторону народу, бо народ висуває революційні вимоги. Тому вона повинна була стати між царем і народом і взятися за їх примирення, тобто зайнятися тим, щоб товкти воду в ступі. З одного боку, вона повинна була переконати народ, щоб він

відмовився від «надмірних вимог» і як-небудь порозумівся з царем, а, з другого боку, вона повинна була стати маклером перед царем, щоб він трошки поступився народові і тим самим поклав край «революційному лихоліттю».

Ось з якою Думою мав справу Об'єднавчий з'їзд партії.

Яким повинно було бути ставлення партії до такої Думи? Нічого й казати, що партія не могла взяти на себе підтримку такої Думи, бо підтримка Думи є підтримка угодовської політики, а угодовська політика в корені суперечить завданню поглиблення революції — робітнича партія не повинна брати на себе роль утихомирювача революції. Звичайно, партія повинна була використати як саму Думу, так і конфлікти Думи з урядом, але це ще не значить, що вона повинна підтримувати нереволюційну тактику Думи. Навпаки, викриття дволичності Думи, нещадна критика її, виставлення на світ її зрадницької тактики — ось яким повинно бути ставлення партії до Державної думи.

А коли це так, то ясно, що кадетська Дума не є виразницею волі народу, що вона не може виконати роль народного представництва, не може стати політичним центром країни і об'єднати навколо себе народ.

При цьому обов'язком партії було розвіяти облудні надії, які покладалися на Думу, і привселюдно заявити, що Дума не є виразником волі народу, що вона, виходить, не може стати знаряддям революції, що тепер головна арена боротьби — вулиця, а не Дума.

В той же час було ясно, що селянська «трудова група»[77], яка існує в Думі і яка в порівнянні з

кадетами була нечисленна, не могла до кінця додержуватись угодовської тактики кадетів, не сьогодні-завтра вона повинна була почати боротьбу з ними, як із зрадниками народу, і стати на шлях революції. Обов'язком партії було підтримати «трудову групу» в її боротьбі з кадетами, розвинути до кінця її революційні тенденції, протипоставити її революційну тактику нереволюційній тактиці кадетів і тим ще ясніше викрити зрадницькі тенденції кадетів.

Як же зробив з'їзд, що сказав з'їзд у своїй резолюції про Державну думу?

Резолюція з'їзду говорить, що Дума є установа, яка вийшла «з надр нації». Тобто Дума, незважаючи на її вади, все ж, мовляв, є виразницею волі народу.

Ясно, що з'їзд не зумів належно оцінити кадетську Думу, з'їзд забув, що більшість Думи складається з угодовців, що угодовці, як люди, що відкидають революцію, не можуть виражати волі народу, і, значить, ми не маємо права сказати, що Дума вийшла «з надр нації».

Що з цього приводу говорили на з'їзді більшовики?

Вони говорили, що «Державна дума з окресленим уже тепер кадетським (переважно) складом **ні в якому разі не може виконати** ролі справжнього народного представництва». Тобто нинішня Дума не вийшла з надр народу, що вона є антинародною і тому не виражає волі народу (див. резолюцію більшовиків).

З'їзд у цьому питанні відхилив позицію більшовиків.

Резолюція з'їзду говорить, що «Дума», незважаючи на її «мнимо-конституційний» характер, все ж «перетвориться в знаряддя революції»... її конфлікти

з *урядом можуть розростися до меж,* «які дадуть можливість зробити їх вихідною точкою широких масових рухів, спрямованих до повалення сучасного політичного порядку». Тобто Дума, мовляв, може перетворитися в політичний центр, згуртувати навколо себе революційний народ і піднести прапор революції.

Ви чуєте, робітники: угодовська кадетська Дума може, виявляється, перетворитися в центр революції і опинитися на чолі її, — від собаки, виявляється, може народитися ягня! Чого вам турбуватися — віднині немає потреби ні в гегемонії пролетаріату, ні в тому, щоб народ згуртовувався саме навколо пролетаріату: **нереволюційна** Дума сама згуртує навколо себе **революційний** народ, і все буде гаразд! Ось, виявляється, як просто робиться революція, ось як треба, *виявляється, доводити до кінця нинішню* революцію!

Очевидно, з'їзд не зрозумів, що дволична Дума з її дволичними кадетами неминуче застряне між двох стільців, стане мирити між собою царя і народ, а потім, як усякий дволичний, змушена буде схилитися на сторону того, хто більше пообіцяє!

Що з цього приводу говорили на з'їзді більшовики?

Вони заявили, що «немає ще умов для того, щоб наша партія стала на парламентський шлях», тобто поки що ми не можемо почати спокійне парламентське життя, головною ареною боротьби все ще лишається вулиця, а не Дума (див. *резолюцію більшовиків*).

З'їзд і щодо цього відхилив резолюцію більшовиків.

Резолюція з'їзду нічого певного не говорить про те, що в Думі існують залишені в меншості представники революційного селянства («трудова група»), які змушені будуть відкинути угодовство кадетів і стати на шлях революції, що треба підбадьорити їх, підтримати їх у боротьбі з кадетами і допомогти їм ще міцніше утвердитися на революційному шляху.

Очевидно, з'їзд не зрозумів, що пролетаріат і селянство є дві головні сили нинішньої революції, що в даний момент пролетаріат як вождь революції повинен підтримувати революційних селян як на вулиці, так і в Думі, якщо тільки вони поведуть боротьбу з ворогами революції.

Що з цього приводу говорили на з'їзді більшовики?

Вони заявили, що соціал-демократія повинна нещадно викривати «непослідовність і хиткість кадетів, особливо уважно стежачи за елементами селянської революційної демократії, об'єднуючи їх, протиставлячи їх кадетам, підтримуючи ті їх виступи, які відповідають інтересам пролетаріату» (див. резолюцію).

З'їзд не прийняв і цієї пропозиції більшовиків. Мабуть, тому, що тут надто явно виражена передова роль пролетаріату в нинішній боротьбі, а з'їзд, як ми бачили вище, до гегемонії пролетаріату поставився з недовір'ям, — селянство повинно, мовляв, згуртовуватися навколо Думи, а не навколо пролетаріату!

Ось чому буржуазна газета «Наша Жизнь» [78] хвалить резолюцію з'їзду, ось чому кадети з «Нашей Жизни» в один голос почали кричати: нарешті соціал-демократи схаменулися і відійшли від бланкізму (див. «Наша Жизнь» № 432).

Очевидно, що не даремно хвалять резолюцію з'їзду вороги народу — кадети! Не даремно Бебель говорив: щб нашим ворогам подобається, те нам шкодить!

IV

Перейдемо до питання про збройне повстання.

Сьогодні вже ні для кого не таємниця, що виступ народу неминучий. Коли в містах і в селах криза і голод ростуть, коли заворушення серед пролетаріату і селянства з кожним днем посилюється, коли царський уряд розкладається, отже, коли революція іде на піднесення, — то само собою ясно, що життя готує новий виступ народу, ширший і могутніший, ніж жовтневий і грудневий виступи. Бажаний цей новий виступ чи ні, добре це чи погано — говорити сьогодні про це зайва річ: справа не в наших бажаннях, а в тому, що виступ народу назріває сам собою, що він неминучий.

Але різні бувають виступи. Безперечно, що січневий загальний страйк у Петербурзі (1905 р.) був виступом народу. Виступом народу був також жовтневий загальний політичний страйк. Виступом народу була і «груднева сутичка» в Москві і у латишів. Ясно, що між ними була також і різниця. Тимчасом як у січні (1905 р.) головну роль відігравав страйк, у грудні страйк був тільки початком і потім переріс у збройне повстання, відступивши йому головну роль. Виступи в січні, жовтні і грудні довели, що хоч як «мирно» почнеш загальний страйк, хоч як «делікатно» поводитимешся, висуваючи вимоги, хоч як беззбройно виступатимеш на полі битви, справа все ж повинна

скінчитися сутичкою (згадайте 9 січня у Петербурзі, коли народ ішов з хрестами і царським портретом), уряд все ж вдасться до гармат і рушниць, народ все ж візьметься за зброю, і, таким чином, загальний страйк все ж переросте у збройне повстання. Що це означає? Тільки те, що майбутній виступ народу буде не простий виступ, що він неодмінно набере **збройного** характеру, і, таким чином, вирішальна роль належатиме **збройному** повстанню. Бажане пролиття крові чи ні, добре це чи погано, говорити про це нічого: повторюємо — справа не в наших бажаннях, а в тому, що **збройне** повстання безперечно відбудеться і уникнути його неможливо.

Наше сьогоднішнє завдання — самодержавство народу. Ми хочемо, щоб кермо урядування було передане в руки пролетаріату й селянства. Чи можна досягти цієї мети загальним страйком? Факти говорять, що не можна (згадайте вищесказане). Чи, може, нам допоможе Дума з її пишномовними кадетами і з допомогою її встановиться самодержавство народу? Факти говорять, що це так само неможливо, бо кадетська Дума хоче самодержавства великої буржуазії, а не самодержавства народу (згадайте вищесказане).

Ясно, що єдино надійний шлях — збройне повстання пролетаріату і селянства. Тільки шляхом збройного повстання можна повалити панування царя і встановити панування народу, розуміється, якщо це повстання закінчиться перемогою. А коли це так, коли без перемоги повстання перемога народу нині неможлива і коли, з другого боку, самé життя готує збройний виступ народу, коли цей виступ неминучий, — то само

собою ясно, що завдання соціал-демократії — свідомо готуватися до цього виступу, свідомо готувати його перемогу. Одно з двох: або ми повинні відхилити самодержавство народу (демократичну республіку) і вдовольнитися конституційною монархією, — тоді ми матимемо право сказати, що не наше діло організовувати збройне повстання, або ж ми, як і раніше, повинні за нашу сьогоднішню мету поставити самодержавство народу (демократичну республіку) і рішуче відкинути конституційну монархію, — тоді ми не матимемо права сказати, що не наше діло свідомо організовувати стихійно наростаючий виступ.

Але як готуватися до збройного повстання, як сприяти його перемозі?

Грудневий виступ довів, що ми, соціал-демократи, окрім усіх інших гріхів, винні перед пролетаріатом ще в одному великому гріху. Гріх цей полягає в тому, що ми не дбали або надто мало дбали про озброєння робітників і про організацію червоних загонів. Згадайте грудень. Хто не пам'ятає збудженого народу, що піднявся на боротьбу в Тіфлісі, на західному Кавказі, на півдні Росії, в Сибіру, в Москві, в Петербурзі, в Баку? Чому цей роз'ярілий народ вдалося самодержавству так легко розсіяти? Невже тому, що народ не був ще упевнений у непридатності царського уряду? Звичайно, ні! То чому ж?

Насамперед тому, що у народу не було, або було надто мало зброї, — хоч би які свідомі ви були, з голими руками проти куль не встояти! Так, справедливо лаяли нас, коли говорили: гроші берете, а зброї не видно.

По-друге, тому, що не було у нас навчених червоних загонів, які повели б за собою інших, зброєю добули зброю і озброїли б народ: у вуличних боях народ — герой, але якщо його не ведуть озброєні брати і не показують прикладу, то він може перетворитися у натовп.

По-третє, тому, що повстання було порізнене і неорганізоване. Коли Москва боролася на барикадах, Петербург мовчав. Тіфліс і Кутаїс готувалися до штурму, коли Москва була вже «підкорена». Сибір тоді взявся за зброю, коли Південь і латиші були вже «переможені». Це значить, що пролетаріат, який веде боротьбу, зустрів повстання роздробленим на групи, через що урядові було порівняно легко завдати йому «поразки».

По-четверте, тому, що наше повстання додержувалось політики оборони, а не нападу. Уряд сам викликав грудневе повстання, уряд сам напав на нас, він мав свій план, тимчасом як ми зустріли цей напад уряду непідготовленими, у нас не було продуманого плану, ми змушені були додержуватися політики самооборони і, таким чином, плентатися в хвості за подіями. Якби москвичі відразу ж обрали політику нападу, вони негайно захопили б в руки Миколаївський вокзал, уряд не зумів би перекинути війська з Петербурга до Москви, і, таким чином, московське повстання було б більш тривалим, а це справило б відповідний вплив і на інші міста. Те саме треба сказати і щодо латишів: якби вони відразу ж стали на шлях нападу, то в першу чергу захопили б гармати і підірвали б сили адміністрації.

Недаремно говорив Маркс:

«Раз повстання почато, треба діяти з найбільшою рішучістю і переходити в **наступ. Оборона є смерть всякого збройного повстання...** Треба захопити противника зненацька, поки його війська ще порізнені; треба щодня добиватися нових, хоча б і невеликих, успіхів; треба вдержувати моральну перевагу, яку дав тобі перший успішний рух повсталих; треба привертати до себе ті хиткі елементи, які завжди йдуть за сильнішим і завжди стають на надійнішу сторону; треба змусити ворога відступити, перше ніж він міг зібрати свої війська проти тебе; одним словом, роби, як навчав найвидатніший з відомих досі майстер революційної тактики, Дантон: сміливість, сміливість і ще раз сміливість» (див. «Історичні нариси» К. Маркса, стор. 95).

Саме цієї «сміливості» і політики наступу бракувало грудневому повстанню.

Нам скажуть: цим не вичерпуються причини грудневої «поразки», ви забули, що в грудні селянство не зуміло об'єднатися з пролетаріатом, і це теж одна з головних причин грудневого відступу. Чистісінька правда, і ми не збираємось забувати про це. Але чому селянство не зуміло об'єднатися з пролетаріатом, в чому була причина? Нам скажуть: несвідомість. Добре, але як же ми повинні зробити селян свідомими? Розповсюдженням брошур? Звичайно, цього недосить! То як же? Боротьбою, залученням їх до боротьби і нашим керівництвом під час боротьби. Сьогодні селом покликане керувати місто, селянином — робітник, і якщо в містах справа повстання не буде організована, селянство ніколи в цій справі не піде з передовим пролетаріатом.

Такі є факти.

Звідси само собою ясно, як з'їзд повинен був поставитись до збройного повстання, які лозунги він повинен був дати партійним товаришам.

Партія кульгала в справі озброєння, досі озброєння у неї було занедбаною справою, — отже, з'їзд повинен був сказати партії: **озброюйтесь**, зверніть посилену увагу на справу озброєння, щоб хоч трохи підготовленими зустріти прийдешній виступ.

Далі. Партія кульгала в справі організації озброєних загонів, вона не приділяла належної уваги умноженню числа червоних загонів, — отже, з'їзд повинен був сказати партії: **створюйте червоні загони, поширюйте в народі військові знання**, зверніть посилену увагу на справу організації червоних загонів, щоб потім можна було зброєю добути зброю і розширити повстання.

Далі. Грудневе повстання пролетаріат зустрів роздробленим, про організацію повстання ніхто всерйоз не думав, — отже, з'їзд повинен був дати партії лозунг, щоб вона енергійно приступила до об'єднання бойових елементів, приведення їх у дію за єдиним планом, до активної організації збройного повстання.

Далі. Досі у збройному повстанні пролетаріат додержувався політики оборони, він ніколи не ставав на шлях наступу, а ця обставина заважала перемозі повстання, — отже, з'їзд повинен був вказати партійним товаришам, що наближається момент перемоги повстання і **треба перейти до політики наступу.**

Що ж зробив з'їзд і які лозунги він дав партії?

З'їзд говорить, що «...основним завданням партії в даний момент є розвиток революції шляхом роз-

ширення й посилення агітаційної діяльності в широких верствах пролетаріату, селянства, дрібної міської буржуазії та серед військ і залучення їх до активної боротьби проти уряду постійним втручанням соціал-демократії і керованого нею пролетаріату в усі прояви політичного життя країни...» Партія «не може брати на себе зобов'язання озброїти народ, яке викликає облудні надії, і повинна обмежити свої завдання сприянням самоозброєнню населення і організацією та озброєнням бойових дружин...» «Обов'язком партії є протидіяти всім спробам втягти пролетаріат у збройну сутичку при несприятливих умовах...» і т. д. і т. п. (див. резолюцію з'їзду).

Виходить, що **сьогодні, в даний момент,** коли ми стоїмо на порозі нового виступу народу, **для перемоги повстання найголовніша справа — агітація,** а озброєння і організація червоних загонів — щось неістотне, чим ми не повинні захоплюватися і відносно чого свою діяльність ми повинні «обмежити» «сприянням». А про те, що треба організувати повстання, а не проводити його порізнено, про те, що нам необхідна політика наступу (згадайте слова Маркса), — про це з'їзд не говорить ні слова. Ясно, що для нього ці питання не мають значення.

Факти говорять: озброюйтесь і всебічно зміцнюйте червоні загони, а з'їзд відповідає: не дуже-то захоплюйтесь озброєнням і організацією червоних загонів, «обмежте» свою діяльність щодо цього, бо найголовніша справа — агітація.

Можна подумати, що досі ми багато дбали про озброєння, озброїли масу товаришів, організували дуже багато загонів, а агітацію закинули, — і от з'їзд

повчає нас: годі озброюватись, досить дбати про це, головне, мовляв, завдання — агітація!

Розуміється, одним з головних знарядь партії завжди і скрізь є агітація, але хіба агітація вирішуватиме перемогу прийдешнього повстання? Якби з'їзд сказав це чотири роки тому, коли питання про повстання у нас не стояло на порядку денному, тоді це було б ще зрозуміло, але сьогодні, коли ми стоїмо на порозі збройного повстання, коли питання про повстання поставлено на порядок денний, коли воно може початися помимо і всупереч нашій волі, — що може зробити «головним чином» агітація, чого можна досягти шляхом цієї «агітації»?

Або ще: припустимо, що ми розширили агітацію, припустимо, що народ піднявся, що ж далі? Як може він боротися без зброї? Хіба недосить пролито крові беззбройного народу! Та й навіщо народові зброя, коли він не вміє нею користуватися, коли у нього не буде достатньої кількості червоних загонів? Нам скажуть: ми не відмовляємось від озброєння і червоних загонів. Припустимо, але коли ви не звертатимете належної уваги на справу озброєння, коли ви занедбуєте її, — це значить, що ви фактично відмовляєтесь від неї.

Ми вже не кажемо про те, що з'їзд навіть не заїкнувся про **організацію** повстання і політику **наступу.** А втім, це так і повинно було статися, бо резолюція з'їзду на чотири-п'ять років відстала від життя і для з'їзду повстання все ще було теоретичним питанням.

Що говорили на з'їзді в цьому питанні більшовики?

Вони говорили, що «...у пропагандистській та агітаційній роботі партії **треба звернути посилену**

увагу на вивчення практичного досвіду грудневого повстання, на військову критику його і здобуття безпосередніх уроків для майбутнього», що «слід **розвинути ще енергійнішу діяльність** у збільшенні числа бойових дружин, поліпшенні організації їх і постачанні їм всякого роду зброї, причому, як показує досвід, слід організувати не тільки партійні бойові дружини, але й такі, що примикають до партії, і зовсім безпартійні...», що «з огляду на наростаючий селянський рух, який може в найближчому майбутньому спалахнути в ціле повстання, бажано спрямувати зусилля на **об'єднання дій робітників і селян для організації по можливості спільних і одночасних бойових виступів...»**, що, отже, «...внаслідок наростання і загострення нової політичної кризи відкривається **перехід від оборонних до наступальних форм збройної боротьби...»**, що необхідні спільно з солдатами **«...найрішучіші наступальні дії проти уряду...»** і т. д. (див. резолюцію більшовиків).

Так говорили більшовики.

Але позиція більшовиків була відхилена з'їздом.

Після цього неважко зрозуміти, чому резолюції з'їзду з таким захопленням були зустрінуті лібералами-кадетами (див. «Наша Жизнь» № 432): вони зрозуміли, що **ці резолюції** на кілька років відстали від нинішньої революції, що ці резолюції зовсім не виражають класових завдань пролетаріату, що в силу **цих резолюцій** пролетаріат швидше може стати придатком лібералів, ніж самостійною силою, — вони зрозуміли все це і саме тому й вихваляють їх.

Завдання партійних товаришів полягає в тому, щоб критично поставитись до резолюцій з'їзду і у свій час внести в них відповідні поправки.

Саме це завдання ми мали на увазі, коли бралися писати цю брошуру.

Правда, ми тут торкнулися тільки двох резолюцій: «Про ставлення до Державної думи» і «Про збройне повстання», але безперечно, що ці дві резолюції є основні резолюції, які найчіткіше виражають тактичну позицію з'їзду.

Таким чином ми прийшли до головного висновку, що питання поставлено в партії так: **чи повинен свідомий пролетаріат бути гегемоном у нинішній революції, чи він повинен плентатися в хвості буржуазних демократів?**

Ми бачили, що від того чи іншого розв'язання цього питання залежить розв'язання і всіх інших питань.

Тим пильніше повинні товариші зважити суть цих двох позицій.

Друкується за текстом брошури, випущеної видавництвом «Пролетариат» в 1906 р.

Підпис: Товариш К.

Переклад з грузинської

КЛАСОВА БОРОТЬБА

Союз буржуазії може бути захитаний тільки союзом пролетаріату.

К. Маркс

Надзвичайно складне сучасне життя! Воно все рясніє різними класами і групами: велика, середня і дрібна буржуазія; великі, середні і дрібні феодали; підмайстри, чорнороби і кваліфіковані фабрично-заводські робітники; вище, середнє і нижче духовенство; вища, середня і дрібна бюрократія; різнорідна інтелігенція та інші подібні групи — ось яку строкату картину являє собою наше життя!

Але очевидне також і те, що чим далі розвивається життя, тим ясніше в цьому складному житті виступають дві основні тенденції, тим різкіше це складне життя ділиться на два протилежні табори — табір капіталістів і табір пролетарів. Січневі економічні страйки (1905 р.) ясно показали, що Росія дійсно ділиться на два табори. Листопадові страйки в Петербурзі (1905 р.) і червнево-липневі страйки по всій Росії (1906 р.) зіткнули між собою вождів того і другого табору і тим самим до кінця розкрили сучасні класові суперечності. Відтоді табір капіталістів не дрімає, в цьому таборі ведеться гаряча і безперестанна підготовка: створюються місцеві спілки капіталістів, місцеві спілки об'єднуються в обласні

спілки, обласні спілки — у всеросійські спілки, засновуються каси і органи преси, скликаються всеросійські з'їзди і конференції капіталістів...

Таким чином капіталісти організуються в окремий клас з метою приборкати пролетаріат.

З другого боку, не дрімає й табір пролетарів. І тут іде гаряча підготовка до прийдешньої боротьби. Незважаючи на переслідування реакції, і тут засновуються місцеві професійні спілки, місцеві спілки об'єднуються в обласні спілки, засновуються професійні каси, росте професійна преса, скликаються всеросійські з'їзди і конференції робітничих спілок...

Як видно, пролетарі також організуються в окремий клас з метою приборкати експлуатацію.

Був час, коли «тиша і спокій» панували в житті. Тоді не було видно і цих класів з їх класовими організаціями. Розуміється, боротьба відбувалася й тоді, але ця боротьба мала місцевий, не загальнокласовий характер: у капіталістів не було своїх спілок, і кожен з них змушений був справлятися із «своїми» робітниками власними силами. Не було таких спілок і у робітників, отже, робітники кожного заводу змушені були покладатися на свої сили. Правда, місцеві соціал-демократичні організації здійснювали керівництво економічною боротьбою робітників, але всяк погодиться, що це керівництво було слабим і випадковим: соціал-демократичні організації не управлялися навіть з партійними справами.

А січневі економічні страйки були поворотним пунктом. Капіталісти заметушилися і почали організовувати місцеві спілки. Спілки капіталістів Петербурга, Москви, Варшави, Риги та інших міст були покликані

до життя січневими страйками. Щодо капіталістів нафтового, марганцевого, кам'яновугільного і цукрового виробництв, то вони свої старі і «мирні» спілки перетворили на спілки «боротьби» і почали зміцнювати свої позиції. Проте капіталісти цим не вдовольнилися. Вони вирішили утворити загальноросійську спілку, і ось, у березні 1905 р., з ініціативи Морозова, вони зібралися на загальний з'їзд у Москві. Це був перший всеросійський з'їзд капіталістів. Тут вони уклали угоду, за якою зобов'язалися без договореності один з одним не йти на поступки робітникам і «в крайньому» разі — оголошувати **локаут** *. З цього моменту починається запекла боротьба капіталістів з пролетарями. З цього моменту починається смуга великих локаутів у Росії. Для серйозної боротьби потрібна серйозна спілка, і ось капіталісти вирішили ще раз зібратися для створення тіснішої спілки. Так, у Москві, через три місяці після першого з'їзду (в липні 1905 р.), був скликаний другий всеросійський з'їзд капіталістів. Тут вони ще раз підтвердили резолюції першого з'їзду, ще раз визнали необхідність локаутів і обрали бюро, яке мало розробити статут і подбати про скликання нового з'їзду. Тимчасом резолюції з'їздів проводилися в життя. Факти показали, що капіталісти точно виконують ці резолюції. Якщо згадаєте оголошені капіталістами локаути в Ризі, Варшаві, Одесі, Москві та інших великих містах, якщо згадаєте листопадові дні в Петербурзі, коли 72 капіталісти пригрозили жорстоким локаутом 200 000 петербурзьких

* **Локаут** — це зговір хазяїв, який полягає в тому, що хазяї навмисне закривають заводи, щоб зламати опір робітників і поховати їх вимоги.

робітників, — то легко зрозумієте, яку велику силу являє собою загальноросійська спілка капіталістів і з якою точністю виконують вони постанови своєї спілки. Потім, після другого з'їзду, капіталісти влаштували ще один з'їзд (у січні 1906 р.), і, нарешті, у квітні цього року відбувся вже всеросійський установчий з'їзд капіталістів, на якому був прийнятий єдиний статут і було обране Центральне бюро. Як повідомляють газети, статут цей уже затверджений урядом.

Таким чином, безперечно, що російська велика буржуазія вже організувалась в окремий клас, вона має свої місцеві, обласні і центральну організації і може за єдиним планом підняти на ноги капіталістів усієї Росії.

Зниження заробітної плати, збільшення робочого дня, знесилення пролетаріату і зруйнування його організацій — така мета загальної спілки капіталістів.

В той же час зростав і розвивався професійний рух робітників. Січневі економічні страйки (1905 р.) і тут справили свій вплив. Рух набрав масового характеру, його запити розширились, і з часом з'ясувалося, що соціал-демократичні організації не можуть в один і той самий час вести і партійні і професійні справи. Потрібен був свого роду поділ праці між партією і професійними спілками. Треба було, щоб партійними справами керували партійні організації, а професійними — професійні спілки. І от, почалася організація спілок. У Москві, Петербурзі, Варшаві, Одесі, Ризі, Харкові, Тіфлісі — скрізь засновувались спілки. Правда, реакція перешкоджала цьому, але, все ж, потреби руху брали своє, і спілки множились. Незабаром услід за місцевими спілками з'явилися

обласні спілки, і, нарешті, справа дійшла до того, що у вересні минулого року була скликана всеросійська конференція спілок. Це була перша конференція робітничих спілок. Плодом цієї конференції, між іншим, було те, що вона зблизила між собою спілки різних міст і, нарешті, обрала Центральне бюро, яке повинно було підготувати скликання загального з'їзду спілок. Настали жовтневі дні, — і подвійно посилились професійні спілки. Місцеві і, нарешті, обласні спілки зростали з кожним днем. Правда, «груднева поразка» помітно загальмувала справу створення спілок, але згодом професійний рух знов оправився, і справа настільки налагодилась, що в лютому цього року була скликана друга конференція спілок в далеко ширшому і повнішому складі, ніж перша конференція. Конференція визнала необхідність місцевих, обласних і загальноросійських центрів, обрала «організаційну комісію» для скликання наступного всеросійського з'їзду і ухвалила відповідні резолюції у злободенних питаннях професійного руху.

Таким чином, безперечно, що, незважаючи на розгул реакції, пролетаріат також організується в окремий клас, він безустанно зміцнює свої місцеві, обласні і центральну професійні організації і так само безустанно старається об'єднати проти капіталістів своїх незліченних братів.

Підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, поліпшення умов праці, приборкання експлуатації і підрив спілок капіталістів — така мета професійних спілок робітників.

Так сучасне суспільство розколюється на два великі табори, кожний з таборів організується в

окремий клас, класова боротьба, що розгорілась між ними, з кожним днем поглиблюється й посилюється, і навколо цих двох таборів збираються всі інші групи.

Маркс говорив, що всяка класова боротьба є боротьба політична. Це значить, що коли сьогодні пролетарі і капіталісти ведуть між собою боротьбу економічну, завтра вони змушені будуть вести й політичну боротьбу і, таким чином, двоякого роду боротьбою обстоювати свої класові інтереси. У капіталістів є свої окремі професійні інтереси. Саме для забезпечення цих інтересів існують їх економічні організації. Але, крім окремих професійних інтересів, у них є ще загальнокласові інтереси, які полягають у зміцненні капіталізму. Саме ради цих загальних інтересів вони потребують політичної боротьби і політичної партії. Російські капіталісти це питання розв'язали дуже просто: вони побачили, що єдина партія, яка «прямо і безстрашно» боронить їх інтереси, — це **партія октябристів**, через це вони вирішили згуртуватися навколо цієї партії і підкоритись її ідейному керівництву. Відтоді капіталісти ведуть свою політичну боротьбу під ідейним керівництвом цієї партії, з її допомогою справляють вплив на теперішній уряд (який закриває робітничі спілки, але зате поспішно затверджує спілки капіталістів), проводять її кандидатів у Думу і т. д. і т. п.

Таким чином, економічна боротьба при допомозі спілок, загальнополітична боротьба під ідейним керівництвом партії октябристів — ось якої форми набирає сьогодні класова боротьба великої буржуазії.

З другого боку, такі самі явища спостерігаються в даний момент і в класовому русі пролетаріату.

Для захисту професійних інтересів пролетарів створюються професійні спілки, які борються за підвищення заробітної плати і скорочення робочого дня і т. п. Але, крім професійних інтересів, пролетарі мають ще загальнокласові інтереси, які полягають у соціалістичній революції та встановленні соціалізму. А здійснити соціалістичну революцію неможливо доти, поки пролетаріат не завоює політичного панування, як єдиний і неподільний клас. Якраз тут пролетаріатові й потрібна політична боротьба і політична партія, яка здійснюватиме ідейне керівництво його політичним рухом. Звичайно, робітничі спілки здебільшого є безпартійні і нейтральні. Але це означає лише те, що вони незалежні від партії тільки в фінансовому й організаційному відношеннях, тобто вони мають власні каси, мають власні керівні органи, проводять власні з'їзди і формально не зобов'язані підкорятися рішенням політичних партій. Щождо **ідейної** залежності профспілок від тієї чи іншої політичної партії, то така залежність безумовно повинна існувати і не може не існувати, опріч усього іншого, хоча б тому, що у спілки входять члени різних партій, які неминуче вноситимуть туди свої політичні переконання. Ясно, що коли пролетаріат не може обійтися без політичної боротьби, він не може обійтися і без ідейного керівництва тієї чи іншої політичної партії. Більш того, він сам повинен шукати таку партію, яка гідно поведе його спілки в «обітовану землю», до соціалізму. Але тут пролетаріат повинен бути начеку і діяти обачно. Він повинен уважно розібратися в ідейному багажі політичних партій і вільно прийняти ідейне керівництво такої

партії, яка мужньо й послідовно обстоюватиме його класові інтереси, яка високо триматиме червоний прапор пролетаріату і сміливо поведе його до політичного панування, до соціалістичної революції.

Досі таку роль виконує **Російська соц.-дем. робітнича партія,** отже, завдання професійних спілок полягає в тому, щоб прийняти її ідейне керівництво.

Як відомо, це так і є на ділі.

Таким чином, економічні сутички при допомозі професійних спілок, політичні атаки під ідейним керівництвом соціал-демократії — ось якої форми набрала сьогодні класова боротьба пролетаріату.

Немає сумніву, що класова боротьба розгоратиметься все сильніше. Завдання пролетаріату — внести в свою боротьбу систему і дух організованості. А для цього потрібне посилення спілок і об'єднання їх між собою, чому у великій мірі міг би прислужитися загальноросійський з'їзд спілок. Не «безпартійний робітничий з'їзд», а з'їзд професійних спілок робітників потрібен нам тепер для того, щоб пролетаріат організувався в єдиний і неподільний клас. В той же час пролетаріат повинен всіляко старатися зміцнювати й посилювати ту партію, яка здійснюватиме ідейно-політичне керівництво його класовою боротьбою.

Газета «Ахалі Дроєба» («Нові Часи») [79] *№ 1, 14 листопада 1906 р.*

Підпис: К о...

Переклад з грузинської

«ФАБРИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО» І ПРОЛЕТАРСЬКА БОРОТЬБА

(З приводу двох законів від 15 листопада)

Був час, коли наш робітничий рух перебував на початкових ступенях. Тоді пролетаріат був роздроблений на окремі групи і не думав про загальну боротьбу. Залізничні робітники, гірники, фабрично-заводські робітники, ремісники, прикажчики, конторські службовці — ось на які групи був роздроблений російський пролетаріат. Крім того, кожна група в свою чергу розпадалася на робітників різних міст і містечок, між якими не існувало ніякого зв'язку, ні партійного, ні професійного. Таким чином, не видно було пролетаріату як єдиного і неподільного класу. Отже, не видно було й пролетарської боротьби як загальнокласового наступу. Ось чому царський уряд міг спокійнісінько продовжувати свою «дідівську» політику. Ось чому, коли в 1893 році до Державної ради було подано «проект страхування робітників», натхненник реакції Побєдоносцев зустрів авторів проекту глузуванням і з апломбом заявив: «Панове, даремно завдавали собі клопоту, можете бути спокійні: **у нас не існує робітничого питання...»**

Але час минав, економічна криза наближалася, страйки частішали, і порізнений пролетаріат поступово

організовувався в єдиний клас. Уже страйки 1903 року показали, що «у нас» давно «існує робітниче питання». Страйки у січні — лютому 1905 року вперше сповістили світові, що в Росії зріє і мужніє пролетаріат як єдиний клас. Нарешті, загальні страйки в жовтні — грудні 1905 року і «чергові» страйки в червні — липні 1906 року на ділі зблизили пролетарів різних міст, на ділі спаяли в єдиний клас прикажчиків, конторників, ремісників, промислових робітників і, тим самим, голосно сповістили світові, що сили колись порізненого пролетаріату нині уже стали на шлях об'єднання і організуються в єдиний клас. Тут позначилася також сила загального політичного страйку як методу загальнопролетарської боротьби проти нинішніх порядків... Тепер уже неможливо було заперечувати наявність «робітничого питання», тут уже царський уряд був змушений зважати на рух. І ось, у кабінетах реакціонерів почалося утворення різних комісій, проектів «фабричних законів»: комісія Шидловського [80], комісія Коковцева [81], закон про спілки [82] (див. «Маніфест» 17 жовтня), циркуляри Вітте — Дурново [83], різні *проекти й плани* і, нарешті, два закони від 15 листопада щодо ремісників і торговельних службовців.

Поки рух був безпорадний, поки він не набрав масового характеру, реакція знала проти пролетаріату тільки один засіб, цей засіб — тюрма, Сибір, нагай і шибениця. Реакція скрізь і завжди має одну мету: розколоти пролетаріат на дрібні групи, зламати його передовий загін, залякати і привернути на свій бік нейтральну масу і, таким чином, викликати розбрід у таборі пролетаріату. Ми бачили,

що цієї мети вона чудово досягала з допомогою нагаїв і тюрем.

Але справа обернулася зовсім інакше, коли рух набрав масового характеру. Тепер реакція мала справу вже не тільки з «привідцями», — перед нею стояла незліченна маса у всій своїй революційній величі. І вона повинна була зважати саме на цю масу. Масу бо не перевішаєш, не вишлеш у Сибір, не вмістиш у тюрми. А сікти її нагаями не завжди на руку реакції, грунт під якою давно вже захитався. Ясно, що поряд із старими засобами потрібен був новий, «більш культурний» засіб, який, на думку реакції, міг би поглибити незгоди в таборі пролетаріату, викликати облудні надії у відсталої частини робітників, *примусити їх відмовитись від боротьби і об'єднати їх навколо уряду.*

Саме таким новим засобом і є «фабричне законодавство».

Таким чином, царський уряд, не випускаючи з рук старого засобу, в той же час хоче використати і «фабричне законодавство», отже, з допомогою нагая і закону розв'язати «злободенне робітниче питання». Він хоче шляхом різних обіцянок щодо скорочення робочого дня, охорони дитячої і жіночої праці, поліпшення гігієнічних умов, страхування робітників, скасування штрафів та інших подібних благ завоювати довір'я відсталої частини робітників і тим самим викопати могилу класовій єдності пролетаріату. Царський уряд добре знає, що подібна «діяльність» для нього ніколи не була така необхідна, як тепер, у даний момент, коли загальний страйк у жовтні об'єднав пролетарів різних галузей і підірвав коріння

реакції, коли майбутній загальний страйк може перетворитися у збройну боротьбу і повалити старі порядки, отже, коли реакції потрібен, як повітря, розбрід у робітничому таборі, завоювання довір'я відсталих робітників і привернення їх на свій бік.

В цьому відношенні дуже цікавий той факт, що законами від 15 листопада реакція звернула свій ласкавий погляд тільки на **прикажчиків і ремісників**, і це в той час, коли кращих синів **промислового** пролетаріату вона відправляє в тюрми і на шибеницю. Коли вдуматися в справу, це й не дивно. По-перше, прикажчики, ремісники і службовці торговельних закладів не зосереджені, як промислові робітники, на великих фабриках і заводах, вони розкидані по різних дрібних підприємствах, вони порівняно більш відсталі щодо свідомості, отже, їх легше одурити, ніж інших. По-друге, прикажчики, конторники і ремісники становлять значну частину пролетаріату сучасної Росії, отже, відхід їх від пролетарів, що ведуть боротьбу, помітно ослабив би силу пролетаріату як у нинішніх виборах, так і під час майбутнього виступу. Нарешті, всім відомо, що в нинішній революції міська дрібна буржуазія має велике значення, всім відомо, що для соціал-демократії потрібне її революціонізування під гегемонією пролетаріату, відоме також те, що ніхто так не зуміє привернути дрібну буржуазію на свій бік, як ремісники, прикажчики і конторські службовці, які стоять до неї ближче, ніж інші пролетарі. Ясно, що відхід прикажчиків і ремісників від пролетаріату віддалить від нього також і дрібну буржуазію і приречe його на самотність у місті, чого так хоче царський уряд.

Після цього само собою зрозуміло, навіщо реакція сфабрикувала закони від 15 листопада, що стосуються тільки ремісників, прикажчиків і конторників. Щодо промислового пролетаріату, то він однаково не довіряє урядові, «фабричне законодавство» для нього ні до чого, і хіба тільки кулі можуть його навчити. Чого не зробить закон, те має надолужити куля!..

Так думає царський уряд.

І так думає не тільки наш уряд, але й усякий інший антипролетарський уряд — однаково, чи буде це уряд феодально-самодержавний, буржуазно-монархічний чи буржуазно-республіканський. З пролетаріатом всюди борються з допомогою куль і закону, і так буде доти, поки не вибухне соціалістична революція, поки не буде встановлений соціалізм. Згадайте 1824—25 роки у конституційній Англії, коли розроблявся закон про свободу страйків і в той же час тюрми заповнювалися страйкуючими робітниками. Згадайте республіканську Францію сорокових років минулого століття, коли велися розмови про «фабричне законодавство» і в той же час вулиці Парижа заливалися кров'ю робітників. Згадайте все це і безліч інших подібних фактів, і ви побачите, що це саме так і є.

Це, проте, зовсім не значить, що пролетаріат не може використати такі закони. Правда, реакція, видаючи «фабричні закони», має свої плани, — вона хоче приборкати пролетаріат, але життя крок за кроком руйнує її плани, і в таких випадках у закон завжди прохоплюються корисні пролетаріатові статті. І це тому, що ні один «фабричний закон» не з'являється на світ без причин, без боротьби, ні один

«фабричний закон» не видається урядом доти, поки робітники не вийдуть на боротьбу, поки уряд не стане перед необхідністю задовольнити їх вимоги. Історія показує, що кожному «фабричному законові» передує частковий або загальний страйк. Червневому законові 1882 року (про наймання дітей, робочий час для них і заснування фабричної інспекції) передували страйки в Нарві, Пермі, Петербурзі і Жирардові в тому ж році. Червнево-жовтневі закони 1886 року (про штрафи, розрахункові книжки і т. д.) були прямим результатом страйків 1885—86 років у центральному районі. Червневому законові 1897 року (про скорочення робочого дня) передували страйки 1895—96 років у Петербурзі. Закони 1903 року (про «відповідальність підприємців» і «фабричних старост») були прямим результатом «південних страйків» в тому ж році. Нарешті, закони від 15 листопада 1906 року (про скорочення робочого дня і недільний відпочинок прикажчиків, конторників та ремісників) є прямий результат червнево-липневих страйків цього року по всій Росії.

Як бачите, кожному «фабричному законові» передував рух мас, які так чи інакше добивалися задоволення своїх вимог, якщо не повністю, то хоча б частково. Звідси само собою ясно, що у «фабричному законі», хоч би яким поганим він був, все ж є кілька статей, якими пролетаріат скористується для посилення своєї боротьби. Нічого й доводити, що він повинен ухопитися за такі статті і використати їх як знаряддя для того, щоб ще більше зміцнити свої організації і ще дужче розпалити пролетарську боротьбу, боротьбу за соціалістичну революцію.

Недаремно Бебель говорив: «Рубати голову чортові треба його ж таки мечем»...

Щодо цього дуже цікаві обидва закони від 15 листопада. Там, звичайно, є багато поганих статей, але є й такі статті, які реакція внесла несвідомо і які **свідомо** повинен використати пролетаріат.

Так, наприклад, незважаючи на те, що обидва закони називаються законами «про охорону праці», туди внесені такі неподобні статті, які в корені заперечують всяку «охорону праці» і якими подекуди навіть хазяї погрéбують скористатися. Обидва закони встановлюють у торговельних і ремісничих закладах 12-годинний робочий день, незважаючи на те, що в багатьох місцях 12-годинний робочий день уже скасовано і запроваджено 10- або 8-годинний. Обидва закони визнають допустимою надурочну роботу по 2 години на день (14-годинний робочий день) протягом 40 днів у торговельних підприємствах і 60 днів у майстернях, незважаючи на те, що майже скрізь скасовано всяку надурочну роботу. Разом з тим, хазяї мають право за «згодою з робітниками», тобто примушуючи робітників, продовжити надурочну роботу, довівши робочий день до 17 годин, і т. д. і т. п.

Звичайно, пролетаріат не відступить хазяям жодного золотника з раз завойованих прав, і побрехеньки згаданих законів так і залишаться смішними побрехеньками.

З другого боку, є й такі статті, які пролетаріат прекрасно використає для зміцнення своїх позицій. Обидва закони говорять, що там, де робота триває не менш як 8 годин на день, **працівникові надається 2 години на обід**, причому, як відомо, нині ремісники,

прикажчики і конторники не скрізь користуються двогодинним відпочинком. Обидва закони говорять також, що **тим, хто має менш як сімнадцять років, надається право, крім цих 2 годин, відлучатися з магазину або майстерні ще на 3 години щодня для відвідування школи,** що, розуміється, буде великою полегкістю для наших молодих товаришів...

Не може бути сумніву, що пролетаріат гідно використає такі статті законів від 15 листопада, гідно посилить свою пролетарську боротьбу і ще раз доведе світові, що рубати голову чортові треба його ж таки мечем.

Газета «Ахалі Дроеба»
(«Нові Часи») № 4,
4 грудня 1906 р.
Підпис: К о ...

Переклад з грузинської

АНАРХІЗМ ЧИ СОЦІАЛІЗМ?[84]

Стрижнем сучасного суспільного життя є класова боротьба. А в ході цієї боротьби кожний клас керується своєю ідеологією. У буржуазії є своя ідеологія — це так званий **лібералізм.** Є своя ідеологія і у пролетаріату — це, як відомо, **соціалізм.**

Лібералізм не можна вважати чимсь цільним і неподільним: він поділяється на різні напрями відповідно до різних прошарків буржуазії.

Не є цільним і неподільним і соціалізм: в ньому так само є різні напрями.

Ми не будемо тут розглядати лібералізм, — це краще відкласти на інший час. Ми хочемо ознайомити читача тільки з соціалізмом і його течіями. На нашу думку, це для нього буде цікавіше.

Соціалізм поділяється на три головні течії: **реформізм, анархізм** і **марксизм.**

Реформізм (Бернштейн та ін.), який вважає соціалізм тільки далекою метою і нічим більше, реформізм, який фактично заперечує соціалістичну революцію і намагається встановити соціалізм мирним шляхом, реформізм, який проповідує не боротьбу класів, а їх співробітництво, — цей реформізм день

у день розкладається, день у день втрачає всякі ознаки соціалізму, і, на нашу думку, розглядати його тут, у цих статтях, при визначенні соціалізму, немає ніякої потреби.

Зовсім інша справа марксизм і анархізм: обидва вони в даний момент визнаються соціалістичними течіями, обидва ведуть запеклу боротьбу між собою, обидва вони стараються показати себе в очах пролетаріату вченнями дійсно соціалістичними, і, звичайно, розгляд та протиставлення їх одне одному буде для читача далеко цікавішим.

Ми не належимо до тих людей, які при згадуванні слова «анархізм» презирливо відвертаються і, махнувши рукою, кажуть: «Охота вам займатися ним, та навіть і говорити про нього не варто!» Ми гадаємо, що така дешева «критика» є і негідною, і марною.

Ми не належимо і до тих людей, які втішають себе тим, що у анархістів, мовляв, «немає маси і через це вони не такі вже небезпечні». Справа не в тому, за ким сьогодні йде більша чи менша «маса», — справа в суті вчення. Якщо «вчення» анархістів виражає істину, тоді воно, само собою розуміється, неодмінно уторує собі шлях і збере навколо себе масу. Якщо ж воно неспроможне і побудоване на хибній основі, воно довго не продержиться і повисне в повітрі. А неспроможність анархізму повинна бути доведена.

Дехто вважає, що марксизм і анархізм мають одні й ті самі принципи, що між ними лише тактичні незгоди, отже, на їх думку, зовсім неможливо протиставити одну одній ці дві течії.

Але це велика помилка.

Ми вважаємо, що анархісти є справжні вороги марксизму. Отже, ми визнаємо й те, що із справжніми ворогами треба вести і справжню боротьбу. А тому треба розглянути «вчення» анархістів з початку й до кінця і добре зважити його з усіх боків.

Річ у тому, що марксизм і анархізм побудовані на зовсім різних принципах, незважаючи на те, що обидва вони виступають на арені боротьби під соціалістичним прапором. Наріжний камінь анархізму — **особа**, визволення якої, на його думку, є головною умовою визволення маси, колективу. На думку анархізму, визволення маси неможливе доти, поки не визволиться особа, через що його лозунг: «Все для особи». А наріжним каменем марксизму є **маса**, визволення якої, на його думку, є головною умовою визволення особи. Тобто, на думку марксизму, визволення особи неможливе доти, поки не визволиться маса, через що його лозунг: «Все для маси».

Ясно, що тут ми маємо два принципи, які заперечують один одного, а не тільки тактичні незгоди.

Мета наших статей — зіставити ці два протилежні принципи, порівняти між собою марксизм і анархізм і тим самим висвітлити їх достоїнства і хиби. При цьому, ми вважаємо за потрібне тут же ознайомити читача з планом статей.

Ми почнемо з характеристики марксизму, заодно торкнемося поглядів анархістів на марксизм, а потім перейдемо до критики самого анархізму. А саме: викладемо діалектичний метод, погляди анархістів на цей метод і нашу критику; матеріалістичну теорію, погляди анархістів і нашу критику (тут же буде

сказано про соціалістичну революцію, соціалістичну диктатуру, програму-мінімум і взагалі про тактику); філософію анархістів і нашу критику; соціалізм анархістів і нашу критику; тактику і організацію анархістів — і на закінчення дамо наші висновки.

Ми постараємось довести, що анархісти як проповідники соціалізму дрібних общин не є справжні соціалісти.

Ми постараємось також довести, що анархісти, оскільки вони заперечують диктатуру пролетаріату, не є і справжні революціонери...

Отже, приступимо до справи.

I

ДІАЛЕКТИЧНИЙ МЕТОД

У світі все рухається... Змінюється життя, ростуть продуктивні сили, руйнуються старі відносини.

К. Маркс

Марксизм — це не тільки теорія соціалізму, це — цільний світогляд, філософська система, з якої само собою випливає пролетарський соціалізм Маркса. Ця філософська система називається діалектичним матеріалізмом.

Тому викласти марксизм — це значить викласти і діалектичний матеріалізм.

Чому ця система називається діалектичним матеріалізмом?

Тому, що **метод** її — діалектичний, а **теорія** — матеріалістична.

Що таке діалектичний метод?

Кажуть, що суспільне життя перебуває в стані безперервного руху і розвитку. І це вірно: життя не можна вважати чимсь незмінним і застиглим, воно ніколи не спиняється на одному рівні, воно перебуває у вічному русі, у вічному процесі руйнування і творення. Через це в житті завжди існує **нове** і **старе, ростуще і вмираюче**, революційне і контрреволюційне.

Діалектичний метод говорить, що життя треба розглядати саме таким, яке воно в дійсності. Ми бачили, що життя перебуває у безперервному русі, отже, ми повинні розглядати життя в його русі і ставити питання: куди йде життя? Ми бачили, що життя являє картину постійного руйнування і творення, отже, наш обов'язок — розглядати життя в його руйнуванні і творенні і ставити питання: що руйнується і що створюється в житті?

Те, що в житті народжується і день у день росте, — нездоланне, спинити його рух вперед неможливо. Тобто, якщо, наприклад, у житті народжується пролетаріат як клас і він день у день росте, то хоч би який слабий і нечисленний він був **сьогодні**, кінець кінцем він все ж переможе. Чому? Тому, що він росте, посилюється і йде вперед. Навпаки, те, що в житті старіє і йде до могили, неминуче повинно зазнати поразки, хоч би воно **сьогодні** являло собою богатирську силу. Тобто, якщо, наприклад, буржуазія поступово втрачає грунт під ногами і з кожним днем іде назад, то хоч би яка сильна і численна вона була сьогодні, кінець кінцем вона все ж зазнає поразки. Чому? Та тому, що вона як клас розкладається, слабіє, старіє і стає зайвим тягарем у житті.

Звідси і виникло відоме діалектичне положення: все те, що дійсно існує, тобто все те, що день у день росте, — розумне, а все те, що день у день розкладається, — нерозумне і, значить, не уникне поразки.

Приклад. У восьмидесятих роках минулого століття серед російської революційної інтелігенції виник великий спір. Народники твердили, що головна сила, яка може взяти на себе «визволення Росії», — це дрібна буржуазія села і міста. Чому? — питали їх марксисти. Тому, говорили народники, що дрібна буржуазія села і міста становить тепер більшість і, крім того, вона бідна і живе в злиднях.

Марксисти відповідали: вірно, що дрібна буржуазія села і міста тепер становить більшість і що вона дійсно бідна, але хіба в цьому справа? Дрібна буржуазія вже давно становить більшість, але досі вона без допомоги пролетаріату ніякої ініціативи в боротьбі за «свободу» не проявляла. А чому? Та тому, що дрібна буржуазія як клас не росте, навпаки, вона день у день розкладається і розпадається на буржуа і пролетарів. З другого боку, розуміється, і бідність не має тут вирішального значення: «босяки» бідніші за дрібну буржуазію, але ніхто не скаже, що вони можуть взяти на себе «визволення Росії».

Як бачите, справа полягає не в тому, який клас сьогодні становить більшість або який клас бідніший, — а в тому, який клас міцніє і який розкладається.

І оскільки пролетаріат — це єдиний клас, який невпинно росте і міцніє, який рухає вперед суспільне життя і збирає навколо себе всі революційні елементи, то наш обов'язок — визнати його головною силою

в сучасному русі, стати до його лав і зробити його передові прагнення своїми прагненнями.

Так відповідали марксисти.

Очевидно, марксисти діалектично дивилися на життя, тоді як народники міркували метафізично, — вони уявляли суспільне життя застиглим на одній точці.

Так дивиться діалектичний метод на розвиток життя.

Але є рух і рух. Був рух у суспільному житті в «грудневі дні», коли пролетаріат, випроставши спину, нападав на склади зброї і йшов в атаку на реакцію. Але суспільним рухом треба назвати і рух попередніх років, коли пролетаріат в умовах «мирного» розвитку обмежувався окремими страйками і створенням дрібних профспілок.

Ясно, що рух має різні форми.

І ось діалектичний метод говорить, що рух має двояку форму: еволюційну і революційну.

Рух еволюційний, коли прогресивні елементи стихійно продовжують свою повсякденну роботу і вносять у старі порядки дрібні, **кількісні**, зміни.

Рух революційний, коли ті самі елементи об'єднуються, проймаються єдиною ідеєю і виступають проти ворожого табору, щоб у корені знищити старі порядки і внести в життя **якісні** зміни, встановити нові порядки.

Еволюція підготовляє революцію і створює для неї грунт, а революція завершає еволюцію і сприяє її дальшій роботі.

Такі самі процеси мають місце і в житті природи. Історія науки показує, що діалектичний метод є дійсно науковим методом: починаючи з астрономії і кінчаючи

соціологією — скрізь знаходить підтвердження та думка, що в світі немає нічого вічного, що все змінюється, все розвивається. Отже, все в природі треба розглядати з точки зору руху, розвитку. А це означає, що дух діалектики пронизує всю сучасну науку.

Щождо форм руху, щодо того, що, згідно з діалектикою, дрібні, **кількісні,** зміни кінець кінцем приводять до великих, **якісних,** змін, — то цей закон однаковою мірою має силу і в історії природи. Менделеєвська «періодична система елементів» ясно показує, яке велике значення в історії природи має виникнення якісних змін із змін кількісних. Про це саме свідчить у біології теорія неоламаркізму, перед якою поступається місцем неодарвінізм.

Ми нічого не говоримо про інші факти, з достатньою повнотою висвітлені Ф. Енгельсом в його «Анти-Дюрінгу».

Такий є зміст діалектичного методу.

* * *

Як дивляться анархісти на діалектичний метод?

Усім відомо, що родоначальником діалектичного методу був Гегель. Маркс очистив і поліпшив цей метод. Звичайно, ця обставина відома й анархістам. Вони знають, що Гегель був консерватором, і ось, користуючись з нагоди, вони щосили лають Гегеля як прихильника «реставрації», вони із захопленням «доводять», що «Гегель — філософ реставрації... що він вихваляє бюрократичний конституціоналізм в його абсолютній формі, що загальна ідея його філософії історії підпорядкована і служить філософському

напрямові епохи реставрації», і так далі і тому подібне (див. «Нобаті»[85] № 6. Стаття В. Черкезішвілі).

Те саме «доводить» у своїх творах відомий анархіст Кропоткін (див., наприклад, його «Науку і анархізм» російською мовою).

Кропоткіну в один голос підспівують наші кропоткінці, починаючи від Черкезішвілі аж до Ш. Г. (див. номери «Нобаті»).

Правда, про це ніхто з ними не сперечається, навпаки, кожен погодиться з тим, що Гегель не був революціонером. Самі Маркс і Енгельс раніше від усіх довели у своїй «Критиці критичної критики», що історичні погляди Гегеля в корені суперечать самодержавству народу. Але, незважаючи на це, анархісти все ж «доводять» і вважають за потрібне кожного дня «доводити», що Гегель — прихильник «реставрації». Навіщо вони це роблять? Мабуть, для того, щоб усім цим дискредитувати Гегеля і дати відчути читачеві, що у «реакціонера» Гегеля і метод не може не бути «огидним» і ненауковим.

Таким шляхом анархісти думають спростувати діалектичний метод.

Ми заявляємо, що таким шляхом вони не доведуть нічого, крім свого власного неуцтва. Паскаль і Лейбніц не були революціонерами, але відкритий ними математичний метод визнано нині за науковий метод. Майєр і Гельмгольц не були революціонерами, але їх відкриття в галузі фізики лягли в основу науки. Не були революціонерами також Ламарк і Дарвін, але їх еволюційний метод поставив на ноги біологічну науку... Чому ж не можна визнати той факт, що, незважаючи на консерватизм Гегеля, йому,

Гегелю, вдалося розробити науковий метод, що зветься діалектичним?

Ні, **цим шляхом** анархісти не доведуть нічого, крім власного неуцтва.

Підемо далі. На думку анархістів, «діалектика — це метафізика», а тому що вони «хочуть звільнити науку від метафізики, філософію від теології», то вони й відкидають діалектичний метод (див. «Нобаті» №№ 3 і 9. Ш. Г. Див. також «Наука і анархізм» Кропоткіна).

Ну й анархісти! Як то кажуть, «з хворої голови на здорову». Діалектика визріла в боротьбі з метафізикою, в цій боротьбі вона здобула собі славу, а на думку анархістів виходить, що діалектика — це метафізика!

Діалектика говорить, що в світі немає нічого вічного, в світі все минуще і мінливе, змінюється природа, змінюється суспільство, змінюються нрави і звичаї, змінюються поняття про справедливість, змінюється сама істина, — тим-то діалектика й дивиться на все критично, тим-то вона й заперечує раз назавжди встановлену істину, отже, вона заперечує і абстрактні «догматичні положення, які лишається тільки зазубрити, раз їх відкрито» (див. **Ф. Енгельс**, «Людвіг Фейєрбах»)[86].

А метафізика говорить нам зовсім інше. Для неї світ є щось вічне і незмінне (див. **Ф. Енгельс**, «Анти-Дюрінг»), він раз і назавжди визначений кимсь або чимсь, — ось чому у метафізиків завжди на язиці «вічна справедливість» і «незмінна істина».

«Родоначальник» анархістів Прудон говорив, що в світі існує **раз назавжди визначена незмінна**

справедливість, яка повинна бути покладена в основу майбутнього суспільства. У зв'язку з цим Прудона називали метафізиком. Маркс боровся проти Прудона з допомогою діалектичного методу і доводив, що раз у світі все змінюється, то повинна змінюватися і «справедливість», отже, «незмінна справедливість» — це метафізичний бред (див. **К. Маркс,** «Злиденність філософії»). А грузинські учні метафізика Прудона твердять нам: «Діалектика Маркса — це метафізика»!

Метафізика визнає різні туманні догми, як-от «непізнаванне», «річ у собі», і кінець кінцем переходить у беззмістовне богослов'я. На протилежність Прудону і Спенсеру Енгельс боровся проти цих догм з допомогою діалектичного методу (див. «Людвіг Фейєрбах»). А анархісти — учні Прудона і Спенсера — говорять нам, що Прудон і Спенсер — учені, а Маркс і Енгельс — метафізики!

Одно з двох: або анархісти дурять самих себе, або не відають, що говорять.

В усякому разі, безперечне те, що анархісти плутають **метафізичну** систему Гегеля з його **діалектичним** методом.

Нічого й казати, що **філософська система** Гегеля, яка спирається на незмінну ідею, є від початку до кінця **метафізичною.** Але ясне також і те, що **діалектичний метод** Гегеля, який заперечує всяку незмінну ідею, є від початку до кінця **науковим** і **революційним.**

Ось чому Карл Маркс, який піддав метафізичну систему Гегеля нищівній критиці, в той же час схвально висловлювався про його діалектичний метод,

що, як говорить Маркс, «ні перед чим не схиляється і самою суттю своєю критичний і революційний» (див. «Капітал», т. I, Післяслово).

Ось чому Енгельс вбачає велику різницю між методом Гегеля і його системою. «Людина, яка дорожила переважно **системою** Гегеля, могла бути досить консервативною в кожній з цих галузей. А той, хто за головне вважав діалектичний **метод**, міг і в політиці і в релігії належати до найбільш крайньої опозиції» (див. «Людвіг Фейєрбах»).

Анархісти не бачать цієї різниці і необдумано твердять, що «діалектика — це метафізика».

Підемо далі. Анархісти говорять, що діалектичний метод — «хитросплетіння», «метод софізмів», «логічного сальтомортале» (див. «Нобаті» № 8. Ш. Г.), «з допомогою якого однаково легко можна довести і істину і неправду» (див. «Нобаті» № 4. Стаття В. Черкезішвілі).

Отже, на думку анархістів, діалектичний метод однаково доводить істину і неправду.

На перший погляд може здатися, що обвинувачення, висунуте анархістами, небезпідставне. Послухайте, наприклад, що говорить Енгельс про послідовника метафізичного методу:

«...Мова його складається з «так — так, ні — ні; що зверх того, те від лукавого». Для нього річ або існує або не існує, предмет не може бути самим собою і в той же час чимсь іншим; позитивне і негативне абсолютно виключають одне одного...» (див. «Анти-Дюрінг». Вступ).

Як же так! — гарячаться анархісти. — Хіба можливо, щоб один і той самий предмет в один і той самий

час був і хорошим і поганим?! Адже це «софізм», «гра слів», адже це значить, що «ви хочете з однаковою легкістю довести істину і неправду»!..

Однак, вдумаймося в суть справи.

Сьогодні ми вимагаємо демократичної республіки. Чи можемо ми сказати, що демократична республіка в усіх відношеннях хороша або в усіх відношеннях погана? Ні, не можемо! Чому? Тому, що демократична республіка хороша тільки з одного боку, коли вона руйнує феодальні порядки, але зате вона погана з другого боку, коли вона зміцнює буржуазні порядки. Тому ми й кажемо: оскільки демократична республіка руйнує феодальні порядки, остільки вона хороша, — і ми боремось за неї, але оскільки вона зміцнює буржуазні порядки, остільки вона погана, — і ми боремось проти неї.

Виходить, що одна й та сама демократична республіка в один і той самий час і «хороша» і «погана» — і «так» і «ні».

Те саме можна сказати про восьмигодинний робочий день, який в один і той самий час і «хороший», оскільки він посилює пролетаріат, і «поганий», оскільки він зміцнює систему найманої праці.

Саме такі **факти** мав на увазі Енгельс, коли він наведеними вище словами характеризував діалектичний метод.

А анархісти не зрозуміли цього, і цілком ясна думка здалася їм туманним «софізмом».

Звичайно, анархісти можуть помічати або не помічати ці **факти**, вони навіть можуть на піщаному березі не помічати піску, — це їх право. Але при чому тут діалектичний метод, який, на відміну від

анархізму, не дивиться на життя заплющеними очима, відчуває пульс життя і прямо говорить: оскільки життя змінюється і перебуває в русі, — всяке життєве явище має дві тенденції: позитивну і негативну, з яких першу ми повинні боронити, а другу відкинути.

Підемо ще далі. На думку наших анархістів, «діалектичний розвиток є розвиток катастрофічний, з допомогою якого спершу цілком знищується минуле, а потім зовсім відособлено утверджується майбутнє... Катаклізми Кюв'є породжувалися невідомими причинами, тимчасом як катастрофи Маркса — Енгельса породжуються діалектикою» (див. «Нобаті» № 8. Ш. Г.).

А в іншому місці той самий автор пише: «Марксизм спирається на дарвінізм і ставиться до нього некритично» (див. «Нобаті» № 6).

Зверніть увагу!

Кюв'є заперечує дарвінівську еволюцію, він визнає тільки катаклізми, а катаклізм — **несподіваний** вибух, «породжуваний **невідомими** причинами». Анархісти кажуть, що марксисти **примикають до Кюв'є** і, значить, **заперечують дарвінізм**.

Дарвін заперечує катаклізми Кюв'є, він визнає поступову еволюцію. І ось ті самі анархісти кажуть, що «марксизм спирається на дарвінізм і ставиться до нього некритично», тобто марксисти заперечують **катаклізми Кюв'є**.

Одним словом, анархісти обвинувачують марксистів у тому, що вони примикають до Кюв'є, і в той же час дорікають їм за те, що вони примикають до Дарвіна, а не до Кюв'є.

Ось вона — анархія! Як то кажуть: унтер-офіцерська вдова сама себе висікла! Ясно, що Ш. Г.

з восьмого номера «Нобаті» забув про те, що говорив Ш. Г. з шостого номера.

Котрий з них має рацію: восьмий чи шостий номер?

Звернімося до фактів. Маркс говорить:

«На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять у суперечність з існуючими виробничими відносинами, або — що є тільки юридичним виразом цього — з відносинами власності... Тоді настає епоха соціальної революції». Але «жодна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає досить простору...» (див. **К. Маркс**, «До критики політичної економії». Передмова) [87].

Якщо застосувати цю тезу Маркса до сучасного суспільного життя, то вийде, що між сучасними продуктивними силами, які мають **суспільний** характер, і формою привласнення продуктів, яка має **приватний** характер, існує корінний конфлікт, що повинен завершитися соціалістичною революцією (див. **Ф. Енгельс**, «Анти-Дюрінг». Другий розділ третього відділу).

Як бачите, на думку Маркса й Енгельса, революцію породжують не «невідомі причини» Кюв'є, а цілком певні і життєві суспільні причини, які звуться «розвитком продуктивних сил».

Як бачите, на думку Маркса й Енгельса, революція відбувається тільки тоді, коли досить дозріють продуктивні сили, а не **несподівано**, як це думав Кюв'є.

Ясно, що між катаклізмами Кюв'є і діалектичним методом Маркса немає нічого спільного.

З другого боку, дарвінізм заперечує не тільки катаклізми Кюв'є, але також і діалектично усвідомлений розвиток, який включає революцію, тоді як з точки зору діалектичного методу еволюція і революція, кількісна і якісна зміни, — це дві необхідні форми одного й того самого руху.

Очевидно не можна твердити й того, що «марксизм... некритично ставиться до дарвінізму».

Виходить, що «Нобаті» помиляється в обох випадках, як у шостому, так і у восьмому номері.

Нарешті, анархісти дорікають нам за те, що «діалектика... не дає можливості ні вийти або вискочити з себе, ні перестрибнути через самого себе» (див. «Нобаті» № 8. Ш. Г.).

Оце, пп. анархісти, чистісінька правда, тут ви, шановні, маєте цілковиту рацію: діалектичний метод дійсно не дає такої можливості. Але чому не дає? А тому, що «вискакувати з себе і перестрибувати через самого себе» — це заняття диких кіз, тимчасом як діалектичний метод створено для людей.

Ось у чому секрет!..

Такі загалом погляди анархістів на діалектичний метод.

Ясно, що анархісти не зрозуміли діалектичного методу Маркса й Енгельса, — вони вигадали свою власну діалектику і саме з нею й воюють так нещадно.

А нам лишається тільки сміятися, дивлячись на це видовище, бо не можна не сміятися, коли бачиш, як людина бореться з своєю власною фантазією, розбиває свої власні вигадки і в той же час гаряче запевняє, що побиває противника.

II

МАТЕРІАЛІСТИЧНА ТЕОРІЯ

«Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість».

К. Маркс

З діалектичним методом ми вже обізнані.

Що таке матеріалістична теорія?

Все в світі змінюється, все в житті розвивається, але **як** відбувається ця зміна і **в якому вигляді** відбувається цей розвиток?

Ми знаємо, наприклад, що земля колись була розпеченою вогненною масою, потім вона поступово прохолола, потім виникли рослини і тварини, після розвитку тваринного світу з'явилися певного роду мавпи, і після всього цього з'явилася людина.

Так відбувався загалом розвиток природи.

Знаємо також і те, що й суспільне життя так само не стояло на одному місці. Були часи, коли люди жили на первісно-комуністичних засадах; за тих часів вони підтримували своє існування первісним мисливством, вони бродили по лісах і так добували собі їжу. Прийшов час, коли після первісного комунізму настав матріархат, — у цей час люди задовольняли свої потреби переважно з допомогою первісного землеробства. На зміну матріархату прийшов патріархат, коли люди підтримували своє існування переважно скотарством. Після патріархату настав рабовласницький лад, — тоді люди підтримували своє існування порівняно більш розвиненим землеробством. Після рабовласницького ладу настало

кріпосництво, а потім після всього цього настав буржуазний лад.

Так відбувався загалом розвиток суспільного життя.

Так, все це відомо... Але **як** відбувався цей розвиток: чи свідомість викликáла розвиток «природи» і «суспільства», чи, навпаки, розвиток «природи» і «суспільства» викликáв розвиток свідомості?

Так ставить питання матеріалістична теорія.

Дехто говорить, що «природі» і «суспільному життю» передувала світова ідея, яка потім лягла в основу їх розвитку, отже розвиток явищ «природи» і «суспільного життя» є, так би мовити, зовнішня форма, простий вираз розвитку світової ідеї.

Таким було, наприклад, вчення **ідеалістів**, які з часом поділилися на кілька течій.

А інші говорять, що в світі споконвічно існують дві сили, які заперечують одна одну, — ідея і матерія, свідомість і буття, і що, відповідно до цього, явища так само поділяються на два ряди — ідеальний і матеріальний, які заперечують один одного і борються між собою, отже розвиток природи і суспільства — це постійна боротьба між ідеальними і матеріальними явищами.

Таким було, наприклад, вчення **дуалістів**, які з часом, подібно до ідеалістів, поділилися на кілька течій.

Матеріалістична теорія в корені заперечує як дуалізм, так і ідеалізм.

Звичайно, в світі існують ідеальні і матеріальні явища, але це зовсім не означає того, ніби вони заперечують одні одних. Навпаки, ідеальна і матеріальна сторони є дві різні форми тієї самої природи

або суспільства, їх не можна уявити одну без одної, вони існують разом, розвиваються разом, отже, у нас немає ніякої підстави думати, що вони заперечують одна одну.

Таким чином, так званий дуалізм виявляється неспроможним.

Єдина і неподільна природа, виражена в двох різних формах — в матеріальній і ідеальній; єдине і неподільне суспільне життя, виражене в двох різних формах — в матеріальній і ідеальній, — ось як ми повинні дивитися на розвиток природи і суспільного життя.

Такий є монізм матеріалістичної теорії.

В той же час матеріалістична теорія заперечує і ідеалізм.

Неправильна та думка, ніби ідеальна сторона, і взагалі свідомість, у своєму розвитку передує розвиткові матеріальної сторони. Ще не було живих істот, але вже існувала так звана зовнішня, «нежива» природа. Перша жива істота не мала ніякої свідомості, вона мала лише властивість **подразливості** і перші зародки **відчуття**. Потім у тварин поступово розвивалася здатність відчуття, поволі переходячи у **свідомість**, відповідно до розвитку будови їх організму і нервової системи. Якби мавпа завжди ходила на четвереньках, якби вона не випростала спину, то потомок її — людина — не могла б вільно користуватися своїми легенями і голосовими зв'язками і, таким чином, не могла б користуватися мовою, що в корені затримало б розвиток її свідомості. Або ще: якби мавпа не стала на задні ноги, то потомок її — людина — була б змушена завжди ходити на четвереньках,

дивитися вниз і звідти черпати свої враження; вона не мала б можливості дивитися вгору і навколо себе, отже, не мала б можливості дати своєму мозкові більше вражень, ніж їх має четвероного тварина. Все це докорінно затримало б розвиток людської свідомості.

Виходить, що для розвитку свідомості потрібна та чи інша будова організму і розвиток його нервової системи.

Виходить, що розвиткові ідеальної сторони, розвиткові свідомості, **передує** розвиток матеріальної сторони, розвиток зовнішніх умов: спершу змінюються зовнішні умови, спершу змінюється матеріальна сторона, а **потім** відповідно змінюється свідомість, ідеальна сторона.

Таким чином, історія розвитку природи в корені підриває так званий ідеалізм.

Те саме треба сказати і про історію розвитку людського суспільства.

Історія показує, що коли в різні часи люди проймалися різними думками й бажаннями, то причина цього в тому, що в різні часи люди по-різному боролися з природою для задоволення своїх потреб, і, відповідно до цього, по-різному складалися їх економічні відносини. Був час, коли люди боролися з природою спільно, на первісно-комуністичних засадах, тоді і їх власність була комуністичною, і через це вони тоді майже не розрізняли «моє» і «твоє», їх свідомість була комуністичною. Настав час, коли у виробництво проникло розрізнювання «мого» і «твого», — тоді й власність набрала приватного, індивідуалістичного характеру, і через це свідомість

людей пройнялася почуттям приватної власності. Настає час, нинішній час, коли виробництво знов набирає суспільного характеру, отже, скоро і власність набере суспільного характеру, — і саме через це свідомість людей поступово проймається соціалізмом.

Простий приклад. Уявіть собі шевця, який мав малесеньку майстерню, але не витримав конкуренції з великими хазяями, закрив майстерню і, скажемо, найнявся на взуттєву фабрику в Тіфлісі до Адельханова. Він поступив на фабрику Адельханова, але не для того, щоб стати постійним найманим робітником, а щоб назбирати грошей, збити капіталець, а потім знов відкрити свою майстерню. Як бачите, у цього шевця становище **вже** пролетарське, але свідомість його **поки ще** не пролетарська, вона наскрізь дрібнобуржуазна. Інакше кажучи, дрібнобуржуазне становище цього шевця **уже** зникло, його немає більше, але його дрібнобуржуазна свідомість **ще** не зникла, вона відстала від його фактичного становища.

Ясно, що й тут, у суспільному житті, спершу змінюються зовнішні умови, спершу змінюється становище людей, а потім відповідно змінюється їх свідомість.

Але вернімося до нашого шевця. Як ми вже знаємо, він має намір назбирати грошей, а потім відкрити свою майстерню. Працює пролетаризований швець і бачить, що назбирати грошей — річ дуже важка, бо заробітку ледве вистачає навіть на прожиток. Крім того, він помічає, що й відкриття приватної майстерні не така вже принадна річ: плата за приміщення, примхи клієнтів, безгрошів'я, конкуренція

великих хазяїв і тому подібний клопіт — ось скільки турбот мучить приватного майстра. Тимчасом пролетар порівняно вільніший від таких турбот, його не турбує ні клієнт, ні плата за приміщення, він ранком приходить на фабрику, «спокійнісінько» іде увечері і в суботу так само спокійнісінько кладе в кишеню «получку». Отут вперше й підрізаються крила дрібнобуржуазним мріям нашого шевця, тут уперше й зароджуються у нього в душі пролетарські прагнення.

Час минає, і наш швець бачить, що грошей невистачає на найнеобхідніше, що йому до краю потрібне збільшення заробітної плати. В той же час він помічає, що його товариші починають говорити про якісь спілки і страйки. Отут і усвідомлює наш швець, що для поліпшення свого становища треба боротися з хазяями, а не відкривати власну майстерню. Він вступає до спілки, включається у страйковий рух і незабаром прилучається до соціалістичних ідей...

Таким чином, після зміни матеріального становища шевця **кінець кінцем** настала зміна його свідомості: спершу змінилося його матеріальне становище, а потім, через деякий час, відповідно змінилася і його свідомість.

Те саме треба сказати про класи і про суспільство в цілому.

У суспільному житті так само спершу змінюються зовнішні умови, спершу змінюються матеріальні умови, а потім відповідно до цього змінюється і мислення людей, їх нрави, звичаї, їх світогляд.

Тому Маркс говорить:

«Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість».

Якщо матеріальну сторону, зовнішні умови, буття та інші подібні явища ми назвемо **змістом**, тоді ідеальну сторону, свідомість та інші подібні явища ми можемо назвати **формою**. Звідси постало відоме матеріалістичне положення: у процесі розвитку зміст передує формі, форма відстає від змісту.

І тому що, на думку Маркса, економічний розвиток є «матеріальною основою» суспільного життя, його **змістом**, а юридично-політичний і релігійно-філософський розвиток є «ідеологічною формою» цього змісту, його «надбудовою», — то Маркс робить висновок: «Із зміною економічної основи **більш-менш швидко** відбувається переворот в усій величезній надбудові».

Звичайно, це зовсім не означає, нібито, на думку Маркса, можливий зміст без форми, як це привердлося Ш. Г. (див. «Нобаті» № 1. «Критика монізму»). Зміст без форми неможливий, але справа в тому, що та чи інша форма, через її відставання від свого змісту, ніколи **повністю** не відповідає цьому змістові, і, таким чином, новий зміст «змушений» тимчасово прибратися в стару форму, а це викликає конфлікт між ними. В даний момент, наприклад, **суспільному** змістові виробництва не відповідає форма привласнення продуктів виробництва, яка має **приватний** характер, і саме на цьому грунті відбувається сучасний соціальний «конфлікт».

З другого боку, та думка, що свідомість є формою буття, зовсім не означає, ніби свідомість своєю природою є та сама матерія. Так думали тільки вульгарні матеріалісти (наприклад, Бюхнер і Молешотт), теорії яких в корені суперечать матеріалізмові Маркса і яких справедливо висміював Енгельс

у своєму «Людвігу Фейєрбаху». Згідно з матеріалізмом Маркса, свідомість і буття, ідея і матерія — це дві різні форми одного й того самого явища, яке, взагалі кажучи, називається природою або суспільством. Отже, вони і не заперечують одна одну * і в той же час не являють собою одного й того самого явища. Справа лише в тому, що в розвиткові природи і суспільства свідомості, тобто тому, що діється в нашій голові, передує відповідна матеріальна зміна, тобто те, що діється поза нами, — за тією чи іншою матеріальною зміною рано чи пізно неминуче настане відповідна ідеальна зміна.

Прекрасно, скажуть нам, може це й правильно щодо історії природи і суспільства. Але яким чином *народжуються в нашій голові в даний момент* різні уявлення і ідеї? Чи існують в дійсності так звані зовнішні умови, чи, може, існують тільки наші уявлення про ці зовнішні умови? І якщо існують зовнішні умови, то в якій мірі можливе їх сприймання і пізнання?

З цього приводу матеріалістична теорія говорить, що наші уявлення, наше «я» існує лише остільки, оскільки існують зовнішні умови, які викликають враження в нашому «я». Той, хто необдумано говорить, що не існує нічого, крім наших уявлень, змушений заперечувати будь-які зовнішні умови, отже, заперечувати існування інших людей, допускаючи існування лише свого «я», а це абсурд і в корені суперечить основам науки.

---

* Це зовсім не суперечить тій думці, що між формою і змістом існує конфлікт. Річ у тому, що конфлікт існує не між змістом і формою взагалі, а між **старою** формою і **новим** змістом, який шукає нову форму і прагне до неї.

Очевидно, що зовнішні умови дійсно існують, ці умови існували до нас і існуватимуть після нас, причому їх сприймання і пізнання можливе тим легше, чим частіше й сильніше вони впливатимуть на нашу свідомість.

Щодо того, яким чином народжуються в **даний момент** у нашій голові різні уявлення та ідеї, то ми повинні зауважити, що тут коротко повторюється те саме, що діється в історії природи і суспільства. І в даному разі предмет, який перебуває поза нами, передував нашому уявленню про цей предмет, і в даному разі наше уявлення, форма, відстає від предмета — від свого змісту. Якщо я дивлюся на дерево і бачу його, — це означає лише те, що ще до того, як у моїй голові народилося уявлення про дерево, існувало саме дерево, яке викликало у мене відповідне уявлення...

Такий коротко зміст матеріалістичної теорії Маркса.

Неважко зрозуміти, яке значення повинна мати матеріалістична теорія для практичної діяльності людей.

Якщо **спершу** змінюються економічні умови, а **потім** відповідно змінюється свідомість людей, то ясно, що обгрунтування того чи іншого ідеалу ми повинні шукати не в мозкові людей, не в їх фантазії, а в розвиткові їх економічних умов. Хороший і прийнятний тільки той ідеал, який створено на підставі вивчення економічних умов. Непридатні і неприйнятні всі ті ідеали, які не зважають на економічні умови, не спираються на їх розвиток.

Такий є перший практичний висновок матеріалістичної теорії.

Якщо свідомість людей, їх нрави і звичаї визначаються зовнішніми умовами, якщо непридатність юридичних і політичних форм грунтується на економічному змісті, то ясно, що ми повинні сприяти корінній перебудові економічних відносин, щоб разом з ними в корені змінилися нрави і звичаї народу і його політичні порядки.

Ось що говорить про це Карл Маркс:

«Не треба мати велику дотепність, щоб побачити зв'язок між ученням матеріалізму... і соціалізмом. Якщо людина черпає всі свої знання, відчуття та ін. з чуттєвого світу... то треба, виходить, так побудувати навколишній світ, щоб людина пізнавала в ньому дійсно-людське, щоб вона звикала в ньому виховувати в собі людські властивості... Якщо людина невільна в матеріалістичному розумінні, тобто, якщо вона вільна не внаслідок негативної сили уникати того чи іншого, а внаслідок позитивної сили виявляти свою справжню індивідуальність, то повинно не карати злочини окремих осіб, а знищити антисоціальні джерела злочину... Якщо характер людини створюється обставинами, то треба, виходить, зробити обставини людяними» (див. «Людвіг Фейєрбах», додаток «К. Маркс про французький матеріалізм XVIII століття»)[88].

Такий є другий практичний висновок матеріалістичної теорії.

* * *

Як дивляться анархісти на матеріалістичну теорію Маркса й Енгельса?

Якщо діалектичний метод бере свій початок від Гегеля, то матеріалістична теорія є розвитком мате-

ріалізму Фейєрбаха. Це добре відомо анархістам, і вони намагаються використати хиби Гегеля і Фейєрбаха для того, щоб очорнити діалектичний матеріалізм Маркса й Енгельса. Щодо Гегеля і діалектичного методу ми вже зазначали, що такі хитрощі анархістів не можуть довести нічого, крім їх власного неуцтва. Те саме треба сказати і щодо їх нападок на Фейєрбаха і на матеріалістичну теорію.

Ось, наприклад, анархісти з великим апломбом говорять нам, що «Фейєрбах був пантеїстом...», що він «обожнив людину...» (див. «Нобаті» № 7. Д. Деленді), що «на думку Фейєрбаха, людина є те, що вона їсть...», що звідси Маркс нібито зробив такий висновок: «Отже, найголовнішим і найпершим є економічне становище...» (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.).

Правда, у пантеїзмі Фейєрбаха, в обожненні ним людини і в інших подібних його помилках ніхто не сумнівається. Навпаки, Маркс і Енгельс перші розкрили помилки Фейєрбаха. Але анархісти все-таки вважають за потрібне знову «викрити» уже викриті помилки. Чому? Мабуть, тому, що, лаючи Фейєрбаха, посередньо хочуть очорнити матеріалістичну теорію Маркса й Енгельса. Звичайно, якщо ми безсторонньо подивимось на справу, то, напевно, побачимо, що у Фейєрбаха поруч з неправильними думками були і правильні, так само, як це траплялося в історії з багатьма вченими. Але анархісти все-таки продовжують «викривати»...

Ще раз заявляємо, що такими хитрощами вони не доведуть нічого, крім свого власного неуцтва.

Цікаво, що (як ми це побачимо далі) анархісти вирішили критикувати матеріалістичну теорію з чуток,

зовсім не обізнавшись з нею. Через це вони часто суперечать один одному і спростовують один одного, що, звичайно, ставить наших «критиків» у смішне становище. Ось, наприклад, коли послухати пана Черкезішвілі, то виявляється, що Маркс і Енгельс ненавиділи моністичний матеріалізм, що їх матеріалізм був вульгарним, а не моністичним:

«Та велика наука натуралістів з її системою еволюції, трансформізмом і моністичним матеріалізмом, яку **так сильно ненавидить Енгельс...** уникала діалектики» і. т. д. (див. «Нобаті» № 4. В. Черкезішвілі).

Виходить, що природничо-науковий матеріалізм, який схвалює Черкезішвілі і який «ненавидів» Енгельс, був моністичним матеріалізмом, **отже,** він заслуговує схвалення, а матеріалізм Маркса й Енгельса не є моністичним і, зрозуміло, не заслуговує на визнання.

А другий анархіст говорить, що матеріалізм Маркса й Енгельса є моністичним, а **тому** й заслуговує на те, щоб його відхилити.

«Історична концепція Маркса є атавізмом Гегеля. Моністичний матеріалізм абсолютного об'єктивізму взагалі і економічний монізм Маркса зокрема неможливі в природі і помилкові в теорії... Моністичний матеріалізм є погано прихований дуалізм і компроміс між метафізикою і наукою...» (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.).

Виходить, що моністичний матеріалізм неприйнятний, Маркс і Енгельс не ненавидять його, а, навпаки, самі є моністичні матеріалісти, — внаслідок чого моністичний матеріалізм треба відхилити.

Хто в ліс, хто по дрова! От і розберись, хто каже правду: перший чи другий! Самі ще не порозумілися між собою про достоїнства чи хиби матеріалізму Маркса, самі ще не зрозуміли, чи є він моністичним чи ні, самі ще не розібралися в тому, що більш прийнятне: вульгарний чи моністичний матеріалізм, — а вже оглушають нас своїми хвастощами: ми розгромили, мовляв, марксизм!

Так, так, якщо у пп. анархістів і надалі один буде так завзято громити погляди другого, то, нічого й казати, майбутнє належатиме анархістам...

Не менш сміховинний і той факт, що деякі «знамениті» анархісти, незважаючи на свою «знаменитість», ще не обізналися з різними напрямами в науці. Вони, виявляється, не знають, що в науці є різні види матеріалізму, що між ними є великі відмінності: є, наприклад, вульгарний матеріалізм, який заперечує значення ідеальної сторони та її вплив на матеріальну сторону, але є й так званий моністичний матеріалізм — матеріалістична теорія Маркса, — який науково розглядає взаємовідношення ідеальної і матеріальної сторін. А анархісти **плутають** ці різні види матеріалізму, не бачать навіть явних відмінностей між ними і в той же час з великим апломбом заявляють: ми відроджуємо науку!

Ось, наприклад, П. Кропоткін у своїх «філософських» працях самовпевнено заявляє, що комуністичний анархізм спирається на «сучасну матеріалістичну філософію», проте він жодним словом не пояснює, на яку ж «матеріалістичну філософію» спирається комуністичний анархізм: на вульгарну, моністичну, чи якусь іншу. Він очевидно не знає, що між різними

течіями матеріалізму існує корінна суперечність, він не розуміє, що плутати одну з одною ці течії — значить не «відроджувати науку», а виявляти пряме неуцтво (див. **Кропоткін**, «Наука і анархізм», а також «Анархія та її філософія»).

Те саме треба сказати і про грузинських учнів Кропоткіна. Послухайте:

«На думку Енгельса, а також і на думку Каутського, Маркс зробив людству велику послугу тим, що він...», між іншим, відкрив «матеріалістичну концепцію. Чи вірно це? Не думаємо, бо знаємо... що всі історики, учені й філософи, які додержуються того погляду, ніби суспільний механізм приводиться в рух географічними, кліматично-телуричними, космічними, антропологічними і біологічними умовами, — **всі вони є матеріалісти**» (див. «Нобаті» № 2).

Виходить, що між «матеріалізмом» Арістотеля і Гольбаха або між «матеріалізмом» Маркса і Молешотта немає ніякої різниці! Оце так критика! І ось люди, які мають такі знання, надумали оновити науку! Недаремно кажуть: «Біда, як пироги та швець почне пекти!..»

Далі. Наші «знамениті» анархісти десь почули, що матеріалізм Маркса — це «теорія шлунка», і закидають нам, марксистам:

«На думку Фейєрбаха, людина є те, що вона їсть. Ця формула магічно вплинула на Маркса й Енгельса», внаслідок чого Маркс зробив той висновок, що «найголовнішим і найпершим є економічне становище, виробничі відносини...» Потім анархісти філософічно нас повчають: «Сказати, що **єдиним** засобом для цієї мети (суспільного життя) **є їда** і економічне

виробництво, було б помилкою... Якби головним чином, моністично, **їдою** і економічним становищем **визначалась ідеологія,** — то деякі ненажери були б геніями» (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.).

Ось як легко, виявляється, спростувати матеріалізм Маркса й Енгельса. Досить почути від якої-небудь інститутки вуличні плітки на адресу Маркса й Енгельса, досить ці вуличні плітки з філософським апломбом повторити на сторінках якоїсь «Нобаті», щоб одразу заслужити славу «критика» марксизму!

Але скажіть, панове: де, коли, на якій планеті і який Маркс сказав, що **«їда визначає ідеологію»?** Чому ви не навели жодної фрази, жодного слова з творів Маркса, щоб підтвердити вашу заяву? Правда, Маркс говорив, що економічне становище людей визначає їх свідомість, їх ідеологію, але хто вам сказав, що їда і економічне становище — одне й те саме? Невже ви не знаєте, що фізіологічне явище, яким є, наприклад, **їда,** в корені відрізняється від соціологічного явища, яким є, наприклад, **економічне становище** людей? Плутання між собою цих двох різних явищ можна простити, скажемо, якій-небудь інститутці, але як могло статися, що ви, «нищителі соціал-демократії», «відроджувачі науки», так безтурботно повторюєте помилку інституток?

Та й як це їда може визначати суспільну ідеологію? Ану, вдумайтеся в свої ж таки слова: їда, форма їди не змінюється, і за старих часів люди так само їли, розжовували і перетравлювали їжу, як і тепер, а ідеологія раз у раз змінюється. Антична, феодальна, буржуазна, пролетарська — ось, між іншим, які форми

має ідеологія. Чи мислима річ, щоб те, **що не змінюється**, визначало собою те, **що раз у раз змінюється?**

Підемо далі. На думку анархістів, матеріалізм Маркса «є той самий паралелізм...» Або ще: «моністичний матеріалізм є погано прихований дуалізм і компроміс між метафізикою і наукою...» «Маркс впадає в дуалізм тому, що він змальовує виробничі відносини як матеріальне, а людські прагнення і волю — **як ілюзію і утопію,** яка **не має значення,** хоч і існує» (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.).

По-перше, моністичний матеріалізм Маркса не має нічого спільного з безглуздим паралелізмом. З точки зору цього матеріалізму, матеріальна сторона, зміст, неодмінно **передує** ідеальній стороні, формі. А паралелізм заперечує *цей погляд і рішуче* заявляє, що ні матеріальна, ні ідеальна сторона **не передує** одна одній, що обидві вони розвиваються разом, паралельно.

По-друге, хоч би навіть справді «Маркс змальовував виробничі відносини як матеріальне, а людські прагнення і волю як ілюзію і утопію, що не має значення», — хіба це означає, що Маркс — дуаліст? Дуаліст, як відомо, приписує **рівне** значення ідеальній і матеріальній сторонам як двом протилежним принципам. Але якщо, як ви кажете, Маркс ставить вище матеріальну сторону і, навпаки, не надає значення ідеальній стороні як «утопії», то тоді звідки ж ви виловили, панове «критики», дуалізм Маркса?

По-трете, який може бути зв'язок між матеріалістичним монізмом і дуалізмом, коли й дитина знає, що монізм виходить з **одного принципу** — природи або буття, яке має матеріальну і ідеальну форми, тоді як дуалізм виходить з **двох принципів** —

матеріального і ідеального, які, згідно з дуалізмом, заперечують одне одного?

По-четверте, коли це Маркс «змальовував людські прагнення і волю як утопію і ілюзію»? Правда, Маркс пояснював «людські прагнення і волю» економічним розвитком, і коли прагнення деяких кабінетних людей не відповідали економічній обстановці, він називав їх утопічними. Але хіба це означає, що, на думку Маркса, людські прагнення взагалі є утопічними? Невже й це потребує пояснень? Невже ви не читали слів Маркса: **«Людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може розв'язати»** (див. передмову до «До критики політичної економії»), тобто, взагалі кажучи, людство не переслідує утопічних цілей. Ясно, що наш «критик» або не розуміє того, про що він говорить, або навмисне перекручує факти.

По-п'яте, хто вам сказав, нібито, на думку Маркса й Енгельса, «людські прагнення і воля не мають значення»? Чому ви не вказуєте, де вони про це говорять? Хіба у «Вісімнадцятому брюмера Луї Бонапарта», у «Класовій боротьбі у Франції», у «Громадянській війні у Франції» та в інших подібних брошурах Маркс не говорить про значення «прагнень і волі»? Чому ж тоді Маркс старався в соціалістичному дусі розвинути «волю і прагнення» пролетарів, навіщо він провадив пропаганду серед них, якщо він не надавав значення «прагненням і волі»? Або, про що говорить Енгельс у своїх відомих статтях за 1891—94 роки, як не про «значення волі і прагнень»? Правда, на думку Маркса, «воля і прагнення» людей черпають свій зміст з економічного становища, але хіба це значить, що самі вони не справляють

ніякого впливу на розвиток економічних відносин? Невже анархістам так важко зрозуміти таку просту думку?

Ще одно «обвинувачення» пп. анархістів: «не можна уявити форму без змісту...», через це не можна сказати, що «форма **йде** за змістом (відстає від змісту. **К.**) ...вони «співіснують»... В противному разі монізм є абсурдом» (див. «Нобаті» № 1. Ш. Г.).

Знов наш «учений» заплутався трошки. Що зміст немислимий без форми, — це правильно. Але правильно також і те, що **існуюча форма** ніколи повністю не відповідає **існуючому змістові:** перша відстає від другого, новий зміст до певної міри завжди прибраний в стару форму, внаслідок чого між старою формою і новим змістом завжди існує конфлікт. Саме на цьому грунті відбуваються революції, і в цьому виражається, між іншим, революційний дух матеріалізму Маркса. А «знамениті» анархісти цього не зрозуміли, в чому, розуміється, винні вони самі, а не матеріалістична теорія.

Такі є погляди анархістів на матеріалістичну теорію Маркса й Енгельса, якщо тільки їх взагалі можна назвати поглядами.

III

ПРОЛЕТАРСЬКИЙ СОЦІАЛІЗМ

Ми тепер обізнані з теоретичним ученням Маркса: обізнані з його **методом**, обізнані також і з його **теорією.**

Які практичні висновки ми повинні зробити з цього вчення?

Який зв'язок між діалектичним матеріалізмом і пролетарським соціалізмом?

Діалектичний метод говорить, що тільки той клас може бути до кінця прогресивним, тільки той клас може розбити ярмо рабства, який росте день у день, завжди йде вперед і безустанно бореться за краще майбутнє. Ми бачимо, що єдиний клас, який невпинно росте, завжди йде вперед і бореться за майбутнє, — це міський і сільський пролетаріат. Отже, ми повинні служити пролетаріатові і на нього покладати свої надії.

Такий є перший практичний висновок з теоретичного вчення Маркса.

Але різні бувають служіння. Пролетаріатові «служить» і Бернштейн, коли він проповідує йому забути про соціалізм. Пролетаріатові «служить» і Кропоткін, коли він пропонує йому розпорошений, позбавлений широкої промислової бази, общинний «соціалізм». Пролетаріатові служить і Карл Маркс, коли він кличе його до пролетарського соціалізму, що спирається на широку базу сучасної великої промисловості.

Що ми повинні робити, щоб наша робота йшла на користь пролетаріатові? Як ми повинні служити пролетаріатові?

Матеріалістична теорія говорить, що той чи інший ідеал може зробити пролетаріатові пряму послугу тільки тоді, коли цей ідеал не суперечить економічному розвиткові країни, коли він повністю відповідає вимогам цього розвитку. Економічний розвиток капіталістичного ладу показує, що сучасне виробництво набирає суспільного характеру, що суспільний характер виробництва в корені заперечує існуючу

капіталістичну власність, отже, наше головне завдання — сприяти поваленню капіталістичної власності і встановленню соціалістичної власності. А це означає, що вчення Бернштейна, який проповідує забути про соціалізм, в корені суперечить вимогам економічного розвитку, — воно завдасть пролетаріатові шкоди.

Економічний розвиток капіталістичного ладу показує далі, що сучасне виробництво з кожним днем розширяється, воно не вкладається в межі окремих міст і губерній, раз у раз ламає ці межі і охоплює територію всієї держави, — отже, ми повинні вітати розширення виробництва і визнати основою майбутнього соціалізму не окремі міста і общини, а цілу і неподільну територію всієї держави, яка в майбутньому, звичайно, все більше й більше розширятиметься. А це означає, що вчення Кропоткіна, яке замикає майбутній соціалізм у рамки окремих міст і общин, суперечить інтересам потужного розширення виробництва, — воно завдасть пролетаріатові шкоди.

Боротися за **широке** соціалістичне життя, як за **головну** мету, — ось як ми повинні служити пролетаріатові.

Такий є другий практичний висновок з теоретичного вчення Маркса.

Ясно, що пролетарський соціалізм є прямим висновком з діалектичного матеріалізму.

Що таке пролетарський соціалізм?

Сучасний лад є капіталістичним. Це значить, що світ поділений на два протилежні табори, на табір невеликої жменьки капіталістів і табір більшості, —

пролетарів. Пролетарі працюють день і ніч, та проте вони лишаються, як і раніше, бідними. Капіталісти не працюють, та проте вони багаті. І це не тому, що пролетарям, нібито, бракує розуму, а капіталісти геніальні, — а тому, що капіталісти забирають плоди праці пролетарів, тому, що капіталісти експлуатують пролетарів.

Чому плоди праці пролетарів забирають якраз капіталісти, а не самі пролетарі? Чому капіталісти експлуатують пролетарів, а не пролетарі — капіталістів?

Тому, що капіталістичний лад грунтується на товарному виробництві: тут усе набирає вигляду товару, скрізь панує принцип купівлі-продажу. Тут ви можете купити не тільки предмети споживання, не тільки продукти харчування, але також і робочу силу людей, їх кров, їх совість. Капіталісти знають все це і купують робочу силу пролетарів, наймають їх. А це означає, що капіталісти стають хазяями купленої ними робочої сили. Пролетарі ж втрачають право на цю продану робочу силу. Тобто те, що виробляється цією робочою силою, не належить уже пролетарям, а належить тільки капіталістам і йде в їх кишеню. Можливо, що продана вами робоча сила виробляє за день товарів на 100 карбованців, але це вас не стосується і не належить вам, це стосується тільки капіталістів і належить їм, — ви повинні одержати тільки свою денну заробітну плату, яка, можливо, буде достатньою для задоволення ваших найперших потреб, — якщо ви, звичайно, житимете економно. Коротше: капіталісти купують робочу силу пролетарів, вони наймають пролетарів, і саме тому

капіталісти забирають плоди праці пролетарів, саме тому капіталісти експлуатують пролетарів, а не пролетарі капіталістів.

Але чому саме капіталісти купують робочу силу пролетарів? Чому пролетарі наймаються капіталістами, а не капіталісти — пролетарями?

Тому, що головною основою капіталістичного ладу є приватна власність на знаряддя і засоби виробництва. Тому, що фабрики, заводи, земля і її надра, ліси, залізниці, машини та інші засоби виробництва перетворені у приватну власність невеликої жменьки капіталістів. Тому, що пролетарі позбавлені всього цього. Ось чому капіталісти наймають пролетарів, щоб пустити в хід фабрики й заводи, — в противному разі їх знаряддя і засоби виробництва не давали б ніякого зиску. Ось чому пролетарі продають свою робочу силу капіталістам, — в противному разі вони вмерли б з голоду.

Все це проливає світло на загальний характер капіталістичного виробництва. По-перше, само собою зрозуміло, що капіталістичне виробництво не може бути чимсь єдиним і організованим: воно посіль роздроблене на приватні підприємства окремих капіталістів. По-друге, ясне так само й те, що прямою метою цього роздробленого виробництва є не задоволення потреб населення, а виробництво товарів для продажу з метою збільшити зиск капіталістів. Але тому що всякий капіталіст прагне збільшити свій зиск, то кожен з них старається виробляти якомога більше товарів, внаслідок чого ринок швидко переповнюється, ціни на товари падають — і настає загальна криза.

Таким чином, кризи, безробіття, перериви у виробництві, анархія виробництва і тому подібне є прямий результат неорганізованості сучасного капіталістичного виробництва.

І якщо цей неорганізований суспільний лад поки ще не зруйновано, якщо він поки ще міцно протистоїть атакам пролетаріату, то це насамперед пояснюється тим, що його захищає капіталістична держава, капіталістичний уряд.

Така є основа сучасного капіталістичного суспільства.

* * *

Немає сумніву в тому, що майбутнє суспільство буде побудоване на зовсім іншій основі.

Майбутнє суспільство — суспільство соціалістичне. Це означає насамперед те, що там не буде ніяких класів: не буде ні капіталістів, ні пролетарів, — отже, не буде й експлуатації. Там будуть тільки трудівники, які працюють колективно.

Майбутнє суспільство — суспільство соціалістичне. Це означає також і те, що там разом з експлуатацією будуть знищені товарне виробництво і купівля-продаж, через це там не буде місця покупцям і продавцям робочої сили, наймачам і тим, що наймаються, — там будуть тільки вільні трудівники.

Майбутнє суспільство — суспільство соціалістичне. Це означає, нарешті, те, що там разом з найманою працею буде знищена всяка приватна власність на знаряддя і засоби виробництва, там не буде ні бідняків-пролетарів, ні багачів-капіталістів,—там будуть тільки трудівники, які колективно володітимуть всією землею

та її надрами, всіма лісами, всіма фабриками та заводами, всіма залізницями і т. д.

Як бачите, головна мета майбутнього виробництва — безпосереднє задоволення потреб суспільства, а не виробництво товарів для продажу заради збільшення зиску капіталістів. Тут не буде місця для товарного виробництва, боротьби за зиски і т. д.

Ясно також і те, що майбутнє виробництво буде соціалістично організованим, високорозвиненим виробництвом, яке враховуватиме потреби суспільства і вироблятиме якраз стільки, скільки треба суспільству. Тут не буде місця ні розпорошеності виробництва, ні конкуренції, ні кризам, ні безробіттю.

Там, де немає класів, там, де немає багатих і бідних, — там немає потреби і в державі, там немає потреби і в політичній владі, яка утискує бідних і боронить багатих. Отже, у соціалістичному суспільстві не буде потреби в існуванні політичної влади.

Через це Карл Маркс говорив ще в 1846 році:

«Робітничий клас поставить, у ході розвитку, на місце старого буржуазного суспільства таку **асоціацію**, яка виключатиме класи і їх протилежність; не буде вже **ніякої власне політичної влади...**» (див. «Злиденність філософії»)[89].

Через це Енгельс говорив у 1884 році:

«Отже, держава існує не споконвічно. Були суспільства, які обходились без неї, які поняття не мали про державу і державну владу. На певному ступені економічного розвитку, що неминуче зв'язаний був з розколом суспільства на класи, держава стала... необхідністю. Ми наближаємось тепер швидкими кроками до такого ступеня розвитку виробництва,

на якому існування цих класів не тільки перестало бути необхідністю, але стає прямою перешкодою виробництву. Класи зникнуть так само неминуче, як неминуче вони в минулому виникли. **Із зникненням класів зникне неминуче і держава.** Суспільство, яке по-новому організує виробництво на основі вільної і рівної асоціації виробників, відправить всю державну машину туди, де їй буде тоді справжнє місце: до музею старовини, поруч з прядкою і з бронзовою сокирою» (див. «Походження сім'ї, приватної власності і держави»)[90].

В той же час, само собою зрозуміло, що для ведення загальних справ, поруч з місцевими бюро, в яких зосереджуватимуться різні відомості, соціалістичному суспільству необхідне буде центральне статистичне бюро, яке повинно збирати відомості про потреби всього суспільства і потім відповідно розподіляти різну роботу між трудящими. Необхідні будуть також конференції і, особливо, з'їзди, рішення яких будуть безумовно обов'язкові до наступного з'їзду для товаришів, що лишилися в меншості.

Нарешті, очевидно, що вільна і товариська праця повинна спричинитися до такого самого товариського і цілковитого задоволення всіх потреб у майбутньому соціалістичному суспільстві. А це означає, що коли майбутнє суспільство зажадає від кожного свого члена якраз стільки праці, скільки він може дати, то воно, в свою чергу, повинно буде дати кожному стільки продуктів, скільки йому потрібно. Від кожного по його здібностях, кожному по його потребах! — ось на якій основі повинен бути створений майбутній колективістичний лад. Розуміється, на першому

ступені соціалізму, коли до нового життя прилучаться елементи, які ще не звикли до праці, продуктивні сили так само не будуть досить розвинені і ще існуватиме «чорна» і «біла» робота, — здійснення принципу — «кожному по його потребах», — безперечно, буде дуже утруднене, через що суспільство змушене буде **тимчасово** стати на якийсь інший, середній шлях. Але ясно також і те, що коли майбутнє суспільство увійде в своє річище, коли пережитки капіталізму будуть знищені з корінням, — *єдиним принципом*, що відповідатиме соціалістичному суспільству, буде вищезгаданий принцип.

Через це Маркс говорив у 1875 році:

«На вищій фазі комуністичного (тобто соціалістичного) суспільства, після того як зникне поневолюючє людину підпорядкування її поділові праці; коли зникне разом з цим протилежність розумової і фізичної праці; коли праця перестане бути тільки засобом для життя, а стане сама першою потребою життя; коли разом з всебічним розвитком індивідумів виростуть і продуктивні сили... лише тоді можна буде цілком подолати вузький горизонт буржуазного права, і суспільство зможе написати на своєму прапорі: «Кожен по здібностях, кожному по потребах»» (див. «Критика Готської програми»)[91].

Така загалом картина майбутнього соціалістичного суспільства за теорією Маркса.

Все це добре. Але чи мислиме здійснення соціалізму? Чи можна припустити, що людина зуміє витравити в собі свої «дикі звички»?

Або ще: коли кожен одержуватиме по потребах, то чи можна припустити, що рівень продуктивних

сил соціалістичного суспільства буде для цього достатнім?

Соціалістичне суспільство передбачає досить розвинені продуктивні сили і соціалістичну свідомість людей, їх соціалістичну освіту. Розвиткові сучасних продуктивних сил перешкоджає існуюча капіталістична власність, але, коли мати на увазі, що в майбутньому суспільстві не буде цієї власності, — то само собою ясно, що продуктивні сили вдесятеро зростуть. Не слід також забувати тієї обставини, що в майбутньому суспільстві сотні тисяч нинішніх дармоїдів, а також безробітні візьмуться до діла і поповнять лави трудящих, а це набагато просуне розвиток продуктивних сил. Щодо «диких» почуттів і поглядів людей, то вони не такі вже вічні, як це дехто гадає: був час, час первісного комунізму, коли людина не визнавала приватної власності; настав час, час індивідуалістичного виробництва, коли приватна власність оволоділа почуттями і розумом людей; настає новий час, час соціалістичного виробництва, — і що ж дивного, якщо почуття і розум людей проймуться соціалістичними прагненнями Хіба буття не визначає собою «почуття» і погляди людей?

Але де докази неминучості встановлення соціалістичного ладу? Чи неминуче за розвитком сучасного капіталізму настане соціалізм? Або, кажучи інакше: звідки ми знаємо, що пролетарський соціалізм Маркса не є лише солодка мрія, фантазія? Де наукові докази цього?

Історія показує, що форма власності перебуває в прямій залежності від форми виробництва, внаслідок чого із зміною форми виробництва рано чи

пізно неминуче змінюється і форма власності. Був час, коли власність мала комуністичний характер, коли ліси і поля, в яких бродили первісні люди, належали всім, а не окремим особам. Чому тоді існувала комуністична власність? Тому, що виробництво було комуністичним, праця була спільна, колективна, — всі працювали спільно і не могли обійтися один без одного. Настав інший час, час дрібнобуржуазного виробництва, коли власність набрала індивідуалістичного (приватного) характеру, коли все те, що потрібне людині (за винятком, звичайно, повітря, сонячного світла і т. п.), було визнане приватною власністю. Чому сталася така зміна? Тому, що виробництво стало індивідуалістичним, кожен став працювати сам на себе, забившись у свій куток. Нарешті, настає час, час великого капіталістичного виробництва, коли сотні й тисячі робітників збираються під одним дахом, на одній фабриці і працюють спільно. Тут ви не побачите старої роботи поодинці, коли кожен тягнув у свій бік, — тут кожний робітник і всі робітники кожного цеху тісно зв'язані по роботі як з товаришами із свого цеху, так і з іншими цехами. Досить спинитися якому-небудь цехові, щоб робітники всієї фабрики лишилися без роботи. Як бачите, процес виробництва, праця, уже набрала суспільного характеру, набула соціалістичного відтінку. І так діється не тільки на окремих фабриках, але й у цілих галузях і між галузями виробництва: досить застрайкувати робітникам залізниці, щоб виробництво опинилося в тяжкому становищі, досить спинитися виробництву нафти і кам'яного вугілля, щоб через якийсь час закрилися цілі фабрики і заводи. Ясно, що тут процес

виробництва набрав суспільного, колективістичного характеру. І тому що суспільному характерові виробництва не відповідає приватний характер привласнення, тому що сучасна колективістична праця неминуче має привести до колективної власності, то само собою ясно, що соціалістичний лад з такою самою неминучістю настане за капіталізмом, як за ніччю настає день.

Так обгрунтовує історія неминучість пролетарського соціалізму Маркса.

* *
*

Історія говорить нам, що той клас або та соціальна група, яка відіграє головну роль у суспільному виробництві і яка тримає в своїх руках головні функції виробництва, з часом неминуче повинна стати господарем цього виробництва. Був час, час матріархату, коли жінки вважалися господарями виробництва. Чим це пояснити? Тим, що в тодішньому виробництві, у первісному землеробстві, жінки у виробництві відігравали головну роль, вони виконували головні функції, тоді як чоловіки бродили по лісах, шукаючи звіра. Настав час, час патріархату, коли панівне становище у виробництві перейшло до чоловіків. Чому сталася така зміна? Тому, що в тодішньому виробництві, скотарському господарстві, де головними знаряддями виробництва були спис, аркан, лук і стріла, головну роль відігравали чоловіки... Настає час, час великого капіталістичного виробництва, коли пролетарі починають відігравати головну роль у виробництві, коли всі головні виробничі функції переходять до їх рук, коли без них виробництво не може існувати

жодного дня (згадаймо загальні страйки), коли капіталісти не тільки не потрібні для виробництва, але навіть заважають йому. А що це означає? Це означає, що або зовсім повинно зруйнуватися всяке суспільне життя, або пролетаріат, рано чи пізно, але неминуче, повинен стати господарем сучасного виробництва, його єдиним власником, його соціалістичним власником.

Сучасні промислові кризи, які читають відхідну капіталістичній власності і рішуче ставлять питання: **або** капіталізм, **або** соціалізм, — роблять цей висновок цілком очевидним, наочно викривають паразитизм капіталістів і неминучість перемоги соціалізму.

Ось як ще обгрунтовує історія неминучість пролетарського соціалізму Маркса.

Не на сентиментальних почуттях, не на абстрактній «справедливості», не на любові до пролетаріату, а на наведених вище наукових підвалинах будується пролетарський соціалізм.

Ось чому пролетарський соціалізм називається також «науковим соціалізмом».

Енгельс ще в 1877 році говорив:

«Якби наша певність щодо наближення перевороту в сучасному способі розподілу продуктів праці... спиралася тільки на свідомість, що цей спосіб розподілу несправедливий і що справедливість повинна ж колись перемогти, то наша справа стояла б погано і нам довелося б довго чекати...» Найголовніше в цій справі полягає в тому, що «породжені сучасним капіталістичним способом виробництва продуктивні сили і створена ним система розподілу господарських благ прийшли в кричущу суперечність з цим самим способом виробництва, до того ж у такій мірі, що

потрібен переворот у способі виробництва і розподілу, який усунув би всі класові відмінності, якщо хочуть запобігти загибелі всього сучасного суспільства. На цьому відчутному матеріальному факті... а не на уявленнях того чи іншого кабінетного мислителя про справедливе і несправедливе, грунтується упевненість у перемозі сучасного соціалізму» (див. «Анти-Дюрінг»)[92].

Це, звичайно, не означає того, що раз капіталізм розкладається, то соціалістичний лад можна встановити в усякий час, — коли тільки захочемо. Так думають тільки анархісти та інші дрібнобуржуазні ідеологи. Соціалістичний ідеал не є ідеалом усіх класів. Це ідеал тільки пролетаріату, і в здійсненні його безпосередньо заінтересовані не всі класи, а тільки пролетаріат. А це значить, що поки пролетаріат становить невелику частину суспільства, доти встановлення соціалістичного ладу неможливе. Загибель старої форми виробництва, дальше укрупнення капіталістичного виробництва і пролетаризація більшості суспільства — ось які умови необхідні для здійснення соціалізму. Але цього ще не досить. Більшість суспільства може бути вже пролетаризована, але соціалізм, все ж, може ще не здійснитися. І це тому, що для здійснення соціалізму, крім усього цього, потрібна ще класова свідомість, згуртування пролетаріату і вміння керувати своєю власною справою. А щоб здобути все це, в свою чергу, потрібна так звана політична свобода, тобто свобода слова, друку, страйків і спілок, словом, свобода класової боротьби. Політична ж свобода забезпечена не скрізь однаково. Через це пролетаріатові не байдуже, в яких умовах йому доведеться вести боротьбу: в самодержавно-

кріпосницьких (Росія), монархічно-конституційних (Німеччина), великобуржуазно-республіканських (Франція) чи в демократично-республіканських умовах (яких вимагає російська соціал-демократія). Найкраще і найповніше політична свобода забезпечена в демократичній республіці, розуміється, оскільки вона взагалі може бути забезпечена при капіталізмі. Тому всі прихильники пролетарського соціалізму неодмінно добиваються запровадження демократичної республіки як найкращого «моста» до соціалізму.

Ось чому марксистська програма в сучасних умовах ділиться на дві частини: **програму-максимум**, що ставить за мету соціалізм, і **програму-мінімум**, що має на меті прокласти шлях до соціалізму через демократичну республіку.

* * *

Як повинен діяти пролетаріат, на який шлях він повинен стати для того, щоб свідомо здійснити свою програму, повалити капіталізм і побудувати соціалізм?

Відповідь ясна: *пролетаріат не зможе досягти соціалізму примиренням з буржуазією*, — він неодмінно повинен стати на шлях боротьби, і ця боротьба повинна бути класовою боротьбою, боротьбою всього пролетаріату проти всієї буржуазії. Або буржуазія з її капіталізмом, або пролетаріат з його соціалізмом! Ось на чому повинні грунтуватися дії пролетаріату, його класова боротьба.

Але класова боротьба пролетаріату має багатоманітні форми. Класовою боротьбою є, наприклад, страйк — однаково, чи буде він частковим чи загальним. Класовою боротьбою є, безперечно, бойкот,

саботаж. Класовою боротьбою є також маніфестації, демонстрації, участь у представницьких установах тощо — однаково, чи будуть це загальні парламенти чи місцеві самоврядування. Все це різні форми однієї і тієї самої класової боротьби. Ми не будемо тут з'ясовувати, яка з форм боротьби має більше значення для пролетаріату в його класовій боротьбі, зауважимо тільки, що у свій час і на своєму місці кожна з них безумовно потрібна пролетаріатові, як необхідний засіб для розвитку його самосвідомості й організованості. А самосвідомість та організованість необхідні пролетаріатові, як повітря. Але слід також зауважити й те, що для пролетаріату всі ці форми боротьби є тільки **підготовчі** засоби, що жодна з цих форм, окремо взята, не являє собою **вирішального** засобу, з допомогою якого пролетаріат зуміє зруйнувати капіталізм. Не можна зруйнувати капіталізм тільки загальним страйком: загальний страйк може підготувати тільки деякі умови для зруйнування капіталізму. Немислима річ, щоб пролетаріат міг повалити капіталізм тільки своєю участю в парламенті: з допомогою парламентаризму можуть бути підготовлені тільки деякі умови для повалення капіталізму.

У чому ж полягає той **вирішальний** засіб, з допомогою якого пролетаріат повалить капіталістичний лад?

Таким засобом є **соціалістична революція.**

Страйки, бойкот, парламентаризм, маніфестація, демонстрація — всі ці форми боротьби добрі, як засоби, що підготовляють і організовують пролетаріат. Але жодний з цих засобів неспроможний знищити

існуючу нерівність. Треба, щоб усі ці засоби зосередилися в одному головному і вирішальному засобі, треба пролетаріатові піднятися і повести рішучу атаку на буржуазію, щоб дощенту зруйнувати капіталізм. Саме таким головним і вирішальним засобом є соціалістична революція.

Соціалістичну революцію не можна розглядати, як несподіваний і короткочасний удар, це тривала боротьба пролетарських мас, які завдають буржуазії поразки і захоплюють її позиції. І тому що перемога пролетаріату в той же час буде пануванням над переможеною буржуазією, тому що **під час зіткнення класів** поразка одного класу означає панування другого, — то першим ступенем соціалістичної революції буде політичне панування пролетаріату над буржуазією.

Соціалістична **диктатура пролетаріату**, захоплення влади пролетаріатом — ось чим повинна початися соціалістична революція.

А це значить, що **поки буржуазія повністю не переможена,** поки багатство у неї не буде конфісковане, пролетаріат обов'язково повинен мати в своєму розпорядженні військову силу, у нього обов'язково повинна бути своя «пролетарська гвардія», з допомогою якої він відіб'є контрреволюційні атаки умираючої буржуазії, так само, як це було у паризького пролетаріату за часів Комуни.

Соціалістична ж диктатура пролетаріату необхідна для того, щоб з її допомогою пролетаріат міг експропріювати буржуазію, щоб з її допомогою конфіскувати у всієї буржуазії землю, ліси, фабрики й заводи, машини, залізниці і т. д.

Експропріація буржуазії — ось до чого повинна привести соціалістична революція.

Такий є той головний і вирішальний засіб, з допомогою якого пролетаріат повалить сучасний капіталістичний лад.

Тому Карл Маркс ще в 1847 році говорив:

«...Першим кроком у робітничій революції є перетворення пролетаріату в пануючий клас... Пролетаріат використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках... пролетаріату, організованого як пануючий клас...» (див. «Комуністичний маніфест»).

Ось яким шляхом повинен іти пролетаріат, якщо він хоче здійснити соціалізм.

З цього загального принципу випливають і всі інші тактичні погляди. Страйки, бойкот, демонстрації, парламентаризм тільки остільки мають значення, оскільки вони сприяють організації пролетаріату, зміцненню і розширенню його організацій для вчинення соціалістичної революції.

* *
*

Отже, для здійснення соціалізму необхідна соціалістична революція, а соціалістична революція повинна початися диктатурою пролетаріату, тобто пролетаріат повинен захопити в свої руки політичну владу, щоб з її допомогою експропріювати буржуазію.

Але для всього цього потрібні організованість пролетаріату, згуртування пролетаріату, його об'єднання, створення міцних пролетарських організацій та їх невпинне зростання.

Яких форм повинні набрати організації пролетаріату?

Найбільш поширені і масові організації — це професійні спілки і робітничі кооперативи (переважно виробничо-споживчі кооперативи). Мета спілок — боротьба (головним чином) проти промислового капіталу за поліпшення становища робітників у рамках сучасного капіталізму. Мета кооперативів — боротьба (головним чином) проти торговельного капіталу за розширення споживання робітників шляхом зниження цін на речі першої потреби, розуміється, в рамках того ж таки капіталізму. Як профспілки, так і кооперативи безумовно необхідні пролетаріатові як засоби, що організовують пролетарську масу. Через це, з точки зору пролетарського соціалізму Маркса й Енгельса, пролетаріат повинен ухопитися за обидві ці форми організації, зміцнити й посилити їх, — звичайно, оскільки це дозволяють існуючі політичні умови.

Але самі тільки професійні спілки й кооперативи не можуть задовольнити організаційних потреб пролетаріату, що веде боротьбу. І це тому, що згадані організації не можуть вийти за рамки капіталізму, бо метою їх є поліпшення становища робітників у рамках капіталізму. Але робітники хочуть цілковитого визволення від капіталістичного рабства, вони хочуть розбити ці самі рамки, а не тільки обертатися в рамках капіталізму. Отже, потрібна ще така організація, яка збере навколо себе свідомі елементи робітників **усіх** професій, перетворить пролетаріат у свідомий клас і поставить як свою найголовнішу мету розгром капіталістичних порядків, підготовку соціалістичної революції.

Такою організацією є соціал-демократична партія пролетаріату.

Ця партія повинна бути класовою партією, цілком незалежною від інших партій, — і це тому, що вона є партія класу пролетарів, визволення яких може здійснитися тільки їх же власними руками.

Ця партія повинна бути революційною партією, — і це тому, що визволення робітників можливе тільки революційним шляхом, з допомогою соціалістичної революції.

Ця партія повинна бути інтернаціональною партією, двері партії повинні бути відчинені для кожного свідомого пролетаря, — і це тому, що визволення робітників — це не національне, а соціальне питання, яке має однакове значення як для пролетаря-грузина, так і для руського пролетаря і для пролетарів інших націй.

Звідси ясно, що чим тісніше згуртуються пролетарі різних націй, чим грунтовніше зруйнуються поставлені між ними національні перегородки, тим сильнішою буде партія пролетаріату, тим більше буде полегшена організація пролетаріату в один неподільний клас.

Тому необхідно, наскільки це можливо, провести в організаціях пролетаріату принцип централізму на противлежність федералістській роздробленості, — однаково, чи будуть цими організаціями партія, спілки або кооперативи.

Ясно також і те, що всі ці організації повинні будуватися на демократичній основі, розуміється, оскільки цьому не заважатимуть якісь політичні та інші умови.

Які повинні бути взаємовідносини між партією, з одного боку, і кооперативами та спілками — з другого? Чи повинні ці останні бути партійними чи безпартійними? Розв'язання цього питання залежить від того, де і в яких умовах доводиться боротися пролетаріатові. В усякому разі, безперечно, що і спілки і кооперативи розвиваються тим повніше, чим дружніші відносини вони мають з соціалістичною партією пролетаріату. І це тому, що обидві ці економічні організації, якщо вони не стоять близько до міцної соціалістичної партії, нерідко дрібнішають, забувають загальнокласові інтереси на користь вузько професійних інтересів і тим завдають великої шкоди пролетаріатові. Через це треба при всіх випадках забезпечити ідейно-політичний вплив партії на спілки і кооперативи. Тільки при цій умові згадані організації перетворяться в ту соціалістичну школу, яка організує у свідомий клас розпорошений на окремі групи пролетаріат.

Такі загалом характерні риси пролетарського соціалізму Маркса й Енгельса.

Як дивляться на пролетарський соціалізм анархісти?

Насамперед треба знати, що пролетарський соціалізм являє не просто філософське вчення. Він є вченням пролетарських мас, їх прапором, його шанують і перед ним «схиляються» пролетарі світу. Отже, Маркс і Енгельс є не просто родоначальники якоїсь філософської «школи» — вони живі вожді живого пролетарського руху, який росте і міцніє з кожним днем. Хто бореться проти цього вчення, хто хоче

його «повалити», той повинен добре врахувати все це, щоб даремно не розбити собі лоба в нерівній боротьбі. Це добре відомо пп. анархістам. Тому в боротьбі з Марксом і Енгельсом вони вдаються до зовсім незвичайної, свого роду нової зброї.

Що ж це за нова зброя? Чи це нове дослідження капіталістичного виробництва? Чи це заперечення «Капіталу» Маркса? Звичайно, ні! Чи, може, вони, озброївшись «новими фактами» та «індуктивним» методом, «науково» заперечують «євангеліє» соціалдемократії — «Комуністичний маніфест» Маркса й Енгельса? Знов-таки ні! То що ж являє собою цей надзвичайний засіб?

Це — обвинувачення Маркса й Енгельса в «літературній крадіжці»! Що б ви думали? Виявляється, у Маркса й Енгельса немає нічого свого, науковий соціалізм є вигадка, і це тому, що «Комуністичний маніфест» Маркса — Енгельса від початку до кінця «украдено» з «Маніфесту» Віктора Консідерана. Це, звичайно, дуже смішно, але «незрівнянний вождь» анархістів В. Черкезішвілі з таким апломбом розповідає нам цю кумедну історію, а якийсь П'єр Рамус, цей легковажний «апостол» Черкезішвілі, і наші доморослі анархісти з таким завзяттям повторюють це «відкриття», що варто хоча б коротко спинитися на цій «історії».

Послухайте-но Черкезішвілі:

«Вся теоретична частина «Комуністичного маніфесту», а саме перший і другий розділи... взято у В. Консідерана. Отже, «Маніфест» Маркса й Енгельса — ця біблія легальної революційної демократії — являє собою лише незграбне перефразування

«Маніфесту» В. Консідерана. Маркс і Енгельс присвоїли не тільки зміст «Маніфесту» Консідерана, але... запозичили навіть окремі заголовки» (див. збірку статей Черкезішвілі, Рамуса і Лабріоли, видану німецькою мовою під назвою: «Походження «Комуністичного маніфесту»», стор. 10).

Те саме повторює другий анархіст, П. Рамус:

«Можна рішуче твердити, що головний їх (Маркса — Енгельса) твір («Комуністичний маніфест») просто крадіжка (плагіат), безсовісна крадіжка, але вони списали його не слово в слово, як роблять звичайні злодії, а украли тільки думки і теорії...» (див. там же, стор. 4).

Те саме повторюють і наші анархісти в «Нобаті», «Муша» [93], «Хма» [94] і т. д.

Отже, виявляється, науковий соціалізм з його теоретичними основами «украдено» з «Маніфесту» Консідерана.

Чи існують якісь підстави для такого твердження?

Хто такий В. Консідеран?

Хто такий Карл Маркс?

В. Консідеран, що помер у 1893 році, був учнем утопіста Фур'є і лишився непоправним **утопістом**, який вбачав «порятунок Франції» у **примиренні** класів.

Карл Маркс, що помер у 1883 році, був матеріалістом, **ворогом утопістів**, він вбачав запоруку визволення людства у розвиткові продуктивних сил і в **боротьбі** класів.

Що спільного між ними?

Теоретичною основою наукового соціалізму є матеріалістична теорія Маркса — Енгельса. З точки зору цієї теорії, розвиток суспільного життя повністю

визначається розвитком продуктивних сил. Якщо за поміщицько-кріпосницьким ладом настав буржуазний лад, то «виною» цьому було те, що розвиток продуктивних сил зробив неминучим виникнення буржуазного ладу. Або ще: якщо за сучасним буржуазним ладом неминуче настане соціалістичний лад, то це тому, що цього вимагає розвиток сучасних продуктивних сил. Звідси випливає історична необхідність зруйнування капіталізму і встановлення соціалізму. Звідси ж випливає те марксистське положення, що свої ідеали ми повинні шукати в історії розвитку продуктивних сил, а не в головах людей.

Така є **теоретична** основа **«Комуністичного** маніфесту» Маркса — Енгельса (див. «Комуністичний маніфест», розділи I, II).

Чи говорить щось подібне **«Демократичний** маніфест» В. Консідерана? Чи стоїть Консідеран на матеріалістичній точці зору?

Ми заявляємо, що ні Черкезішвілі, ні Рамус, ні наші «нобатісти» не наводять з «Демократичного маніфесту» Консідерана **жодної** заяви, **жодного** слова, яке б підтверджувало, що Консідеран був матеріалістом і еволюцію суспільного життя обгрунтовував на розвиткові продуктивних сил. Навпаки, ми дуже добре знаємо, що Консідеран відомий в історії соціалізму як ідеаліст-утопіст (див. **Поль Луї**, «Історія соціалізму у Франції»).

То що ж спонукає цих чудних «критиків» до пустої балаканини, навіщо беруться вони критикувати Маркса й Енгельса, якщо вони нездатні навіть відрізнити ідеалізм від матеріалізму? Невже для того, щоб людей насмішити?..

Тактичною основою наукового соціалізму є вчення про непримиренну класову боротьбу, бо це — **найкраща** зброя в руках пролетаріату. Класова боротьба пролетаріату — це та зброя, з допомогою якої він завоює політичну владу і потім експропріює буржуазію для встановлення соціалізму.

Така є **тактична** основа наукового соціалізму, викладеного в «Маніфесті» Маркса — Енгельса.

Чи сказано щось подібне в «Демократичному маніфесті» Консідерана? Чи визнає Консідеран класову боротьбу найкращою зброєю в руках пролетаріату?

Як видно з статей Черкезішвілі і Рамуса (див. згадану вище збірку), в «Маніфесті» Консідерана про це немає ні слова, — в ньому лише відзначається боротьба класів як сумний факт. Щождо класової боротьби, як засобу руйнування капіталізму, то ось що говорить про це Консідеран у своєму «Маніфесті»:

«Капітал, праця і таланти — ось три основні елементи виробництва, три джерела багатства, три колеса промислового механізму... Три класи, які представляють їх, мають «спільні інтереси»; їх завдання полягає в тому, щоб примусити машини працювати на капіталістів і на народ... Перед ними... велика мета **об'єднання всіх класів єдністю** нації...» (див. брошуру К. Каутського «Комуністичний маніфест — плагіат», стор. 14, де наводиться це місце з «Маніфесту» Консідерана).

Всі класи, єднайтеся! — ось який лозунг проголошує В. Консідеран у своєму «Демократичному маніфесті».

Що спільного між цією тактикою **примирення** класів і тактикою непримиренної класової **боротьби**

Маркса — Енгельса, які рішуче закликають: **пролетарі всіх країн, єднайтеся проти всіх антипролетарських класів?**

Звичайно, немає нічого спільного!

То що за нісенітницю плетуть ці пп. Черкезішвілі та їхні легковажні підголоски! Чи не мають вони нас за покійників? Невже вони думають, що ми не виведемо їх на чисту воду?!

Нарешті, цікава ще одна обставина. В. Консідеран прожив до 1893 року. В 1843 році він видав свій «Демократичний маніфест». Наприкінці 1847 року Маркс і Енгельс написали свій «Комуністичний маніфест». З того часу «Маніфест» Маркса — Енгельса не раз перевидавався на всіх європейських мовах. Усім відомо, що Маркс і Енгельс своїм «Маніфестом» створили епоху. Незважаючи на це, **ніде, ні разу** ні Консідеран, ні його друзі не заявляли, за життя Маркса й Енгельса, що Маркс і Енгельс украли «соціалізм» з «Маніфесту» Консідерана. Чи не дивно це, читачу?

То що ж спонукає цих «індуктивних» вискочок... пробачте, — «вчених» — верзти нісенітницю? Від чийого імені вони говорять? Невже вони краще за Консідерана знають його «Маніфест»? Чи, може, вони гадають, що В. Консідеран та його прихильники не читали «Комуністичного маніфесту»?

Але досить... Досить, бо й самі анархісти не звертають серйозної уваги на донкіхотський похід Рамуса — Черкезішвілі: надто вже очевидний безславний кінець цього сміховинного походу, щоб приділяти йому багато уваги...

Перейдемо до критики по суті.

* *
*

Анархісти одержимі однією недугою: вони дуже люблять «критикувати» партії своїх противників, але не дають собі труда хоч трохи обізнатися з цими партіями. Ми бачили, що анархісти саме так і зробили, «критикуючи» діалектичний метод і матеріалістичну теорію соціал-демократів (див. розділи I і II). Вони так само роблять і тоді, коли торкаються теорії наукового соціалізму соціал-демократів.

Візьмемо хоча б такий факт. Кому не відомо, що між есерами і соціал-демократами існують принципіальні розходження. Кому не відомо, що перші заперечують марксизм, матеріалістичну теорію марксизму, його діалектичний метод, його програму, класову боротьбу, — тоді як соціал-демократи цілком спираються на марксизм? Для того, хто хоч краєм вуха чув про полеміку між «Революционной Россией» (орган есерів) і «Искрой» (орган соціал-демократів), само собою має стати очевидною ця принципіальна різниця. Але що ви скажете про тих «критиків», які не бачать цієї різниці і кричать, нібито і есери і соціал-демократи є марксисти? Так, наприклад, анархісти твердять, що «Революционная Россия» і «Искра» — обидва ці органи є **марксистські органи** (див. збірник анархістів «Хліб і воля», стор. 202).

Така є «обізнаність» анархістів з принципами соціал-демократії!

Після цього, само собою ясно, наскільки слушна їх «наукова критика»...

Розгляньмо і цю «критику».

Головне «обвинувачення» анархістів полягає в тому, що вони не визнають соціал-демократів за справжніх **соціалістів**, ви — не соціалісти, ви — вороги соціалізму, твердять вони.

Ось що пише про це Кропоткін:

«...Ми приходимо до інших висновків, ніж більшість економістів... соціал-демократичної школи... Ми... доходимо до вільного комунізму, тоді як більшість соціалістів (розумій і соціал-демократів. **Автор**) доходить до державного капіталізму і колективізму» (див. **Кропоткін,** «Сучасна наука і анархізм», стор. 74—75).

В чому ж полягає «державний капіталізм» і «колективізм» соціал-демократів?

Ось що пише про це Кропоткін:

«Німецькі соціалісти кажуть, що всі нагромаджені багатства повинні бути зосереджені в руках держави, яка надасть їх робітничим асоціаціям, організує виробництво й обмін і стежитиме за життям та роботою суспільства» (див. **Кропоткін,** «Промови бунтівника», стор. 64).

І далі:

«У своїх проектах... колективісти роблять... подвійну помилку. Вони хочуть знищити капіталістичний лад, і разом з тим зберігають дві установи, які становлять основу цього ладу: представницьке правління і найману працю» (див. «Завоювання хліба», стор. 148)... «Колективізм, як відомо... зберігає... найману працю. Тільки... представницький уряд... стає на місце господаря...» Представники цього уряду «лишають за собою право вживати в інтересах усіх додаткову вартість, одержувану від виробництва.

Крім того, в цій системі встановлюють різницю... між працею робітника і працею людини, що навчалася: праця чорнороба, на погляд колективіста, — праця **проста**, тоді як ремісник, інженер, учений та ін. займаються тим, що Маркс називає працею **складною**, і мають право на вищу заробітну плату» (там же, стор. 52). Таким чином робітники одержуватимуть необхідні їм продукти не за їх потребами, а за «пропорціонально зробленими суспільству послугами» (див. там же, стор. 157).

Те саме, тільки з більшим апломбом, повторюють і грузинські анархісти. Серед них особливо відзначається своєю безшабашністю пан Bâton. Він пише:

«Що таке колективізм соціал-демократів? Колективізм, або, вірніше кажучи, державний капіталізм, грунтується на такому принципі: кожен повинен працювати стільки, скільки хоче, або стільки, скільки визначить держава, дістаючи як винагороду вартість своєї праці товаром...» Значить, тут «необхідні законодавчі збори... необхідна (також) виконавча влада, тобто міністри, всякі адміністратори, жандарми і шпигуни, можливо, і військо, якщо буде надто багато невдоволених» (див. «Нобаті» № 5, стор. 68 — 69).

Таке є перше «обвинувачення» панів анархістів проти соціал-демократії.

* * *

Отже, з міркувань анархістів випливає, що:

1. На думку соціал-демократів, соціалістичне суспільство неможливе нібито без уряду, що як головний господар найматиме робітників і неодмінно матиме «міністрів... жандармів, шпигунів». 2. У соціалістичному

суспільстві, на думку соціал-демократів, не буде нібито знищений поділ на «чорну» і «білу» роботу, там буде відкинуто принцип: «кожному по його потребах» — і визнаватиметься інший принцип: «кожному по його заслугах».

На цих двох пунктах побудовано «обвинувачення» анархістів проти соціал-демократії.

Чи має це «обвинувачення», що його висувають пп. анархісти, якусь підставу?

Ми заявляємо: все, що говорять в даному разі анархісти, є або результат недомислу, або негідна плітка.

Ось факти.

Ще в 1846 році Карл Маркс говорив: «Робітничий клас поставить, у ході розвитку, на місце старого буржуазного суспільства таку **асоціацію**, яка виключатиме класи і їх протилежність; не буде вже **ніякої власне політичної влади...**» (див. «Злиденність філософії»).

Через рік ту саму думку висловили Маркс і Енгельс у «Комуністичному маніфесті» («Комуністичний маніфест», розділ II).

У 1877 році Енгельс писав: «Перший акт, в якому держава виступить справжнім представником усього суспільства — перетворення засобів виробництва у суспільну власність, — буде її останньою самостійною дією як держави. Втручання державної влади в суспільні відносини стане мало-помалу зайвим і припиниться само собою... Держава не «скасовується», вона **відмирає**» («Анти-Дюрінг»).

У 1884 році той самий Енгельс писав: «Отже, держава існує не споконвічно. Були суспільства, які обходились без неї, які поняття не мали про державу...

На певному ступені економічного розвитку, що неминуче зв'язаний був з розколом суспільства на класи, держава стала... необхідністю. Ми наближаємось тепер швидкими кроками до такого ступеня розвитку виробництва, на якому існування цих класів не тільки перестало бути необхідністю, але стає прямою перешкодою виробництву. Класи зникнуть так само неминуче, як неминуче вони в минулому виникли. **Із зникненням класів зникне неминуче і держава.** Суспільство, яке по-новому організує виробництво на основі вільної і рівної асоціації виробників, відправить всю державну машину туди, де їй буде тоді справжнє місце: до музею старовини, поруч з прядкою і з бронзовою сокирою» (див. «Походження сім'ї, приватної власності і держави»).

Те саме Енгельс повторює в 1891 році (див. Вступ до «Громадянської війни у Франції»).

Як бачите, на думку соціал-демократів, соціалістичне суспільство — це таке суспільство, в якому не буде місця так званій державі, політичній владі з її міністрами, губернаторами, жандармами, поліцаями і солдатами. Останнім етапом існування держави буде період соціалістичної революції, коли пролетаріат захопить у свої руки державну владу і створить свій власний уряд (диктатуру) для остаточного знищення буржуазії. Але коли буржуазія буде знищена, коли будуть знищені класи, коли утвердиться соціалізм, тоді не треба буде ніякої політичної влади, — і так звана держава відійде в область історії.

Як бачите, це «обвинувачення» анархістів є плітка, позбавлена всякої підстави.

Щодо другого пункту «обвинувачення», то про це Карл Маркс говорить ось що:

«На вищій фазі комуністичного (тобто соціалістичного) суспільства, після того як зникне поневолююче людину підпорядкування її поділові праці; коли **зникне** разом з цим **протилежність розумової і фізичної праці;** коли праця... стане сама першою потребою життя; коли разом із всебічним розвитком індивідумів виростуть і продуктивні сили... лише тоді можна буде цілком подолати вузький горизонт буржуазного права, і суспільство зможе написати на своєму прапорі: **«Кожен по здібностях, кожному по потребах»»** («Критика Готської програми»).

Як бачите, на думку Маркса, вища фаза комуністичного (тобто соціалістичного) суспільства — це такий лад, в якому поділ на «чорну» і «білу» роботу і суперечність між розумовою і фізичною працею цілком усунено, працю урівнено і в суспільстві панує дійсно комуністичний принцип: від кожного по його здібностях, кожному по його потребах. Тут немає місця найманій праці.

Ясно, що й це «обвинувачення» позбавлене всякої підстави.

Одно з двох: або панове анархісти і у вічі не бачили вищезгаданих праць Маркса й Енгельса і займаються «критикою» з чуток, або вони обізнані з цими працями Маркса й Енгельса, але свідомо брешуть.

Така доля першого «обвинувачення».

* * *

Друге «обвинувачення» анархістів полягає в тому, що вони заперечують **революційність** соціал-демо-

кратії. Ви — не революціонери, ви заперечуєте насильну революцію, ви хочете встановити соціалізм тільки з допомогою виборчих бюлетенів, — кажуть нам панове анархісти.

Послухайте:

«...Соціал-демократи... люблять декламувати на тему «революція», «революційна боротьба», «боротьба із зброєю в руках»... Але коли ви, в простоті душевній, попросите у них зброї, вони вам урочисто подадуть квиточок для подачі голосу при виборах...» Вони запевняють, що «єдино доцільна тактика, яка личить революціонерам, — мирний і легальний парламентаризм з присягою вірності капіталізмові, встановленій владі і всьому існуючому буржуазному ладові» (див. збірник «Хліб і воля», стор. 21, 22—23).

Те саме кажуть грузинські анархісти, розуміється, з ще більшим апломбом. Візьміть хоча б Bâton'a, який пише:

«Вся соціал-демократія... відкрито заявляє, що боротьба з допомогою гвинтівки і зброї є буржуазним методом революції і що тільки з допомогою виборчих бюлетенів, тільки з допомогою загальних виборів, партії можуть здобути владу і потім через парламентську більшість і законодавство перетворити суспільство» (див. «Захоплення державної влади», стор. 3—4).

Так говорять панове анархісти про марксистів.

Чи має це «обвинувачення» якусь підставу?

Ми заявляємо, що анархісти і тут проявляють своє неуцтво і пристрасть до пліток.

Ось факти.

Карл Маркс і Фрідріх Енгельс ще наприкінці 1847 року писали:

«Комуністи вважають за ганьбу приховувати свої погляди і наміри. Вони відкрито заявляють, що **їх цілі можуть бути досягнуті тільки насильним поваленням** всього існуючого суспільного ладу. Нехай пануючі класи тремтять перед Комуністичною Революцією. Пролетарям нічого втрачати в ній, крім своїх кайданів. А здобудуть вони весь світ. **Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»** (див. «Маніфест комуністичної партії». У деяких легальних виданнях у перекладі пропущено кілька слів).

У 1850 році, сподіваючись на новий виступ у Німеччині, Карл Маркс писав тодішнім німецьким товаришам:

«Зброю і бойові припаси ні в якому разі вони не повинні здавати... **робітники** повинні... **організуватися як самостійна пролетарська гвардія, з командиром і генеральним штабом...»** І це «повинні мати на увазі під час і після майбутнього повстання» (див. «Кельнський процес». Звернення Маркса до комуністів) [95].

В 1851—52 роках Карл Маркс і Фрідріх Енгельс писали: «...Раз повстання почато, треба **діяти з найбільшою рішучістю і переходити в наступ.** Оборона є смерть всякого збройного повстання... Треба захопити противника зненацька, поки його війська ще порізнені; треба щодня добиватися нових, хоча б і невеликих, успіхів... треба змусити ворога відступити, перше ніж він міг зібрати свої війська проти тебе. Одним словом, роби, як навчав найвидатніший з відомих досі майстер революційної тактики,

Дантон: сміливість, сміливість і ще раз сміливість» («Революція і контрреволюція в Німеччині»).

Ми думаємо, що тут мова йде не тільки про «виборчі бюлетені».

Нарешті, згадайте історію Паризької Комуни, згадайте, як мирно діяла Комуна, коли вона, вдовольнившись перемогою в Парижі, відмовилась від нападу на Версаль, на це гніздо контрреволюції. Як ви думаєте: що говорив тоді Маркс? Чи закликав він парижан на вибори? Чи схвалював він безтурботність паризьких робітників (весь Париж був в руках робітників), чи схвалював він їх великодушне ставлення до переможених версальців? Послухайте Маркса:

«Яка гнучкість, яка історична ініціатива, яка здатність самопожертви у цих парижан! Після шестимісячного голодування... вони повстають під прускими штиками... Історія не знає ще прикладу такого героїзму! Якщо вони будуть переможені, виною буде не що інше, як їх «великодушність». **Треба було зараз же йти на Версаль,** як тільки Вінуа, а слідом за ним і реакційна частина паризької Національної гвардії втекли з Парижа. Момент було упущено через совісність. Не хотіли **починати громадянської війни,** начебто потворний виродок Тьєр не почав її уже своєю спробою обеззброїти Париж!» («Листи до Кугельмана»)[96].

Так думали і діяли Карл Маркс і Фрідріх Енгельс.

Так думають і діють соціал-демократи.

А анархісти усе твердять: Маркса й Енгельса і їх послідовників цікавлять тільки виборчі бюлетені, — вони не визнають насильних революційних дій!

Як бачите, це «обвинувачення» так само являє собою плітку, що викриває неуцтво анархістів відносно суті марксизму.

Така доля другого «обвинувачення».

* * *

Третє «обвинувачення» анархістів полягає в тому, що вони заперечують народний характер соціал-демократії, змальовують соціал-демократів бюрократами і твердять, що соціал-демократичний план диктатури пролетаріату є смерть для революції, причому оскільки соціал-демократи стоять за таку диктатуру, вони на ділі хочуть встановити не диктатуру пролетаріату, а свою власну диктатуру над пролетаріатом.

Послухайте п. Кропоткіна:

«Ми, анархісти, винесли остаточний вирок над диктатурою... Ми знаємо, що всяка диктатура, хоч би які чесні були її наміри, веде до смерті революції. Ми знаємо... що ідея диктатури є не що інше, як шкідливий продукт урядового фетишизму, який... завжди прагнув увічнити рабство» (див. **Кропоткін**, «Промови бунтівника», стор. 131). Соціал-демократи визнають не тільки революційну диктатуру, але вони «прихильники диктатури над пролетаріатом... Робітники цікавлять їх остільки, оскільки вони є дисциплінованою армією в їхніх руках... Соціал-демократія прагне, з допомогою пролетаріату, забрати в свої руки державну машину» (див. «Хліб і воля», стор. 62, 63).

Те саме кажуть грузинські анархісти:

«Диктатура пролетаріату в прямому розумінні зовсім неможлива, бо прихильники диктатури є державниками і їх диктатура буде не вільною діяльністю

всього пролетаріату, а встановленням на чолі суспільства тієї са́мої представницької влади, яка існує й нині» (див. **Bâton,** «Захоплення державної влади», стор. 45). Соціал-демократи стоять за диктатуру не для того, щоб сприяти визволенню пролетаріату, а для того, щоб... **«своїм пануванням встановити нове рабство»** (див. «Нобаті» № 1, стор. 5. Bâton).

Таке є третє «обвинувачення» пп. анархістів.

Не треба багато труда, щоб викрити цей черговий наклеп анархістів, розрахований на обман читача.

Ми не будемо тут розглядати глибоко помилковий погляд Кропоткіна, за яким всяка диктатура — смерть для революції. Про це ми поговоримо потім, коли розглядатимемо тактику анархістів. Зараз ми хочемо торкнутися самого тільки «обвинувачення».

Ще наприкінці 1847 року Карл Маркс і Фрідріх Енгельс говорили, що для встановлення соціалізму пролетаріат повинен завоювати політичну диктатуру, щоб з допомогою цієї диктатури відбити контрреволюційні атаки буржуазії і відібрати у неї засоби виробництва, що ця диктатура повинна бути диктатурою не кількох осіб, а диктатурою всього пролетаріату, як класу:

«Пролетаріат використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках... пролетаріату, організованого як пануючий клас...» (див. «Комуністичний маніфест»).

Тобто диктатура пролетаріату буде диктатурою всього класу пролетаріату над буржуазією, а не пануванням кількох осіб над пролетаріатом.

Надалі вони повторюють цю саму думку майже в усіх своїх творах, як-от у «Вісімнадцятому брюмера Луї Бонапарта», у «Класовій боротьбі у Франції», у «Громадянській війні у Франції», у «Революції і контрреволюції в Німеччині», в «Анти-Дюрінгу» та в інших своїх працях.

Але це не все. Для з'ясування того, як розуміли Маркс і Енгельс диктатуру пролетаріату, для з'ясування того, наскільки здійсненною вони вважали цю диктатуру, для всього цього дуже цікаво знати їх ставлення до Паризької Комуни. Річ у тому, що диктатура пролетаріату зустрічає нарікання не тільки серед анархістів, але й серед міських дрібних буржуа, в тому числі всяких м'ясників і трактирників — серед усіх тих, кого Маркс і Енгельс називали філістерами. Ось що говорить Енгельс про диктатуру пролетаріату, звертаючись до таких філістерів:

«Останнім часом німецький філістер знов починає відчувати спасенний страх при словах: **диктатура пролетаріату.** Чи хочете знати, шанозні панове, що таке ця диктатура? Подивіться на Паризьку Комуну. Це була диктатура пролетаріату» (див. «Громадянська війна у Франції». Вступ Енгельса)[97].

Як бачите, Енгельс уявляв собі диктатуру пролетаріату у вигляді Паризької Комуни.

Ясно, що всякий, хто хоче узнати, що таке в уявленні марксистів диктатура пролетаріату, той повинен ознайомитися з Паризькою Комуною. Звернімося й ми до Паризької Комуни. Коли виявиться, що Паризька Комуна дійсно була диктатурою окремих осіб над пролетаріатом, — тоді геть марксизм, геть диктатуру пролетаріату! Але коли ми побачимо, що Паризька

Комуна справді була диктатурою пролетаріату над буржуазією,—тоді... тоді від усієї душі посміємося з анархістських пліткарів, яким у боротьбі з марксистами нічого не лишається робити, як вигадувати плітки.

Історія Паризької Комуни має два періоди: перший період, коли справами в Парижі керував відомий «Центральний комітет», і другий період, коли після вичерпання повноважень «Центрального комітету» керівництво справами було передане щойно обраній Комуні. Що являв собою «Центральний комітет», з кого він складався? Перед нами лежить «Народна історія Паризької Комуни» Артура **Арну**, яка, за словами Арну, коротко відповідає на це питання. Боротьба ще тільки починалась, коли близько 300 000 паризьких робітників, організувавшись в роти і батальйони, обрали з-поміж себе делегатів. Так був утворений «Центральний комітет».

«Всі ці громадяни (члени «Центрального комітету»), обрані частковими виборами своїх рот або батальйонів, — говорить Арну, — були відомі тільки тим невеликим групам, чиїми делегатами вони були. Що це за люди, які вони і що вони хочуть робити?» Це був «анонімний уряд, що складався майже виключно з простих робітників і дрібних службовців, три чверті імен яких не були відомі за межами їх вулиці або контори... Традиція була порушена. Щось несподіване сталося в світі. Там не було жодного члена правлячих класів. Спалахнула революція, яка не була представлена ні **адвокатом**, ні **депутатом**, ні **журналістом**, ні **генералом**. Замість них **рудокоп** із Крезо, **палітурник**, **кухар** і т. д.» (див. «Народна історія Паризької Комуни», стор. 107).

Артур Арну продовжує:

«Ми, — заявляли члени «Центрального комітету», — невідомі органи, слухняне знаряддя в руках атакованого народу... Ми... служителі народної волі, ми тут, щоб бути його відгомоном, щоб принести йому торжество. Народ хоче Комуни і ми залишимось, щоб приступити до виборів Комуни. Ні більше, ні менше. Ці диктатори не піднімалися вище і не спускалися нижче юрби. Почувалося, що вони живуть з нею, в ній, з допомогою її, що вони радяться з нею кожної хвилини, що вони слухають і передають те, що чують, прагнучи тільки в стислій формі... передати думки трьохсот тисяч чоловік» (див. там же, стор. 109).

Так поводилась Паризька Комуна у перший період свого існування.

Такою була Паризька Комуна.

Така є диктатура пролетаріату.

Перейдемо тепер до другого періоду Комуни, коли замість «Центрального комітету» діяла Комуна. Говорячи про ці два періоди, що тривали два місяці, Арну захоплено покликає, що це була справжня диктатура народу. Послухайте:

«Величне видовище, що його являв цей народ протягом двох місяців, дає нам силу і надію... дивитися у вічі майбутньому. Протягом цих двох місяців у Парижі була справжня диктатура, найбільш повна і незаперечна, диктатура не однієї людини, **а всього народу**, — єдиного господаря становища... Ця диктатура тривала більш як два місяці без перерви, з 18-го березня по 22-е травня (1871 р.)...» Сама по собі «...Комуна була тільки моральною владою і не мала іншої матеріальної сили, крім загального співчуття...

громадян, **народ був владарем,** єдиним владарем, сам створив свою поліцію і магістратуру...» (див. там же, стор. 242, 244).

Так характеризує Паризьку Комуну член Комуни, активний учасник її рукопашних боїв, **Артур Арну.**

Так само характеризує Паризьку Комуну другий її член і такий же активний її учасник, **Ліссагаре** (див. його книгу «Історія Паризької Комуни»).

Народ як «єдиний владар», «не диктатура однієї людини, а всього народу» — ось чим була Паризька Комуна.

«Подивіться на Паризьку Комуну. Це була диктатура пролетаріату», — поклика́в Енгельс до відома філістерів.

Ось, виявляється, що таке диктатура пролетаріату в уявленні Маркса й Енгельса.

Як бачите, пп. анархісти так само обізнані з диктатурою пролетаріату, з Паризькою Комуною, з марксизмом, що його вони раз у раз «критикують», як ми з вами, читачу, — з китайською грамотою.

Ясно, що диктатура буває двоякого роду. Буває диктатура меншості, диктатура невеликої групи, диктатура Трепових і Ігнатьєвих, спрямована проти народу. На чолі такої диктатури стоїть звичайно камарилья, яка ухвалює таємні рішення і затягує петлю на шиї у більшості народу.

Марксисти є вороги такої диктатури, причому вони борються проти такої диктатури далеко більш уперто і самовіддано, ніж наші галасливі анархісти.

Є диктатура й іншого роду, диктатура пролетарської більшості, диктатура маси, спрямована проти буржуазії, проти меншості. Тут на чолі диктатури

стоїть маса, тут немає місця ні камарильї, ні таємним рішенням, тут усе робиться відкрито, на вулиці, на мітингах, — і це тому, що це — диктатура вулиці, маси, диктатура, спрямована проти всяких гнобителів.

Таку диктатуру марксисти підтримують «обома руками», — і це тому, що така диктатура є величний початок великої соціалістичної революції.

Пп. анархісти поплутали ці дві диктатури, що взаємно одна одну заперечують, і саме тому опинилися в смішному становищі: вони борються не з марксизмом, а з своєю власною фантазією, вони воюють не з Марксом і Енгельсом, а з вітряками, як це робив у свій час блаженної пам'яті Дон-Кіхот...

Така доля третього «обвинувачення».

(Далі буде.)*

Газети: «Ахалі Дроеба» («Нові Часи»)
№ № 5, 6, 7 і 8; 11, 18, 25 грудня 1906 р.
і 1 січня 1907 р.
«Чвені Цховреба» («Наше Життя»)
№ № 3, 5, 8 і 9; 21, 23, 27 і 28 лютого 1907 р.
«Дро» («Час») № № 21, 22, 23 і 26; 4, 5, 6
і 10 квітня 1907 р.
Підпис: К о...

Переклад з грузинської

* Продовження не було надруковане, бо в середині 1907 року товариш Сталін був переведений Центральним Комітетом партії до Баку на партійну роботу, де він, через кілька місяців, був арештований, а записи до останніх розділів праці «Анархізм чи соціалізм?» були загублені під час обшуку. *Ред.*

ДОДАТОК

АНАРХІЗМ ЧИ СОЦІАЛІЗМ?

ДІАЛЕКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ

I

Ми не належимо до тих людей, які при згадуванні слова «анархізм» презирливо відвертаються і, махнувши рукою, кажуть: «Охота вам займатися ним, та навіть і говорити про нього не варто!» Ми гадаємо, що така дещева «критика» є і негідною, і марною.

Ми не належимо і до тих людей, які втішають себе тим, що у *анархістів, мовляв, «немає маси і через це вони не такі вже небезпечні»*. Справа не в тому, за ким сьогодні йде більша чи менша «маса», — справа в суті вчення. Якщо «вчення» анархістів виражає істину, тоді воно, само собою розуміється, неодмінно уторує собі шлях і збере навколо себе масу. Якщо ж воно неспроможне і побудоване на хибній основі, воно довго не продержиться і повисне в повітрі. А неспроможність анархізму повинна бути доведена.

Ми вважаємо, що анархісти є справжні вороги марксизму. Отже, ми визнаємо й те, що із справжніми ворогами треба вести і справжню боротьбу. А тому треба розглянути «вчення» анархістів з початку й до кінця і добре зважити його з усіх боків.

Але поруч з критикою анархізму необхідно роз'яснити і нашу власну позицію і, таким чином, у загальних рисах викласти вчення Маркса й Енгельса. Це тим більш необхідно, що деякі анархісти поширюють хибне уявлення про марксизм і вносять плутанину в голови читачів.

Отже, *приступимо до справи*.

У світі все рухається... Змінюється життя, ростуть продуктивні сили, руйнуються старі відносини... Вічний рух і вічне руйнування-творення — така є суть життя.

К. Маркс

(див. «Злиденність філософії»)

Марксизм — це не тільки теорія соціалізму, це цільний світогляд, філософська система, з якої логічно випливає пролетарський соціалізм Маркса. Ця філософська система називається діалектичним матеріалізмом. Ясно, що викласти марксизм — це значить викласти і діалектичний матеріалізм.

Чому ця система називається діалектичним матеріалізмом?

Тому, що **метод** її — діалектичний, а **теорія** — матеріалістична.

Що таке діалектичний метод?

Що таке матеріалістична теорія?

Кажуть, що життя полягає в безперервному зростанні і розвитку, — і це вірно: суспільне життя не є чимсь незмінним і застиглим, воно ніколи не спиняється на одному рівні — воно перебуває у вічному русі, у вічному процесі руйнування і творення. Недаремно Маркс говорив, що вічний рух і вічне руйнування-творення — така є суть життя. Тим-то в житті завжди існує **нове і старе,** ростуще і вмираюче, революція і реакція, — в ньому неодмінно завжди що-небудь умирає і в той же час неодмінно завжди що-небудь народжується...

Діалектичний метод говорить, що життя треба розглядати саме таким, яким воно є в дійсності. Життя перебуває в безперервному русі, отже, ми й повинні розглядати життя в його русі, в руйнуванні і творенні. Куди йде життя, що вмирає і що народжується в житті, що руйнується і що створюється — ось які питання насамперед повинні нас цікавити.

Такий є перший висновок діалектичного методу.

Те, що в житті народжується і день у день росте, — непереможне, спинити його рух вперед неможливо, його перемога неминуча. Тобто, якщо, наприклад, у житті народжується пролетаріат і він день у день росте, то хоч би який слабий і нечисленний він був сьогодні, кінець кінцем він все ж переможе.

І навпаки, те, що в житті вмирає і йде до могили, неминуче повинно зазнати поразки, тобто, якщо, наприклад, буржуазія втрачає грунт під ногами і день у день іде назад, то хоч би яка сильна і численна вона була сьогодні, кінець кінцем вона все ж повинна зазнати поразки і зійти в могилу. Звідси й виникло відоме діалектичне положення: все те, що дійсно існує, тобто все те, що день у день росте, — розумне.

Такий є другий висновок діалектичного методу.

У восьмидесятих роках XIX століття серед російської революційної інтелігенції виник незвичайний спір. Народники говорили, що головна сила, яка може взяти на себе «визволення Росії», — це бідне селянство. Чому? — питали їх марксисти. Тому, говорили вони, що селянство численніше від усіх і в той же час бідніше від усіх у російському суспільстві. Марксисти відповідали: вірно, що селянство сьогодні становить більшість і що воно дуже бідне, але хіба справа в цьому? Селянство вже давно становить більшість, але досі воно без допомоги пролетаріату ніякої ініціативи в боротьбі за «свободу» не проявляло. А чому? Тому, що селянство як стан **день у день руйнується**, розпадається на пролетаріат і буржуазію, тоді як пролетаріат як клас **день у день росте** і міцніє. І бідність не має тут вирішального значення: «босяки» бідніші за селян, але ніхто не скаже, що вони можуть взяти на себе «визволення Росії». Справа лише в тому, хто росте і хто старіє в житті. І тому що пролетаріат є єдиний клас, який невпинно росте і міцніє, то наш обов'язок — стати поруч з ним і визнати його головною силою в російській революції, — так відповідали марксисти. Як бачите, марксисти дивилися на питання з діалектичної точки зору, тоді як народники міркували метафізично, бо вони на явища життя дивилися як на «незмінні, застиглі, раз назавжди дані» (див. **Ф. Енгельс**, «Філософія, політична економія, соціалізм»).

Так дивиться діалектичний метод на рух життя.

Але є рух і рух. Був суспільний рух у «грудневі дні», коли пролетаріат, випроставши спину, нападав на склади зброї і наступав на реакцію. Але суспільним рухом треба назвати і рух попередніх років, коли пролетаріат в умовах «мирного» розвитку обмежувався окремими страйками і створенням дрібних профспілок. Ясно, що рух має різні форми. І ось діалектичний метод

говорить, що рух має двояку форму: еволюційну і революційну. Рух еволюційний, коли прогресивні елементи стихійно продовжують свою повсякденну роботу і вносять у старі порядки дрібні, кількісні, зміни. Рух революційний, коли ті самі елементи об'єднуються, проймаються єдиною ідеєю і виступають проти ворожого табору, щоб у корені знищити старий порядок з його якісними рисами і встановити новий порядок. Еволюція підготовляє революцію і створює для неї грунт, а революція увінчує еволюцію і сприяє її дальшій роботі.

Такі самі процеси мають місце і в житті природи. Історія науки показує, що діалектичний метод є дійсно науковим методом: починаючи з астрономії і кінчаючи соціологією — скрізь знаходить підтвердження та думка, що в світі немає нічого вічного, що все змінюється, все розвивається. Отже, все в природі треба розглядати з точки зору руху, розвитку. А це означає, що дух діалектики пронизує всю сучасну науку.

Щождо форм руху, щодо того, що, згідно з діалектикою, дрібні, кількісні, зміни кінець кінцем приводять до великих, якісних, змін, — то цей закон однаковою мірою має силу і в історії природи. Менделеєвська «періодична система елементів» ясно показує, яке велике значення в історії природи має виникнення якісних змін із змін кількісних. Про це саме свідчить у біології теорія неоламаркізму, перед якою поступається місцем неодарвінізм.

Ми нічого не говоримо про інші факти, з достатньою повнотою висвітлені Ф. Енгельсом в його «Анти-Дюрінгу».

* * *

Отже, ми тепер обізнані з діалектичним методом. Ми знаємо, що, згідно з цим методом, світ перебуває у вічному русі, у вічному процесі руйнування і творення і що, виходить, всяке явище як у природі, так і в суспільстві треба розглядати в його русі, в процесі руйнування і творення, а не як застигле і нерухоме. Ми знаємо також і те, що самий цей рух має двояку форму: еволюційну і революційну...

Як же дивляться на діалектичний метод наші анархісти?

Родоначальником діалектичного методу, як відомо, був Гегель. Маркс тільки очистив і поліпшив цей метод. Ця обставина відома

анархістам; вони знають також, що Гегель був консерватором, і ось, користуючись «з нагоди», вони завзято лають Гегеля, змішують його з болотом як «реакціонера» і прихильника «реставрації», вони ретельно доводять, що «Гегель... філософ реставрації... що він *вихваляє* бюрократичний конституціоналізм в його абсолютній формі, що загальна ідея його філософії історії підпорядкована і служить філософському напрямові епохи реставрації» і так далі і тому подібне (див. «Нобаті» № 6. Стаття В. Черкезішвілі). Правда, про це ніхто з ними не сперечається, навпаки, кожен погодиться з тим, що Гегель не був революціонером, що він був прихильником монархії, але анархісти все ж «доводять» і *вважають за потрібне «доводити»* без краю, що Гегель — прихильник «реставрації». Навіщо? Мабуть, для того, щоб усім цим дискредитувати Гегеля, дати відчути читачеві, що і метод «реакціонера» Гегеля «огидний» і ненауковий. Якщо це дійсно так, якщо пп. анархісти думають **цим шляхом** спростувати діалектичний метод, то я мушу сказати, що **цим шляхом** вони нічого не доведуть, крім своєї власної невдатності. Паскаль і Лейбніц *не були революціонерами, але відкритий ними математичний* метод визнано нині за науковий метод; Майєр і Гельмгольц не були революціонерами, але їх відкриття в галузі фізики лягли в основу науки; не були революціонерами також Ламарк і Дарвін, але їх еволюційний метод поставив на ноги біологічну науку... Так, **цим шляхом** пп. анархісти не доведуть нічого, крім своєї власної невдатності.

Підемо далі. На думку *анархістів*, «*діалектика* — це метафізика» (див. «Нобаті» № 9. Ш. Г.), а тому що вони «хочуть звільнити науку від метафізики, філософію від теології» (див. «Нобаті» № 3. Ш. Г.), то вони й відкидають діалектичний метод.

Ну й анархісти! Як то кажуть: «з хворої голови на здорову». Діалектика визріла в боротьбі з метафізикою, в цій боротьбі вона здобула собі славу, а на думку анархістів виходить, що «*діалектика* — це *метафізика*»! «*Родоначальник*» *анархістів Прудон* вірив у те, що в світі існує **раз назавжди** встановлена, «незмінна справедливість» (див. «Анархізм» Ельцбахера, стор. 64—68, закордонне видання), за що Прудона називали метафізиком. Маркс боровся проти Прудона з допомогою діалектичного методу і доводив, що раз у світі все змінюється, то повинна змінюватися

і «справедливість», отже, «незмінна справедливість» — це метафізична фантазія (див. «Злиденність філософії» Маркса). А грузинські учні метафізика Прудона виступають і «доводять», що «діалектика — це метафізика», що метафізика визнає «непізнаванне» і «річ у собі» і кінець кінцем переходить у беззмістовну теологію. На протилежність Прудону і Спенсеру Енгельс за допомогою діалектичного методу боровся як з метафізикою, так і з теологією (див. «Людвіг Фейербах» і «Анти-Дюрінг» Енгельса). Він доводив їх сміховинну беззмістовність. Наші ж анархісти «доводять», що Прудон і Спенсер — учені, а Маркс і Енгельс — метафізики. Одно з двох: або пп. анархісти дурять самих себе, або вони не розуміють, що таке метафізика. В усякому разі, діалектичний метод тут ні в чому не винен.

В чому ще пп. анархісти обвинувачують діалектичний метод? Вони говорять, що діалектичний метод — це «хитросплетіння», «метод софізмів», «логічне і розумове сальтомортале» (див. «Нобаті» № 8. Ш. Г.), «з допомогою якого однаково легко можна довести і істину і неправду» (див. «Нобаті» № 4. В. Черкезішвілі).

На перший погляд може здатися, що обвинувачення, висунуте анархістами, правильне. Послухайте, що говорить Енгельс про послідовника метафізичного методу: «...мова його складається з «так — так, ні — ні; що зверх того, те від лукавого». Для нього річ або існує або не існує, предмет не може бути самим собою і в той же час чимсь іншим; позитивне і негативне абсолютно *виключають одне одного...»* (*див. «Анти-Дюрінг». Вступ*). Як же так! — гарячиться анархіст. — Хіба можливо, щоб один і той самий предмет в один і той самий час був і хорошим і поганим?! Адже це «софізм», «гра слів», адже це значить, що «ви хочете з однаковою легкістю довести і істину і неправду!..»

Однак вдумаймося в суть справи. Сьогодні ми вимагаємо демократичної республіки, а демократична республіка зміцнює буржуазну власність; чи можна сказати, що демократична республіка скрізь і завжди хороша? Ні, не можна! Чому? Тому, що демократична республіка хороша **тільки «сьогодні»**, коли ми руйнуємо феодальну власність, але **«завтра»**, коли ми приступимо до руйнування буржуазної і встановлення соціалістичної власності, демократична республіка вже не буде хороша, навпаки, вона перетвориться на кайдани, що їх ми розіб'ємо і відкинемо

геть; а тому що життя перебуває в постійному русі, тому що не можна розривати минуле і сучасне, тому що ми одночасно боремося і проти феодалів і проти буржуазії, — то ми й кажемо: оскільки демократична республіка знищує феодальну власність, остільки вона хороша, і ми боронимо її; але оскільки вона зміцнює буржуазну власність, остільки вона нехороша, і через це ми критикуємо її. Виходить, що демократична республіка одночасно і «хороша» і «погана», і, таким чином, на поставлене питання можна відповісти і «так» і «ні». Саме такі факти мав на увазі Енгельс, коли він наведеними вище словами доводив правильність діалектичного методу. А анархісти не зрозуміли цього і прийняли це за «софізм»! Анархісти, звичайно, можуть помічати або не помічати цих фактів, вони навіть можуть на піщаному березі не помічати піску, — це їх право. Але при чому тут діалектичний метод, який, на відміну від анархістів, не дивиться на життя заплющеними очима, відчуває пульс життя і прямо говорить: раз життя змінюється, раз життя рухається, — всяке життєве явище має дві тенденції: позитивну і негативну; першу з них ми повинні боронити, а другу відкидати? Дивовижний народ анархісти: вони раз у раз твердять про «справедливість», а з діалектичним методом поводяться дуже несправедливо!

Підемо далі. На думку наших анархістів, «діалектичний розвиток є розвиток катастрофічний, згідно з яким спершу цілком знищується минуле, а потім зовсім відособлено утверджується майбутнє... Катаклізми Кюв'є породжувалися невідомими причинами, а катастрофи Маркса — Енгельса породжуються діалектикою» (див. «Нобаті» № 8. Ш. Г.). А в іншому місці той самий автор говорить, що «марксизм спирається на дарвінізм і ставиться до нього некритично» (див. «Нобаті» № 6).

Вдумайтеся добре, читачу!

Кюв'є заперечує дарвінівську еволюцію, він визнає тільки катаклізми, а катаклізм — **несподіваний** вибух, «породжуваний **невідомими** причинами». Анархісти кажуть, що марксисти **примикають до Кюв'є** і, значить, **заперечують дарвінізм**.

Дарвін заперечує катаклізми Кюв'є, він визнає поступову еволюцію. І ось ті самі анархісти кажуть, що «марксизм спирається на дарвінізм і ставиться до нього некритично», отже, марксисти **не є прихильники катаклізмів Кюв'є**.

Ось вона — анархія! Як то кажуть: унтер-офіцерська вдова сама себе висікла! Ясно, що Ш. Г. з восьмого номера «Нобаті» забув про те, що говорив Ш. Г. з шостого номера. Котрий же з них має рацію: шостий чи восьмий номер? Чи обидва вони брешуть?

Звернімося до фактів. Маркс говорить: «На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять у суперечність з існуючими виробничими відносинами, а о — що є тільки юридичним виразом цього — з відносинами власності... Тоді настає епоха соціальної революції». Але «жодна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає досить простору...» (див. **К. Маркс**, *«До критики політичної економії»*. Передмова). Якщо застосувати думки Маркса до сучасного суспільного життя, то вийде, що між сучасними продуктивними силами, які мають **суспільний** характер, і привласненням продуктів, яке має **приватний** характер, існує корінний конфлікт, що повинен завершитися соціалістичною революцією (див. **Ф. Енгельс**, «Анти-Дюрінг». Другий розділ третього відділу). Як бачите, на думку Маркса й Енгельса, «революцію» («катастрофу») породжують не «невідомі причини» Кюв'є, а цілком певні і життєві суспільні причини, які звуться «розвитком продуктивних сил». Як бачите, на думку Маркса й Енгельса, революція відбувається тільки тоді, коли досить дозріють продуктивні сили, а не **несподівано**, як це здавалося Кюв'є. Ясно, що між катаклізмами Кюв'є і діалектичним методом немає нічого спільного. З другого боку, дарвінізм заперечує не тільки катаклізми Кюв'є, але також і діалектично усвідомлену революцію, тимчасом як, згідно з діалектичним методом, еволюція і революція, кількісна і якісна зміни — це дві необхідні форми одного й того самого руху. Ясно, що ніяк не можна сказати й того, що «марксизм... некритично ставиться до дарвінізму». Виходить, що «Нобаті» бреше в обох випадках, як у шостому, так і у восьмому номері.

І ось, ці брехунці-*«критики»* чіпляються до *нас* і твердять: хочеш не хочеш, а наша брехня краща за вашу правду! Вони, мабуть, гадають, що анархістові все прощається.

Пп. анархісти ще одного не можуть простити діалектичному методові: «Діалектика... не дає можливості ні вийти або вискочити

з себе, ні перестрибнути через самого себе» (див. «Нобаті» № 8. Ш. Г.). Оце, пп. анархісти, чистісінька правда, тут ви, шановні, маєте цілковиту рацію: діалектичний метод не дає такої можливості. Але чому не дає? А тому, що «вискакувати з себе і перестрибувати через самого себе» — це заняття диких кіз, а діалектичний метод створено для людей. Ось у чому секрет!..

Такі загалом погляди наших анархістів на діалектичний метод.

Ясно, що анархісти не зрозуміли діалектичного методу Маркса й Енгельса, — вони вигадали свою власну діалектику і саме з нею воюють так нещадно.

А нам лишається тільки сміятися, дивлячись на це видовище, бо як же не посміятися, коли бачиш, що людина бореться з своєю фантазією, розбиває свої власні вигадки і в той же час гаряче запевняє, що побиває ворога.

II

«Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість».

К. Маркс

Що таке матеріалістична теорія?

Все на світі змінюється, все у світі рухається, але як відбувається ця зміна і в якому вигляді відбувається цей рух, — ось у чому питання. Ми знаємо, наприклад, що земля колись була розпеченою вогненною масою, потім вона поступово прохолола, потім виник тваринний світ, після розвитку тваринного світу з'явилися такого роду мавпи, з якого згодом виникла людина. Але як відбувався цей розвиток? Дехто говорить, що природі та її розвиткові передувала світова ідея, яка потім лягла в основу цього розвитку, так що хід явищ природи виявляється пустою **формою** розвитку ідей. Цих людей називали ідеалістами, які згодом поділилися на кілька напрямів. А дехто говорить, що в світі споконвічно існують дві протилежні одна одній сили — ідея і матерія, що, відповідно до цього, явища поділяються на два ряди — ідеальний і матеріальний, між ними

відбувається постійна боротьба; так що розвиток явищ природи, виходить, являє собою постійну боротьбу між ідеальними і матеріальними явищами. Цих людей називають дуалістами, які, подібно до ідеалістів, поділяються на різні напрями.

Матеріалістична теорія Маркса в корені заперечує як дуалізм, так і ідеалізм. Звичайно, в світі дійсно існують ідеальні і матеріальні явища, але це зовсім не означає того, що вони нібито заперечують одні одних. Навпаки, ідеальне і матеріальне є дві різні форми одного й того самого явища; вони разом існують і разом розвиваються, між ними існує тісний зв'язок. Отже, у нас немає ніякої підстави думати, що вони одна одну заперечують. Таким чином, так званий дуалізм в корені рушиться. Єдина і неподільна природа, виражена в двох різних формах — в матеріальній і ідеальній, — ось як треба дивитися на розвиток природи. Єдине і неподільне життя, виражене в двох різних формах — в ідеальній і матеріальній, — ось як треба нам дивитися на розвиток життя.

Такий є монізм матеріалістичної теорії Маркса.

В той же час Маркс заперечує і ідеалізм. Неправильна та думка, ніби ідея, і взагалі духовна сторона, у своєму розвиткові передує природі і взагалі матеріальній стороні. Ще не було на світі живих істот, коли вже існувала так звана зовнішня, неорганічна природа. Перша жива істота — протоплазма — не мала ніякої свідомості (ідеї), — вона мала лише властивість подразливості і перші зародки відчуття. Потім у тварин поступово розвивалася здатність відчуття, поволі переходячи у свідомість відповідно до того, як розвивалася їх нервова система. Якби мавпа не випростала своєї спини, якби вона завжди ходила на четвереньках, то потомок її — людина — не могла б вільно користуватися своїми легенями і голосовими зв'язками і, таким чином, не могла б користуватися мовою, що істотно затримало б розвиток її свідомості. Або ще: якби мавпа не стала на задні ноги, то потомок її — людина — була б змушена завжди дивитися тільки вниз і тільки звідти черпати свої враження; вона не мала б можливості подивитися вгору і навколо себе, отже, не мала б можливості дати своєму мозкові більше матеріалу (вражень), ніж мавпа; і таким чином істотно затримався б розвиток її свідомості. Виходить, що для розвитку самої духовної сторони потрібна

відповідна будова організму і розвиток його **нервової системи**. Виходить, що розвиткові духовної сторони, розвиткові ідей, **передує** розвиток матеріальної сторони, розвиток буття. Ясно, що спершу змінюються зовнішні умови, спершу змінюється матерія, **а потім** відповідно змінюються свідомість та інші духовні явища, — розвиток ідеальної сторони **відстає** від розвитку матеріальних умов. Якщо матеріальну сторону, якщо зовнішні умови, якщо буття і т. п. ми назвемо **змістом**, тоді ідеальну сторону, свідомість та інші подібні явища ми повинні назвати **формою**. Звідси виникає відоме матеріалістичне положення: у процесі розвитку зміст передує формі, форма відстає від змісту.

Те саме треба сказати і про суспільне життя. І тут матеріальний розвиток передує ідеальному розвиткові, і тут форма відстає від свого змісту. Про науковий соціалізм ще й гадки не було, коли вже існував капіталізм і велася посилена класова боротьба; ще ніде не виникала соціалістична ідея, а процес виробництва уже мав суспільний характер.

Тому Маркс говорить: «Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість» (див. **К. Маркс**, «До критики політичної економії»). На думку Маркса; економічний розвиток є матеріальною основою суспільного життя, **його змістом**, а юридично-політичний і релігійно-філософський розвиток є **«ідеологічною формою»** цього змісту, його «надбудовою», — тому Маркс говорить: «Із зміною економічної основи більш-менш **швидко** відбувається переворот в усій величезній надбудові» (див. там же).

Та й в суспільному житті спершу змінюються зовнішні, матеріальні умови, а **потім** мислення людей, їх світогляд. Розвиток змісту передує виникненню і розвиткові форми. Звичайно, це зовсім не значить, нібито, на думку Маркса, можливий зміст без форми, як це здалося Ш. Г. (див. «Нобаті» № 1. «Критика монізму»). Зміст без форми неможливий, але справа в тому, що та чи інша форма, через її відставання від змісту, ніколи **повністю** не відповідає цьому змістові, і, таким чином, часто новий зміст «змушений» тимчасово прибратися в стару форму, а це викликає конфлікт між ними. В даний час, наприклад, **суспільному** змістові виробництва не відповідає приватний характер привласнення продуктів виробництва, і якраз на цьому грунті

відбувається сучасний соціальний «конфлікт». З другого боку, та думка, що ідея є формою існування, зовсім не означає, ніби свідомість своєю природою — це та сама матерія. Так думали тільки вульгарні матеріалісти (наприклад, Бюхнер і Молешотт), теорії яких в корені суперечать матеріалізмові Маркса і з яких справедливо глузував Енгельс у своєму «Людвігу Фейєрбаху». Згідно з матеріалізмом Маркса, свідомість і буття, дух і матерія, — це дві різні форми одного й того самого явища, яке, взагалі кажучи, називається природою; отже, вони і не заперечують одна одну* і, разом з тим, не являють собою одного й того самого явища. Справа лише в тому, що в розвиткові природи і суспільства свідомості, тобто тому, що діється в нашій голові, передує відповідна матеріальна зміна, тобто те, що діється поза нами. За тією чи іншою матеріальною зміною рано чи пізно неминуче настає відповідна ідеальна зміна, через це ми й говоримо, що ідеальна зміна є формою відповідної матеріальної зміни.

Такий загалом монізм діалектичного матеріалізму Маркса й Енгельса.

Добре, скаже нам дехто, це все правильно щодо історії природи і суспільства. Але яким чином у нашій голові народжуються різні уявлення та ідеї про ті чи інші предмети в даний момент? І чи існують в дійсності так звані зовнішні умови, чи, може, існують лише наші уявлення про ці зовнішні умови? І якщо існують зовнішні умови, то в якій мірі можливе їх сприймання і пізнання?

З цього приводу ми говоримо, що наші уявлення, наше «я» існує лише остільки, оскільки існують зовнішні умови, які викликають враження в нашому «я». Ті, хто необдумано говорить, що не існує нічого, крім наших уявлень, змушені заперечувати наявність будь-яких зовнішніх умов, отже, заперечувати й існування інших людей, крім свого «я», а це в корені суперечить основним засадам науки і життєвої діяльності. Так, зовнішні умови дійсно існують; ці умови існували до нас і існуватимуть після нас, їх сприймання і пізнання можливе тим скоріше і легше, чим частіше і сильніше вони впливають на нашу свідомість. Щодо того, яким чином народжуються в даний момент у нашій

* Це зовсім не суперечить тій думці, що між формою і змістом існує конфлікт. Річ у тому, що цей конфлікт існує не між змістом і формою взагалі, а між старою формою і новим змістом, який шукає нової форми і прагне до неї.

голові різні уявлення та ідеї про ті чи інші предмети, то з цього приводу ми повинні зауважити, що тут коротко повторюється те саме, що діється в історії природи і суспільства. І в даному разі предмет, який перебуває поза нами, передує нашому уявленню про цей предмет, і в даному разі наше уявлення, форма, відстає від предмета, як від свого змісту, і т. д. Якщо я дивлюся на дерево і бачу його, це означає лише те, що ще до того, як у моїй голові народилося уявлення про дерево, існувало само дерево, яке викликало у мене відповідне уявлення.

Неважко зрозуміти, яке значення повинен мати моністичний матеріалізм Маркса й Енгельса для практичної діяльності людей. Якщо наш світогляд, наші нрави і звичаї викликані зовнішніми умовами, якщо непридатність юридичних і політичних форм грунтується на економічному змісті, тоді ясно, що ми повинні сприяти корінній перебудові економічних відносин, щоб разом з ними в корені змінилися нрави і звичаї народу і політичний лад країни.

Ось що про це говорить Карл Маркс:

«Не треба мати велику дотепність, щоб побачити зв'язок між ученням матеріалізму... і соціалізмом. Якщо людина черпає всі свої знання, відчуття та ін. з чуттєвого світу... то треба, виходить, так побудувати навколишній світ, щоб людина пізнавала в ньому дійсно людське, щоб вона звикала в ньому виховувати в собі людські властивості... Якщо людина невільна в матеріалістичному розумінні, тобто, якщо вона вільна не внаслідок негативної сили уникати того чи іншого, а внаслідок позитивної сили виявляти свою справжню індивідуальність, то повинно не карати злочини окремих осіб, а знищити антисоціальні джерела злочину... Якщо характер людини створюється обставинами, то треба, виходить, зробити обставини людяними» (див. «Людвіг Фейєрбах». Додаток «К. Маркс про французький матеріалізм XVIII століття»).

Такий є зв'язок між матеріалізмом і практичною діяльністю людей.

* * *

Як дивляться анархісти на моністичний матеріалізм Маркса й Енгельса?

Якщо діалектика Маркса бере свій початок від Гегеля, то *його матеріалізм є розвитком матеріалізму* Фейєрбаха. Це добре

відомо анархістам, і вони намагаються, використовуючи хиби Гегеля і Фейєрбаха, очорнити діалектичний матеріалізм Маркса—Енгельса. Щодо Гегеля ми вже зазначали, що такі хитрощі анархістів не можуть довести нічого, крім їх власного полемічного безсилля. Те саме треба сказати і щодо Фейєрбаха. Ось, наприклад, вони посилено підкреслюють, що «Фейєрбах був пантеїстом...», що він «обожнив людину...» (див. «Нобаті» № 7. Д. Деленді), що, «на думку Фейєрбаха, людина є те, що вона їсть...», що звідси Маркс нібито зробив такий висновок: «Отже, найголовнішим і найпершим є економічне становище» і т. д. (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.). Правда, у пантеїзмі Фейєрбаха, в обожненні ним людини і в інших подібних його помилках ніхто з нас не сумнівається, навпаки, Маркс і Енгельс перші розкрили помилки Фейєрбаха, але анархісти все-таки вважають за потрібне знову «викривати» уже викриті помилки Фейєрбаха. Чому? Мабуть, тому, що, лаючи Фейєрбаха, хочуть як-небудь очорнити і матеріалізм, який Маркс запозичив у Фейєрбаха і потім науково розвинув його. Хіба у Фейєрбаха не могли бути поряд з помилковими думками і правильні? Ми заявляємо, що такими хитрощами анархісти анітрохи не захитають моністичного матеріалізму, хіба що доведуть своє власне безсилля.

Серед самих анархістів існує різноголосиця у поглядах на матеріалізм Маркса. Коли послухати пана Черкезішвілі, то виявляється, що Маркс і Енгельс ненавидять моністичний матеріалізм; на його думку, їх матеріалізм вульгарний, а не моністичний: «Та велика наука натуралістів з її системою еволюції, трансформізмом і моністичним матеріалізмом, **яку так сильно ненавидить Енгельс...** уникала діалектики» і т. д. (див. «Нобаті» № 4. В. Черкезішвілі). Виходить, що природничо-науковий матеріалізм, який подобається Черкезішвілі і який ненавидів Енгельс, був моністичним матеріалізмом. Другий же анархіст говорить нам, що матеріалізм Маркса й Енгельса є моністичним, а тому й заслуговує на те, щоб його відхилити. «Історична концепція Маркса є атавізмом Гегеля. Моністичний матеріалізм абсолютного об'єктивізму взагалі і економічний монізм Маркса зокрема неможливі в природі і помилкові в теорії... Моністичний матеріалізм є погано прихований дуалізм і компроміс між метафізикою і наукою...» (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.). Виходить, що моністичний матеріалізм

неприйнятний, бо Маркс і Енгельс не тільки не ненавиділи його, а, навпаки, самі були моністичними матеріалістами, внаслідок чого моністичний матеріалізм треба відхилити.

От анархія! Самі ще не розібралися в суті матеріалізму Маркса, самі ще не зрозуміли, чи є він моністичним матеріалізмом чи ні, самі ще не порозумілися між собою про його достоїнства і хиби, а вже оглушають нас своїми хвастощами: ми, мовляв, критикуємо і зрівнюємо з землею матеріалізм Маркса. Уже з цього видно, наскільки слушною може бути їх «критика».

Підемо далі. Деякі анархісти, виявляється, навіть не знають того, що в науці є різні види матеріалізму і між ними є велика різниця: є, наприклад, вульгарний матеріалізм (у природознавстві й історії), який заперечує значення ідеальної сторони та її вплив на матеріальну сторону; але є і так званий моністичний матеріалізм, який науково розглядає взаємовідношення ідеальної і матеріальної сторін. Деякі анархісти плутають все це і в той же час з великим апломбом заявляють: хочеш — не хочеш, а матеріалізм Маркса й Енгельса ми критикуємо грунтовно! Послухайте: «На думку Енгельса, а також і на думку Каутського, Маркс зробив людству велику послугу тим, що він...», між іншим, відкрив «матеріалістичну концепцію». «Чи вірно це? Не думаємо, бо *знаємо... що всі історики, учені й філософи, які додержуються того погляду, ніби суспільний механізм приводиться в рух географічними, кліматично-телуричними, космічними, антропологічними і біологічними умовами,* — **всі вони є матеріалісти**» (див. «Нобаті» № 2. Ш. Г.). От і розмовляй з ними! Виходить, що немає різниці між «матеріалізмом» Арістотеля і Монтеск'є, між «матеріалізмом» Маркса і Сен-Сімона. Оце називається зрозуміти противника і грунтовно його розкритикувати!..

Деякі анархісти десь почули, що матеріалізм Маркса — це «теорія шлунка», — і взялися популяризувати цю «думку», мабуть, тому, що папір недорого коштує в редакції «Нобаті» і ця операція їй дешево обійдеться. Послухайте: «На думку Фейєрбаха, людина є те, що вона їсть. Ця формула магічно вплинула на Маркса й Енгельса», — і ось, на думку анархістів, звідси Маркс і зробив висновок, що, «виходить, найголовнішим і найпершим є економічне становище, виробничі відносини...» Далі анархісти філософськи повчають нас: «Сказати, що єдиним засобом для цієї

мети (суспільного життя) є їда і економічне виробництво, було б *помилкою... Якби головним чином, моністично, їдою і економічним буттям визначалась ідеологія,* — то деякі ненажери були б геніями» (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.). Ось як легко, виявляється, розкритикувати матеріалізм Маркса: досить почути від якої-небудь інститутки вуличну плітку на адресу Маркса й Енгельса, досить цю *вуличну плітку з філософічним апломбом повторити* на сторінках якоїсь «Нобаті», щоб одразу заслужити славу «критика». Але скажіть одно, панове: де, коли, в якій країні і який Маркс сказав, що «їда визначає ідеологію»? Чому ви не навели жодної фрази, жодного слова з творів Маркса, щоб підтвердити *ваше обвинувачення? Хіба економічне буття і їда — одне й те* саме? Плутання цих зовсім різних понять можна простити, скажемо, якій-небудь інститутці, але як могло статися, що ви, «нищителі соціал-демократії», «відроджувачі науки», — що й ви так безтурботно повторюєте помилку інституток? Та й як це їда може *визначати суспільну ідеологію?* Ану, вдумайтеся в свої ж таки слова: їда, форма їди не змінюється, і за старих часів люди так само їли, розжовували і перетравлювали їжу, як і тепер, тимчасом як форма ідеології раз у раз змінюється і розвивається. Антична, феодальна, буржуазна, пролетарська — ось, між іншим, які форми має ідеологія. Хіба припустимо, щоб те, що, взагалі кажучи, не змінюється, визначало собою те, що раз у раз змінюється? Ідеологію визначає економічне буття — це дійсно говорить Маркс, і це легко зрозуміти, але хіба їда і економічне буття — одне й те саме? Чому вам заманулося нав'язувати Марксові ваш власний недомисел?..

Підемо далі. На думку наших анархістів, матеріалізм Маркса «є той самий паралелізм...»; або ще: «моністичний матеріалізм є погано прихований дуалізм і компроміс між метафізикою і наукою...» «Маркс впадає в дуалізм тому, що змальовує виробничі відносини як матеріальні, а людські прагнення і волю — як ілюзію і утопію, яка не має значення, хоч і існує» (див. «Нобаті» № 6. Ш. Г.). По-перше, моністичний матеріалізм Маркса не має нічого спільного з безглуздим паралелізмом. Тимчасом як з точки зору матеріалізму матеріальна сторона, зміст неодмінно передує ідеальній стороні, формі, — паралелізм заперечує цей погляд і рішуче заявляє, що ні матеріальна, ні ідеальна сторона

не передує одна одній, що обидві вони рухаються разом, паралельно. По-друге, що спільного між монізмом Маркса і дуалізмом, коли нам добре відомо (повинно бути відомо й вам, пп. анархісти, якщо ви читаєте марксистську літературу!), що перший виходить з **одного принципу** — природи, яка має матеріальну і ідеальну форми, тимчасом як другий виходить з **двох принципів** — матеріального і ідеального, які, згідно з дуалізмом, взаємно заперечують одне одного? По-третє, хто сказав, нібито «людські прагнення і воля не мають значення»? Чому ви не вкажете, де про це говорить Маркс? Хіба не про значення «прагнень і волі» говорить Маркс у «Вісімнадцятому брюмера Луї Бонапарта», у «Класовій боротьбі у Франції», у «Громадянській війні у Франції» та в інших брошурах? Чому ж тоді Маркс старався в соціалістичному дусі розвинути «волю і прагнення» пролетарів, навіщо він провадив пропаганду серед них, якщо він не визнавав значення «прагнень і волі»? Або, про що говорить Енгельс у своїх відомих статтях за 1891—94 роки, як не про «значення прагнень і волі»? Людські прагнення і воля беруть свій зміст з економічного буття, але це зовсім не значить, що вони не справляють ніякого впливу на розвиток економічних відносин. Невже нашим анархістам так важко перетравити цю просту думку? Так, так, недаремно кажуть, що одна річ — пристрасть до критики, а інша річ — сама критика!..

Ще одно обвинувачення, висунуте пп. анархістами: «не можна уявити форму без змісту...», через це не можна сказати, що «форма відстає від змісту... вони «співіснують»... В противному разі монізм є абсурдом» (див. «Нобаті» № 1. Ш. Г.). Заплуталися трошки пп. анархісти. Зміст без форми немислимий, але **існуюча форма** ніколи повністю не відповідає існуючому змістові, новий зміст до певної міри завжди прибраний в стару форму, внаслідок чого між старою формою і новим змістом завжди існує конфлікт. Саме на цьому грунті відбуваються революції, і в цьому, між іншим, виражається революційний дух матеріалізму Маркса. А анархісти цього не зрозуміли і уперто повторюють, що змісту без форми не буває...

Такі є погляди анархістів на матеріалізм. Ми обмежимося сказаним. І так досить ясно, що анархісти вигадали власного Маркса і приписали йому свій, вигаданий ними «матеріалізм»,

а потім воюють з ним. А в справжнього Маркса і в справжній матеріалізм не влучає жодна куля...

Який зв'язок між діалектичним матеріалізмом і пролетарським соціалізмом?

Газета «Ахалі Цховреба»
(«Нове Життя») №№ 2, 4,
7 і 16; 21, 24, 28 червня
і 9 липня 1906 р.

Підпис: Коба

Переклад з грузинської

ПРИМІТКИ

1 **«Брдзола»** («Боротьба») — перша нелегальна грузинська газета тіфліської соціал-демократичної організації, її ленінсько-іскрівської групи. Ініціатором створення газети «Брдзола» був Й. В. Сталін. Вихід газети «Брдзола» був результатом тієї боротьби, яку провадила з 1898 року революційна меншість першої грузинської соціал-демократичної організації «Месаме-дасі» (Й. В. Сталін, В. З. Кецховелі, О. Г. Цулукідзе) проти її опортуністичної більшості (Жорданія та ін.) в питанні про створення нелегальної революційної марксистської преси. «Брдзола» друкувалася в Баку в підпільній друкарні, організованій з доручення революційного крила тіфліської соціал-демократичної організації найближчим соратником Й. В. Сталіна В. З. Кецховелі. На нього ж була покладена практична робота по випуску газети. Провідні статті в «Брдзолі» в питаннях програми й тактики революційної марксистської партії належать Й. В. Сталіну. Вийшло чотири номери «Брдзоли»: № 1—у вересні 1901 року, № 2-3—у листопаді — грудні 1901 року і № 4 — у грудні 1902 року. «Брдзола» — найкраща після «Искры» марксистська газета в Росії—обстоювала нерозривний зв'язок революційної боротьби закавказького пролетаріату з революційною боротьбою робітничого класу всієї Росії. Боронячи теоретичні основи революційного марксизму, «Брдзола», як і ленінська «Искра», пропагувала необхідність переходу соціал-демократичних організацій до масової політичної агітації, до політичної боротьби з самодержавством, обстоювала ленінську ідею гегемонії

пролетаріату в буржуазно-демократичній революції. Борючись з «економістами», «Брдзола» обгрунтовувала необхідність створення единої революційної партії робітничого класу, викривала ліберальну буржуазію, націоналістів та опортуністів усіх мастей. Ленінська «Искра» відзначила вихід у світ № 1 «Брдзоли» як подію великої ваги. — ***3.***

2 **«Рабочая Мысль»** — газета, яка одверто проводила опортуністичні погляди «економістів»; виходила з жовтня 1897 року по грудень 1902 року. Вийшло 16 номерів — ***17.***

3 Закон 2 червня 1897 року встановлював робочий день для робітників промислових підприємств і залізничних майстерень довгістю в $11^1/_2$ годин; закон одночасно скорочував число святкових днів для робітників. — ***17.***

4 Маються на увазі «Тимчасові правила про відбування військової повинності вихованцями вищих учбових закладів», затверджені урядом 29 липня 1899 року. На підставі цих правил студенти, учасники колективних виступів проти поліцейського режиму, встановленого у вищих учбових закладах, виключалися з них і зараховувалися рядовими в царську армію на строк від одного до трьох років. — ***24.***

5 **«Сакартвело»** («Грузія») — газета закордонної групи грузинських націоналістів, що стала ядром буржуазно-націоналістичної партії соціал-федералістів; виходила в Парижі грузинською і французькою мовами з 1903 по 1905 рік.

До партії грузинських федералістів (оформилась у квітні 1904 року в Женеві) увійшли, крім групи «Сакартвело», анархісти, есери, націонал-демократи. Основна вимога федералістів — національна автономія Грузії в межах російської поміщицько-буржуазної держави. В роки реакції вони стали відкритими противниками революції. — ***34.***

6 «Вірменська соціал-демократична робітнича організація» була створена вірменськими націонал-федералістськими елементами скоро після II з'їзду РСДРП. В. І. Ленін відзначав

тісний зв'язок цієї організації з Бундом. «Це — бундівська креатура, нічого більше, спеціально вигадана для живлення кавказького бундизму. ...Кавказькі товариші всі проти цієї зграї літераторів-дезорганізаторів»,—писав В. І. Ленін членам Центрального Комітету 7 вересня (н. ст.) 1905 року (див. *Ленінський збірник* V, *стор.* 493). — ***36***.

7 Бунд (Загальний еврейський робітничий союз в Литві, Польщі і Росії) — еврейська дрібнобуржуазна опортуністична організація. Утворився в жовтні 1897 року на з'їзді у Вільно. Бунд провадив роботу переважно серед еврейських ремісників. Увійшовши до РСДРП на І з'їзді в 1898 році «як автономна організація, самостійна лише в питаннях, що стосуються спеціально еврейського пролетаріату», Бунд виступив носієм націоналізму і сепаратизму в робітничому русі Росії. Буржуазно-націоналістична позиція Бунду зазнала гострої критики з боку ленінської «Искры». Кавказькі іскрівці цілком підтримували В. І. Леніна в його боротьбі з Бундом. — ***39***.

8 Мова йде про комітети партії, що об'єдналися в березні 1903 року в Тіфлісі на І з'їзді соціал-демократичних робітничих організацій Кавказу в Кавказький союз РСДРП. На з'їзді були представлені організації Тіфліса, Баку, Батума, Кутаїса, Гурії та ін. З'їзд схвалив політичну лінію ленінської «Искры», прийняв для керівництва проект програми «Искры» і «Зари», опрацював і затвердив спеціальний статут Союзу. Перший з'їзд Кавказького союзу поклав основу інтернаціональній побудові соціал-демократичних організацій на Кавказі. З'їзд створив керівний партійний орган — Кавказький союзний комітет РСДРП, до складу якого був обраний заочно Й. В. Сталін, що був тоді ув'язнений у батумській тюрмі. Після втечі з заслання і повернення в Тіфліс на початку 1904 року Й. В. Сталін стає на чолі Кавказького союзного комітету РСДРП. — ***39***.

9 Два листи Й. В. Сталіна з Кутаїса були знайдені серед листування В. І. Леніна і Н. К. Крупської з більшовицькими організаціями в Росії. Листи ці були написані Й. В. Сталіним

під час його перебування у вересні — жовтні 1904 року в Кутаїсі і адресовані його товаришеві по революційній роботі в Закавказзі М. Давіташвілі, що жив тоді в Лейпцігу (Німеччина) і належав до лейпцігської групи більшовиків. Про ці листи інший учасник лейпцігської групи більшовиків Д. Суліашвілі у своїх спогадах писав: «Від товариша Сталіна ми одержували натхненні листи про Леніна. Листи одержував тов. М. Давіташвілі. Товариш Сталін у цих листах захоплювався Леніним, його непохитною, чисто марксистською тактикою, його розв'язанням питань партійного будівництва і т. д. В одному з листів товариш Сталін називав Леніна «гірським орлом» і захоплювався його непримиренною боротьбою проти меншовиків. Ми ці листи переслали Леніну і скоро одержали від нього відповідь, в якій він Сталіна називав «полум'яним колхідцем»» (див. **Л. Берія.** До питання про історію більшовицьких організацій у Закавказзі, вид. 6-е, стор. 89). Грузинські оригінали листів не знайдено. — ***54.***

10 Йдеться про нову, меншовицьку «Искру». Після II з'їзду РСДРП меншовики, захопивши при допомозі Плеханова «Искру» в свої руки, використали її для боротьби з В. І. Леніним і більшовиками. Вони почали відкрито пропагувати на її сторінках свої опортуністичні погляди. Меншовицька «Искра» виходила по жовтень 1905 року. — ***54.***

11 Восени 1904 року, після захоплення меншовиками редакції «Искры», В. Д. Бонч-Бруєвич за дорученням В. І. Леніна організував спеціальне видавництво, завданням якого було випускати «партійну літературу, особливо присвячену обороні принципіальної позиції більшості другого партійного з'їзду». Рада партії і Центральний Комітет, що опинилися на той час в руках меншовиків, всіляко перешкоджали друкуванню і поширенню більшовицької літератури. В зв'язку з цим конференція кавказьких більшовицьких комітетів, що відбулася в листопаді 1904 року, ухвалила таку резолюцію «Про літературу більшості»: «Конференція пропонує ЦК доставити комітетам партії літературу групи Бонч-Бруєвича і Леніна поряд з іншою партійною літературою, що з'ясовує партійні

незгоди». В кінці грудня 1904 року видавнича діяльність перейшла до організованої В. І. Леніним газети «Вперёд». — ***54.***

12 «Декларація 22-х» — написане В. І. Леніним звернення «До партії». Звернення було прийняте на нараді більшовиків, яка відбувалася під керівництвом Леніна в серпні 1904 року в Швейцарії. Згадувана в листі Й. В. Сталіна брошура «До партії» містить, крім звернення «До партії», резолюції Ризького і Московського комітетів, а також женевської більшовицької групи, що приєдналися до рішень наради 22 більшовиків. Звернення «До партії» стало для більшовиків програмою боротьби за III з'їзд. Більшість комітетів РСДРП висловила свою солідарність з рішеннями більшовицької наради. У вересні 1904 року Кавказький союзний, Тіфліський та Імеретино-Мінгрельський комітети приєднались до «Декларації 22-х» і розгорнули агітацію за негайне скликання III з'їзду партії. — ***54.***

13 Стаття В. І. Леніна «Крок вперед, два кроки назад» написана у вересні 1904 року. Стаття є відповіддю на фейлетон Рози Люксембург «Організаційні питання російської соціал-демократії», опублікований в № 69 «Искры» і в №№ 42, 43 «Neue Zeit», а також на лист К. Каутського, надрукований в № 66 «Искры». Свою відповідь Ленін хотів вмістити в «Neue Zeit», але редакція, що співчувала меншовикам, відмовилась опублікувати її. — ***54.***

14 «Протоколи 2-го чергового з'їзду Закордонної ліги російської революційної соціал-демократії»; видані Лігою в 1904 році в Женеві. — ***54.***

15 Книга В. І. Леніна «Крок вперед, два кроки назад» написана в лютому — травні і вийшла в світ 6 (19) травня 1904 року (див. Твори, т. VI; стор. 155—336). — ***54.***

16 Мова йде про книгу В. І. Леніна «Що робити?» (див. Твори, т. IV, стор. 359—508). — ***54.***

17 Рада партії за статутом, прийнятим II з'їздом РСДРП, була вищою партійною установою. Рада партії складалася з п'ятьох чоловік: по два члени Ради призначали ЦК і ЦО, п'ятого члена Ради обирав з'їзд. Основне завдання Ради полягало в погодженні і об'єднанні діяльності ЦК і ЦО. Скоро після II з'їзду РСДРП в Раді партії здобули перевагу меншовики, що перетворили її на свій фракційний орган. Третій з'їзд РСДРП усунув багатоцентровість в партії, створивши єдиний партійний центр — Центральний Комітет — з поділом його на закордонну і російську частини. За статутом, прийнятим III з'їздом, редактор ЦО призначався ЦК із складу членів ЦК.—***59.***

18 Брошура В. І. Леніна «Лист до товариша про наші організаційні завдання» з передмовою і післясловом автора вийшла в 1904 році в Женеві у виданні ЦК РСДРП (див. Твори, т. V, стор. 179—192). — ***59.***

19 Костров; Ан — псевдоніми Н. Жорданія. — ***59.***

20 «**Квалі**» («Борозна») — щотижнева газета грузинською мовою, орган ліберально-націоналістичного напряму. В період 1893—1897 років надавала свої сторінки початкуючим літераторам з «Месаме-дасі». В кінці 1897 року газета перейшла в руки більшості «Месаме-дасі» (Н. Жорданія та ін.) і стала рупором «легального марксизму». Після виникнення всередині РСДРП фракцій більшовиків і меншовиків «Квалі» стала органом грузинських меншовиків. Газета закрита урядом в 1904 році. — ***59.***

21 «**Пролетаріатіс Брдзола**» («Боротьба Пролетаріату») — грузинська нелегальна газета, орган Кавказького союзу РСДРП; виходила з квітня — травня 1903 року по жовтень 1905 року; була закрита після виходу 12-го номера. Після повернення з заслання, в 1904 році, редакцію газети очолив Й. В. Сталін. До складу редакції входили також О. Г. Цулукідзе, С. Г. Шаумян та ін. Провідні статті в газеті писав Й. В. Сталін. «Пролетаріатіс Брдзола» була наступницею газети «Брдзола». Перший з'їзд Кавказького союзу РСДРП вирішив об'єднати

з газетою «Брдзола» вірменську соціал-демократичну газету «Пролетаріат» в один спільний орган, видаваний трьома мовами: грузинською («Пролетаріатіс Брдзола»), вірменською («Пролетаріаті Крів») і російською («Борьба Пролетариата»). Зміст газети всіма трьома мовами був тотожний. Порядок номерів зберігався від попереднього видання на даній мові. «Пролетаріатіс Брдзола» була найбільшою після «Вперёд» і «Пролетария» нелегальною більшовицькою газетою, яка послідовно відстоювала ідеологічні, організаційні й тактичні основи марксистської партії. Редакція «Пролетаріатіс Брдзола» підтримувала тісний зв'язок з В. І. Леніним і більшовицьким закордонним центром. Коли в грудні 1904 року вийшло повідомлення про видання газети «Вперёд», Кавказький союзний комітет утворив літературну групу для підтримання «Вперёд». У відповідь на запрошення Союзного комітету співробітничати в «Пролетаріатіс Брдзола» В. І. Ленін в листі від 20 грудня (н. ст.) 1904 року писав: «Дорогі товариші! Одержав Вашого листа відносно «Борьбы Пролетариата». Постараюсь писати і передам товаришам по редакції» (див. Ленінський збірник XV, стор. 267). «Пролетаріатіс Брдзола» систематично передруковувала на своїх сторінках статті і матеріали з ленінської «Искры», а потім з «Вперёд» і «Пролетария». В газеті публікувалися статті В. І. Леніна. В «Пролетарии» не раз давалися позитивні рецензії і відзиви про «Пролетаріатіс Брдзола», а також передруковувалися з неї статті й кореспонденції. В № 12 «Пролетария» відзначено вихід № 1 «Борьбы Пролетариата» російською мовою. В кінці замітки сказано: «Нам ще доведеться повернутися до змісту цієї цікавої газети. Гаряче вітаємо розширення видавничої діяльності Кавказького союзу і бажаемо йому дальших успіхів у відновленні партійності на Кавказі». — *59.*

22 Мова йде про статтю Й. В. Сталіна «Як розуміє соціал-демократія національне питання?» (див. цей том, стор. 31). — *59.*

23 «Іменний височайший указ» царя Миколи II від 12 грудня 1904 року разом з особливим урядовим повідомленням був

опублікований в газетах 14 грудня 1904 року. Поряд з обіцянням деяких «реформ» другорядного характеру указ оголошував про непорушність самодержавної влади і містив погрози на адресу не тільки революційних робітників і селян, але й лібералів, що зважилися поставити урядові несміливі конституційні вимоги. За висловом В. І. Леніна, указ Миколи II був «прямим ляпасом лібералам». — ***74.***

24 «Проект конституції» був вироблений групою членів ліберального «Союза освобождения» у жовтні 1904 року і вийшов окремим виданням під назвою «Основний державний закон Російської імперії. Проект російської конституції». Москва, 1904. — ***75.***

25 Брошура Й. В. Сталіна «Коротко про партійні незгоди» була написана в кінці квітня 1905 року. Вона була відповіддю на статті Н. Жорданія «Більшість чи меншість?» в «Соціал-Демократі», «Що таке партія?» в «Могзаурі» та ін. Про вихід у світ брошури Й. В. Сталіна «Коротко про партійні незгоди» скоро стало відомо в більшовицькому закордонному центрі. 18 липня 1905 року Н. К. Крупська в листі до Кавказького союзного комітету РСДРП просила вислати брошуру за кордон. Брошура «Коротко про партійні незгоди» була дуже поширена в більшовицьких організаціях Закавказзя; за нею передові робітники знайомилися з внутріпартійними незгодами, з позицією В. І. Леніна, більшовиків. Брошура була надрукована в нелегальній (Авлабарській) друкарні Кавказького союзу РСДРП у травні 1905 року грузинською мовою і в червні — російською і вірменською мовами, по 1 500 — 2 000 примірників кожною мовою. — ***85.***

26 **«Искра»** — перша загальноросійська нелегальна марксистська газета; заснована в 1900 році В. І. Леніним. Перший номер ленінської «Искры» вийшов 11 (24) грудня 1900 року в Лейпцігу, наступні номери виходили в Мюнхені, з квітня 1902 року — в Лондоні і з весни 1903 року — в Женеві. В ряді міст Росії (Петербург, Москва та ін.) були створені групи і комітети РСДРП ленінсько-іскрівського напряму.

В Закавказзі ідеї «Искры» обстоювала нелегальна газета «Брдзола» («Боротьба») — орган грузинської революційної соціал-демократії. (Про значення і роль «Искры» див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 30 — 38.). — *86.*

27 **«Соціал-Демократ»** — нелегальна газета кавказьких меншовиків; виходила грузинською мовою в Тіфлісі з квітня по листопад 1905 року. Газетою керував Н. Жорданія. Перший номер «Соціал-Демократа» вийшов як «орган Тіфліського комітету РСДРП»; надалі газета називала себе «органом кавказьких с.-д. робітничих організацій». — *88.*

28 **«Рабочее Дело»** — неперіодичний орган Союзу російських соціал-демократів за кордоном («економістів»). Журнал виходив у Женеві з 1899 по 1902 рік.— *88.*

29 Див. В. І. Ленін. Твори, т. IV, стор. 56. — *89.*

30 Старовєр — псевдонім А. Н. Потресова. — *90.*

31 Див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. I, 1941, стор. 150. — *94.*

32 **«Die Neue Zeit»** («Новий Час») — журнал німецької соціал-демократії, що виходив у Штутгарті з 1883 по 1923 рік. — *95.*

33 **«Могзаурі»** («Мандрівник») — історико-археологічний і географо-етнографічний журнал; виходив у Тіфлісі з 1901 року по листопад 1905 року. З січня 1905 року «Могзаурі» стає щотижневим літературно-політичним виданням грузинських соціал-демократів, яке виходило за редакцією Ф. Махарадзе. В «Могзаурі» поряд із статтями більшовицьких авторів друкувалися також статті меншовиків. — *99.*

34 Гайнфельдська програма була прийнята на установчому з'їзді австрійської соціал-демократії в 1888 році в м. Гайнфельді. Програма ця в принципіальній своїй частині мала ряд

положень, які правильно висвітлювали хід суспільного розвитку і завдання пролетаріату й пролетарської партії. Згодом на Віденському з'їзді в 1901 році гайнфельдська програма була замінена новою, що мала ревізіоністські настанови. — ***108.***

35 Див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1941, стор. 278—279. — ***112.***

36 **«Заря»** — теоретичний журнал російської соціал-демократії; заснований В. І. Леніним, виходив одночасно з газетою «Искра» за однією спільною редакцією. Журнал видавався у Штутгарті з квітня 1901 року по серпень 1902 року. — ***116.***

37 Див. В. І. Ленін. Твори, т. VI, стор. 150. — ***120.***

38 **«Дневник Социал-Демократа»** — журнал, який неперіодично видавав у Женеві Г. В. Плеханов з березня 1905 року по квітень 1912 року. Було видано 16 номерів. В 1916 році вийшов ще один номер журналу. — ***120.***

39 Гнчакісти — члени вірменської дрібнобуржуазної партії «Гнчак». Партія виникла в 1887 році у Женеві з ініціативи студентів-вірмен. У Закавказзі партія «Гнчак», прибравши назву вірменської соціал-демократичної партії, провадила розкольницьку політику в робітничому русі. Після революції 1905—1907 років партія «Гнчак» виродилась в реакційне націоналістичне угруповання. — ***129.***

40 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, вид. 6-е, 1940, стор. 45. — ***131.***

41 В газеті «Пролетаріатіс Брдзола» («Боротьба Пролетаріату») № 11 була надрукована лише перша частина статті Й. В. Сталіна «Тимчасовий революційний уряд і соціал-демократія». Друга частина статті, як це видно з рукописного начерку плану номерів (№№ 12, 13, 14) «Пролетаріатіс Брдзола», складеного Й. В. Сталіним (начерк цей зберігся

в архіві), мала бути опублікована в № 13 газети. Через те що видання «Пролетаріатіс Брдзола» на 12-му номері припинилося, друга частина не була опублікована. Ця частина статті збереглася в справах жандармського управління лише в рукописному перекладі на російську мову. Грузинський текст рукопису не знайдено. — ***133.***

42 Амстердамський конгрес II Інтернаціоналу відбувся в серпні 1904 року. — ***136.***

43 К. Маркс і Ф. Енгельс. «Звернення Центрального Комітету до Союзу Комуністів» (див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1941, стор. 131, 132). — ***138.***

44 Мається на увазі праця В. І. Леніна «Про тимчасовий революційний уряд», в якій цитується стаття Ф. Енгельса «Бакуністи за роботою» (див. В. І. Ленін. Твори, т. VII, стор. 325, 326, 328). — ***141.***

45 Мається на увазі проект закону про заснування дорадчої Державної думи і положення про вибори в Думу, розроблені комісією під головуванням міністра внутрішніх справ Булигіна. Проект закону і положення про вибори були опубліковані разом з царським маніфестом 6 (19) серпня 1905 року. Більшовики оголосили активний бойкот булигінської Думи. Не встигши зібратися, вона була зметена силою революції. — ***151.***

46 Стаття Й. В. Сталіна «Відповідь «Соціал-Демократові»», надрукована в № 11 «Пролетаріатіс Брдзола», викликала жвавий відгук в закордонному більшовицькому центрі. Резюмуючи коротко основний зміст статті Й. В. Сталіна, В. І. Ленін писав у «Пролетарии»: «В статті «Відповідь «Соціал-Демократові»» ми відзначимо прекрасну постановку питання про знамените «внесення свідомості ззовні». Автор розчленовує це питання на чотири самостійні частини:

1) Філософське питання про відношення свідомості до буття: буття визначає свідомість. Відповідно до існування

двох класів і свідомість виробляється двояка: буржуазна і соціалістична. Становищу пролетаріату відповідає свідомість соціалістична.

2) «Хто може і хто виробляє цю соціалістичну свідомість (науковий соціалізм)?»

«Сучасна соціалістична свідомість може виникнути лише *на грунті глибокого наукового знання*» (Каутський), тобто вироблення її «є справа кількох інтелігентів-соціал-демократів, які мають потрібні для того засоби і дозвілля».

3) Як проникає ця свідомість у пролетаріат? «Ось тут і виступає соціал-демократія (а не тільки інтелігенти-соціал-демократи), яка вносить в робітничий рух соціалістичну свідомість».

4) Що зустрічає соціал-демократія у самому пролетаріаті, ідучи в нього з проповіддю соціалізму? Інстинктивний **потяг** до соціалізму. «Разом з пролетаріатом з природною неминучістю зароджується соціалістична тенденція як у самих пролетарів, так і у тих, хто засвоює точку зору пролетаріату; так пояснюється зародження соціалістичних потягів» (Каутський).

Меншовик робить звідси сміховинний висновок: «Звідси ясно, що соціалізм не *вноситься* ззовні в пролетаріат, але, навпаки, виходить з пролетаріату і входить в голови тих, хто засвоює погляди пролетаріату»!» (див. «Пролетарий» № 22, 11 (24) жовтня 1905 р., відділ «З партії», стор. 6).— ***154.***

47 «Відповідь Союзному комітетові» була видана як додаток до № 3 «Соціал-Демократа» від 1 липня 1905 року. Автором «Відповіді» був лідер грузинських меншовиків Н. Жорданія, погляди якого Й. В. Сталін піддав нещадній критиці в брошурі «Коротко про партійні незгоди» та в інших працях.— ***154.***

48 Див. *В. І. Ленін.* Твори, т. V, стор. 187.— ***163.***

49 «**Московские Ведомости**»— газета, почала виходити в 1756 році; виражала інтереси найбільш реакційних кіл дворян-кріпосників та духовенства. З 1905 року — орган чорносотенців. Закрита після Жовтневої революції 1917 року.— ***167.***

50 **«Русские Ведомости»** — газета, що її видавали в Москві з 1863 року ліберальні професори Московського університету та земські діячі; виражала інтереси ліберальних поміщиків та буржуазії. З 1905 року — орган правих кадетів.—***169.***

51 **«Пролетарий»** — нелегальна більшовицька щотижнева газета, Центральний Орган РСДРП, створений за постановою III з'їзду партії; виходила в Женеві з 14 (27) травня по 12 (25) листопада 1905 року. Вийшло 26 номерів. Відповідальним редактором газети був В. І. Ленін. «Пролетарий» продовжив лінію старої, ленінської «Искры» і був наступником більшовицької газети «Вперёд». Видання «Пролетария» було припинене в зв'язку з переїздом В. І. Леніна в Петербург.—***170.***

52 Конституційно-демократична партія (к.-д., кадети) — головна партія ліберально-монархічної буржуазії; оформилась у жовтні 1905 року. Прикриваючись фальшивим демократизмом і називаючи себе партією «народної свободи», кадети намагались залучити на свій бік селянство. Вони прагнули зберегти царизм у формі конституційної монархії. Пізніше кадети перетворилися в партію імперіалістичної буржуазії. Після перемоги Жовтневої соціалістичної революції кадети організовували контрреволюційні змови і повстання проти Радянської республіки.—***173.***

53 **«Кавказский Рабочий Листок»** — перша щоденна більшовицька легальна газета на Кавказі; виходила в Тіфлісі з 20 листопада по 14 грудня 1905 року російською мовою. Газетою керували Й. В. Сталін і С. Г. Шаумян. На IV конференції Кавказького союзу РСДРП «Кавказский Рабочий Листок» був визнаний офіціальним органом Кавказького союзу. Вийшло 17 номерів. Два останні номери газети вийшли під назвою «Елисаветпольский Вестник».—***189.***

54 У грудні 1905 року латвійські міста Туккум, Тальсен, Руен, Фрідріхштадт та інші були захоплені озброєними загонами повсталих робітників, наймитів і селян. Почалася партизанська

війна проти царських військ. В січні 1906 року повстання в Латвії були придушені каральними експедиціями царських генералів Орлова, Сологуба та ін.—***196.***

55 Стаття Й. В. Сталіна «Державна дума і тактика соціал-демократії» була опублікована 8 березня 1906 року в газеті «Гантіаді» («Світанок») — щоденному органі об'єднаного Тіфліського комітету РСДРП, що виходив з 5 по 10 березня 1906 р. Стаття була *офіціальним виразом точки зору більшовиків* у питаннях думської тактики. У попередньому номері «Гантіаді» була вміщена стаття під назвою «Вибори до Державної думи і наша тактика» за підписом X, яка відбивала точку зору меншовиків у цьому питанні. Стаття Й. В. Сталіна мала таку примітку від редакції: «У вчорашньому номері ми надрукували статтю, яка виражає погляд однієї частини наших товаришів у питанні про участь у Державній думі. Сьогодні, як ми й обіцяли, друкується друга стаття, що виражає принципіальний погляд у цьому питанні другої частини наших товаришів. Як побачить читач, ці статті принципіально відрізняються одна від одної: автор першої — за участь у виборах до Думи, автор другої — проти участі. І той і другий *погляд не є тільки вираз особистої думки.* Вони виражають тактичні настанови двох течій, що існують у партії. Так стоїть справа не тільки у нас, але й в усій Росії». — ***200.***

56 **«Революционная Россия»** — орган есерів, виходив з кінця 1900 року по 1905 рік; спершу видавався «Союзом соціалістів-революціонерів», з січня 1902 року став центральним органом партії есерів. — ***216.***

57 **«Новая Жизнь»** — перша легальна більшовицька газета; виходила в Петербурзі з 27 жовтня по 3 грудня 1905 року. З моменту приїзду В. І. Леніна з еміграції «Новая Жизнь» стала виходити під його безпосереднім керівництвом. Активну участь у газеті брав М. Горький. На 27-му номері «Новая Жизнь» була закрита властями. Останній, 28-й, номер газети вийшов нелегально. — ***219.***

58 **«Начало»** — щоденна легальна газета меншовиків; виходила в Петербурзі з 13 листопада по 2 грудня 1905 року. — ***219.***

59 **«Цнобіс Пурцелі»** («Листок Вістей») — щоденна грузинська газета; виходила в Тіфлісі з 1896 по 1906 рік. З кінця 1900 року газета була рупором грузинських націоналістів; з 1904 року стає органом грузинських соціал-федералістів. — ***220.***

60 **«Елва»** («Блискавка») — щоденна грузинська газета, орган об'єднаного Тіфліського комітету РСДРП; почала виходити після закриття газети «Гантіаді». Перший номер «Елва» вийшов 12 березня, останній — 15 квітня 1906 року. Від більшовиків провідні статті в газеті писав Й. В. Сталін. Всього вийшло 27 номерів. — ***222.***

61 Четвертий («Об'єднавчий») з'їзд РСДРП відбувся 10—25 квітня (23 квітня — 8 травня) 1906 року в Стокгольмі. На з'їзді були представники національних соціал-демократичних партій Польщі і Литви, Латвії і Бунду. Багато більшовицьких організацій були розгромлені урядом після грудневого збройного повстання 1905 року і не змогли послати делегатів. Більшість на з'їзді, хоч і незначна, належала меншовикам. Перевага на з'їзді меншовиків визначила і характер рішень з'їзду по ряду питань. Й. В. Сталін був на з'їзді делегатом від тіфліської організації більшовиків під псевдонімом Іванович, виступав на з'їзді з промовами в дебатах з приводу проекту аграрної програми, оцінки поточного моменту і про Державну думу. Крім того, Й. В. Сталін зробив на з'їзді кілька фактичних заяв, в яких викрив опортуністичну тактику закавказьких меншовиків у питанні про Державну думу, про договір з Бундом та ін. — ***227.***

62 Джон — псевдонім П. П. Маслова. — ***227.***

63 Н. Х. — Ной Хомерікі — меншовик. — ***232.***

64 **«Сімартле»** («Правда») — щоденна політико-літературна газета грузинських меншовиків; виходила в Тіфлісі в 1906 році. — ***232.***

65 К. Каутський і Ж. Гед у той період ще не перейшли до табору опортуністів. Під впливом російської революції 1905—1907 років, яка справила величезний вплив на міжнародний революційний рух і, зокрема, на робітничий клас Німеччини, К. Каутський виступав по ряду питань в дусі революційної соціал-демократії. — ***232.***

66 **«Ахалі Цховреба»** («Нове Життя») — щоденна більшовицька газета, яка виходила в Тіфлісі з 20 червня по 14 липня 1906 року. Керівником газети був Й. В. Сталін. Постійними співробітниками «Ахалі Цховреба» були М. Давіташвілі, Г. Телія, Г. Кікодзе та ін. Вийшло всього 20 номерів. — ***233.***

67 Цитується стаття В. І. Леніна «Сучасне становище Росії і тактика робітничої партії» (див. Твори, т. IX, стор. 26). Стаття була надрукована в «Партийных Известиях» — органі об'єднаного ЦК РСДРП. «Партийные Известия» виходили нелегально в Петербурзі напередодні IV («Об'єднавчого») з'їзду партії. Вийшло два номери: № 1 — 7 лютого і № 2 — 20 березня 1906 року. — ***233.***

68 К. Маркс і Ф. Енгельс. «Революція і контрреволюція в Німеччині» (див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1941, стор. 110—111). — ***235.***

69 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. XV, 1935, стор. 118—119. — ***236.***

70 **«Северная Земля»** — щоденна більшовицька легальна газета; виходила в Петербурзі з 23 по 28 червня 1906 року. — ***238.***

71 **«Россия»** — щоденна газета поліцейсько-чорносотенного характеру; видавалася з листопада 1905 року по квітень 1914 року. Орган міністерства внутрішніх справ. — ***238.***

72 У червні і липні 1906 року міністр внутрішніх справ П. А. Столипін розіслав місцевим властям розпорядження, в яких вимагав нещадної військової розправи з революційним рухом робітників і селян і революційними організаціями. — *239.*

73 Трепов Д. — петербурзький генерал-губернатор, керував придушенням революції в 1905 році. — *239.*

74 Праця Й. В. Сталіна «Сучасний момент і Об'єднавчий з'їзд робітничої партії» вийшла в 1906 році в Тіфлісі грузинською мовою у виданні «Пролетаріату». До брошури було додано три проекти резолюцій більшовиків до IV («Об'єднавчого») з'їзду: 1) «Сучасний момент демократичної революції» (див. В. І. Ленін. Твори, т. IX, стор. 39—41), 2) «Класові завдання пролетаріату в сучасний момент демократичної революції» (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, вид. 6-е, 1940, стор. 65), 3) «Збройне повстання» (див. В. І. Ленін. Твори, т. IX, стор. 41—42), потім проект резолюції про Державну думу, внесений на з'їзді від імені більшовиків В. І. Леніним (див. В. І. Ленін. Твори, т. IX, стор. 159—160). Крім того, до брошури було додано резолюцію з'їзду про збройне повстання і проект резолюції меншовиків «Про сучасний момент революції і завдання пролетаріату». — *241.*

75 «Партія демократичних реформ» — партія ліберально-монархічної буржуазії, утворилася під час виборів до І Державної думи в 1906 році. — *251.*

76 Октябристи, або «Союз 17 октября», — контрреволюційна партія великої торговельно-промислової буржуазії і великих поміщиків, утворилася в листопаді 1905 року. Октябристи цілком підтримували столипінський режим, внутрішню і зовнішню політику царизму. — *252.*

77 Трудовики, або «трудова група», — група дрібнобуржуазних демократів; утворилася в квітні 1906 року з селянських

депутатів І Державної думи. Трудовики висували вимоги скасування всіх станових і національних обмежень, демократизації земського й міського самоврядування, здійснення загального виборчого права для виборів до Державної думи і насамперед розв'язання аграрного питання.— ***253.***

78 **«Наша Жизнь»** — ліберально-буржуазна газета, виходила в Петербурзі з перервами — з листопада 1904 року по грудень 1906 року. — ***256.***

79 **«Ахалі Дроеба»** («Нові Часи») — легальна профспілкова газета; виходила щотижня грузинською мовою в Тіфлісі з 14 листопада 1906 року по 8 січня 1907 року. Газета видавалася під керівництвом Й. В. Сталіна, М. Цхакая і М. Давіташвілі; була закрита за розпорядженням тіфліського губернатора.— ***274.***

80 Комісія сенатора Шидловського була заснована царським указом 29 січня 1905 року нібито «для негайного з'ясування причин невдоволення робітників у місті С.-Петербурзі та його пригородах». До складу комісії передбачалося включити виборних і від робітників. Більшовики вважали цю затію царизму спробою відвернути робітників від революційної боротьби і запропонували використати вибори до комісії, щоб поставити царському урядові політичні вимоги. Після того як уряд відхилив вимоги, виборщики відмовилися обирати своїх представників до комісії і закликали робітників Петербурга до страйку. На другий же день почалися масові політичні страйки. 20 лютого 1905 року царський уряд змушений був розпустити комісію Шидловського. — ***276.***

81 Комісія під головуванням міністра фінансів В. Н. Коковцева була заснована в лютому 1905 року. Вона, так само як і комісія Шидловського, була утворена для розгляду робітничого питання, але вже без участі в ній робітників. Комісія проіснувала до літа 1905 року. — ***276.***

82 Закон про спілки від 4 березня 1906 року давав право легального існування товариствам і спілкам при умові реєстрації

їх статутів урядом. Незважаючи на численні обмеження діяльності спілок і запровадження кримінальної відповідальності за порушення закону, робітники широко використовували надані права для створення пролетарських професійних організацій. У період 1905—1907 років в Росії вперше почали створюватися масові профспілки, які вели економічну і політичну боротьбу під проводом революційної соціал-демократії. — *276*.

83 Після оголошення царського маніфесту 17 жовтня 1905 року голова ради міністрів С. Ю. Вітте і міністр внутрішніх справ П. Н. Дурново в ряді циркулярів і телеграм губернаторам та градоначальникам, незважаючи на офіціально оголошені «свободи», вимагали силою зброї розганяти мітинги і збори, закривати газети, вживати рішучих заходів проти спілок, в адміністративному порядку відправляти на заслання всіх, запідозрених у революційній діяльності, і т. п. — *276*.

84 Наприкінці 1905 р. і на початку 1906 р. в Грузії група анархістів, на чолі з послідовником Кропоткіна, відомим анархістом В. Черкезішвілі та його прихильниками Міхако Церетелі (Bâton), Шалва Гогелія (Ш. Г.) та ін., вела запеклу кампанію проти соціал-демократів. Група видавала в Тіфлісі газети «Нобаті», «Муша» та ін. Анархісти не мали ніякої опори в пролетаріаті, але досягли деяких успіхів серед декласованих і дрібнобуржуазних елементів. Проти анархістів виступив Й. В. Сталін з серією статей під загальною назвою «Анархізм чи соціалізм?». Перші чотири статті з'явилися в газеті «Ахалі Цховреба» в червні — липні 1906 року. Друкування наступних статей було припинено, бо газету власті закрили. У грудні 1906 року і 1 січня 1907 року статті, які друкувалися в «Ахалі Цховреба», були передруковані в газеті «Ахалі Дроеба», але в трохи зміненому вигляді. Редакція газети додала до цих статей таку примітку: «Нещодавно професійна спілка службовців звернулася до нас з пропозицією надрукувати статті про анархізм, соціалізм та інші подібні питання (див. «Ахалі Дроеба» № 3). Таке саме побажання висловили і деякі інші товариші. Ми з задоволенням

ідемо назустріч цим побажанням і публікуємо ці статті. Щодо самих статей, то вважаємо за потрібне згадати, що частина цих статей уже раз друкувалася в грузинській пресі (але через незалежні від автора причини статті не були закінчені). Незважаючи на це, ми визнали за потрібне надрукувати повністю всі статті і запропонували авторові переробити їх на загальноприступну мову, що він охоче і зробив». Так виникли два варіанти перших чотирьох частин праці «Анархізм чи соціалізм?». Продовження її друкувалося в газетах «Чвені Цховреба» в лютому 1907 року і «Дро» у квітні 1907 року. Перший варіант статей «Анархізм чи соціалізм?», опублікований в «Ахалі Цховреба», вміщено в додатку до цього тома.

«Чвені Цховреба» («Наше Життя») — щоденна більшовицька газета; виходила легально в Тіфлісі з 18 лютого 1907 року. Газетою керував Й. В. Сталін. Вийшло 13 номерів. 6 березня 1907 року газета була закрита «за крайній напрям».

«Дро» («Час») — щоденна більшовицька газета, яка виходила в Тіфлісі після закриття «Чвені Цховреба», з 11 березня по 15 квітня 1907 року. Керівником газети був Й. В. Сталін. До редакції газети входили також М. Цхакая, М. Давіташвілі. Вийшов 31 номер. — ***283.***

85 **«Нобаті»** («Заклик») — щотижнева газета грузинських анархістів; виходила в 1906 році в Тіфлісі. — ***291.***

86 Див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. І, 1941 стор. 387. — ***292.***

87 Див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. І, 1941, стор. 327 — 328. — ***297.***

88 К. Маркс і Ф. Енгельс. «Святе сімейство», розділ «Критичний бій з французьким матеріалізмом» (див. Твори, т. III, 1930, стор. 160). — ***308.***

89 Див. К. Маркс. Злиденність філософії, 1941, стор. 148. — ***322.***

90 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. XVI, ч. I, 1937, стор. 149. — ***323.***

91 Див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1941, стор. 453. — ***324.***

92 Див. Ф. Енгельс. Анти-Дюрінг, 1938, стор. 128, 129. — ***329.***

93 **«Муша»** («Робітник») — щоденна газета грузинських анархістів; виходила в Тіфлісі в 1906 році. — ***338.***

94 **«Хма»** («Голос») — щоденна газета грузинських анархістів; виходила в Тіфлісі в 1906 році. — ***338.***

95 Карл Маркс. Кельнський процес комуністів, вид. «Молот», Спб., 1906, стор. 113 (IX. Додаток. Звернення Центрального Комітету до Союзу, березень 1850 р.) (див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1941, стор. 133, 134). — ***349.***

96 Див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1941, стор. 427. — ***350.***

97 Цитується за брошурою: К. Маркс. Громадянська війна у Франції. З передмовою Ф. Енгельса. Переклад з німецької мови за редакцією Н. Леніна, 1905 (див. Карл Маркс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1941, стор. 368). — ***353.***

БІОГРАФІЧНА ХРОНІКА

(1879—1906)

1879

9 (21) грудня. В м. Горі (Грузія) народився Йосиф Віссаріонович Джугашвілі (Сталін).

1888

Вересень. Й. В. Сталін вступає до чотирикласної Горійської духовної школи.

1894

Червень. Й. В. Сталін скінчив Горійську школу за першим розрядом.

2 вересня. Й. В. Сталін вступає до першого класу Тіфліської духовної семінарії.

1895

Й. В. Сталін встановлює зв'язок з підпільними групами російських революційних марксистів, висланих царським урядом у Закавказзя.

1896—1898

У Тіфліській духовній семінарії Й. В. Сталін керує марксистськими гуртками учнів, вивчає «Капітал», «Маніфест комуністичної партії» та інші праці К. Маркса й Ф. Енгельса, студіює ранні твори В. І. Леніна.

1898

Січень. Й. В. Сталін починає керувати робітничим марксистським гуртком у Головних тіфліських залізничних майстернях.

Серпень. Й. В. Сталін вступає в грузинську соціал-демократичну організацію «Месаме-дасі». Й. В. Сталін, В. З. Кецховелі і О. Г. Цулукідзе утворюють ядро революційної марксистської меншості «Месаме-дасі».

—

Й. В. Сталін пише програму занять у марксистських робітничих гуртках.

—

Й. В. Сталін, В. З. Кецховелі, О. Г. Цулукідзе ставлять питання про необхідність створення нелегальної революційної марксистської преси, у зв'язку з чим постають перші гострі незгоди всередині «Месаме-дасі» між її революційною меншістю і опортуністичною більшістю.

1899

29 травня. Й. В. Сталіна виключено з Тіфліської духовної семінарії за пропаганду марксизму.

28 грудня. Й. В. Сталін поступає на роботу до Тіфліської фізичної обсерваторії.

1900

28 квітня. Й. В. Сталін виступає з промовою на робітничій маївці в околицях Тіфліса, в районі Солоного озера.

Літо. Й. В. Сталін встановлює зв'язок з відомим прихильником ленінської «Искры» В. К. Курнатовським, що приїхав до Тіфліса для партійної роботи.

Серпень. Й. В. Сталін керує масовим страйком у Головних тіфліських залізничних майстернях.

1898—1900

Під керівництвом Й. В. Сталіна, В. З. Кецховелі і О. Г. Цулукідзе складається і оформляється керівна центральна група тіфліської соціал-демократичної організації РСДРП, яка здійснює перехід від гурткової пропаганди до масової політичної агітації. Група налагоджує друкування прокламацій і розповсюдження їх серед робітників, утворює нелегальні соціал-демократичні гуртки і керує страйками та політичною боротьбою тіфліського пролетаріату.

1901

21 березня. Обшук на квартирі Й. В. Сталіна при Тіфліській фізичній обсерваторії.

28 березня.	Й. В. Сталін залишає роботу у фізичній обсерваторії і переходить на нелегальне становище.
22 квітня.	Й. В. Сталін керує першотравневою робітничою демонстрацією в центрі Тіфліса, на Солдатському базарі.
Вересень.	У Баку виходить № 1 створеної з ініціативи Й. В. Сталіна нелегальної газети «Брдзола» — органу революційного крила грузинських марксистів, в якому опубліковано програмну статтю Й. В. Сталіна «Від редакції».
11 листопада.	Й. В. Сталіна обирають до складу першого Тіфліського комітету РСДРП ленінсько-іскрівського напряму.
Кінець листопада.	Тіфліський комітет відряджає Й. В. Сталіна до Батума для створення соціал-демократичної організації.
Грудень.	Виходить № 2—3 газети «Брдзола», в якому опубліковано статтю Й. В. Сталіна «Російська соціал-демократична партія та її найближчі завдання».
	Й. В. Сталін встановлює зв'язки з передовими робітниками Батума і організує соціал-демократичні гуртки на заводах Ротшільда, Манташова, Сідерідіса та ін.
31 грудня.	Ніби для зустрічі Нового року Й. В. Сталін організує нелегальну конференцію представників соціал-демократичних гуртків. Конференція виділяє керівну групу на чолі з Й. В. Сталіним, яка фактично відіграла роль Батумського комітету РСДРП ленінсько-іскрівського напряму.

1902

Січень.	Й. В. Сталін організує в Батумі нелегальну друкарню; пише листівки, налагоджує друкування і розповсюдження прокламацій.
31 січня — 17 лютого.	Й. В. Сталін організує страйк на заводі Манташова, який скінчився перемогою робітників.
27 лютого — початок березня.	Й. В. Сталін керує роботою страйкового комітету на заводі Ротшільда.
8 березня.	Й. В. Сталін керує маніфестацією страйкуючих робітників, що вимагають звільнення 32 арештованих учасників страйку.
9 березня.	Й. В. Сталін організує і очолює грандіозну політичну демонстрацію робітників батумських підприємств з участю понад 6 000 чоловік з вимогою звільнення 300 робітників-маніфестантів, арештованих поліцією 8 березня. Біля пересильних казарм, де були ув'язнені арештовані робітники, демонстрація була розстріляна військами, в результаті чого було убито 15 робітників і поранено 54. Близько 500 демонстрантів було арештовано. Тієї ж ночі Й. В. Сталін пише прокламацію з приводу розстрілу демонстрації.
12 березня.	Й. В. Сталін керує робітничою демонстрацією, організованою ним у зв'язку з похороном жертв розстрілу 9 березня.
5 квітня.	Арешт Й. В. Сталіна на засіданні батумської керівної партійної групи.
6 квітня.	Й. В. Сталіна ув'язнено до батумської тюрми.

Квітень 1902 — 19 квітня 1903. Перебуваючи в батумській тюрмі, Й. В. Сталін налагоджує і підтримує зв'язок з батумською соціал-демократичною організацією, спрямовує її роботу, пише листівки, веде політичну роботу серед ув'язнених.

1903

Березень. На першому з'їзді кавказьких соціал-демократичних робітничих організацій утворюється Кавказький союз РСДРП. Й. В. Сталін, що був ув'язнений у батумській тюрмі, заочно обирається до складу Кавказького союзного комітету, створеного на з'їзді.

19 квітня. Й. В. Сталіна переводять з батумської тюрми до кутаїської тюрми, де він встановлює зв'язки з політичними в'язнями, веде серед них пропаганду ленінсько-іскрівських ідей.

Осінь. Й. В. Сталіна переводять до батумської тюрми, звідки висилають по етапу на заслання до Східного Сибіру.

27 листопада. Й. В. Сталін прибуває на місце заслання в село Нова Уда, Балаганського повіту, Іркутської губернії.

Грудень. Й. В. Сталін, перебуваючи в Сибіру, одержує листа від В. І. Леніна.

1904

5 січня. Втеча Й. В. Сталіна із заслання.

Лютий. Й. В. Сталін приїжджає до Тіфліса і очолює роботу Кавказького союзного комітету РСДРП.

Й. В. Сталін пише програмний документ «Кредо», присвячений внутріпартійним незгодам і організаційним завданням партії.

Червень. Й. В. Сталін приїжджає до Баку, де за дорученням Кавказького союзного комітету розпускає меншовицький комітет і створює новий, більшовицький комітет.

Літо. Й. В. Сталін об'їжджає найважливіші райони Закавказзя, де виступає на дискусіях проти меншовиків, федералістів, анархістів та ін.

В Кутаїсі Й. В. Сталін створює більшовицький Імеретино-Мінгрельський комітет.

1 вересня. В № 7 «Пролетаріатіс Брдзола» опубліковано статтю Й. В. Сталіна «Як розуміє соціал-демократія національне питання?».

Вересень — жовтень. У зв'язку з внутріпартійними незгодами Й. В. Сталін, перебуваючи в Кутаїсі пише листи за кордон більшовикам-грузинам, в яких розвиває ленінські ідеї про з'єднання соціалізму з робітничим рухом.

Листопад. Й. В. Сталін приїжджає до Баку, керує боротьбою за скликання III з'їзду партії.

13—31 грудня. Й. В. Сталін керує загальним страйком бакинських робітників.

1905

1 січня. В № 8 «Пролетаріатіс Брдзола» опубліковано статтю Й. В. Сталіна «Клас пролетарів і партія пролетарів».

8 січня. Виходить написана Й. В. Сталіним у зв'язку з поразкою царизму на Далекому Сході відозва «Робітники Кавказу, пора помститися!».

Початок лютого. З ініціативи Й. В. Сталіна Кавказький союзний комітет розпускає меншовицький Тіфліський комітет, що заявив про вихід з Кавказького союзу РСДРП, і створює новий, більшовицький Тіфліський комітет.

13 лютого. У зв'язку з татарсько-вірменською різнею в Баку, що була спровокована поліцією, Й. В. Сталін пише листівку «Хай живе міжнародне братерство!».

15 лютого. У зв'язку з успішно проведеною в Тіфлісі багатотисячною демонстрацією протесту проти спроби поліції спровокувати національну різню і в Тіфлісі Й. В. Сталін пише листівку «До громадян. Хай живе червоний прапор!».

Квітень. Й. В. Сталін виступає на великих дискусійних зборах у Батумі проти меншовицьких лідерів Н. Рамішвілі, Р. Арсенідзе та ін.

Травень. Виходить брошура Й. В. Сталіна «Коротко про партійні незгоди».

12 червня. Й. В. Сталін виголошує промову на похороні О. Г. Цулукідзе, в якій розгортає програму боротьби робітників і селян проти самодержавства і піддає нищівній критиці тактику меншовиків.

15 липня. В № 10 газети «Пролетаріатіс Брдзола» опубліковано статтю Й. В. Сталіна «Збройне повстання і наша тактика».

18 липня.	Н. К. Крупська в листі до Кавказького союзного комітету просить надіслати брошуру Й. В. Сталіна «Коротко про партійні незгоди» і регулярно висилати газету «Борьба Пролетариата».
Липень.	Й. В. Сталін виступає на двотисячному дискусійному мітингу в Чіатурах проти анархістів, федералістів, есерів.
15 серпня.	В № 11 газети «Пролетаріатіс Брдзола» опубліковано статті Й. В. Сталіна «Тимчасовий революційний уряд і соціал-демократія» і «Відповідь «Соціал-Демократові»».
15 жовтня.	В № 12 «Пролетаріатіс Брдзола» опубліковано статті Й. В. Сталіна «Реакція посилюється» і «Буржуазія наставляє пастку».
18 жовтня.	Й. В. Сталін виступає на робітничому мітингу в Надзаладеві (район Тіфліса) з приводу царського маніфесту 17 жовтня.
Жовтень.	У зв'язку з жовтневим всеросійським політичним страйком Й. В. Сталін пише листівки «Громадяни!» і «До всіх робітників».
20 листопада.	Виходить № 1 газети «Кавказский Рабочий Листок» з передовою статтею Й. В. Сталіна «Тіфліс, 20 листопада 1905 р.».
Кінець листопада.	Й. В. Сталін керує роботою IV більшовицької конференції Кавказького союзу РСДРП.
12—17 грудня.	Й. В. Сталін бере участь у роботах I Всеросійської конференції більшовиків у Таммерфорсі як делегат від Кавказького союзу РСДРП. На конференції відбувається особисте знайомство Й. В. Сталіна з В. І. Леніним.

1906

Початок січня.	Вийшла брошура Й. В. Сталіна «Дві сутички».
8 березня.	Статтю Й. В. Сталіна «Державна дума і тактика соціал-демократії» надруковано в № 3 газети «Гантіаді».
17—29 березня.	В №№ 5, 9, 10, 14 газети «Елва» опубліковано статті Й. В. Сталіна «Аграрне питання» і «До аграрного питання».
Кінець березня.	Й. В. Сталіна обирають делегатом на IV («Об'єднавчий») з'їзд РСДРП від тіфліської організації.
10—25 квітня.	Й. В. Сталін бере участь у роботах IV («Об'єднавчого») з'їзду РСДРП у Стокгольмі; виступає проти меншовиків з обгрунтуванням і захистом більшовицької тактики в революції.
20 червня.	Виходить № 1 керованої Й. В. Сталіним газети «Ахалі Цховреба».
21 червня — 9 липня.	В №№ 2, 4, 7 і 16 більшовицької газети «Ахалі Цховреба» друкується серія статей Й. В. Сталіна «Анархізм чи соціалізм?».
Червень — листопад.	Й. В. Сталін керує організацією перших професійних спілок у Тіфлісі (друкарських робітників, прикажчиків та ін.).
13 липня.	В № 19 «Ахалі Цховреба» опубліковано статтю Й. В. Сталіна «Маркс і Енгельс про повстання».
14 липня.	В № 20 «Ахалі Цховреба» опубліковано статтю Й. В. Сталіна «Міжнародна контрреволюція».

Липень — серпень.	Виходить брошура Й. В. Сталіна «Сучасний момент і Об'єднавчий з'їзд робітничої партії».
Вересень.	Й. В. Сталін бере участь у роботах обласного з'їзду кавказьких організацій РСДРП.
14 листопада.	Виходить № 1 керованої Й. В. Сталіним газети «Ахалі Дроеба», в якому опубліковано статтю Й. В. Сталіна «Класова боротьба».
4 грудня.	В № 4 «Ахалі Дроеба» опубліковано статтю Й. В. Сталіна ««Фабричне законодавство» і пролетарська боротьба».
11 грудня.	В № 5 «Ахалі Дроеба» відновлюється друкування серії статей Й. В. Сталіна «Анархізм чи соціалізм?».
18 грудня 1906—10 квітня 1907.	Продовжується друкування серії статей Й. В. Сталіна «Анархізм чи соціалізм?» у більшовицьких газетах: «Ахалі Дроеба», «Чвені Цховреба» і «Дро».

ЗМІСТ

И. В. Сталин. *Сочинения. Том 1.*

(На украинском языке)

Тираж 100 тисяч екз.
Здано до складання 31/VIII 1946 р.
Підписано до друку
10/XI—27/XI 1946 р.
Обсяг 26 7/8 друк. арк. + 1 вклейка.
Зам. 1195.
Ціна 6 карб.

*

4-та Республіканська
поліграфічна ф-ка,
м. Київ, пл. Калініна, 2.